

Veiszer Alinda

ZÁRÓRA

Harminc őszinte beszélgetés

ALEXANDRA

Veiszer Alinda

ZÁRÓRA

Néhány villanás egy eltűnésre hajlamos műfajból: egy tévéműsorból. Több mint félezen ültek már a Veiszer Alindával szemközi székekben ötven, többnyire megrázóan rövidnek tűnő percig azért, hogy pályájukról, életükről, reményeikről és kudarcaikról beszélgessenek valakivel, akiről nem tudtak sokkal többet, mint azt, hogy érdeklődik utánuk. Gondolkodók, tudósok, művészek, sportolók, egyszóval a magyar közélet kiválóságai szólnak meg a válogatásban, mely izgalmas és gondolatébresztő keresztmetszetet nyújt Veiszer Alinda műsoráról.

ALEXANDRA

Az interjúk a Magyar Televízió Záróra című műsorában elhangzott beszélgetések szerkesztett változatai.

A kötet megjelenését az ORTT
és a Műsorszolgáltatási Alap támogatta.

Copyright © Veiszer Alinda, 2010

Copyright © MTV

Fotó copyright © Burger Barna, 2010

Kiadja a Pécsi Direkt Kft. Alexandra kiadója 2010

Felelős kiadó: a Kft ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő: Keresztesi József

A kiadványt Müller Péter tervezte

ISBN 978 963 297 3913

Ajánlom Palinak, a türelméért.

Tartalom

Bevezető. 4

RÓFUSZ FERENC.

GARAS DEZSŐ.

FREUND TAMÁS.

POGÁNY JUDIT.

NÁDASDY ÁDÁM.

JÁRAI ZSIGMOND.

SZÁSZ JÁNOS.

S. Hegyi Lucia.

JANKOVICS MARCELL.

SNÉTBERGER FERENC.

JÓKAI ANNA.

BENEDEK MIKLÓS.

PÁLINKÁS JÓZSEF.

SEBESTYÉN JÚLIA.

ALMÁSI TAMÁS.

GYURGYÁK JÁNOS.

HACKI TAMÁS.

ANISITS FERENC.

BEREMÉNYI GÉZA.

MELOCCO MIKLÓS.

OPLATKA ANDRÁS.

BÁNYAI ÉVA.

SWAJDA GYÖRGY.

HAUMANN PÉTER.

FERBER KATALIN.

SKARDELLI GYÖRGY.

BÁN JÁNOS.

TULASSAY TIVADAR.

STOHL ANDRÁS.

VITRAY TAMÁS.

Bevezető

Érdekel még valakit egy ötvenperces beszélgetés?

A *Záróra* elmúlt négy és fél éve arra utal, hogy vannak néhányan. Ők mind láthatják, hogy mi történik a stúdióban, hiszen nem vágunk ki az interjúkból pici részeket sem. Csak azt nem tudhatják, mi történik előtte és utána.

Eddig egyetlen olyan vendégünk volt, aki faképnél hagyott bennünket még a felvétel megkezdése előtt. Nem tudtunk kompromisszumot kötni az érintendő témák tekintetében. Merthogy nálunk ilyen nincs. Aki eljön, attól mindent meg lehet kérdezni; persze nem köteles mindenre válaszolni. Ez az első alapszabály. Van, akit hiába hívtunk többször is, tán éppen ezért.

Egyik vendégem a beszélgetés után azt mondta: maga az első riporter, aki elolvasta a könyvemet. Örült ennek. Én meg nem tudtam, mit szóljak. Mert ez a második alapszabály.

A kedvenc mondatom – ami szerencsére többször elhangzott már – az, hogy „erre nem is gondoltam”, vagy „én ezt még sosem fogalmaztam meg magamnak”, vagy „ez eddig nem jutott eszembe” – és ennek szinonimái. Mert ez azt jelenti, hogy együtt jövünk rá valamire, hogy nagyon figyelünk egymásra. Ez egyben és végül a harmadik alapszabály.

Életem egyik legkedvesebb levelének szerzőjét sokáig győzködtük, hogy eljőjön, mert (megkockáztatom, joggal) él benne némi előítélet a magyar médiával kapcsolatban. Aztán rávettük, ő eljött, és később azt írta, ez a műsor számára Nyugat-Európa.

Volt olyan, aki könnyen jött, és időben is érkezett, de tiszteletből húsz percen át nem mertünk bekopogni az öltözőjébe, hogy jöhetne, pedig – mint kiderült – csak erre várt ott a nagy magányban...

Mi lepődtünk meg a legjobban, amikor a Prima Primiissima-díjra jelöltek közül megérzés alapján meghívott két vendégünk később átvehette a legmagasabb díjat, a Primiissima-kitüntetést. Ezek szerint jó ómen vagyunk. Egyikük a felvétel alatt felvette a mobilját, azt hittük, viccel. Aztán később elmondta, egyszerűen elfelejtette, hogy kamerák vannak körülötte. Nem hiszem, hogy létezik ennél nagyobb bók.

És csodálatos élmény volt az egész stábnak egy igazi Oscar-díjat kézben tartani. Emlékszem, a kamerák mögül lassan és bátoratlanul érkeztek a kameramanok (ők rögzítik a beszélgetést), eleinte nem is merték megfogni a figurát, mert féltek, hogy leejtik, pedig a tulajdonosa már-már rájuk tukmálta.

Ezeken az élményeken túl (és e történetek alanyai mind szerepelnek ebben a kötetben) persze az eddigi hatszáz adás sok-sok tudással is megajándékozott. Ötödik

éve ülök egy olyan egyetem padsorában, ahol a választott tárgyak tökéletesen találkoznak az érdeklődésemmel, s ahol az oktatók csak az én kérdéseimre válaszolnak. Tanultam a szinaptikus kapcsolatokról, elégszer hallottam ahhoz a GABA-A-receptor nevét, hogy megjegyezzem, tudom, hogyan viselkedik a lézer és hogyan a neuronok, és nagyjából megértettem a dízelmotor működési elvét is. Nem állítom, hogy mind hasznos tudás, de az információk bekerültek az agyam egy fiókjába. Azt is a *Zárórából* tudom, hogy a kérdés csak az, hogy elő tudom-e hívni ezeket az információkat.

És kaptam könyveket, dedikálva persze, meg díjakat, amelyek néha hosszú ideig kitartást tudnak adni, és kaptam albumot és festményt, és van egy kockám az Oscar-díjas *A légyből*...

Na, most lehet irigykedni.

Az életem egy meghatározó szakaszában eddig útitársam volt a *Záróra*. Felnőttem, megházasodtam, és sokat tanultam az interjúkészítésről. Azért még meg lehet engem lepni. Volt vendégem például, aki meg akart bántani, csak hogy kimehessen végre cigizni, de megsértődni mégsem volt okom. Egyrészt, mert kedvesen csinálta, félig viccből, másrészt mert megtisztelt azzal, hogy tíz év alatt az egyetlen televíziós interjút a *Zárórának* adta – azóta már tudjuk, amit akkor nem is sejtettünk, hogy már nem lesz ideje újabbakra. Szóval azért meg lehet lepni, de ennyi műsorperc után ehhez már különleges kreativitásra van szükség.

Köszönöm az eddigi vendégeinknek, hogy néha lehetetlen időpontokban is ránk szántak majdnem egy teljes órát az életükből! Remélem, alkalmunk lesz még néhányukat könyvben is megidézni. Mert a most kiválogatott harminc beszélgetés csak kis részletét adja annak a mozaiknak, ami eddig hatszáz műsor (közel harmincezer percnyi párbeszéd) alatt összeállt a képernyőn rólunk, magyarokról.

Vannak néhányan, akik nélkül mindez nem jött volna létre. Sipos Pál főszerkesztőtől kaptam meg a lehetőséget, ő volt az egyetlen, aki hitt benne, hogy menni fog. Évekig állt mögöttünk-mellettünk. Nélküle a műsor nem lenne ilyen, amilyen. Pár hónapja pedig Bánki Ilona teszi ugyanezt – köszönet érte. A könyv ötlete pedig soha nem konkretizálódott volna, ha nincs Gyuricza Péter, aki addig nyaggatott minket élő lelkiismeretként, amíg neki nem kezdtünk, és még a könyvkiadással és -szerkesztéssel kapcsolatos tapasztalatait sem titkolta el előlünk. Rajta keresztül támogatott minket az ORTT, ami nagy lökést adott a munkához. És persze ide tartozik Matyi Dezső is, aki olyan támogatóan és bátran ugrott bele a vállalkozásba, hogy minket is meglepett. Hasonlóan Burger Barnához, akinek a neve önmagában is minőséget és lelkesedést jelent.

Köszönöm továbbá az elmúlt évek összes szerkesztőjének, különösen Bertha Líviának és Józsa Mártának, hogy biztos háttérként állnak a műsorok mögött, és hogy együtt létrehoztuk ezt a könyvet. Lovász Ákosnak, hogy a kezdeti nehézségeken túllépve az első műsor óta dolgozik velünk és értünk gyártásvezetőként. Lukin Sándornak és Déri Balázsnak, hogy néha-néha a semmiből is teremtenek, Békának (Erdei Istvánnak) pedig, hogy segít, amikor minden összeomlani látszik. Valamint a stúdió teljes személyzetének, akik kibírják az időnként éjszakába nyúló

beszélgetéseket, és megpróbálják vizuálisan a legjobbat kihozni belőlünk, beszélgetőkből, vagy éppen teletöltik a poharunkat vízzel, esetleg tisztává varázsolják az üvegasztalt.

És persze elsősorban és főleg köszönöm a beszélgetőtársaknak és a nézőinknek, hogy kitartanak akkor is, amikor már aludnának. Tartsák meg ezt a „rossz” szokásukat!

RÓFUSZ FERENC

Én A legyet itthon készítettem, kint utána soha nem csináltam egyedi filmet, bár kértek rá. És tudtam, ha egyszer újra kitalálok egy egyedi dolgot, akkor azt itt és itteni kollégákkal szeretném megcsinálni.

Elhozta a stúdióba az Oscar-szobrot. Senki nem ejtette le, bár nem volt sérülésmentes, ugyanis a gyerekei régen katonásat játszottak vele. Ez már sokat elárul *Rófusz Ferencről*, *A légy* című animációs film alkotójáról. Határidőnaplójában minden nap egy rajz – olyan, mint egy színes képregény. Az egész élete a rajzolásról szólt, Magyarországon és Kanadában is, és bár átadná tapasztalatait az itthoniaknak, olyan nagyon senki nem tart rá igényt. Minek is?

Az Oscar-szobornak története van: nemcsak ahogy megnyerte 1981-ben, hanem ahogy átvehette, vagy inkább nem vehette át. Ha ránéz, a pozitív élmények vannak többségben, vagy eszébe jut a hacacaré is, ami az átadás körül volt?

Most már pozitív, de hosszú évekig eszembe jutott az ezzel keletkezett kalamajka.

Megnyerte az Oscar-díjat. Ha jól tudom, a Szabad Európa rádióból tudta meg.

Tudtam, hogy a filmetet nominálták, és szerettem volna kimenni a díjátadóra. A külföldi játékfilmes kategóriában is volt magyar jelölés, ezért Magyarországról egy delegáció kiment a gálára. Nem értettem, hogy miért nem tudtam ebbe a csapatba bekerülni.

Ugye, Szabó István játékfilmje volt a másik jelölés?

Igen, a *Bizalom* című film volt versenyben. Csak egy repülőjegyről lett volna szó, mert kint mindent fizettek. Értetlenül álltam előtte, hogy miért nem mehetek én is.

Mi volt az indoklás? Volt indoklás?

Hogy én esélytelen vagyok a két kanadai jelölttel szemben: nem hittek szerintem a dologban. Így kénytelen voltam a Szabad Európát hallgatni, akkor a *Forgószínpad* című műsorból lehetett nyugati filmes információkat megtudni. Kint is történt egy kis malőr, mert épp akkor követtek el merényletet Reagan elnök ellen, és négy nappal elhalasztották az Oscar-ceremóniát. Reggel hétkor mondta be a *Forgószínpad* műsorvezetője, hogy *A légy* nyert az animációs filmek kategóriájában.

Tehát ült a rádió előtt, és hallotta, hogy megnyerte az Oscar-díjat?

Addig soha nem tudtam elképzelni, hogy ez mit válthat ki az emberből. Olyan szívdobogásom volt, hogy azt hittem, soha nem fog elállni.

Attól félt, hogy szívinfarktust kap?

Igen. A feleségem a kisebbik gyerekekkel a másik szobában aludt, átmentem, de alig tudtam elmondani. Dadogtam. Erre ébredtek, nem értették, mi bajom van, hogy mi történt. Az volt még nagyon érdekes, hogy fél órára rá nagyon sok barátom megjelent a lakásunkon.

Tehát mindenki hallgatta a Szabad Európát.

Fogalmam sem volt arról, hogy ennyien hallgatják, pedig akkoriban még zavarták is az adást. Délben mondta be a Kossuth Rádió, akkor hívtak be a stúdióba, és gratuláltak.

De a Szabad Európa rádióban azt is bemondták, hogy ön átvette a díjat.

Bejátszották a hangfelvételt. A magyar delegáció vezetője előre megkérvenyezte az Akadémiától, hogy ha a film nyer, akkor átvehesse a díjat. Elutasították. Majd Margot Kidder kihirdette az eredményt, elmondta, hogy a *The Fly* nyert, de az úti okmányok miatt én nem lehetek ott. Taps, ment volna tovább a ceremónia, és akkor egy úriember fölállt. Megszólalt Margot Kidder, hogy mégis itt van? És ő kiment a díjért, csak hát a probléma az volt, hogy én akkor harmincnégy éves voltam, ő meg már hatvan fölött járt...

Ez nem tűnt föl senkinek?

Senki nem tudta, hogy nem én vagyok az. Ő köszönő szavakat mondott, hogy kis film is lehet nagy, satöbbi, magához vette, és elment. De a nézőtéren ültek olyanok, akik ismertek engem, ilyen volt Bill Littlejohn is, a Disney utolsó élő animátora, és meglepődtek, hogy ennyire megöregedtem fél év alatt... Ezt szóvá tették a bizottságnál, s ebből lett aztán a kalamajka, visszavették tőle a díjat. Újságok címlapján volt másnap a sztori, ami nem jött jól nekünk. Rá két-három napra személyesen kijött a lakásunkra egy diplomata az amerikai követségtől – akkoriban nem volt telefonunk –, és mondta, hogy megőrzi a díjat, és majd személyesen átvehetem.

Aztán találkozott később itthon azzal az emberrel, aki átvette?

Igen. Mindenkiel találkoztam, és elém tették még a meghívót is.

Nem kérdezte meg, hogy X elvtárs, ezt hogy gondolta?

Megmondtam, hogy ez nagyon ízetlen tréfa volt. Ezzel egy kis hibát követtem el, harmincnégy éves voltam, nem tudtam még, hogy az apparátus hogyan működik. Én csak ráncigáltam a ceruzát, és kész, nem sejtettem, hogy ennek a díjnak és ennek a mondatnak milyen utóhatásai lesznek.

Mert voltak!

Lettek. Aztán másfél hónapra rá bementem Pozsgay úrhoz, ő volt akkor a kulturális miniszter. Kértem a segítségét, elmondtam, hogy nemcsak az Oscar-díjat szeretném átvenni, hanem voltak más díjaim is, amiket szerettem volna végre megkaparintani. A Pannónia Filmstúdióban is kaptam ígéretet, de nem történt semmi. Végül írtam levelet a Kádár-titkárságra, hogy segítsenek, én tényleg ki akarok menni átvenni ezt a díjat. Semmiféle priuszom nem volt, előtte fél évvel jártam Amerikában. Nem sokkal ezután megkaptam az útlevelet. Amerikában Bill Littlejohn fogadott, aki a díjátadón felismerte és szóvá tette a helyzetet. Borzasztóan szerette ezt a filmet, és engem is megkedvelt. Az volt az első kérdése, hogy mi van a bőröndömben? Mondtam, hogy teniszütő meg a kis szmokingom. Tudtam, hogy teniszőrült, én is az vagyok. „Nem azt kérdeztem, hanem hogy még mi van a bőröndben?” Mondom, hogy hát mi lenne? A kis motyóm. „Azt kérdeztem, hogy a film anyaga hol van.”

Tehát a rajzok?

A légy című animációs film megszületéséhez háromezer-hatszáz háttérrel kellett anno rajzolni, két évig rajzoltuk.

És nem vitt magával egyet sem?

Nem vittem semmit.

Ez rutintalan dolog.

Rutintalan, tudom. Ő azt mondta, hogy interjút csináltak volna velem, és a Sunset Boulevard-on egy galériában dedikálhattam és eladhattam volna a háttérrajzokat, ötven dollárért darabját. És meg is lenne a pénz a következő filmemre.

Ez a mentalitás akkor még nagyon idegen volt.

Nagyon érdekes életem kerekedett attól kezdve. Előtte tíz-tizenkét évig dolgoztam produkciókon csendben, nyugalomban, remekül éreztük magunkat. Amikor beadtam A légy forgatókönyvét, rögtön kalamajka lett belőle, mert én a Pink Floyd zenéjéhez ragaszkodtam, de azt azonnal elutasították. Majd azt kezdték veséztetni, hogy ki ez a légy, ki is az, aki kergeti? Miért szúrják le, szóval aki zümmög, azt leböfik...?

Az igaz, hogy vagy hét befejezést rajzolt ennek a rajzfilmnek?

Hetet nem, de sokat. Egyet teljesen meg is rajzoltam, amit aztán nem fogadtak el.

És ott mit nem fogadtak el?

Hogy szembefordult a légy azzal, aki őt kergette. Le is vetítettük. Mindig volt egy művészeti tanács, aki döntött. Hogy ez az egész film ennek ellenére elkészülhetett, azt lényegében Hankiss Elemérnek köszönhetem. Addig soha senki nem csinált ilyen technikával animációs filmet, hozzáteszem, azóta sem... Én is hamar rájöttem, úgy két hónap után, hogy mire vállalkoztam. Egy örült, egy bolond, aki ilyenbe belevág.

Őn miért vágott bele? Tudta vagy érezte, hogy ez nagyon jó lesz? Mi munkál akkor az emberben, ha nem támogatják?

Amikor a Pannóniába kerültem, nem akartam utánózni senkit. Nagyon sokan szerelmesek lettek a Disney-stílusba, vagy ebbe a stílusba, abba a stílusba. Én azt mondtam, hogy szeretnék valami mást kitalálni. A perspektíva, amit láttunk, olyan

volt, mint egy kameramozgás. Igen, azt kínunkban találtuk ki, mert a légy az eredetileg hatszögben lát, de hát attól megbolondul az ember, hogy ha úgy rajzoljuk. Kitaláltuk, hogy akkor legyen egy torzított halszem. Volt egy Zenit fényképezőgépem, és egy barátom, akinek volt egy halszem-objektíve. Szigetelőszalaggal rátettük az alapoptikára, és csináltunk körülbelül százötven fotót. A filmben minden helyszín eredeti, mindent meg tudok mutatni a mai napig is. Sok minden már eltűnt belőle, de ott a lépcsőház, a korlátok, a zongora, a barátom lakása, ahol a mama azt hitte, hogy bolondok vagyunk, mert két éven át odajártunk rajzolni.

Azt mondta az előbb, hogy a rövid animációs filmek nem érdekelték senkit, ehhez képest mégis volt olyan filmterve, ami tíz évig feküdt az asztalon. A légy után következett a Holtpont című filmje. Hogy születhetett meg? Ha valami politizált, hát akkor az a film nagyon keményen. Azt mégis lehetett?

Én mindig próbálkoztam ezekkel. Azért voltunk mi mindig érdekesek a fesztiválokon a Kelet-Európából jött filmekkel. Az amerikaiaktól kezdve mindenki nagyon érzékeny volt rájuk, mert tudták, hogy mi valamit meg akarunk üzeni, valamit eldugtunk azokban a filmekben.

Nem véletlenül mondtam a Holtpontot. A légyben az ember érzi az áthallásokat, de konkrétan nem látja. A Holtpontban viszont egy halálraítélt és kivégzett szemszögéből látok egy börtönudvart: azért arról nekem sok minden eszembe jut, ami abszolút történelmi vonatkozású, és nem lehetett róla beszélni.

Azt mondtam, hogy az előző filmemben a légy volt esélytelen. A Holtpontban meg mi vagyunk esélytelenek, akik kergetjük a legyet. Amikor bekötik az ember szemét, és csak a résen néz ki. Felhúzzák a fegyvert, vezényszavak, és akkor egy légy zümmögve leszáll a cipőjére. Ezt ő megkeresi, és abba kapaszkodik. A Holtpontból nagyon nagy botrány keveredett, mert ez a film kikerült és díjakat nyert. Még kinn, az egyik fesztiválon odajött hozzám egy elvtárs a szovjet delegációból, átölelt és azt mondta: milyen klassz pali vagy, hogy te ilyet meg mersz csinálni. Majd hazajöttem, és itt az volt a probléma, hogy a filmben oroszul vezényelnek a kivégzésnél. Én vagy kétszázszor meghallgattam, megmondom őszintén, és nekem angolul hangzott, hogy *one, two, three*. Ők továbbra is erősködtek, hogy oroszul van az: *raz, dva, tri*. Mondtam, hogy ez egy Doors-dal, az ő lemezükről van. Lejátszották a Doors-nótát, felvették a hangot, összejátszották a filmmel, és látták, hogy stimmel. De ezután soha többet sehol nem ment ez a film.

Hát ez az! És nem jött utána az, hogy most már erre a Rófusz nevűre oda kéne figyelni?

Még utána megcsináltam a Gravitációt.

Ahol nem lehetett piros almákat rajzolni.

Igen. Azt előbb adtam be, mint *A legyet*, és kidobtak, mert ott egy almafa van, minden alma fonnyadt és öreg, és van egy egészséges, gyönyörű piros alma, aki le akar lépni. És az csak cibálja magát, cibálja magát, végül leesik és szétloccsan, és kiderül, hogy ugyanolyan rohadt volt, mint a többi. Ezzel is volt baj. Miért piros? Akkor legyen zöld, legyen sárga! Végül eljutottunk oda, hogy kék színű lett az egész film, mert olyan zsírcezuánk volt...

Az élet írja.

Az volt a címe, hogy *Almák egymás közt*. Sípos Áronnal – minden filmemben ő volt a dramaturg – kiagyaltuk, hogy legyen a címe *Gravitáció*. Újra elmentünk a művészeti tanácshoz, és mondtuk, hogy mi Newtonnak állítunk emléket, Newton törvényét rajzoljuk le. Azt mondták, hogy agyafúrt emberek vagytok ti, de végül elfogadták.

Szóval nyolcvanegy után rosszabb vagy jobb lett? Itthon akarták tartani, hogy el ne menjen, ha már Oscar-díjat nyert, vagy éppen nem szerették itthon látni? Kérhetett-e bármit mint Oscar-díjas rendező, vagy éppen nem kérhetett semmit?

Kérhettem. Amikor kint voltam átvenni a díjat, életem legjobb ajánlatát adták Ralph Bakshiék. Döntenem kellett, hogy emigrálok-e, hiszen itthon volt a két gyerek meg a feleségem. Nem mertem belevágni, mert mi a garancia arra, hogy ki tudnak jönni utánam? Én Magyarországról nyertem meg az Oscart, és úgy gondoltam, ezt a mi műtermünk is nyerte egyben, ez a mi díjunk, és most megcsinálhatjuk végre az egész estés filmtervünket. Volt két tervünk.

És nem lehetett?

Kiderült egy év után, hogy nem lehet. Az is kiderült, hogy én csak egyedi kisfilmet csinálhatok. Akkor lényegében tudomásul kellett vennem, hogy ez nem működik.

A nyolcvanas években eldöntötte, hogy el fog menni.

Én nem akartam elmenni, soha nem akartam disszidálni. Én itt voltam még három és fél évig az Oscar után is, és itt küszködtem. Végül egy ötletemet megvette egy nyugat-német producer, én meg kerestem, hogyan lehet legálisan kijutni dolgozni.

Értem. Kereste a legális utakat. De miért nem döntött végül az illegális út mellett?

Későn érő típus vagyok. Amikor három és fél év után sem lehettem német állampolgár, és félévente ültem az Arbeit Polizeion a török és a jugoszláv vendégmunkásokkal, hogy bepecsételjenek az útlevelembe, nos, csak akkor döntöttem el, hogy itt van a két fiam, akik már kezdenek nőni, megerősödni, legalább ezeknek legyen valami normális útlevelük. Na, akkor fogadtam el a kanadaiak meghívását.

Az Oscar-díj a szakmában elismertséget váltott ki, vagy irigylet, s elkezdték kiközösíteni?

Szerintem egészséges irigységet váltott ki, mert mindenki erről álmodozott, és tudom, hogy túl fiatal voltam akkor még ehhez. De már túltettem magam az egészen.

De lettek haragosai?

Nem szerettek. Még most is érzem, de ez engem nem zavar.

Most is érzi, hogy nem szeretik?

Érezni. Én azt hittem, hogy ez majd elmúlik, de nem baj, engem most már nem zavar.

Azt nem hiszem, hogy nem zavarja. De miből érzi, hogy nem szeretik?

Lényegében nincs kapcsolatom a generációmmal.

Pedig volt...

Volt, szoros kapcsolat volt. Amíg együtt dolgoztunk, addig semmi probléma

nem volt.

És amikor évtizedek után hazajött, akkor sem lett jobb?

Akkor sem. Annak meg főleg nem örültek, hogy hazajöttem.

De miért? Kérdezte valaha? Vagy gondolkodott róla?

Voltak visszajelzések. Szóval, ha valaki pályázik, és föl hívják éjjel háromkor, hogy takarodj haza, ne vidd el a pénzünket... Hát azért ezek kellemetlen dolgok.

Vajon miért állhat elő olyan helyzet, hogy van egy Oscar-díjas animációs filmrendezőnk, mégsem tud a közös kincsünkkel válni?

Pedig nagyon jól ki lehetett volna ezt használni. Amikor kinn voltam, akkor tapasztaltam meg, hogy mások hogyan kamatoztatják az elismerést, mert ezzel nem jár pénz. Ezzel lehetőség jár, ajtók nyílnak meg, és olyan produkciókat lehet megcsinálni... De lényegében még most sem használják ki a nevem. Pedig én bármilyen közös munkában részt vennék, de...

Közben mégis nagyon sokat van itthon. Tanít is a Budai Rajziskolában.

Örömmel, mert feldob az, hogy itt ennyi tehetséges fiatal van, s az egész iskolai tevékenység a tehetségek támogatásáról, fejlesztéséről szól. Idén is három tanítványom jutott el a felvételi harmadik fordulójáig az Iparművészeti Egyetem (MOME) animációs szakán. Tavalý is föl vették három diákomat. De ezen túlmenően nekem borzasztó nagy sikerélmény, amikor elindíthatok, segíthetek valakit az alkotói pályáján.

Ön csak kézzel rajzol, viszont a fiai már 3D-s animációval foglalkoznak, és a tanítványai is előbb vagy utóbb ebbe az irányba mozdulnak el. Mielőtt leültünk beszélgetni, azt is elmondta, hogy úgy érzi, amit ön csinál, az el fog tűnni, és ez nagy kár.

Annyira, hogy már most is csak az egyedi filmeket lehet hagyományos animációval készíteni, mert nagyon drága. Ezzel a technikával, mondjuk, két és fél millió forint egy perc előállítására, egy programmal viszont, amiben a 2D-s karaktereket becsontozzák, ötszázezer forint. Ha odamennék egy producerhez, és azt mondanám, hogy kell nekem ehhez a filmhez percenként két és fél millió, megkérdezné, miért kell ennyi, amikor ötszázezerből is meg tudjuk csinálni? Tehát nagyon nehéz összeszedni a pénzt, pedig az eredményt tekintve óriási a különbség, természetesen a hagyományos technika javára.

Tehát nagyon nehéz a rajznál maradni.

Igen.

Mégse tágít, még a hétköznapiakban sem. Itt van a notesze, amibe egy hónapra előre minden napra berajzolja, hogy éppen milyen dolga van, illetve lerajzolja, ami történt.

Ha megyek egy *meetingre* vagy bárhova, minden jelölve van, mindent vissza tudok keresni, kivel, hánykor...

Hány évre visszamenőleg?

Olyan tizenhat éve csinálom.

Magának könnyebb rajzolni, mint írni?

Könnyebb. Nagyon sok ötletem van, de mindig kell egy partner, aki ezeket

leírja.

A diákjainak hogyan mesél arról, hogy Kanadában vagy Magyarországon filmet készíteni miben különbözik?

Amikor kikerültem, két dolgot kellett megtanulni rögtön: hogy ülve maradjak, és mi az, hogy határidő. Ezek olyan professzionálisan és precízen levezényelve készítenek elő egy produkciót, hogy ott nincs csúszás. Na, ezt én nem ismertem.

Tehát minden nagyon pontosan, időre készen van.

És mindenki specialista. Már az iskolák is úgy vannak felépítve, például a Sheridan College: a világ leghíresebb animációs iskolája, Spielbergtől kezdve a Dreamworksig oda küldik az embereiket tanulni. Torontóban van az iskola, nem jut hely az európai diákoknak. Ezért szerettem volna ezt az iskolát Magyarországra hozni, ugyanaz a Sheridan College lett volna, és az európai diákok jöhettek volna ide.

Ki fúrta meg, hogy legyen ilyen Magyarországon?

A követségen keresztül kértek fel még a Horn-kormány alatt, hogy aki tud segíteni valahogy Magyarországnak, vagy valami ötlete van, az jelentkezzen. Én jelentkeztem, mert a Sheridan College-ba meghívtak háttér-animációt tanítani egy félévre, és beszéltem velük a lehetőségről. Bele is mentek, hogy odaadják az egész tematikát, ki is találtuk, hogy akkor ezt itt hogyan csináljuk meg. Igen ám, de 3D-s oktatás is kell, mert most már nem lehet kikerülni. Elmentem a Disney-hez, mert ismertem a főorganizátorát. A Disney adott egy nyilatkozatot, hogy ők kialakítanak itt egy stúdiót a végzős növendékeknek, és annyi munkát küldenek majd ide, amennyi csak kell.

Akkor hol bukott meg a történet?

A Parlamentben kaptunk nyolc percet, hogy elmondjuk, amiért jöttünk. Hoztam az egész anyagot. Nagymaroson vízlépcsőt akartak építeni, az nem valósult meg, és ott munkásszállásokat építettek, meg klubhelyiségeket, meg a főnököknek épületeket, azok lettek volna az iskola és a tanárok épületei. Minden megvolt, elmentem még a Dreamworkshöz is, ők már 3D-ben nyomultak Írországból. Egyből mondták, hogy rendben van, Ferenc, mi adunk négymillió dollárt erre a dologra, de ha bármi van, akkor maga vissza tudja adni nekünk? Mondom, én ugyan nem.

Nem állt mögé a magyar kormány biztosítékként? Gyakorlatilag ezen bukott meg a terv?

Végül nem. Egy évre rá tudtam csak meg, hogy miért lett elhallgatva az egész dolog. Ugyanis ha a Disney csinálna itt egy stúdiót, munkát adna a növendékeknek itt, Magyarországon, akik ugyanannyit keresnének, mint Los Angelesben. Ebből bérfeszültség keletkezett volna idehaza.

Tulajdonképpen a magyar animációs szakmának nem volt érdeke?

Megint nem jókor jöttem, nem jó helyen jelentkeztem, és lényegében ezért nem valósult meg. Voltak olyan visszajelzések is, hogy én tönkreteszem a magyar animáció hegemoniáját. De közben mindenki bér munkáért esedezett, mert abból lehetett jól élni. Én eldöntöttem ezek után, hogy soha többet nem foglalkozom vele. Felejtjük el!

Mennyi időt tölt Kanadában?

Nem sokat. Itt vagyok.

De van ott munka még?

Lenne, ha ott akarnék, de most itt szeretnék dolgozni, a fiaim unszolására készítek újra egy egyedi filmet. A nagyobbik fiam, aki a legjobb kritikusom, azt mondta, figyelj ide, majdnem harminc éve csináltad ezt *A legyet*, előtte sem csinált senki háttér-animációt, azóta sem. Ez a te logód, a te védjegyed. Csinálj egy ilyen filmet újra! Én *A legyet* itthon készítettem, kint utána soha nem csináltam egyedi filmet, bár kértek rá. És tudtam, ha egyszer újra kitalálok egy egyedi dolgot, akkor azt itt és itteni kollégákkal szeretném megcsinálni.

Fiatalokkal?

Fiatalokkal.

Érdekes, hogy főleg a fiatalokkal találja meg a hangot, nem?

Többször igen! Nem tudom, hogy ez is miért van.

Talán a fiain keresztül?

Nekem nagyon jó a kapcsolatom mind a két gyerekkel. Napi kapcsolatban vagyunk, és együtt dolgozunk. Most is, ha csinállok egy prezentációt, és föl hívom őket, hogy keverjete ki nekem egy 3D-s hóesést, már küldik is Kanadából. Reggel felébredek, és ott van a hóesés a gépen.

De filmet nem csináltak még együtt?

Nem, de az unszolásukra elkezdtem a *Ticket* című filmemet, háttérelemekkel. Fekete-fehér film lesz, az életről és a halálról szól majd, két éve csinálom, és magyar filmnek szánom. Lehet, hogy utána már nem fogok készíteni több egyedi filmet. De nem vidám film lesz, mondanom sem kell.

Nagyon sok vidám film amúgy sem kötődik az ön nevéhez, úgyhogy ez nem meglepetés. Maga optimista ember?

Az életben mindig mindent megpróbáltam a humorral elütni. Így túl lehet élni.

(2010. tavasz)

GARAS DEZSŐ

Nem a haláltól, a haldoklástól rendkívül félek. Nem szeretnék még átmenni, de tudom, hogy át kell. Én még szeretnék az unokámmal hülyéskedni, szaladgálni.

Díjai megszámlálhatatlanok, az egyik közülük a Nemzet Színésze. Valóban az. Nincs, akinek ne jutna eszébe az általa megformált Minarik Ede vagy a *Két félidő a pokolban* Steinere. Tizenegy évadnál többet nem töltött egyetlen társulatban sem: kísérletező szellem, és az ötvenkét pályán töltött évbe sok váltás is belefér. *Garas Dezső* rendezett is, például a *Legényanyát*. Szétszedték miatta, szidták a kritikák. Mára kötelező film.

2004 óta az új Nemzeti Színház tagja, miközben arról volt híres mindig, hogy – ahogy ön mondta – csavargott. Folyamatosan új társulatoknál rendezett, szerepelt, működött, új embereket kellett keresnie. Ez azt jelenti, hogy az új Nemzetiben lenni jó?

Sok összetevője van. Először is a korral jár, megöregedtem. Én most már letettem a fenekemet az Új Nemzetibe, és remélem, ott is tudok maradni. Más a kor, más összetevők, más feltételek vannak nemcsak az én életemben, hanem az egész szakmában.

Miről beszél, amikor azt mondja, hogy megöregedett? Hogy függ ez össze azzal, hogy megy, új és új impulzusokat gyűjt, új és új emberekkel, társulatokkal találkozik?

Viccel? Hát számolja az ember az éveket!

Rendben van. De az önmagában nem jelent semmit!

Majd ha ön is hetvenöt éves lesz, akkor megkérdem, hogy ugye, jelent valamit?

Legyen úgy, hogy akkor még megkérdezze tőlem! Komolyra fordítva a szót: valami nagyon megváltozott a kétezres években...

Nagyon sok minden megváltozott. Próbáljunk akkor visszamenni az időben. Én hetvenöt-hetvenhatban szabadúszó lettem. Semmiféle koncepció nem volt benne. Egyszerűen megsértődtem egy próbán, magyarul berágtam.

A Madách Színházban egy próbán...

A Madách Színházban. Berágtam, és azt mondtam, na, nekem ebből elegendő volt. Hogy a megkérdésem nélkül kiírnak próbára, szerepre, és sok mindenből. Magyarán hiúbb voltam a kelleténél, és nem voltam megelégedve azokkal a feltételekkel, feladatokkal, amiket kaptam. Megsértődtem, és úgy döntöttem, hogy nem megyek sehová. Nagyon veszélyes döntés volt, utána nem is aludtam sokat, mert ideges voltam, hogy mi lesz velem. Tudniillik abban az időben státuszrendszer volt. Ha az ember nem helyezkedik el másutt, akkor KMK, közveszélyes munkakerülő lett. Mint egy őstulok mentem ebbe bele – ebben semmiféle rendszer elleni koncepció nem volt, félreértés ne essék.

És mit várt, mi lesz?

Azt, hogy hátha jobb szerepekre kapok lehetőséget, más színházban, filmgyárban, ha szabadabb vagyok.

De azt tudta, hogy nemcsak előny, hátrány is, hogy szabadabb.

Tudtam, de amikor az idegesség elmúlt, akkor az előnyeit kezdtem el érezni. De ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy az évek, évtizedek múlásával ugyanazt kell éreznem! Akkoriban a státuszrendszer jelentett egyféle biztonságot, most már kicsit visszasírjuk, én is. Én nem vagyok, akkor sem voltam társulatellenes. Csak azt gondoltam, hogy nekem legyen szabad egy kicsit kalandoznom. De a társulat nagyon fontos. A büfé nagyon fontos. Az összetartás, a barátságok nagyon fontosak.

Mikor jött el az a pillanat ebben a szabadságban, amikor azt mondta, most viszont leteszem a fenekemet egy helyre, és ott is maradok egy kicsit?

Körülbelül tíz éve.

A kilencvenes évek közepén? Akkor mi történt?

Minden bizonytalanná vált, minden megváltozott. A biztonságunk

eltűnedezőben volt, és rájöttem arra, hogy ebben a világban, ahol már minden a feje tetején áll, nagyon fontosak a társulatok. Természetesen barátságok és személyi viszonyok is közrejátszottak abban, hogy hova menjen az ember, és hova ne.

Olyasmit fogalmazott meg, amiről ma olyan sokat beszélünk. Hogy a világgazdasági válság, a társadalmak szétesése kis közösségeket eredményez.

Tíz évvel ezelőtt még nem voltunk gazdasági válságban. Erősen kezd fölgyülemelni egy morális válság, de fantasztikus átalakuláson megyünk keresztül. Ugye, ilyen nagyon kevesen éltünk meg a világtörténelemben, hogy egy történelmi változás rendszerváltozással jár. Kívülről nézve isteni, izgalmas, jópofa, belülről nézve...

És ha leszűkítem, ha nem az egész társadalomról vagy magáról a rendszerváltozásról beszélünk, hanem az ön szakmájáról? Most nincs státuszrendszer, nincs az a típusú biztonság, ami persze együtt járt sok-sok rosszal is. Most nehezebb színpadon játszani, társulatban lenni, mint a hatvanas években?

Játszani nem! De létezni igen, a bizonytalanságtól. Akkoriban a társulatok összejöttek valamiért vagy valami ellen. Ahogy régebben mondtuk – elnézést kérek: volt egy fix segg. Volt egy közös ellenség. Egy! A cenzúra, egy közös cenzúra. Most nincs közös ellenség, de ahány kuratórium, annyi cenzúra. És ez lényegesen nehezebb. Nem sírom vissza, félreértés ne essék! De minden puha diktatúra használ a színháznak. Van mi ellen menni. A színház és a közönség párbeszédéhez kell.

Biztos igaza van, de egyébként most a színházak tele vannak. Akkor olyan nagy baj mégsem lehet.

Azért azt nem lehet állítani, hogy gyönyörűség az életük. Hála ennek az irgalmatlan médiavilágnak, a televízióknak. Bizony, az emberek már tíz-tizenöt évvel ezelőtt úgy döntöttek, hogy kimozdulnak. A kilencvenes évek elején kezdtek kimozdulni az emberek, kezdtek rájönni arra, hogy nem kell a doboz előtt ülni. És még egy dolog: valamikor minden magára adó faluban, kisvárosban volt kultúrház. Volt – nincs! Olyan kultúrházak voltak, ahova bementek az emberek, felléptem, hankniztunk. Az tartott el minket, az volt a fizetés.

Az a doboz, ami elől a fiatalok elmentek, az ön pályáján is nagyon fontos volt. Rengeteg tévéfilm, mozifilm készült.

Évente hetven-hetvenkét tévéfilm és tévéjáték volt. Az én generációm és az utánam jövő generáció, Sztankayék és a többiek népszerűvé váltak, mert rengeteg televíziós játékban, televíziós filmben vettek részt. Aztán jöttek, akik azt mondták, hogy erre nincs igény. De őket nem állítják meg az utcán, mint engem, hogy mondjam meg, mikor lesz már egy jó tévéjáték...

Szapannoperákban miért nem vállalt szerepet?

Amikor felajánlották, megrettentem tőle. Begyulladtam, hogy azért ezt már mégsem. A szakmaisága miatt, a nívója miatt. Aztán később megbántam, de akkor meg már nem hívtak. Pedig a színész életében sok minden múlik azon, hogy a képernyőn legyen.

Volt más is, amit megbánt ezen a hosszú pályán? Ötvenkét évről beszélünk! Például ott van a film, amit rendezett, a Legényanya. Szídták jó pár évig, aztán mára

már kultikussá vált. Akkoriban bánta, hogy leforgatta?

Nem bántam, nagyon büszke voltam rá, és örültem neki. Az már más kérdés, hogy miért nem folytattam. Akkoriban, amikor bemutatták, engem a Filmszemlén széttéptek.

De a rendezéstől önmagában nem ment el a kedve.

A filmrendezés nagyon komoly, nehéz fizikai munka, hatalmas terhelés. Amikor már azok az idők jöttek, hogy nekem kellett mint rendezőnek összeszednem a pénzt, akkor azt mondtam, hogy én erre képtelen vagyok. Aztán miután már meg tudtam volna oldani, akkor fizikailag képtelen lettem ilyet csinálni. Olyan öt-hat-nyolc éve, amikor jöttek a betegségek. De jól nézek ki azért, ugye?

Nagyon jól néz ki. Amit mond és ahogy kinéz, tulajdonképpen ellentmond egymásnak. Megijedt?

Nagyon! Bevallom őszintén önnek, nagyon félek a haláltól! Nem a haláltól, a haldoklástól. Rendkívül félek. Nem szeretnék még átmenni, de tudom, hogy át kell. Én még szeretnék az unokámmal hülyéskedni, szaladgálni. Ő kilenc hónapos. Nem szeretnék meghalni.

Kevesen szeretnének. De kevesen mondják ki, hogy félnek.

Én nagyon gyáva vagyok ez ügyben. Mindig is gyáva voltam, gyáván csináltam a dolgokat. Ötvenhatban negyedéves főiskolás voltam, az nem kicsiség. Egyetemisták voltunk, mentünk, csináltuk a magunk dolgát, de én féltem. Én nem tudom, hogy Bibó milyen szövegkörnyezetben mondta, hogy a demokrata nem fél. De hogy valaki demokrata és nem fél – hát az nem hős, aki nem fél. Nekem voltak tanárain, rendezők: Major, Gellért, Nádasdy tanár úr, mindegyik azt állította, hogy az igazi hős az fél. De csinálja! Akinek az agyából ki van véve a félelem ösztöne, az nem hős, hanem hülye.

Mitől fél még? A halálról sokat gondolkodik?

Vacog a fogam.

Attól, hogy mikor van vége?

Igen! Jogom van ehhez, én nem akarok hős lenni.

És azon gondolkodik, hogy a pályát meddig lehet csinálni?

Gondolkodtam, hogy talán még most is lehet, de... Egy színésznek az igazi életkora negyven-ötvenöt éves korig tart.

Egy férfi színésznek?

Egy férfi színésznek. Akkor igazi energiákat tud mozgatni. Utána már egy kedves szent tehén.

Azt érzi, hogy ön egy kedves szent tehén?

Igen. De nagyon rendesek, hogy még foglalkoztatnak és adnak szerepet.

Van még olyan szerep, amit mindenképpen el akar játszani?

Nincs.

Olyan, mintha föladta volna a jövőt.

Dehogyan adtam föl! Figyeljen ide! Azt mondanám, hogy a nagy öregszerp a Lear király. Azt ötvenöt év alatt nem lehet eljátszani. De olyan energiák kellenek hozzá, olyan fizikum, olyan energiakészlet, ami – engedtesse meg – nekem már

nincs... Egyébként hozzáteszem, hogy nekem soha nem voltak szerepálmaim. Voltak színészek, akiknek voltak szerepálmaik, megkapták, és akkorát buktak, mint egy télikabát.

Babonás?

Nagyon! Már pici dolgokban is, hogy az öltözőben, ha nem így van a kávé, hanem úgy, akkor már nagyon kell vigyázni arra az estére, mert valami baj történik. Sokat jelent a babona. Ugye, az orvosok óvják az embereket a stressztől. De ha a színész nem hívja elő a stresszt, akkor megbukik. Az egész élet egy előhívott stressz.

Ötvenhatban negyedéves főiskolásként mitől félt?

Süvítették a golyók. Szeretnék valamit rögtön leszögezni ötvenhatról. Ahány utca, annyi ötvenhat van. Ahány ember, annyi ötvenhat. A zsarnokság ellen, hogy patetikusan fogalmazzak, fellépni természetes dolog, ezért nem jár dicséret. Ez kötelesség.

Gondolkodott azon, hogy ha minden úgy marad, mint ötvenhat előtt, akkor milyen színészi pálya várja?

Nem gondolkodtam rajta.

A második világháborúból emlékszik még valamire? Tízéves volt.

Örültem, hogy életben maradok.

Volt-e konkrétan veszélyben?

Hát hogyne! Én stigmával a kabátomon jártam. Gondolja, hogy az nem volt konkrét veszély? Csak ezt nem szeretem túlzottan ragozni. Az egy szörnyű dolog volt, akkor is féltünk.

Ki tudta törölni?

Nem tudtam kitörölni, nem jött szembe. Nem kellett foglalkoznom vele. Most megint jön szembe.

Olyan élesen?

Olyan élesen, de én erről... Én színész vagyok, színészetről akarok beszélni, erről nem.

Én azért tartom fontosnak, hogy erről is beszéljünk, mert ez lehet, hogy kegyetlenül hangzik, de ön az utolsó generáció, aki elmondhatja.

Ebben egyetértünk. Ez az utolsó generáció, aki még fél. De hát, ugye, volt az a rendkívül silány és nem tudom már minősíteni, milyen vita pár évvel ezelőtt, hogy ez felszabadulás volt vagy megszállás. Itt is ahány ember, annyiféle. Mi lógtunk, bujkáltunk. Megláttuk, hogy a pincébe berobban az első piszkos orosz katona, koszos, véres, sáros, fegyverrel a kezében, és az egy kiskatona volt. Szeretném mindenkivel közölni, hogy hozzánk oda, a pincébe nem a Szovjetunió Központi Bizottságának a tagja jött. Nem Sztálin elvtárs jött, akit később gyűlöltem, mindmáig. Az a kicsi, koszos, sáros orosz katona jött, és akkor tudtuk, hogy életben maradunk. Miért ne lenne ez nekem felszabadulás? És miért megszállás azoknak, akik szintén így voltak, csak most fényezik magukat?

Utána hogy érezte magát? Nem is Rákosi alatt – Kádár alatt hogyan érezte magát?

Ötvenhatban tizennyolc éves voltam. A Kádár-korszak első része alatt mi nem

tudtuk, mi van, szeretünk volna élni. Jött a kötelező amnézia, a szándékos amnézia, amibe belevertük magunkat. Levegőt akartunk venni. Aztán az utolsó két évtizede ennek a rendszernek már nem volt olyan veszélyes. Ötvenhétben leszerződtek a Nemzeti Színházba. Eufórikus boldogságban éltem. Nem a Kádár-rendszer állapota miatt, hanem amiatt, hogy egy olyan társulatba kerültem, amilyen Magyarországon összesen három volt. És köztük is az egyik legnemesebbe, legpatinásabba kerültem. Akkoriban kötelező volt vidékre menni. Majort sokan szidják, sokan mondják, hogy sátán volt. Az volt, de nem mindenki lehet az: ahhoz olyan nagy egyéniség kell, mint Majoré. Major odaszerződttetett a Nemzetihez. Mondja, miért ne lettem volna boldog? Vágtam volna oda Major elé a szerződésemet, hogy nem, Major elvtárs, én lemegyek vidékre? Miért?

Egyszer olvastam öntől, hogy bizony kacérkodott a gondolattal, hogy elindul Amerikába. Akart ott színész lenni?

Nem. Annyira hülye már nem voltam. Volt két nagyszerű iskolatársam. Az egyik Zsigmond Vili, a másik Kovács Laci, ő már nem él. Ezelőtt tizennyolc évvel, mikor először visszajöttek Pestre, akkor Lacit kérdeztem, hogy mondd, ha én kimennék családotul, hány filmbe tudnál betenni statisztálni? Először jött, hogy te hülye vagy, de egyszer csak leesett neki a tantusz. Statisztálni? Ha kapsz munkavállalási engedélyt, mert azt elintézzük, akkor igenis nagyszerűen keresnél. Nagyon szépen kerestem volna. De nem követhettem volna el azt a bakit, hogy szerepet vállaljak és színésszé legyek. Nem tudtam úgy a nyelvet. Akármilyen jól beszélek, akkor sem tudom úgy.

A Garas név Magyarországon már elég régóta jelent valamit. Kiment volna csak statisztálni?

Élni! Miért fogalmaz úgy, hogy statisztálni? Hát valami munkát kellett volna csinálni. Ahhoz értek, hogy Robert de Niro mögül kijövök a barna zacskóval az élelmiszerboltból, és elmegyek.

Ez igazságtalan, nem? Ki tudja, hogy mi van, ha angolnak születik vagy amerikainak?

Nem tudom. Először is, ehhez a pályához nemcsak itt, az egész földkerekségen óriási szerencse kell. Nem elég csak a tehetség. Beszéljünk még valamiről. 1952-ben, mivel az apám lókereskedő volt, tehát félig-meddig egyéb származásúnak voltam minősítve, és mert különben sem voltam túl okos gyerek, nem tanulhattam tovább gimnáziumban. De a nagybátyám elintézte, hogy elmenjek inasnak, vasesztergályos inasnak. Az Isten őrizze meg azt a gépet, amivel én egy csavart esztergáltam! De volt ott színjátszó csoport, és az országban nagykanállal, nagy merítéssel keresték a fiatalokat, tehetségkutató versenyeket rendeztek. Hát hogy juthattam volna én a főiskolára, VIII. kerületi kis surmó, színjátszó csoportok nélkül? Így jelentkeztem a Színház- és Filmművészeti Főiskolára.

Ezzel azt is mondja, hogy ön szerencsés volt? Szerencsés volt, hogy a Színművészetire került, szerencsés volt, hogy a Nemzetibe, szerencsés volt a Madáchcsal, szerencsés, hogy eljött onnan. Mindenkör jól döntött?

Igen, nagyon szerencsés voltam. Én nem akartam a Nemzetibe kerülni, nem is

tudtam volna, engem oda leszerződtek. Nem akartam a főiskolára se menni, balhéból mentem el.

Van három név, akikkel a találkozása és a közös hangra hangolódása tulajdonképpen szerencse is lehet, de az is lehet, hogy több. Schwajda György az egyik talán.

Ezt megelőzően Fejes Endréé.

Fejes Endréé. Sándor Pálé is ilyen, Törőcsik Marié is ilyen.

Fejest nem lehet kihagyni az én életemből, mert döntő része. Nemcsak játszottam őt, barátság is szövődött köztünk. Ennél jobb, nemesebb barátság, mint ami nekem Törőcsikkel, Sándor Pállal vagy Fejes Endréével, vagy éppen Schwajda Györggyel adatott... Nagyon-nagyon szerencsés ember, akinek két barátja van; nekem volt három is. Micsoda óriási szerencse! Nem gondolja?

Ezek barátságok vagy szakmai jó kapcsolatok?

Szakmai jó kapcsolatból jövő barátsággá nőttek.

Ez azt jelenti, hogy mondhatta Sándor Pál bármelyik filmjére, hogy ne így csináld, ne ezt csináld?

Éjjel-nappal veszekedtünk. Jelenetekről, könyvről, életműről. Hogyne!

A kapcsolatuk a Régi idők focijával indult, ugye?

Igen. Már azt megelőzően is kapcsolatban álltunk. De a *Régi idők focija* – igen! Kezdődött szakmai téren, aztán átcsapott barátsággá. Ahogy Schwajda Györggyel is.

Vele a Legényanyánál találkoztak össze?

Már előtte ismertük egymást, de tulajdonképpen a *Legényanyánál*.

Tarján Tamás, aki írt önről egy könyvet, úgy fogalmaz, hogy Schwajda György a maga szellemi fegyvertársa.

Hát gondolja el. Miért ne lenne szellemi fegyvertárs az, aki azt írja le, hogy ez egy feje tetejére állított világ? Akkor, nem most! Akkor! És ebben a világban nem egy nő, hanem egy férfi lesz terhes. Hát ennél agyrémesebb, szörnyűbb világ kevés van. Hát miért ne lehetne fegyvertárs?

Törőcsik Mari?

Marival együtt nőttünk fel. Egy családban két testvér nem kérdőjelezi meg egymást.

Ez azt is jelenti, hogy ha együtt dolgozik velük, akkor energiákat tudnak önből felszabadítani, és ön is belőlük?

Mari biztos! De vele is sokat veszekedtünk. Szakmai kérdésekről, nem politikaiakról. Miért ne?

Ön azért öntörvényű alaknak tűnik nekem. Aki ment, csinálta, de nem szállt be igazából a csapatba, nem kötelezte el magát.

Ha valami hibát elkövettem, akkor ezt. Valahová el kellett volna köteleznem magam, de nem tettem. Talán a nyolcvanas években, amikor Zsámbéki hívott Kaposvárra, le kellett volna mennem.

De aztán együtt dolgoztak a Katonában.

Zsámbéki nekem nagyon bejött. Fantasztikus volt vele dolgozni, csak én nagyot buktam a *Prosperóban*. Akkorát, mint egy télikabát.

Furcsa. Vajon mitől bukott meg a Prosperóban?

Mert nem jól csináltam!

Miért nem csinálta jól?

Hát hiszen ez az! Ennyi a szakma titka! Időben jól kell beszélni, és jó hangokat kell kieregetni. Nincs több titok. Papp Laci mondta mindig, hogy nincs annál egyszerűbb dolog: mindig eggyel többet kell ütni!

Volt egy időszak, amikor önt beszorították egy skatulyába. Én ezt már csak utólag éreztem. Csak annak alapján, hogy látom, milyen darabokban játszott. Például beszorították a bohóc-skatulyába, hogy szórakoztató legyen. Nagyon nehéz lehetett abból kitörni.

Kicsit másról is szólt a dolog. Valóban beszorítottak, ha beszorításnak nevezzük. Én nem szerettem beszorításnak nevezni. A Budai Parkszínpadon a Tulipánt játszani nekem, aki se énekelni, se táncolni nem tudok: azt nagyon szerettem. Az utóbbi évtizedekben már, amikor Bodrogi még igazgató volt a Vidám Színpadon, és néha találkoztam vele, megkérdeztem, hogy Gyula, nincs-e valami jó geg? Soha nem tiltakoztam ellene, mindig hagytam egy kicsit magam.

Tehát ez is jól alakult, a kabaréból az átmenet, meg a visszamenet.

Remekül. Gondolja el, amikor először meghívtak a Margit-szigeti Szabadtéri Színpadon egy jelenetre. Alfonsóval kellett föllépnem. Hihetetlen! Én be voltam tojva nagyon. Csodák voltak azok!

Érdekes, hogy mindannyi fordulatra, remek kapcsolatra azt mondja, hogy szerencsés volt. Most például, hogy valami aktuálisat kérdeznek, 2007-ben ön kapta volna a Karinthy-gyűrűt. Nem vette át. Nem bánja utólag?

Ott felháborító dolgok történtek. A Rádiókabarében a kiszorítódsi. Ebben az esetben miért vegyem át? Hagyjanak engem békén.

Nem bánja, hogy nem vette át?

Nem, azt nem! Nézze, az embernek van egy belső iránytűje. Ha az megzavarodik, és észak helyett a délt mutatja, akkor az ember nagyon nagy bajba kerül. Hogy a megélhetés miatt milyen kompromisszumokra hajlandó és milyen kompromisszumokra képes, az egy más kérdés. A belső iránytű azért jó, mert az kihúzza a csávából. Ha nem, az baj. De hát, gondolom, nemcsak az enyém, az öné és sok mindegyikünk élete is tele van kompromisszumokkal. Csak az ökör következetes! Nem?

Mit mutat most a belső iránytűje?

Most a belső iránytűm azt mutatja, hogy a Nemzeti Színház tagja vagyok.

A nemzet színésze!

A nemzet színésze, igen! Az nagyon nagy dolog. Az óriási dolog. Ez azt mutatja, hogy ebben a nyugalomban kell élni. Ezekkel a dolgokkal kell élnem, és ezekkel megbékélnem. És nem kell már felfortyanni, megsértődni. Vannak, akik kilencvenéves korukban is ezt teszik, és azokat nagyon megértem. De én erre nem vagyok alkalmas.

Tulajdonképpen azt mondja, hogy a dolgok most rendben vannak ön körül úgy, ahogy vannak. Min változtatna, ha lehetne egy kívánsága?

Egy kívánságom volt, hogy ilyen unokám legyen, és lett. Nekem ez a maximum. Van egy családom, nagyszerű. Van két gyerekem, remekek. Egyik fiú, másik lány. Egyik remekebb, mint a másik. Jelen pillanatban itt tartok. Bárki néz kívülről, azt mondja, megalkuvó öregember. Az! De miért ne? Valakinek ezt a szerepet is el kell játszani.

(2009. ősz)

FREUND TAMÁS

Az agykéreg különböző speciális ezüstözési eljárásokkal megfestett képe olyan gyönyörű, hogy aki vizuális típus, azt képes hihetetlen módon elvarázsolni.

Lánya költő, fia színésznek készül, ők igazolják a gyakorlatban, hogy a korai érzelemgazdag nevelés fokozza a kreativitást, a memóriát és a tanulást is. Felesége festőművész, így nem meglepő, hogy a legtöbbet idézett magyar tudós, *Freund Tamás* számára is fontos az esztétikum, még ha agykéregről van is szó.

Ön az agykérget kutatja. De miért?

Az agykéreg tulajdonképpen a legmagasabb rendű idegműködésekért felelős agyi központ, itt lakoznak azok az agyi funkciók, amelyek alsóbb rendű gerinces állatokban nem igazán találhatók meg. Nyilván az embert leginkább az agyának azok a működései érdeklik, amelyek emberré tesznek bennünket.

Azért kezdte az agykérget kutatni, mert kíváncsi volt arra, ami emberré tesz minket?

Nem, ezt most kimondottan az ön kedvéért mondtam el, mert jól hangzik.

Jaj, nagyon szépen köszönöm!

Viszont ha valóban az igazi kezdeti motivációra kíváncsi, akkor az tulajdonképpen az, hogy az agykéreg különböző speciális ezüstözési eljárásokkal megfestett képe olyan gyönyörű, hogy aki vizuális típus, azt képes hihetetlen módon elvarázsolni.

Feltéve, ha elvonatkoztat attól, hogy az az agy.

Nem kell attól elvonatkoztatni. Ha belenéz a mikroszkópba, akkor lát egy képet: az tulajdonképpen egy metszet, ami fixálva van, be van ágyazva. Nem úgy kell elképzelni, mint valami friss, netán hullaszagú szövetcafatot, hanem ez egy gyönyörű szépen kipreparált agymetszet, és ha megfestjük, akkor egyes sejteket kifest a teljes nyúlványrendszerével, hogy ezek hogyan kapaszkodnak össze, hogyan végződnek

egymáson. És valami hihetetlen gyönyörű, ez az, ami engem erre a pályára terelt. Az agy az anyag evolúciójának a csúcsa, a legkomplexebb terméke.

Mitől szép egy idegsejt?

Képzelve azt, hogy a formáknak és a térbeli frekvenciáknak csodálatos a harmóniája. A gömbtől, piramisalaktól a különböző hurkákon, cérnaszálakon keresztül a gyöngysorokig ezek a sejtek iszonyatos sokféle nyúlványt képesek növesztetni, és ezeknek hihetetlen kavalkádját látja az ember. Első ránézésre úgy tűnik, mintha teljesen véletlenszerűen mászna erre-arra-amarra egy idegsejt nyúlványa, de aztán, ha a vele kapcsolódó sejteket is sikerül megfesteni, akkor rájövünk arra, hogy óriási logika van benne.

Akkor maradjunk ezen a területen, csak ne az esztétikai szempontnál. Sok érdekes kijelentést olvastam, amit a kutatásai alapján fogalmazott meg. Az egyik ilyen, hogy a gyermekkori érzelemgazdag nevelés befolyásolni tudja a memóriát és a tanulást. Ha az embert így nevelik, akkor később ennek gyakorlati haszna van?

Az emberi agykéregben több milliárd idegsejt van. Ezek mindegyike több mint negyven-hatvan ezer másikkal kapcsolódik, tehát ad is nekik impulzusokat és fogad is tőlük impulzusokat.

Tehát ez egy nagyon bonyolult hálózat.

Ráadásul ezek a kapcsolódási pontok változó erősségűek. Használatától függően képesek megerősödni vagy gyengülni. Egy ilyen komplex rendszer információtároló kapacitása nyilván végtelen. Akkor joggal kérdezi, hogy miért nem végtelen a memóriakapacitásunk? Miért nem emlékszünk mindenre? A tudomány mai állása alapján azt mondhatjuk, hogy minden, ami valaha velünk történt, maradandó nyomot hagyott az agyunkban. Tehát nem a beírással, a bevéséssel van a baj, hanem az előhívással. Nem tudjuk adresszálni, megcímkézni ezeket az emléknyomokat, amikor be akarjuk rántani a tudatos agyi működéseinkbe. Ha úgy működne egy emberi agy, mint a postafiókrekesszek hihetetlen gazdag hálózata, ahol egy új emléknyomot, ha el akarunk tárolni, csak ráírjuk, rápecsételjük a postafiókszámot, és oda behelyezzük, majd aztán, ha elő akarjuk hívni, csak bemondjuk a számot, és beugrik az emlék, akkor végtelen lenne a memóriakapacitásunk. Most az a nagy kérdés, hogy létezik-e egy ilyen címkéző-pecsétnyomó szerkezet az agyban. Konkrét bizonyítékaink vannak rá, hogy létezik. Ez pedig nem más, mint azoknak az úgynevezett kéregalatti ősi pályáknak az együttese, amelyek érzelmekről, motivációs és fiziológiai állapotunkról szállítanak információt, ezért ezeket gyűjtőnéven a belső világ impulzusainak is nevezhetjük. Végül is ez a kéreg alatti pályarendszer az, amelyik meghatározza, hogy milyen hatékonyan leszünk képesek a külső környezeti impulzusok eltárolására és hatékony előhívására.

Ha lefordítom, mindez azt jelenti, hogy ha látok egy almat, azt nem fogom megjegyezni. Ha egy olyan almat látok, ami egyszer a fejemre esett, és ettől lett rajta egy dudur, akkor feltehetően megjegyzem.

Vagy amelyikről tudom, hogy ezzel mérgezték meg Hófehérkét. Mindenki tudja, hogy ha egy olyan eseményre próbál visszaemlékezni, amelyhez intenzív érzelmek társulnak, akkor az sokkal könnyebben beugrik, mint egy érzelmileg teljesen

semleges.

Ilyenkor mondom, hogy mély nyomot hagyott bennem. Arra is érthetem, hogy az idegsejtjeim egy erős emléknymot, memórianyomot állítottak elő, nem?

Ez attól mély nyom, hogy nagyon könnyen hozzáférhető a tudatos működések számára. Szinte bármiről, ami indirekt módon kapcsolódik hozzá, beugrik. Bármilyen dologról asszociálni tudunk rá, mert nagyon gazdagon el van látva érzelmi, motivációs és egyéb attribútumokkal. Ezért kreatív az az ember, akinek a mindenki számára rendelkezésre álló információról valami egészen más jut eszébe, mint az átlagembernek. Neki azért jut más az eszébe, mert ezeket a saját egyedi, egyéni és gazdag belső világának az impulzusaival látja el, amikor elraktározza az agyában.

Van két ember, akik hasonló környezetben nőnek föl, hasonló kultúrát kapnak, hasonlóan sok belső impulzust. Mitől lesz az egyik kreatívabb a másiknál?

Nagyon nehéz bárkire azt mondani, hogy kreatívabb, mint a másik, de tudjuk, hogy bizonyos kreativitás, speciális tehetség öröklődik. Például ott a Mozart család, a Bach család. Tudjuk, hogy a zenei tehetség öröklődik. Azt is megnézték, hogy vajon az adott tevékenységgel foglalkozó agykéregterület nagyobb-e ezekben a tehetséges emberekben. Úgy tűnik, nem igazán. Einstein agyában például abszolút átlagos idegsejtszámot találtak. A memóriatárolás hatékonysága attól függ, hogy az ott lévő idegsejtek, amikor éppen kódolnak, eltárolnak információt, mennyire képesek szinkronizálódni. Az, hogy köztük a kapcsolat milyen hatékonysággal erősödik meg – ez, ugye, a tanulás alapja –, attól függ, hogy mennyire precízen képesek együtt megszólalni, együttműködni. Ha tíz milliszekundumon belül együtt sülnék ki, akkor a kapcsolat erősödik köztük, de ha tíz milliszekundumon túl és harminc milliszekundumon belül, akkor gyengül köztük a kapcsolat. Tehát nem elég, hogy akkor nem tárolunk el információt, hanem ráadásul még felejtünk is.

Na, de az ember nyilván nem tudja edzeni magát, hogy szinkronban működjenek ezek a sejtek. Ez egy adottság, nem?

Nem. Ez az, amit meghatároznak a belső világ impulzusait szállító ősi kéregalatti pályák. Ezek azok, amelyek vezérlik azokat a – most menjünk bele egy kicsit a tudományba – gátló idegsejteket, amelyek a szinkronizálást végzik. Tehát az agykérgi idegsejtjeink nyolcvankilencven százaléka serkentő sejt, és az ő egymással alkotott kapcsolatainak megerősödése, azaz a megerősített kapcsolatokon keresztül kommunikáló sejtek hálózata tulajdonképpen a memória. De az ilyen hálózatok kialakulásához az kell, hogy elemeik, azaz az őket felépítő sejtek tökéletes szinkronban együttműködjenek, különben nem erősíthetik meg egymással a kapcsolatukat. Ezt a szinkronizálást, összehangolást végzik a gátló idegsejtek, és ezeket a gátló idegsejteket kontrollálják a belső világ impulzusait szállító kéreg alatti pályák. Tehát itt jön be a képbe a motiváció, az emóciók.

Amikor azt mondja, hogy belső világ, akkor arra gondol, amire én? Hogy sok mesét hallgat valaki, de közben mutatnak a szülei neki zenéket, mesefilmeket?

A legérzékletesebb példa talán a művészeti nevelés. Én úgy gondolom, hogy a középiskolában elsősorban a belső világ fejlesztésével kellene foglalkozni, minél többet járjanak a gyerekek színjátszó körbe, szavaljanak, írjanak verseket,

kerámiázzanak, fessenek, zenéljenek, talán ez a leginkább hatásos ebből a szempontból. Ahova én jártam – ez a Veszprémi Lovassy László Gimnázium –, mindig nagyon odafigyeltek a művészeti nevelésre. És aki valami egyebet is csinált amellet, hogy kiváló volt, mondjuk, fizikából, arra a tanárok felnéztek.

Én meg pont azt gondoltam volna, hogy valaki akkor lesz jó agykutató, ha kezdettől fogva erre trenírozzák, a lehető legtöbb ezzel kapcsolatos könyvet elolvastatják vele.

Ebből az illetőből olyan kutató lesz, akinek végtelen lexikális tudása van. De kreatív attól lesz valaki, ha neki ugyanarról az ismeretanyagról, amit rajta kívül még sokan mások tudnak, valami egészen más jut az eszébe, mint az átlag tudósnak.

Mi volt az a pillanat az ön életében, amikor valamiről, amit mindenki ismert, egész más jutott az eszébe?

Egy felfedezés, ami az én csoportom nevéhez fűződik – éppen a szinkronizációhoz kapcsolódik. Leírtuk azt a kéreg alatti pályát, amiről beszéltünk, hogy érzelmi és motivációs impulzusokat szállít, és az agykéreg szinkronizációjáért felelős gátló idegsejteket szelektíven idegzi be. Sokan vizsgálgatták korábban, senki nem jött rá a mechanizmusra. Mi rábukkantunk, és sikerült is publikálnunk a *Nature*-ben, az egyik legidézettebb nemzetközi tudományos folyóiratban, ahová a legnehezebb bekerülni, gyakran Nobel-díjas vagy Nobel-díjas-jelölt publikációk olvashatók benne. Erre máig is büszke vagyok, azt hiszem, jelentős felfedezés.

Van olyan elképzelés az ön fejében, amiről azt gondolja, hogy hosszú kutatások során bebizonyosodhat, de még nincs rá bizonyíték?

Van.

Elmondja?

Megpróbálom. A szorongás egyre súlyosabb egészségügyi probléma manapság, hiszen tudjuk valamennyien, hogy az információrobbanás, a globalizáció iszonyú nyomásként, adaptációs nyomásként nehezedik az emberi agyra: a pszichiátriai betegségek iszonyú mértékben terjednek, közülük is legjobban a szorongás és a pánikbetegség. És a szorongásoldás nem megoldott probléma. Vannak szorongásgátló szereink, de ha megfelelő dózisban alkalmazzák őket, nagyon sok mellékhatással rendelkeznek. Például a Xanaxot meg lehet említeni, ez egy benzodiazepin-származék, ami a GABA-A receptorra hat, és kiválóan oldja a szorongást. De mivel GABA-A receptor sok más helyen is van, és más funkciókat is ellát, rengeteg a mellékhatása, például álmosít, rontja a tanulási képességet.

Csak hogy világos legyen: a receptorok azok a kis szerkentyűk, amik befognak bizonyos anyagokat, eljuttatják az idegsejtek felé, és így hatnak, ugye?

Nem juttatják el, az idegsejtek membránjában ülnek ezek a receptor-fehérjék. Ezek elkapják azt a hírvivő molekulát, ingerület-átvivő anyagot, aminek az érzékelésére specializálódtak, és annak hatását közvetítik a sejtre.

Tehát nem viszik be, csak lefordítják.

Igen. Az elképzelés lényege az, hogy van körülbelül ötféle érzékelő fehérje, amelyeknek a gyógyszeres befolyásolásával szorongásoldást lehet elérni.

Bizonyítottuk, hogy létezik egy idegsejttípus az agykéregben, amelyen mind az ötféle

megtalálható. Tehát innentől fogva, ha gyógyszer-célpontot akarok kijelölni szorongásoldásra, akkor nem egy molekulát fogok kijelölni, hanem egy idegsejttípust.

Ez miért jobb?

Mert ezen az idegsejttípuson számos olyan kémiaiag különböző pont van, amelyeken keresztül el lehet érni szorongásoldást. Ha egyszerre öthat helyen támadom meg ezt a sejtet, akkor az egyes támadáspontokon a gyógyszer koncentrációját annyira le lehet vinni, hogy már gyakorlatilag eltűnik a mellékhatás. Viszont a specifikus szorongásoldó hatások összeadódnak.

Ebből akkor gyógyszer lesz, feltételezem.

Meg is kerestem a kedvenc gyógyszergyáramat az ötlettel. Borzasztóan tetszett nekik, csak hát itt olyan problémák vannak, hogy ha már két hatóanyagot kevernek össze egy tablettába, akkor sokszorosára nő a szükséges toxikológiai és egyéb hatásossági vizsgálatok költsége. Ha hármat rakok össze, az már megfizethetetlen. Úgyhogy a gyógyszergyárak idegenkednek a többkomponensű tablettától. Viszont mindez nem igaz a gyógynövényekre. És itt jön a mi következő ötletünk: jó néhány gyógynövényről már bebizonyosodott, hogy melyik receptoron, tehát melyik fehérjén hat. Általában nemcsak eggyen, hanem többön, de mindig van egy, amin a domináns hatás létrejön. Már csak olyan gyógynövényeket kell összehalászni, amelyekről bizonyították mások korábban, hogy ezen a receptoron, vagy azon, vagy amazon hatnak. És ezekből már össze lehet állítani egy olyan gyógynövénykeveréket, ami most már tudományosan, idegsejt-hálózati és molekuláris szinten is bizonyítottan ezen a mechanizmuson keresztül szorongást old. Mivel ezek a gyógynövények forgalomban vannak már ötven-hatvan éve, szóba sem jön, hogy esetleg toxikusak lehetnének.

És ugyanolyan hatást tud elérni a gyógynövényekkel?

Lehet jobb is a hatása. A gyógynövények általában több receptoron egyszerre hatnak. Borzasztó nehéz megtalálni azt, amelyikben éppen olyan koncentrációban van együtt néhány hatóanyag, amiben ez a hatás optimális, de lehet jobb is.

Más dolog, amiben szintén óriási viták vannak Magyarországon: a marihuána használata. Ön, ugye, azt mondja, hogy ettől az ember kicsit motiválatlanabb lesz, nehezebb lesz természetes úton örömet szereznie magának, romlik a memóriája hosszú távon, és a tanulási képesség is. Ezt sokan cáfolják.

Nem tudják cáfolni, mert ez egyszerűen ténykérdés. A szakirodalomnak az a sajátossága, hogy ha az én állításomra bizonyítékot keresek az interneten...

Mindenre lehet találni.

...akkor bőséggel fogok rá találni. De ha éppen az ellenkezőjére keresek, akkor is fogok találni. A kutya ott van elásva, hogy melyik közleményt ki és hol publikálta. Vannak megbízható források, megbízható laboratóriumok, olyan tudományos folyóiratok, amelyek féligazságokat vagy bizonyítatlan tényeket nem fogadnak el. Ez az egyik. A másik pedig az, hogy vannak korábbi vizsgálati eredmények, amelyeket azóta megcáfoltak. Például a marihuánáról nem tudták bizonyítani az ön-adagolás tényét. Annak, hogy okoz-e függőséget, az egyik kimutatási módja az, hogy bekötnek az állat egyik nyaki vénájába egy kis kanült, és azon keresztül kapja a kábítószer. A kábítószer adagolását a patkány el tudja indítani, mondjuk, egy gomb lenyomásával.

Ha ez örömteli érzést okozott neki, akkor nyilvánvalóan gyakran fogja megnyomni, sőt egy idő után ész nélkül nyomogatja. Ezt kiválóan meg lehetett csinálni heroinnal, bármilyen morfinszármazékkal, kokainnal, nikotinnal, alkohollal, de marihuánával nem. A marihuána hatóanyaga a THC.

Miért nem lehetett?

A patkány nem nyomta meg még egyszer. És kiderült, hogy miért. A THC olyan lassan szívódik fel és éri el a hatását az agyban, hogy mire az örömeztet érezte az állat, addigra már rég elfelejtette, hogy a pedál lenyomásával érte el. Tehát nem kapcsolódott össze az agyában az örömeztet a pedál lenyomásával. Azóta van néhány szintetikus cannabinoid, amelyek ugyanazon a receptoron hatnak az agyban, mint a THC, csak éppen sokkal gyorsabban érik el a hatásukat.

És azzal megismételték a kísérletet.

Meg, és tökéletesen kialakult az önadagolás. De még sokkal súlyosabb problémák vannak, amit nem lehet sem állatkísérlettel, sem embereken kipróbálni, viszont a hosszú idő nagyon sok mindenre rávilágít. Például mára már teljesen egyértelművé vált, hogy skizofréniát okoz a marihuána intenzív fiatalkori használata. Ez tíz éve még nem volt világos.

Akkor segítsen kiigazodni. Én például a Kendermag Egyesület honlapján azt olvastam, hogy a marihuánát mint gyógynövényt használják például a skizofrénia, az epilepszia, az asztma gyógyítására. Akkor most melyik álláspontnak higgyek?

A gyógyászatban alkalmaznak számos gyógynövény-eredetű szert, a cannabison kívül például ópiátokat, atropint, gombatoxinokat, de ettől még nem kell őket rekreációs célra engedélyezni. Ha megkérdezzük a skizofréneket, hogy melyik droghoz nyúlának legszívesebben, akkor azt fogják mondani, hogy az alkoholhoz, de utána azt, hogy a marihuánához. Ez leginkább azt jelzi, hogy a belső cannabinoid szignálrendszere az agynak az, ami náluk nem igazán működik normális módon. Tehát valószínű, hogy az endocannabinoid-rendszer sérült. A cannabinoid-receptor nem azért keletkezett az evolúció során, hogy kábíthassuk magunkat marihuánával, hanem van ennek egy, az agy által termelt hatóanyaga, egy ligandum, ami ugyanazon a receptoron hat. És ez az agyban nagyon fontos szerepet játszik. Ezt úgy kell elképzelni, hogy az idegsejtek impulzusokat adnak az idegsejtláncban következő idegsejtnek. Továbbpasszolják az impulzust. Na, ez az endocannabinoid visszafelé hat, az éppen az impulzust fogadó idegsejt ezzel a molekulával jelezhet vissza az őt serkentő vagy gátló idegsejtnek, hogy belőled már elég volt, nem kérek többet. Ezért hívják ezt retrográd, tehát visszafelé ható szignálmolekulának. Ennek hihetetlen fontos hatása van például epilepszia során, hogy a hiperaktivitás ne szaladjon el. Szorongás során óriási szerepe van annak, hogy egy bizonyos gátló sejtről érkező impulzusokat a sejt le tud-e magáról kapcsolni. Ezek a szignálmolekulák, az endocannabinoidok térben és időben hihetetlen szelektív módon szabadulnak fel, mindig csak ott és akkor, ahol és amikor szükség van rájuk. Viszont el lehet képzelni, mekkora káoszt okozunk ezeknek a funkciójában, ha kívülről bevitt THC-val csaknem az összes cannabis-receptort működésbe hozzuk. Ezt úgy kell elképzelni, hogy egy radarernyőn mindig csak egy-egy pont villan fel, és ezek éppen azok az idegsejtek, amelyek az

endocannabinoidokat felszabadítják vagy érzékelik. Mindig csak azok az idegsejtek, amelyek működéséhez az adott pillanatban szükséges. Ha a cannabinoidot kívülről viszem be, mondjuk, egy füves cigarettával, az úgy fog kinézni, mintha az egész radarképernyő egyszerre teljesen kivilágosodna. Tehát az összes receptor, ami csak van az agyban, kötni fog marihuánát, és ez teljesen tönkreteszi a belső cannabinoid hatását, hiszen az egyes felvillanások már nem lesznek láthatók.

Őn azt mondja, hogy a hosszú távú memóriát vagy a tanulást tulajdonképpen gátolja a marihuánahasználat; ők azt mondják, hogy mindez csak ideiglenes, hogy pontosan addig tart, amíg blokkolja.

Ez nem így van. Ideiglenes valóban, de nemcsak addig, amíg a hatás érvényesül, jóval tovább hat. A rendszeres, nagy dózist használóknál ez hónapokat, éveket is jelenthet, miután abbahagyták, az alkalmi használóknál legfeljebb még a másnapot. Tehát való igaz, hogy ebből a hatásból viszonylag könnyen ki lehet keveredni. A legnagyobb probléma nem is itt van, hanem az agy úgynevezett jutalmazási központjában. Amikor örömeérzethez, kielégültség-érzethez jutunk, akkor ezen az agyterületen egy dopamin nevű ingerület-átvivő anyag szabadul fel. Na most, ehhez jutunk akkor is, amikor egy nagyon kemény feladatot elvállaltunk, és sikerült megvalósítani, vagy sportsikereket értünk el. De bármi más, táplálkozás, szexuális élmény – ez mind örömeérzetet okoz, méghozzá dopamin felszabadítása útján. A kábítószeres szintén dopamint szabadítanak fel, de egy direkt kémiai hatás révén, és ezáltal olyan abnormális mértékű dopaminfelszabadítást produkálnak, amire az a válaszuk az adott agyterület idegsejtjeinek, hogy a dopaminérzékelő fehérjéiket részben eltüntetik a membránjukból.

Ergo kiiktatják azt a lehetőséget, hogy a dopamin felszabadulásával ugyanaz a jó érzés jöjjön, tehát megnehezítik a jóézés létrejöttét.

Pontosan. Az idegsejtek, ha túl gyakran nyakon öntik őket túl nagy mennyiségű dopaminnal, azt mondják, hogy nekem nem kell ebből ennyi, eltüntetem a receptorát. És ezáltal azt éri el, hogy a normális tevékenységgel elérhető örömeérzet küszöbe megemelkedik. Ez okozza az alulmotiváltság, céltalanság, kiábrándultság-érzés kialakulását, amit a rendszeres füvezők vagy beismernek, vagy nem.

Nem meglepő, ha alapítanak egy tudományos díjat – ez a Bolyai-díj 2000-ben –, akkor ön az első, aki megkapja. Ez önnek fontos?

Én úgy gondolom, hogy ez a legnagyobb civil alapítású tudományos díj, és csak akkor töltheti be igazán a funkcióját, ha a média felkarolja. Szeretném kihasználni ezt a lehetőséget is arra, hogy a Bolyai-díj alapítóinak szándékát kicsit népszerűsítsem. Azt, hogy ne csak a művészeket, színészeket, egyéb közéleti személyiségeket sztárolja a média, hanem próbálkozzanak a tudósokkal is. Azt szeretnénk, hogy a politikától, a kormánytól a tudomány kapja meg azt a támogatást, aminek segítségével valóban hozzá tud járulni az adott ország jövőjének felépítéséhez, az ipar fejlesztéséhez, a társadalom szociális problémáinak megoldásához. Csak akkor fogja megadni a politika ezt a lehetőséget, ha kellő társadalmi nyomás nehezedik rá ebbe az irányba. Ez pedig akkor fog ránehezedni, ha az utca embere is átérzi, belátja, hogy a tudományos kutatás támogatása neki is hasznos.

(2007. ősz)

POGÁNY JUDIT

Soha nem voltam egy hősnőtípus. Egyébként a tulajdonképpen hibátlan, mosolygós, egészséges fogsorú emberek számomra nem érdekesek.

Tizenöt évig volt Pinokkió Kaposváron, és tizennégy éve Erna a Katonában az Elnöknőben. Azért ez nem semmi. És csak két éve ugyan, de kisfiút játszik a Jógyerekek képekönnyvében. Pedig pár éve úgy döntött, elfelejteti magát a szakmával. Nem jött össze. Pogány Judit szerencséire azóta is játszik.

Azt olvastam rólad, hogy bohócokat gyűjtöttél. Megvan még ez a szenvedélyed?

Meg, meg.

Most hány darab van?

Négyszáznyolcvan körül.

Mi fog meg annyira a bohócokban?

A legvidámabb bohócban is a szomorúság a legmegkapóbb számomra.

Ne ezzel kezdjük, hanem a nevetetéssel. Megnéztem, hogy most milyen darabokban játszol. Nem azt mondom, hogy komédiák, de túlnyomó többségben groteszkek, valahol a szomorúság és a vidámság határán lévő karakterek. Te választod ki így?

Amire hívnak, én csak azt választhatom. A kaposvári múltamban valóban fő motívum volt a groteszkre való hajlam, még drámákban is. A kaposvári rendezők kiszúrták ezt a fajta képességet bennem, úgy tűnik. És hát alkatilag is adva volt. Soha nem voltam hősnőtípus. Egyébként a sikeres, mosolygós, egészséges fogsorú emberek számomra nem érdekesek.

Csak azok, akikben van valami gikszer?

Igen. A sérülékenyebbek, akik bizonyos hibákkal együtt kell, hogy vállalják magukat, izgalmasabbak számomra. Gyerekkoromban is arra voltam a leghajlamosabb, hogy egy esendő lényt megmentsek, egy esendő lényen segítsék. Nem tudom, érthető-e, hogy ez hogyan kötődik a színészethez.

Ha visszamegyünk egészen a gyerekkorodig, akkor találsz ott olyan motívumokat, amik miatt...

Hát, elég szélsőséges gyerekkorom volt, igen. Az egészen csodálatos, boldog családi élettől kezdve a legsötétebb és legszörnyűbb emlékekig minden fellelhető

benne. És nagyon tárgyilagosan, kívülről láttam magam már gyerekkoromban is. Gyerekként is tudtam, hogy én nem olyan vagyok, amilyen egy szép lány.

Te magad érezted saját magad kiszolgáltatottnak?

Sokszor, persze.

Mondjuk, amikor a nagyon boldog családi életnek vége szakadt, mert az édesapád, ha jól tudom, meghalt.

Meghalt, de nem a halálával kezdődött. Nem véletlenül halt meg annyira korán, hatvanéves alig múlt. Kultúrmérnök volt. Régen oda tartozott az útépités, mélyfúrás, hídépítés, vasút. Ezért magas beosztású tiszt volt mind a két világháborúban. Úgyhogy amikor itt negyvenötben elindultak a tisztogatások, akkor végül börtönbe is került. Másfél évet ült. Már akkor elkezdődött a keményebb időszak az életünkben. De aztán újra és újra lábra állt. Nem tudott elhelyezkedni mérnökként, de szénsavirodát nyitott. Falusi kocsmárosoknak töltötte azokat az óriási nagy szódásballonokat.

Éltrevaló ember volt, aki újra és újra talpra áll...

Inkább talán bohém volt. Nagyon szeretett gitározni és énekelni. Például a falu kocsmájában fölállt egy székre, fél lábbal meg az asztalra, gitározott, és a lányok szalagokat kötöttek a gitárjára. A mai napig őrzök párat.

Te hogy lettél kiszolgáltatott emiatt?

Amikor a szénsavirodát nyitotta, akkor én egészen kislány voltam. Amikor meghalt, akkor nyolc és fél éves. Akkor már egy gyerek mindent lát és mindent ért. Tőlünk mindig mindent elvettek. Ha ő újrakezdte, akkor megint elvettek valamit, és megint ott maradtunk nullán, végül aztán elhelyezkedett egy útépitő vállalatnál. Hernádnémeti, Olaszliszka, ezeken a helyeken dolgozott. Annyi fizetése nem volt, hogy hetenként hazajárjon hozzánk Kaposvárra, úgyhogy hónapokig nem láttuk, és amikor hazajött, akkor is egy fáradt embert láttunk. Édesanyám nem bírta a magányt, az egyedüllétet, és amikor édesapám meghalt, akkor kórházba került idegösszeroppanással. Apámmal kapcsolatos hallucinációi és képzelődései voltak. Például rá akart gyújtani, és mi csak azt láttuk a tükörből, hogy egy hajtűvel szurkálja a cigarettát. A bátyám, aki három és fél évvel idősebb volt nálam, kérdezte, hogy anya, mit csinálsz? Azt mondta, hogy nem találom apa szipkáját. Ezután nemsokára kórházban volt, és mi ott maradtunk szülők nélkül. Volt egy nevelőanyám, aki háztartási alkalmazott volt nálunk, ő volt az egyetlen felnőtt személy, aki aztán kézbe vette valahogy a családot. Egyszer egy egész telet töltöttünk el úgy, hogy nem volt kereső a családban. A nélkülözhető bútorokat már feldaraboltuk, eltűzeltük. Apának több ezer darabos könyvtára volt, és mivel a fele lakást is elvették, nem volt hol tartanunk ezeket a könyveket, és nekünk kellett döntenet, hogy mit szabad eltűzelnit és mit nem. Például akkor nekem fogalmam sem volt arról, mit jelent az, hogy Ignotus. És csak azt láttam, hogy egy kicsi könyv, és rá volt írva, hogy Ignotus. Valami miatt azt félreraktam. A mai napig megvan, szerencsére sok más könyvvel együtt. Szóval nagyon-nagyon kemény és nagyon szélsőséges gyerekkor volt ez.

Az ember ez ellen lázadva a saját életét megpróbálja nagyon máshogy csinálni, tehát biztonságban, kiszámíthatóságban, anyagi biztonságban? Vagy az a tudás válik fontossá, ami belül van, mert megtanulta az a pici gyerek, hogy azt nem veszik el?

Én azt hiszem, hogy nekem a tudás fontos volt, és őriztem is, de zárkózott voltam. Amikor apám meghalt, és egyedül maradtunk, gyámszüleim lettek. Így kerültünk a bátyámmal ketten Budapestre. Nagyon meleg családi otthon volt, de teljesen más típusú emberek. Nagyon erősen kispolgári hangulatú család, ahol nekem állandóan alkalmazkodnom kellett, tehát nem lehettem olyan, amilyen én magam esetleg lehettem volna. Kényszert éreztem, hogy nekem mindent meg kell köszönnöm, kialakult egy csicsergő hang, egy fölösleges boldogság-jelzés. Érted? Hogy köszönöm szépen, köszönöm, köszönöm, jól vagyok. Tehát egy olyanfajta figura alakult ki, ami nem volt velem teljesen azonos.

Tévedek, hogy ezek a tapasztalatok, mondjuk, az Elnöknők című darabban a te karakteredben benne vannak?

Az *Elnöknők*ben, megmondom őszintén, a nevelőanyám, Eta gesztusrendszerét használom. Ő erdélyi parasztlány volt, két elemiit végzett, azt is román nyelvű iskolában, nagyon egyszerű, de hihetetlenül önfeláldozó, csodálatos ember volt. A karba tett kéz, meg ahogy a pletyka íze bejön a figurába... Leginkább rá gondoltam, amikor ezt próbáltuk. Nehezen is próbáltam egyébként, mert nagyon erősen klerikális beállítottságú ez az Erna. Kezdetben nem szerettem a szerepet, és amikor elkaptam, hogy milyennek kéne lennie, és éreztem, hogy Ascher Tamásnak örömet tudok okozni, az olyan katarzis volt belül, hogy azt ajándéknak tartom.

Ma még kiszolgáltatottnak érzed magad?

Ha olyat játszom, amit szeretek, amiben nem kell szoronganom vagy görcsben lenni, akkor nem. De az utcán vagy egy boltba bemenni, vagy vásárolni – ott igen.

Zavar, ha megnéznak, ha gratulálnak?

Pont, ha gratulálnak, az egészen jól is tud esni az embernek, de azért én nem úgy élek, ahogy egy színésznek élnie kell. Zaklatottan élek, fáradt vagyok. Tehát amikor látom, hogy jól megnéznak letről fölfelé, hogy sáros lett a cipőm, lóg a ruhám, kócos vagyok, az nem kellemes.

De ez miért érdekel téged?

Mert ilyen sérült ember vagyok. Ez volt egész életemben, hogy idegen közegben nem tudok otthon lenni eléggé, és sajnós érdekel. Azért, mert nem jó kellemetlen élményt okozni az embereknek. Amikor például hallod, hogy összesúgnak: „Ez az a színész!” „Ez? Dehogya?” Ez nem jó érzés. De persze azért próbálok nem törődni vele. Végül is, ha túlságosan érdekelne, akkor csak tennék valamit ellene.

Szóval neked van problémád önmagaddal.

Én nem tudom nem tárgyilagosan látni magamat. De ezt nem mint problémát élem meg, csak tudni kell róla. Egyszerűen tudni kell. És például azért hordok nagy, bő, lógós ruhákat, mert nem tudnám elképzelni, hogy, mondjuk, ha valami feszül rajtam, elöl kiáll a hasam, hátul kiáll a fenekem, hogy én abban büszkén bírjak menni az utcán. És ilyen százezret látok. Tehát más nőket ez nem zavar, és büszkén mennek, de én más vagyok.

Jó ez az objektív önmagamra tekintés, de azért közben nagyon kíméletlen is néha.

Kíméletlen tud lenni, igen. Annyira szélsőséges az ember hangulata, hogy egyik pillanatban nagyon tud fájni, és akkor nem kell utcára menni, meg ilyenek. Ilyen időszakok is vannak. Aztán van, amikor kicsit sem érdekel.

És ez a színpadon is megvan egyébként, hogy nagyon objektíven, kívülről látod magad?

Igen.

És tudod azt, ha nem vagy jó?

Igen. Belehalok.

És van ilyen?

Igen, van. Például a legutolsó élményem. Van egy csodálatos gyerekelőadásunk az Örkény Színházban, *A Sötétben Látó Tündér*, amit Bagossy László írt-rendezett. Az öccse, Bagossy Levente tervezte a díszletet, egy száraz ágakból összerakott kis kuckót csinált, amibe csak be kell ülni, és az ember már nem tud rossz lenni – ezt hinném, ugye. A legutolsó előadás előtt, éjszaka átmondtam a szöveget, mert tavaly ment utoljára. Na most, hiába megy három vagy négy éve egy előadás, az azért megárt, ha hónapokig nem játsszuk. De megzavartam magamat ezzel a gyors szövegátpörgetéssel, és ugrottam rögtön az elején. Ez olyan szégyen, hogy ezt nem lehet elviselni, érted? Ilyet én nem szoktam egyébként, nem vagyok hozzászokva ehhez az érzéshez, és amúgy is rossz volt a torkom. Abban az előadásban sokszor van sötét, és akkor a gyerekeket megtanítjuk, hogy a sötétben is látni kell azt, amiről a mese szól. Ahogy lement a fény, kezdés előtt már elkezdtek mobiltelefonnal világíttatni, tehát volt egy csomó renitens, nem is gyerek, talán szülő. Ez annyira megzavart, hogy aznap nagyon rosszul játszottam, és a végén hiába maradtak ott sokan gratulálni, vigasztalhatatlan voltam. És közben meg óriási siker volt, és azt mondták, hogy gyönyörű volt. Szóval két vagy három napig voltam totálisan depressziós emiatt.

Ennyire a szívedre veszed?

Nem a szívemre, hanem annyira bánt, hogy egészségileg megárt.

A siker is két-három napig tuningol?

Igen. Az is. Most játsszuk Örkény *Macskajátékát*, Mácsai Pali rendezésében. A múltkor, amikor kiabáltak taps alatt, ami prózának ritkán jár ki a nézők részéről, akkor Molnár Piroska, aki az Operettszínházban is játszik, és most, hála istennek, együtt játszhatunk, odasúgta nekem, hogy operettsiker. Mert mint egy zenés műfajban, úgy kiabáltak.

Még egy picit hadd maradjak a gyerekdaraboknál. Tizenöt évig voltál Pinokkió. Te akartál a gyerekekhez szólni?

Előtte nem tudtam, hogy milyen hangulata lesz a gyerekelőadásnak. Az első a *Hamupipőke* volt, egyszerűen csak rám osztották. Akkor egyébként még segédszínész voltam. Olyan élményeket adott, hogy Kaposváron, ahol akkor még nyolcszáz férőhelyes volt a színház nézőtere, nyolcszáz gyerek állva üvöltött, amikor az igazságérzete azt követelte. A tanárok már az összetekert műsorfüzettel ütögették a gyerekek fejét, hogy csend legyen, ülj le. Nem tudtuk folytatni az előadást. És akkor én, Hamupipőke, aki akkor éppen fél lábon álltam mezítláb, és billegtem, integettem

nekik, hogy csönd legyen, mert már nem tudok állni, és akkor vágásszerű csönd lett. Tehát a szimpátia ilyen fokú megnyilvánulását vagy az igazságérzet ilyen erejű tombolását azelőtt nem ismertem, és színházban ez különösen szokatlan volt. A gyerekelőadások adták nekem a csodát, és utána már nem volt kérdés, hogy szeretem-e csinálni. De szerepet, azt soha nem találtam ki magamnak, vagy nem én kértem. Mindig a rendezők osztották rám. A Pinokkiót születés után egy évvel, amikor még nem is éreztem alkalmasnak magam. Ascher Tamás rám osztotta, és kész. És akkor Lukáts Andor kollégámmal tornáztunk napi három, három és fél órát kőkeményen. Annyira szálkásra dolgoztuk ki a figurámat, hogy soha ne legyen puha a mozgásom. Könnyed legyen, laza, de soha ne mozduljon meg ott, ahol nem szabad megmozdulni. Akkor az szakmailag is komoly elismerést hozott. Azt gondolom, hogy nagyon sok mindenre alkalmasnak kell lennie egy színésznek. De akkor a legszélesebb a skála, ha azt a fajta kíváncsiságot is meg tudja őrizni, ahogyan egy gyerek lát egy világot, ahogy a gyerek felfedezi a világot. Ez tette lehetővé számomra, hogy negyvenhat éves koromban is képes legyek eljátszani Pinokkiót.

Gyerekdarabot rendeztél is, de felnőtt darabot nem.

De. A Gőr Nagy Mária-tanodába meghívtak, amikor Növényi Norbert végzős volt, hogy rendezzem meg vele Molnár Ferenc *Liliomját*. Először hanyatt vágtam magam, aztán egyszer csak eszembe jutott, hogy ha a színészet végül is a koncentrációra való, és ha valaki úgy tud koncentrálni, hogy olimpiai bajnok, világbajnok tud lenni, akkor létezhet-e az a csoda, hogy ezt a képességet valahogy átülteti más helyzetre?

De akartad ezeket a rendezéseket? Vagy felkértek?

Felkértek mindig. Nem mentem utána, pedig csodálatos boldogság a rendezés, nagy katarzis, de én magam... Magamban belül magabiztos ember vagyok, és pontosan tudom, hogy mit tudok és mire vagyok képes, az értékeimet hajszálpontosan ismerem, és azt is mondhatnám, hogy néha öntelt és beképzelt színész vagyok.

Ezt hallottam már tőled, de akkor sem értettem.

De képzelj el, kifelé nagyon kishitű, zárkózott, rejtőzködő ember vagyok. Nem mennék utána, hogy rendezhessek valahol.

De közben van olyan vágyad, amit szeretnél rendezni.

Volt.

Rossz lenne kérni?

Igen. Azt gondolom, hogy rendkívül sok, munkával kielégítetlen rendező van a pályán, akik vágyakoznak arra, hogy dolgozhassanak. És miért kéne egy színésznek elvenni onnan egy helyi értéket?

A legnagyobb rendezőkkel dolgoztál együtt. Például Ascher Tamással már nagyon fiatalon találkoztatok, és folyamatosan találkoztok ezen a pályán. Mi az, amitől Ascher Tamással működik a dolog?

A tapasztalatok, tehát azok a dolgok, amikben már találkoztunk, és az adja a bizalmat a következőhöz.

Kezdként is működött!

A diplomarendezését Kaposváron rendezte, Szép Ernő *Patikáját*.

És már abban is szerepeltél. Szóval már akkor elkezdődött az együttműködés. Akkor Zsámbéki Gábor beszélt rá Aschert, hogy bízsa rám az egyik szerepet. Tényleg?

Igen. Mert Ascher Tamás Katit, a cselédlányt nagyon ócska, mosogatólé-szagú nőnek képzelte, engem meg olyan csicsergősnek, kislányosnak ismert. Akkor Zsámbéki azt mondta, hogy jöjjön el hozzánk, és ismerkedjünk meg azért személyesen is. Kijött, és éppen pelenkákat teregettem, ez szülés után volt egy vagy két hónappal. Agyonmosott, kifakult, lottyadt, óriási rózsaszín flanelpizsamában voltam. Álltam fönn a kád szélén terpeszállásban, és teregettem. A hátam mögött kopogtak. Ebből a terpeszállós, teregetős figurából hátranéztem, és egy Krisztus-szakállú, sápadt fiatalember állt az ajtóban, és konkrétan úgy nézett rám, mint akinek tetszik, amit lát. Leléptem a kádról, és megismerkedtünk. Majd visszament a színházba, és rám osztotta a szerepet. Tehát ennyire meggyőzte őt az a trampli látvány.

Könnyen kötsz kompromisszumot?

Attól függ, hogy megéri-e. Szakmailag?

Miért, a kettő annyira élesen elkülönül?

Civilben rákényszerülök egy csomó kompromisszumra, viszont a színpadon jobban kell mérlegelni, hogy tényleg megéri-e. Mert ha valami azért nem lehet elég jó, mert ennyi pénz van rá, akkor kompromisszumot kell kötni. De ha valamiért lehet harcolni, akkor meg nem szabad kompromisszumot kötni.

És kilencvennégyben, amikor otthagytad Kaposvárt, nem kötöttél kompromisszumot? Miért léptél ki?

Megváltozott a közeg. A legtöbb ember, akikkel együtt éltem, együtt dolgoztam, már elment. Akkor rendeztem éppen a *Bűvös erdőt*, közben a *Koldusoperával* egy fesztiválra készültünk, és két színész, aki mindkét produkcióban főszereplő volt, már betegen játszott, volt, hogy mikroporttal. És akkor Babarczy László igazgató betett egy pluszpremiert, amiben ugyanaz a két beteg színész próbálta a főszerepet. Felhívtam Babarczyt, aki akkor éppen Újvidéken rendezett, hogy így a színészeknek esélyük sincs a gyógyulásra. És akkor mondott nekem egy nagyon bántó mondatot. Elkészöntem, és három perc múlva megírtam a felmondást.

Dühből?

Fájdalomból, hirtelen haragból. Ha három percig gondolkodom, akkor a mai napig ott vagyok Kaposváron.

És megbántad?

Nem bántam meg, mert az ember egyszer csak egy helyzetből kiöregszik, elfárad, és ha nem vált, akkor annak baj lehet a vége.

Tehát szabadúszó lettél. Bár sok szerep talált meg, azért az kiszolgáltatott helyzet, bizonytalan.

Kiszolgáltatott, de én úgy is jöttem el, hogy öregedő színésznőknak egyre kevesebb szerep jut. Amikor eljöttem, az volt az elhatározásom, hogy szép lassan kikopok a pályáról: nem verjük nagydobra, de abbahagyom.

Keresztülhúzták.

A véletlenek, a találkozások. Teljesen véletlenül. Megtudta Gaál Erzs, hogy

szabad vagyok, rám osztott egy szerepet egy Werner Schwab-darabban, ezért éppen ott voltam a József Attila Színházban, amikor be kellett ugrani egy nagyon-nagyon édes szerepbe, és ott ragadtam több produkcióra.

A privát életből kérdezhetek?

Természetesen.

Ott is van egy kompromisszum, amit nem kötöttél meg, és ezért most egyedül élsz.

Egyedül élek, és bevált.

Bevált?

Nagyon szeretek egyedül lenni. Egyszerűen több minden kitisztult az életemben, vagy elrendeződött, és nagyon jólesik az egyedüllét.

De mi tisztult ki?

Hát, hogy pont nem kell kompromisszumot kötnöm egy csomó helyzetben, hanem úgy döntök, ahogy én gondolom.

A jó kapcsolat megmaradt?

Milyen jó kapcsolat?

Baráti.

A férjemmel? Hát beszélünk, vannak közös ügyeink. Ugye, közös unokák. Bizonyos dolgokban még anyagilag is vannak kötődéseink. Beszélünk, és jó kapcsolatban vagyunk, de találkozgatni nem szoktunk.

És ezek szerint nem lettél magányos.

Mi, amíg házasságban éltünk, addig is rengeteget voltunk külön. Kaposváron se dolgoztunk együtt állandóan. Egyikünk benne volt egy produkcióban, a másikunk nem. Keresztbe jártunk Pestre.

De ezt tudod, miért kérdezem? Amikor az elején fölvettem, hogy a bohóc mit jelenthet neked, akkor nagyon markánsan azt mondtad, hogy szomorúságot szereted bennük.

De ez nem egy mostani szomorúság, hiszen már harmincnyolc éve gyűjtöm őket. Nem olyan régen végiggondoltam, hogy gyerekkoromban milyen verseket írtam. Katartikusan szomorú verseket. Nagyon zárkózott, szorongásos, kishitű, zavarban lévő gyerek voltam. Felnőttként is ilyen vagyok.

Gátlásos, kishitű, zavart, szorongásos?

Igen. Csak viselkedem.

Hallottam egyszer veled egy interjút, és azt mondtad, hogy húsz-huszonkét éve nem voltál nyaralni a tizenhárom állatod miatt. Szóval nekem úgy tűnik, hogy belemenekültél egy kötöttségbe.

Nem menekültem bele, csak nem tudom megoldani, hogy ne legyenek. Állandóan háborgok a helyzet ellen, de nem tudok megszabadulni tőle, ugyanis az állatok totálisan kiszolgáltatott lények. A legtöbb betegen kerül hozzám, megmentem, aztán eléli mondjuk, tizenkilenc és fél évig. Ez volt a fő cica, Marci, akit a közelmúltban el kellett altatni. Tizenkilenc és fél éves volt, semmi baja nem volt, két foga hiányzott. Én azt hittem, hogy boldogan megérjük a húsz évet együtt. De egyszer csak lebénult deréktól lefelé. A közelmúltban például beköltözött hozzám megint egy

kiscica. Százszor raktam ki az utcára, már kiviszek neki kaját, hogy inkább ne jöjjön be. Hazaérkezem, és valahol összegömbölyödve alszik. És egyszer csak nőtt a hasa. Megoperáltattam, mert ide már kiscica nem jöhet. Elmúltam hatvanöt éves, én már kicsi csecsemőállatot nem vállalhatok, nem biztos, hogy fel tudom nevelni.

Ha ezt emberekkel csinálnád, akkor elképesztően sikeres orvos lennél.

Annyian kérdezik, hogyhogy az állatoknak többet segítek? Ez nem igaz. A múltkor összeszámoltam, hogy huszonvalahány alapítványba adok rendszeresen támogatást. Tehát nagyon sokat próbálok segíteni az embereken.

De van még egy óriási különbség. Az, hogy az ember hogyan reagál a segítségre, és az állat hogyan. Talán van ebben egy olyan faktor is, hogy közben sok szeretetet adsz, és rettenetesen sokat kapsz tőlük, nem? És az emberek esetében, mondjuk, ez nem garantált.

Az emberek is tudnak szeretetet adni, de rajtuk segíteni – ahhoz sokkal több energia kéne, sokkal több idő és pénz. Szinte abba kéne hagynom a pályámat, akkor viszont honnan lenne pénzem, hogy támogassam őket? Tehát megoldhatatlan. Az állatokat, ha beledöglök is a fáradtságba, valahogy meg tudom oldani. Aki már beköltözött, az kap enni, meg ellátom, oltást kap, mindent kap. De az embereket nem tudom hazavinni.

(2009. ősz)

NÁDASDY ÁDÁM

Az egyházat nagyon fontosnak tartom, és nagyon féltő aggodalommal nézem, ha szabad ilyet mondani, hogy mi lesz belőle, hogy kiforrja-e magát az új világra, új életre tud-e vergődni.

Diákjai kiemelkedő, de szigorú előadónak tartják. Shakespeare-fordításait országszerte játsszák, a legnagyobb sikert talán mégis a Modern Talking-sorozata hozta számára. Ebben a modern nyelvhasználatról elmélkedett, elutasítva a helyes-helytelen felosztást. Mint ahogy általában sem lát feketén-fehéren Nádasdy Ádám.

Olvastam egy levélváltását Esterházy Péterrel az „úgymond” szóról, hogy szép vagy nem szép, jó-e, hogy használjuk, vagy nem jó. Önnek mindig határozott véleménye van arról, amit használunk, azt hangsúlyozza, hogy az mind a nyelv része. De van-e olyan kifejezési vagy nyelvi forma, amit nagyon utál?

Kérem, vigyázzon! Ez olyan, mintha a biológustól kérdezné meg, hogy van-e olyan állat, amit nagyon utál.

Egyébként nyilván van.

Erre két választ kell adni. Az egyik az, hogy nincs, mert mindegyik egyformán érdekes. Az is, ami az átlagembernek akár ijesztő vagy gusztustalan, az a szakembernek ugyanolyan érdekes, sőt még érdekesebb lehet. Igazság szerint ez összeszövődik az emberekkel és az attitűddel, vagyis amit mondanak, azok miatt utálatos, akik mondják. Inkább egy attitűddel párosul, és ettől lehet utálni ugyanúgy, mint akár egy hajviseletet, egy öltözködési módot vagy egy lakberendezési stílust. A nyelv ilyen értelemben nem különbözik más külsődleges azonosító tényezőktől, amikkel az ember elhatárolja magát.

Érzésem szerint nagyon hasonlít ez a feladat egy szociológus munkájához. Mindig vizsgál valamit, figyeli annak változásait, nem mondja, hogy jó vagy rossz, csak azt mondja, hogy változott.

Igen. Sőt ezt szoktuk is tanítani. A szociológus leírja, hogy miből élnek az emberek. Azok között olyanok is lesznek, akik bűnöző életmódot folytatnak, abból élnek: a szociológus ezt leírja, de nem teszi hozzá, hogy egyébként így nem volna szabad élni, nem címkézi őket. Az egy másik ember feladata, a tanáré például, hogy elmondja, gyerekek, van, aki lopásból él, de ti ne csináljátok. Ugyanezt el lehet mondani a nyelvről is, hogy gyerekek, van, aki így, meg úgy, meg amúgy, de ti ne csináljátok, mert nem fognak benneteket művelt embernek tekinteni. Vagy ha el akartok helyezkedni egy jobb állásba, akkor nem titeket fognak választani, mert ilyeneket mondtok, vagy mert nem tudtok helyesen írni.

Az ön felfogásában a nyelv a szabadság egyik terepe, ahol burjánozhat... – helyesen mondom? Nem tudom, hogy lehet feltételes módba tenni. Érdekes, hogy egy nyelvészszel szemben ülve egyből eszembe jut, hogy helyes-e...

Burjánozhat, ezt szépen mondta, így mondanám én is.

Szóval burjánozhat. Mindenki azt mond, amit akar, azt a szót választja ki, amelyiket akarja, olyan sorrendbe rakja, ahogy akarja. Nincs olyan, hogy helytelen. Az ön interpretációiban nekem a nyelv egyenlő a szabadsággal.

Nagyon köszönöm, hogy ezt mondja. Ezek súlyos és szép szavak, és megtisztel, hogy így mondja. Igen, szeretném ezt így látni. Pontosabban azt szeretném mondani, amit gondolok, és hát nemcsak én, hanem a nyelvtudomány általában: hogy ez az egyén döntési szabadsága. Az más kérdés, hogy valakinek esetleg társadalmi szankciókkal kell szembenéznie akkor, ha a szabadságát túlzottan érvényesíti. De hát ez mindenben így van. Ez az erkölcsben is így van, vagy az öltözködésben is így van: ha maga kizárólag sortban hajlandó járni, akkor egy bankban nem fogják alkalmazni mint banktisztviselőt. És úgy érzem, hogy ehhez a banknak joga van. Én ugyanúgy elfogadom, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának joga van azt mondani, hogy a helyes nyelvhasználat ez és ez, és aki szerkesztő, tanár, író vagy újságíró akar lenni, az ezt tanítsa a világnak. De természetesen ahhoz nincs joga a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy otthon vagy a barátaimnál, vagy egy olyan közegben, ahol megállapodtunk, hogy így fogunk beszélni, beleszóljon. Ezekre a helyekre a

helyességi ítéletét nem terjesztheti ki.

Ahogy magyarázott, ahogy példákat hozott, abból azt érzem, hogy az életére is az jellemző, hogy nem tűri a szankciókat.

Igen. Nem akarok én nemmel válaszolni. Ugyanakkor tényleg vannak helyek, ahol nagyon szívesen vagyok hagyománytisztelő, szívesen vagyok konzervatív. Én inkább azt szeretem, ha az ember játszhat ezzel. Például nagyon szeretek mint fordító régieket fordítani. Shakespeare-től több darabot is fordítottam. Úgy érzem, hogy ezzel ápolom a hagyományt. Az volt az érzésem, hogy a hagyomány egy kicsit margóra szorult, mert új generációk jönnek, akiknek a gyönyörű fordítások, például Mészöly Dezsőé, Kosztolányié, vagy régebbiek is vannak, mondjuk, Szász Károly fordításai, szóval a XX. század nagy fordítógenerációja már nem annyira kell, mert túl cicomás.

Ha a huszonévesek szempontjából nézzük, lehet, hogy többen elolvassák vagy megnézik a színházban az új fordítással készült darabokat, de ha az idősebb generációt nézem, számukra éppen egy hagyomány ledöfése és eltörlése, ha azt mondjuk, hogy Shakespeare nem az a veretes, akit eddig ismertek, hanem a szókimondó, pajzán, akit most ismernek meg.

A „ledöfés, eltörlés” szó érdekes, hogy kiszaladt a száján. Mert én nem azt értem el, hogy Mészöly és Kosztolányi műveit szedjék le a könyvespolcokról, tiltsák be, soha többé ne adják elő. Itt egyébként Mészöly Dezsőt idézem, aki valamikor ugyanabban a szerepben volt, mint én most. Ő volt a fenegyerek, és azt kérdezték tőle, hogy miért csinálja ezt? Azt mondta erre, úgy érzi magát, mint aki, mondjuk, megfest egy templomban egy „Madonna gyermekkel” című képet. És erre azt mondják neki, de hát ilyet már nagyon sokan festettek, miért kell ezt újra megcsinálni? Mire ő: nem a meglevő képet festem át, azt nézegesse, aki akarja. Egy másikat csinállok, ahogy én elképzelem a Madonnát a gyermekkel.

Ez is a választás lehetőségéről szól: választhatom Kosztolányiét, de választhatom, mondjuk, a Nádasdy-féle fordítást is.

Annyiban teljesen igazat adok magának, hogy az alternatívák lehetőségét nagyon szeretem a társadalomban. A kommunizmus alatt az volt talán az egyik legfájóbb, hogy mindegyikből csak egy volt, és azt kellett választani, ha jó volt, ha rossz. Emlékszem, jött egy nyugati barátom, és mondtam, hogy Travel Agency – az Ibuszt próbáltam neki így lefordítani...

Kicsit fellengzősen, hogy Travel Agency...

Mondtam neki, hogy ott nem adnak mit tudom én, mit. Azt mondta erre, hogy akkor menjek el egy másikba. És akkor szégyenszemre el kellett magyaráznom, hogy nálunk csak egy Travel Agency van.

Azt mondja, hogy önnek hagyománytiszteletet jelent egy Shakespeare-mű újrafordítása is. Mi az a terület, ahol semmiféle határt nem fogad el? Az egyikről már beszélünk, önnek a nyelv is a szabadság területe. Mi még?

Nem tudom. Mindig van valamilyen hagyomány. Amikor verseket írok, akkor nagyon szeretem a hagyományos formákat, a kötött formákat, de közben abba magam számára is meglepő módon új szavakat, lezser vagy hányaveti, vagy nyeglének tűnő kifejezéseket is elhelyezek. És úgy érzem, hogy ez a kettősség érdekesebb tartalmilag

vagy nyelvileg. Úgy gondolom, hogy újat hozok. Ugyanakkor például a szonett maga olyan, amelyet Petrarca vagy Babits is írhatott volna.

Elhoztam egy versét, szerintem erről érdemes beszélni. Az a címe, hogy Családi album.

*Számos fénykép készült, de egyiken
se néztek egymásra, apa és fia.
Főleg nem mosolyogtak. Az öreg
még csak vigyorgott egyet-egyet, tükrös
napszemüvege alatt, dohányzárga
(így, kivehetősege ellenére,
természetesnek tűnő) fogsorával.
A fiú nem nyitotta ki a száját,
mint aki fél, hogy elég lenne egy,
egy utolsó, legapróbb szalmaszál,
és üvöltene: génjeit
kitátott szájjal, megfeszült torokkal
okádná vissza annak, akitől
torkot, fogat, szemet, mindent kapott.*

Valami iszonyatosan nagy konfliktus volt valaha ön és az édesapja között?

Honnan ez az érzés?

Az igazság az, hogy a bolgár tengerparton láttam egy családot, nem értettem, milyen nyelven beszéltek, talán lengyelek voltak, vagy ilyesmi. És látszott, hogy apa és fia rettenetesen szenved attól, hogy együtt kell nyaralniuk. De valamiért így adódott, és látszott, hogy mindketten tehernek érzik egymást. Anya is volt, aki szemmel láthatólag megpróbált közvetíteni és enyhíteni, kínálgatta őket. Ez a kép a felszíni kép. Én nem tagadom, hogy nyilván az embert, amikor ilyet lát, azért érinti meg, mert ő maga is ismeri a konfliktusokat. Ki nem ismeri az apa és fia közötti konfliktusokat? Az én apám nagyon érdekes és fontos ember volt. Színházi rendező volt, Nádasdy Kálmán, az Operaháznál dolgozott, filmeket is készített. Igazából vele nem volt konfliktusom. Talán azért, mert nem volt veszekedős ember, egy kicsit nála mindig a nagypolgári illem dívott.

Amikor ezt a verset elolvastam, akkor természetesen gondolkodni kezdtem, mi lehetett az a nagy tragédia ön és az édesapja között, hogy ilyen érzései vannak. De ezek szerint ezt az egészet tegyem félre, mert ilyen nincs.

Nem, Alinda. Annyiban talán igaza van, ha most ilyen élesen fogalmaz, hogy az elképesztő nagy tragédia az volt, hogy nem került sor kommunikációra.

Nagyon-nagyon szerették őt a tanítványai, a Színművészeti Főiskolán tanított rendezőket, színészeket. És generációk szerették, öregek, de még fiatalabbak is, akik ismerték. 1980-ban halt meg. Hogy milyen remek tanár volt, hogy egész nap ott volt, hogy minden problémájukat meghallgatta, hogy az utolsó kis növendékről is tudta,

hogy hívják és megkérdezte, hogy na, eljátszotta azt a statisztaszerepet? Az energiáit kiadta, és mire hazaérkezett, már fáradt volt, már csak feltöltődni akart, már csak nyugalomra vágyott. Lehet, hogy én akkor már nem illetem bele. Lehet, hogy ha beiratkoztam volna a Színművészeti Főiskolára, akkor én is megkaptam volna ezt.

Például a versekről sem beszélgettek?

Nem. Nem jelentek meg még akkor, amikor ő élt. Egy-két barátomnak mutattam. Ez magánügy volt.

És az édesanyjával sem?

Nem. A már megjelent verseket természetesen szeretettel elvittem neki, dedikáltam a köteteket. De az, ugye, más, mert a még meg nem jelent vers esetében, ha az ember megmutatja valakinek, akkor megadja a beleszólás lehetőségét. Ha más nem, akkor egy arckifejezése azt mondja, hogy igen. Egy megjelent versnél már más. Az egy tiszteletteljes ajándék, amit én anyámnak adtam.

Rideg légkörben nőtt föl?

Nem, ezt egyáltalában nem mondom, csak nem volt szokás magánügyekről beszélni. Én úgy éreztem, hogy a versírás magánügy, hiszen nem ez volt a szakmám. Én, ugye, tanár voltam, nyelvész voltam.

Valahol leírta, hogy három ünnep létezett az ön számára gyerekkorában: a március tizenötödike, a húsvét és a karácsony. Ebből arra következtetnék, hogy az ön családja nem volt éppen lojális a rendszerhez...

Rosszul gondolja, Alinda, mert édesapám az Operaház főrendezője volt Rákosi alatt. Ha valaki lojális volt, akkor ő az volt. Akár jól, akár rosszul hangzik, ezt nem tagadhatjuk, nem sumákolhatjuk el. És Kádár alatt, Aczél György szárnyai alatt az Operaház igazgatója volt. Maximálisan megfelelt a rendszer elvárásainak. Mindig azt mondta, hogy az Operaházat nem lehet ellenzékből működtetni, az mindig az uralkodó kegyéből működik. A Ferenc Jóska, az Ferenc Jóska, a XIV. Lajos, az XIV. Lajos, a Rákosi, az Rákosi. És ő azt akarja, hogy esténként fölmenjen a függöny, márpedig rá vannak bízva a zenészek, az énekesek, a közönség, aki meg akarja hallgatni. És kit érdekel már akkor, amikor fölment a függöny, hogy a Verdi *Don Carlos*-át kinek a pénzéből adják elő? Ez nagyon érdekes és elgondolkodtató vélemény. Apám azt mondta, hogy egy operát nem lehet úgy csinálni, hogy az ember duzzogva az asztalfiókjának rendezi meg. Míg egy verset, mondjuk, lehet úgy írni, és húsz év múlva elő lehet lépni vele.

Ugyanakkor katolikus.

Valamilyen mértékben. A szüleim mindig is elnyomónak érezték a szovjet csapatok jelenlétét, a kommunista rendszert. De ha egyszer muszáj volt velük élni, akkor muszáj volt. Talán azt mondhatnám, hogy tetteikben, munkálkodásukban lojálisak voltak, szívükben nem voltak lojálisak. A szüleim nem voltak párttagok, de nem is tudom, hogy miért. Sokan még a pártba is beléptek, az sem biztos, hogy ez megingatta belülről a gyanakvásukat és a távolságtartásukat. Én a mai napig katolikus vagyok, annak vallom magam, rendszertelenül járok templomba, de igen fontosnak tartom a vallást meg az egyházat.

Az egyházat tartja fontosnak, vagy a hitet?

Mind a kettőt. Az egyházat nagyon fontosnak tartom, és nagyon féltő aggodalommal nézem, ha szabad illet mondani, hogy mi lesz belőle, hogy kiforrja-e magát az új világra, új életre tud-e vergődni.

És mit lát?

Keveset, nagyon keveset. Nem eléggé kezdeményező, többet kéne mutatkozni, akár a modernizációban – lehet, hogy csak a magamét fújom, de ahogy én előállok új Shakespeare-fordításokkal, úgy elő lehetne állni máshogy megfogalmazott prédikációkkal. Nehéz természetesen, ott se lehet az embereket lecserélni egyik napról a másikra, de talán többet lehetne tenni. Lehetne érdekesebb állásfoglalásokkal előjönni, egy kicsit akár meghökkentőbben is.

Milyen meghökkentésre gondol? Számtalan olyan állásfoglalása van a Vatikánnak is, melyeken azok, akik az egyháznak nem tagjai, megbotránkoznak. Ahogy például az óvszer használatát tiltja az egyház, az például...

Az még máig is fennáll.

Vagy ahogy kivet magából bizonyos csoportokat... Önt például ez zavarja? Hiszen arról már beszélünk, hogy a szabadság fontos. Hogy egyeztetni össze ezt a kettőt? Egyfelől, akárhogy is nézem, vannak dogmák, másfelől meg van az ember, aki inkább szabad.

Jaj, istenem, ez nagyon nehéz kérdés. Egyfelől szeretem a dogmákat, és szeretem, hogy vannak. És azt gondolom, hogy egy egyházi jellegű intézmény pláne évszázadokra, évezredekre dolgozik, ugye. Isten ments, hogy napi döntések vagy szempontok, vagy erővonalak mentén ide-oda lengjen. Arra ott van a parlament. Az egyház nem ilyen, és hát ez rendben is van, ehhez kell egy bizonyos stabilitás. Másrészt igaza van, én nyilván rossz fiú vagyok az egyház szemében, mert homoszexuális vagyok, ezt az egyház nem szereti, ezt az egyház eltaszítja, és azt mondja, hogy hát fiúk, ne csináljátok, ez nem helyes élet. Én meg arra azt mondom, hogy téved az egyház – de nagyon nehéz illet mondani.

De mit mond arra, hogy ha valaki megpróbálja önt úgy meggyőzni, hogy hát a Bibliában is benne van, hogy azért teremté Isten a férfit és a nőt, hogy azok benépesítsék a világot?

Erre azt mondom, hogy a katolikus egyház évszázadok óta propagálja a szerzetességet, amelyben férfiakat és nőket a magtalan életmódra biztat, ezeket pátyolgatja, dédelgeti és követendő példaként mutatja be. Nem én találtam ki a magányos, a *coelebs* életet, ahogy latinosan mondják a cölibátust. Az érdekes az, hogy az egyház, ugye, azt mondja, és erre oda kell figyelni, hogy a gyermektelen életet meg kell szentelni. Az Újtestamentum azt mondja, hogy lehet valaki Szent Pál követője, de akkor tessék megszentelni, akkor tessék kivonódni a társadalomból. A hagyományos értelemben vett család, szaporulat Istennek tetsző dolog, rendben van. A megszentelt magányos élet, a szerzetesi, apácai élet Istennek tetsző dolog, rendben. Középen van most már egy elég széles sáv, amikor emberek együtt akarnak élni, szexuális és érzelmi kapcsolatban, de nem akarnak gyereket, beleértve a melegeket is. Erről az egyház például nem mond semmit. Én veszem a bátorságot, hogy úgy olvasok Bibliát, hogy Jézus azt mondja: az a lényeg, hogy mit érez az ember, és a legnagyobb parancs

a szeretet. Ha az ember szereti azt a másikat, akkor ezzel már Istennek tetsző dolgot művel: hogyha hűséges hozzá, ápolja a betegségében, keres rá.

Talán éppen ennek az ellentmondásnak köszönhető, hogy ön nem jár rendszeresen templomba? Lehet, hogy ha ezt valahogy kezelni tudná az egyház, akkor önben sem lenne fenntartás?

Igen, ez lehetséges. Talán így van.

Az egyik novellájában olvastam egy erős mondatot, amikor azt írta a homoszexualitás és az egyház kapcsolatáról, hogy nem gyónok, mert ki az a pap, aki megbocsátja nekem ezt a bűnt.

Pontosabban ki az, aki föloldoz a bűn alól. Isten bocsát meg, a pap föloldoz.

Ha ennyire tisztában van vele, és eljutott eddig a pontig, hogy kimondja, „ki az, aki engem feloldozna a bűn alól?”, akkor, amikor belép egy templomba, mit gondol?

Jó. Gondolhatom azt, hogy mi a bűn. Mert most arról beszélünk, hogy mi bűn. Most önmagában bűn-e az, hogy az ember összefekszik egy másik férfival. Ugye, a hagyományos egyházi dogmatika azt mondja, hogy igen, mindenképpen. Akár szeretem, akár nem szeretem, akár prostitúcióból csinálom, akár erőszakból csinálom. Vagyis a kérdés tulajdonképpen az, hogy mi a bűn? Én merem vállalni, hogy azt mondjam: önmagában nem bűn az, hogy kinek milyen nemi szervei vannak. Hogy a partnerek konkrétan milyen neműek, az szerintem egyáltalán nem tartozik az erkölcs világába. Csak az tartozik bele, hogy mit akarok tőle, mit csinálok vele. Ilyen értelemben, amikor bemegyek a templomba, azt szoktam mondani, hogy Uramisten, hidd el nekem, látom az életemet: én nem vagyok bűnös, vagy hát az vagyok, annyira, amennyire mindenki az. Mindenkinek van vaj a fején, de ez önmagában nem ok arra, hogy a fejemre szakadjon a templom. Én nem akarok egy papot olyan helyzetbe hozni, hogy ezt elé tárom. Mert általában nem mondhat mást, és én ezt értem. Mint egy bíró: kérem, én megértem magát, de sajnálom, ez van ideírva.

Ön toleráns valakivel szemben, aki nem toleráns önnel szemben. Lehet, hogy ez a keresztényi megbocsátás?

Igen.

Egyébként kél olyan alapelveket villantottunk föl eddig, vagy talán hármat is, aminek alapján nagyon nehéz önt bárhova is besorolni. A szó klasszikus és nem pártpolitikai értelmében teszem föl a kérdést, hogy ön inkább konzervatív, vagy inkább liberális?

Hát igen! Inkább liberális, azt gondolom. Szóval ne korlátozzuk a vállalkozást, ne szedjünk túl sok adót, ne legyen nagy az állami költségvetés, ne sokat vonjon el az állam az emberektől. Keveset vonjon el és keveset osszon, csak oda, ahova nagyon muszáj. És az emberek inkább maguk igyekezzenek, akár jótékonysággal, helyi szinten, egymást kisegíteni. Én helyeslem a kórházprivatizációt, és az egészségüggyel valamit igenis csinálni kell.

Még akkor is helyesli, ha kialakulhat a több biztosítós rendszer, ahol akinek pénze van, luxusellátást kap, és akinek nincs, az pedig – nagyon csúnyán és nagyon pesszimistán hozzáállva – egy szutyok alapellátást? Akkor is helyesli?

Így van, hiszen ha nemmel válaszolnék, akkor szociáldemokrata volnék. Én

belátom ezeknek az elveknek a szépségét és a fontosságát. Persze ma már, ugye, nincs se fehér, se fekete, se szürke, mindenben van egy kis minden. A legvadabb kapitalista országokban van ma már egy csomó szociális ízé, és fordítva.

Tehát alapvetően nem híve a gondoskodó államnak, viszont az öngondoskodásnak híve?

Sokkal inkább.

Akkor a mostani reformokkal egyetért? Mondjuk, az oktatási reformmal? Fizessen a diák képzési hozzájárulást, járjanak kevesebben bölcsészkarra, és még folytathatnám. Ezek az értékrendjébe illő változtatások?

Igen. Azt, hogy fizessen a diák, azt mindenképpen helyeslem.

Miért?

Büszkébbé teszi az embert. Másképp megy be az egyetemre, és másképp megy be a tanulmányi osztályra, hogy aztán ott kimondhassa azt a mondatot, hogy a pénzemért... Mert micsoda dolog, hogy csak délelőtt van fogadóóra a tanulmányi osztályon, hogy most azt csinálnak, amit akarnak, mert ajándékba kapod, fiam, az egyetemet. Örülj, hogy a néni egyáltalán foglalkozik az ügyeddel. Egész más dolog, hogy kérem, én hatvanezer forintot fizettem, följelentem vagy beperelem az egyetemet, miért nincs nyitva délután a tanulmányi osztály?

Van önben egy számomra feloldhatatlan ellentét. A változást vagy az állandóságot szereti?

Nem tudom. Talán ez mindenkiben úgy van, hogy a kettőt együtt. Nézze, kérem, én olyan időben nőttem föl, ugye, a Rákosi-, majd a Kádár-rendszerben, mely eleinte mindent nagyon erőszakosan meg akart változtatni, illetve meg is változtatott. Én abban nőttem föl, hogy az emberek minden mondata azzal kezdődött, „azelőtt...”, de most már...”

Igen, ez egyfajta állandóság volt. És most?

Változaspárti vagyok.

(2007. tél)

JÁRAI ZSIGMOND

Aki már valamit elért a magánszektorban, annak szolgálnia kell az államot vagy az országot.

A neve gyakran szóba kerül magas állami pozíciók tippjátékaiban. Ma egy

biztosítótársaság alapítója, de előtte kilenc éven keresztül állt politikai konfliktusok keresztüztüzeiben. Pénzügyminiszter, majd a jegybank elnöke volt. Egy tervezett, de meg nem valósult törvény – a lex Járai – munkacíme is *Járai Zsigmond* nevét viselte.

Volt hat hónapja pihenni a jegybankelnökség után. Kényszerpihenő volt?

Nagyon örültem neki. Hat évig voltam elnök, hat hónapig a törvény szerint nem vállalhattam utána állást. Nem nagyon szívesen cipeltem azt a terhet a vállamon, hogy nagy funkcióban legyek. Dolgozhattam a könyvemen, csináltunk egy biztosítót, visszatérhettem a magánszektorba. Nagyon sok helyre hívtak beszélgetni, sok mindent elvállaltam, örültem neki.

Azt látom, hogy mióta nem jegybankelnök, sokkal nyíltabban és őszintébben beszél a politikáról.

Most a saját véleményemet mondhatom. Nincs rajtam semmilyen politikai felelősség.

Felszabadult? Vagy azért egy kicsit sajnálja is, hogy vége.

Nem sajnálom. Büszke vagyok arra, amit csináltam. Örülök, hogy ott dolgoztam, és örülök, hogy vége van. Én ilyen típus vagyok, hogy ahová kerülök, azt szívesen csinálom.

Mit szeretett a pénzügyi világban?

Úgy gondolom, hogy a pénzügy egyszerű, mindenki ért hozzá, akinek józan esze van. Sokszor túlkomplikálják a közgazdászok vagy a pénzügyesek. Használak néhány száz szakszót, hogy lehetőleg érthetetlen legyen. Pénzzel mindenki bánik. Azt mindenki tudja, hogy kevés van, hogy be kell osztani, arra kell költeni, amire a legfontosabb.

Önnek ezt jelenti a pénzügyi világ? Sima matematika?

Belecsöppentem. Kicsit szégyellem is magam, hogy mindig pénzügyekkel foglalkoztam, de valahogy így hozta a sors. Ennél sokkal értékesebb és szebb területek vannak. Mondjuk, a művészet vagy a környezetvédelem. Nagyon sok szépség nincs a pénzügyekben, de fontosnak fontos. Küldetésnek fogtam fel, akár a pénzügyminisztériumban, akár a jegybankban, akár előtte a tőzsdén dolgoztam. Tehát hogy létrehozzunk olyan pénzügyi rendszereket, amivel az ország jobban tud fejlődni.

Mondja most, hogy végre visszatért a magánszektorba. Miért?

Úgy láttuk néhányan, hogy még mindig fejletlen a pénzügyi szektor Magyarországon. Több olyan kollégával összekerültem, akik már elég sokat dolgoztak különböző multinacionális vállalatoknak, mint én is, és arra gondoltunk, hogy miért ne csináljuk saját magunknak, amit megtanultunk a multiknál? Miért ne legyen egy magyar pénzintézet?

Merre akarnak menni vele?

Befektetéshez kapcsolódó életbiztosítással foglalkozunk, és szeretnénk aztán vagyonszámításával is, és nemcsak Magyarországon: kijelölt területeink Szerbia, Románia és Bulgária is.

Mielőtt felkérték pénzügyminiszternek, jegybankelnöknek, már gondolkodott rajta, hogy visszatérjen a magánszektorba. Miért vonzóbb önnek a magánszektor, mint

az állami, ahol nagy sikerei vannak?

Nagyon nehéz megmondani, mert nem tartom magam vállalkozó típusnak.

Miért?

Nem vettem vállalatot a privatizáció során, nem nyitottam éttermet vagy műkincskereskedést. Ehhez gyengének vagy bátortalannak tartom magam. Amikor először dolgoztam a pénzügyminisztériumban az 1980-as évek végén, akkor eléggé kiábrándultam az államigazgatási munkából. Azt láttam, hogy túl bürokratikus, nagyon lassan lehet eredményeket elérni. Úgy éreztem, sokkal gyorsabban kellene haladni akár a tőzsdealapítással, akár a bankreformban. Kimentem Londonba, ahol igazán csodálatosan éreztem magam egy befektetési banknál. Többet tanultam szerintem ott az eltöltött öt év alatt, mint egyébként...

Egy működő nyugati demokráciában hogyan működik a magánszektor?

London az európai pénzügyi világ központja. Nálunk a bankrendszernek most húszéves tapasztalata van, Londonban háromszáz. Sokkal kialakultabb a piac. Én úgy éreztem, hogy tisztességesebb is. Lehet persze, hogy ez inkább csak a felszín, mert mindenhol, ahol pénzzel dolgoznak, nagyon nagy a kísértés.

Összehasonlított egy rendszerváltás előtti államigazgatási tapasztalatot egy olyan magánszektor tapasztalataival, ahol nem kellett, hogy legyen rendszerváltás. Ma is látja, érzi ezt a különbséget?

Kialakultabb az ellenőrzési gyakorlat, jobban tudják, hol lehetnek visszaélések. Talán más a morális hozzáállás, nem akarnak olyan gyorsan meggazdagodni az emberek. Magyarországon ez az elmúlt évszázadok történelméből következik. Nagy-Britanniában több idő volt fölhalmozni a javakat. Más morál alakult ki. Persze ma sokkal közelebb vagyunk a pénzintézeti szolgáltatásokban Nagy-Britanniához, mint 1990-ben.

Mondjuk hány év a különbség? Tud egy ilyet saccolni?

Legalább két generáció: mondjuk, negyven-ötven év.

Nem tudom, hogy ez pesszimista vagy reális jóslat, de nem hangzik jól.

Az elmúlt húsz évben fantasztikus gyorsan fejlődött Magyarország, és a pénzügyi szolgáltatások is nagyon gyorsan fejlődtek. De azért még nagyon nagy a távolság, és közben persze változik a világ is. Tehát új pénzügyi technikák jönnek, új technológiák alakulnak ki.

Azt mondja, hogy nem vállalkozó típus, mégis inkább a magánszektor vonzotta. Oldja föl az ellentmondást!

De ott is inkább nagy cégeknél dolgoztam, és nem magam kezdtem el vállalkozni.

Akkor végül is ugyanúgy alkalmazottja a rendszernek, mint az államigazgatásban.

Pontosan. Csak ott egy kicsit tisztábbak a viszonyok, jobban érthetők a rendszerek. Világosabb volt, hogy mi a feladat, mit kell csinálni, mi a jó és mi a rossz, mint az államigazgatásban. Sokat dolgoztam az államigazgatásban, de sohasem éreztem magam őszintén jól.

Akkor miért vállalta el a pénzügyminiszterséget vagy a jegybankelnökséget?

Nem volt ereje a kihívást visszautasítani? Vagy azt gondolta, hogy ezek egyszeri alkalmak, az ember vagy megragadja, vagy elmegey mellettük?

A pénzügyminiszerség nem volt egyszerű. Orbán Viktor beszélt rá, 1998-ban azt mondta nekem, hogy aki már valamit elért a magánszektorban, annak szolgálnia kell az államot vagy az országot. És ez így van valóban. Angliában is így van, Amerikában főleg.

Hisz ebben a szolgálatban?

Változatlanul. Nem is bántam meg, mert abban az időben, amikor a pénzügyminisztériumban dolgoztam, elég jól fejlődött a magyar gazdaság.

És a jegybankelnökség? Arra is Orbán Viktor beszélt rá. Tudta, hogy lehet behúzni a csapdába?

Nagyjából igen. De nem tekintem csapdának, mert büszkén vállaltam, és büszke voltam arra, amit csináltam.

Az igaz, hogy az Antall-kormány is, és a Horn-kormány is felkérte pénzügyminiszternek?

Az Antall-kormányban nem vagyok biztos. Az igaz, hogy Rabár Ferenc, az első pénzügyminiszter a rendszerváltás után, amint kinevezték, azonnal felhívott, hogy legyek államtitkára a pénzügyminisztériumban. De akkor már Londonban aláírtam a szerződést. Antall úr 1990 végén hazahívott és megkérdezte, nem vállalnék-e el valamilyen funkciót, és azt feleltem, hogy nem tudok, mert most kerültem ki Londonba, de szívesen adnék tanácsokat. Azt mondta, hogy tanácsadóval Dunát lehet rekeszteni. Meg is értem egyébként. Ő azt mondta, hogy neki olyanok kellenének, akik konkrétan dolgoznak. Horn Gyula valóban felkért. Majdnem el is vállaltam egyébként. Azt hiszem, Bokros Lajos korszaka után volt.

Tehát Bokros után akarta önt pénzügyminiszternek.

1996. február-március környékén. 1995 szeptemberében kerültem a Magyar Hitelbankba, ahol az volt a feladatom, hogy átalakítsuk a bankot, modernné tegyük, és privatizációra előkészítsük.

Nagyobb kihívásnak ígérkezett, mint pénzügyminiszternek lenni?

Jobban értettem, hogy mi a feladat.

Bokros után azért lehetett érteni, hogy mi a magyar pénzügyminiszter feladata.

Nehéz helyzet volt Bokros után. Én sok mindennel egyetértettem, amit csinált, sok mindennel nem. Már eleve ez is határeset volt, hogy amivel nem értek egyet, azt próbáljam meg visszacsinálni, vagy elmondani, hogy nem így kellett volna? Másrészt nem akartam az általam akkor az MSZMP utódpártjának tekintett szocialista pártot szolgálni. De többen is lebeszéltek. Azt mondták, hogy Horn Gyula mellett nem jó dolgozni. Bár nagyon nagyra becsültem akkor is, meg amit csinált, azt is.

De ha nem akart az MSZMP-vel együtt dolgozni, akkor például a Németh-kormányban a nyolcvanas évek végén miért vállalt pénzügyminiszter-helyettesi pozíciót?

Egyrészt akkor nem volt más. Németh Miklós tanított engem a Közgazdaságtudományi Egyetemen még a hetvenes években, és azt kell, hogy mondjam, nagyon jóban voltunk. Úgy gondoltam, és ma is úgy gondolom, hogy ő jót

akart az országnak a nyolcvanas évek végén. Egyszer fölhevített – akkor a tőzsde környékén dolgoztam –, hogy most már nem alulról kellene a tőzsdét alapítani, hanem a kormány is szeretné, ha tőzsdeszabályokat, értékpapírtörvényt csinálnánk, ha a bankrendszer átalakításában részt vennék. És örömmel elvállaltam. Úgy gondoltam, ez valóban fontos a magyar reformokban. Akkor még nem lehetett látni, hogy egy év múlva vagy másfél év múlva rendszerváltás lesz. De úgy gondoltam, hogy amit én csinállok, az fontos egy modern gazdaság építésében.

Érdekes, hogy kifejezett politikai háttér nélkül is tud létezni. Nyilván a Fideszt inkább maga mögött tudhatja, mint a baloldali pártokat. De azért mégsem párttagságról beszélünk.

Nézze, hogy őszinte legyek, nyilván van egy pártszimpátiám.

Nem szokta titkolni.

Én konzervatív gondolkodónak tartom magam. Nem mindenben értek egyet azzal sem, amit a Fidesz csinál. De például Horn Gyulának, amikor fölkerített, elmondtam, hogy én a Fideszre szoktam szavazni. Azt mondta, hogy az nem számít. Ez egy szakmai feladat.

Miért szavazott a rendszerváltáskor a Fideszre? Önnek elvileg szimpatikusabb kellett volna, hogy legyen a Németh Miklós-vonal. Miért szavazott a rendszerváltókra, miközben a politikai rendszerváltásban aktívan nem is vett részt?

Chikán Attila az egyik legjobb barátom. Akkor a Rajk László Szakkollégiumnak volt az igazgatója, és ott nőtt ki a Fidesz egyik szárnya. És nagyon szimpatikus volt nekem ennek az egész társaságnak a gondolkodása. Úgy láttam, hogy kell valami frissítés Magyarországon.

A könyve 1983-ban indul, de mi volt előtte? Biharkeresztesen nőtt föl, egy kicsi faluban. Milyen körülmények között?

Akkori standard szerint jó körülmények között. Édesapám ott egy ipari szövetkezet elnöke volt, 1951-ben ő maga alapította: tizenvalahányan álltak össze, és alapítottak egy bútorgyártással foglalkozó ipari szövetkezetet, amiből aztán majdnem egy nagy bútorgyár lett.

És ki terelgette a közgazdaság felé?

Talán azt látták a szüleim, hogy van érzékem a pénzzel való kereskedéshez. Csináltunk például a bátyámmal, aki nálam százszor okosabb, egy nagy fotóbizniszt, ahol együttesek képeit fényképeztük, Rolling Stones- vagy Beatles-képeket, és árultuk az osztályokban. Sose fizették ki egyébként a barátaink.

Igazi üzletember.

De ezeket az üzleteket én találtam ki. Édesanyám könyvelő volt az ipari szövetkezetben, és azt mondták, hogy akkor menj a közgazdasági pálya felé – így kerültem Debrecenbe, a Közgazdasági Technikumba.

Mikor jött rá, hogy megy is a dolog?

Soha. Soha nem jöttem rá.

Azért valamikor meg kellett, hogy érezze, hogy van hozzá érzéke, tehetsége.

Szerettem csinálni, és szerettem a középiskolát is. A Közgazdasági Egyetem már nyilvánvalóan következett a technikumból, aztán az Állami Fejlesztési Bankban

véletlenül belekerültem a kötvénybizniszbe, mert az akkori vezérigazgatónk azt mondta, hogy ti vagytok a közgazdászok, csináljátok meg az első kötvényt. És akkor így sodródtam a tőzsde felé, a bankszakma felé.

Nem lehetett kockázatmentes dolog. A könyvében is leírja, hogy jöttek interjút kérni nagy televíziós társaságok, mondjuk a CNN vagy a BBC, és el kellett magyarázni, hogy van itt egy rendszer, és abban működhet egy ilyen jellegű üzlet.

Nem volt az. De hogy őszinte legyek, nem tudtuk, mit csinálunk. A főnökünk azt mondta, hogy csináljátok, és ő vitte el a politikai balhét. Naivak is voltunk így utólag visszagondolva. Én nem is tudtam, hogy ahhoz, hogy nyilatkozzak egy újságnak, engedélyt kell kérni.

Mert annyira szokatlan volt? Nem volt bevett szokás?

Nem volt ez divat, hogy nyugati újságírók rohagáltak itt Magyarországon, és dugták az ember orra alá a mikrofont. Ha kérdeztek, válaszoltam. És akkor a főnököm mindig megvédett. A nyolcvanas évek vége felé tudatosan kezdtünk többekkel tőzsdét csinálni Magyarországon. Akkor merült föl bennünk, hogy ebben mégiscsak van politikai kockázat. Emlékszem, arról beszélgettünk, hogy vagy kapitalizmus lesz Magyarországon, vagy börtönbe kerülünk. Szerencsések voltunk.

Tehát azzal is számoltak, hogy oké, kapitalizmus lesz, de volt egy másik lehetőség is. Ha, mondjuk, nem is börtön, mindenesetre valami retorzió.

Számoltunk vele, bár egyre kisebb volt a valószínűsége. A nyolcvanas évek vége már eléggé konszolidált időszak volt Magyarországon.

Járt Mongóliában, és ott mézgazdálkodási programot dolgozott ki. Hogy került oda?

Véletlen volt.

Minden véletlen.

Minden véletlen, tényleg. Alighogy elvégeztem az egyetemet, szerettem volna lakást venni, autót venni, és olvastam egy hirdetésben, hogy Mongóliába keresnek közgazdászt. Senki nem akart Mongóliába menni.

Mi a vonzó Mongóliában?

Nagyon jól éreztem magam. Két évet dolgoztam ott. Egyrészt az egy teljesen más kultúra és teljesen más világ. Csodálatos a természet. A buddhizmus lámaista ágának egy pici maradványa még megvolt.

Ez meg is érintette egy kicsit?

Igen. A szovjet uralom előtt hétszáz kolostor volt Mongóliában, aztán az 1920-as években mind földig rombolták, és egy működő maradt. Ott körülbelül száz-százötven szerzetes dolgozott. Az egyik öreg szerzetessel nagyon jó barátságba kerültem. Elég jól tudtam mongolul, rám ragadt olyan öt-hatszáz szó, és az öreg mindig mesélt nekem a mongolok titkos történetéről, Dzsingisz kánról vagy a lámaizmusról. Sok minden ragadt rám a buddhizmusból vagy a lámaista kultúrából. Gyakorlatilag egyedül voltam közgazdász abban a magyar csoportban, hosszú távú gazdasági tervet kellett csinálnom Mongóliára, hogy miként fog fejlődni a gazdaság, és ahhoz mennyi víz kell, és hogy lehet a vízigényt gazdaságosabban kielégíteni. Gazdaságossági számítás volt, abszolút testhezálló. Megtanultam önállóan dolgozni,

mert szinte egyedül voltam ott, hát nem mondom, hogy nyugati végzettségű közgazdász, de például Sam Joelson-könyvet vittem magammal.

Egy kellemetlenebb kérdés: kiállt már a nyilvánosság elé azzal, hogy a rendszerváltás előtt úti jelentéseket kellett írnia. Erről a mongol útról is kellett?

A mongol útról még nem, kicsi ember voltam, és Mongólia KGST-ország volt. Inkább a nyugati utakra terjedt ez ki. Arra emlékszem, hogy 1983-ban voltam Párizsban, ahol az ottani fejlesztési bankot tanulmányoztuk egy kollégámmal. Előtte behívtak a bankban a titkárságra, és kioktattak, hogyan kell viselkedni, és hogy mire kell figyelni, miket kérdeznek, hogy a magyar gazdasági vagy politikai rendszer ellen uszítanak-e bennünket, és akkor erről kellett végül is egy jelentést írni.

Bánja, hogy ezeket megírta?

Nem. Én ezt egyáltalán nem tekintem ügynökösködésnek. Aztán ennél többet is akartak tőlem, később felajánlották, hogy legyek tiszt.

Tehát beszervezett tiszt.

Be akartak szervezni, de azt nem vállaltam.

Simán azt tudta mondani, hogy nem?

Mindig kellett valami kifogás, hogy most ezért nem, most azért nem. Kétszer-háromszor felmerült, aztán elhalt a dolog, mert jött a rendszerváltás.

És nem próbálták megzsarolni?

Nem, pedig azt hittem, hogy ez lesz. Nagyon szabadszájúan nyilatkoztam. Egyszer otthon is kerestek a rendőrök, amikor épp távol voltam. A szomszédom reszkette monda, hogy itt jártak. Valahogy nem féltem ettől különösebben. Ez nyolcvanhét körül történt, amikor már nem volt annyira kemény a rendszer.

A rendszerváltás után is elfoglalt néhány pozíciót. Hogy érzi, hol tett a legtöbbet? A Hitelbankba, ha jól tudom, Békesi László kérte föl.

Pályáztam oda is. Békesi László volt a pénzügyminiszter, aki korábban főnököm volt a nyolcvanas években. Állami tulajdonban volt a Hitelbank, és ő képviselte.

Ez volt az a bank, aminek a vezetését úgy vállalta el, hogy minimálbért kért és részvényeket, ugye?

Egy forintot kértem.

De aztán minimálbért kapott. Aztán jött az Értéktőzsde, a Pénzügyminisztérium, a Nemzeti Bank. Melyiknél érzi azt, hogy ott volt leginkább a helyén, ott tette a legtöbbet az asztalra?

Mindegyiknél. De most, hogy így végiggondolom, talán a Hitelbank volt az, ami a legközelebb állt hozzám.

Az egyetlen nem politikai állás.

Ez is benne volt. Ott érzem úgy, hogy a legtöbb eredményt sikerült elérni.

Mi történt a kapcsolatokkal a rendszerváltás után? Ha elolvassa a könyvét, Surányi György bizonyára nem fog neki örülni. Pedig nem voltak rosszban.

Nem. Sőt, kifejezetten jóban voltunk.

A Hitelbankban együtt dolgozott Apró Piroskával, Auth Henrikkel. Auth Henrikkel a kapcsolata később is megmaradt, Apró Piroskával nyilván nem. Szakított

ezekkel a körökkel vagy emberekkel?

Nem szakítottam azóta sem. Gyurcsány Ferencet is ismertem már kilencvenöt-kilencvenhat körül. Ma is szívesen elmondanám neki a véleményemet a magyar gazdaságról, de nem kérdezi. Inkább talán megszakadt a kapcsolat... Engem is meglepett, mert én a pénzügyminiszterséget sem, a Nemzeti Bankot meg pláne nem tartottam politikai szakmának. Ma is úgy gondolom – lehet, hogy ma is naiv vagyok –, hogy abban a lényeg a pénzügyi szakma. Aztán döbbenet tapasztaltam, amikor odakerültem, hogy ez sokkal politikusabb, mint amire eredetileg számítottam. És sajnálom ma is, hogy ilyen szembenállás, acsarkodás van. A pénzügyek jó része valójában szakmai kérdés, nem politikai. Ma Magyarországon túlpolitizálják a pénzügyeket is.

Itt egy idézet a könyvéből, a jegybankról szól. Akkor még Surányi György volt a jegybankelnök, és ön volt a pénzügyminiszter: „Az intézmény ellenállt az általunk kezdeményezett változtatásoknak, és mivel úgy gondoltuk, a pénzpiacokat csak elbizonytalanítaná, ha kiderülne, mennyi ütközési felület van a kormány és a Jegybank között, ezeken a területeken nyilvánosan nem támadtuk az MNB-t” Teljesen logikus gondolatmenet. De amikor jegybankelnök lett, miért vállalta mégis ugyanezeket a konfliktusokat? A pénzpiacokat akkor is elbizonytalanította a kormány és a jegybank közötti szembenállás. Más volt a pozíció vagy a preferencia?

Igen, másik oldalra kerültem, és úgy gondoltam, hogy a jegybankban az infláció leszorítása, a forint értékének védelme a kötelességem. Én nem éreztem, hogy támadnám a kormányt. Inkább úgy éreztem, hogy a kormány támadott engem. Nem is tud a jegybank szembeszállni a kormánnyal, hiszen a kormány mögött ott van a parlament, ami sokkal nagyobb hatalom, mint a jegybank. Az volt a dolgom, hogy megnéztem az alkotmányt és a jegybanktörvényt, és mindazoknak, akik kérték, hogy ne azt csináljam, azt mondtam, hogy nem.

Gondolkodó emberként tudta, hogy nem jó a pénzpiacokon a konfliktus, de persze ez mind a két félen múlik. A jegybank elsősorban arra figyel, hogy a nemzet gazdasága miként működik, vagy arra, hogy mi a jó az állampolgároknak?

Tudtam, hogy nem jó a kormánnyal való szembenállás, ugyanakkor azt gondoltam, hogy ha azt csinálnánk, amit kértek tőlünk, akkor az még rosszabb lenne. Ma is azt gondolom, hogy a legnagyobb hibákat akkor követtük el, amikor éppen a konfliktusok kiéleződésének elkerülése miatt kompromisszumokat kötöttünk.

Volt már jegybankelnök, nem tudom, hogy van-e még följebb. Már csak azt tudom elképzelni, hogy az ember köztársasági elnök vagy miniszterelnök lesz. Akar miniszterelnök lenni?

Nem. Nem gondolom egyébként, hogy alkalmas lennék rá. Pénzügyi szakembernek tekintem magam. Azt gondolom, hogy e területen sok mindent megcsináltam már, és nagyon jól érzem magam így, köszönöm szépen.

Tehát nem lesz miniszterelnök belátható időn belül?

Biztos vagyok benne, hogy nem.

(2007. tél)

SZÁSZ JÁNOS

Voltaképpen én azt gondolom magamról, akárhonnán is nézem, hogy egyetlen olyan színházi előadást csináltam, ami jó volt úgy igazán.

Bár azt vallja magáról, hogy elsősorban filmrendező, színpadon termékenyebb. Többnyire klasszikusokhoz nyúl, Füst Milánhoz, Bulgakovhoz, Csehovhoz, de mindig van benne valami új. Például *A Mester és Margarita* történetét egy metró aluljáróba helyezte. Filmen, úgy tűnik, Csáth Géza világát érzi a legjobban, de azért a *Sorstalanság*ot is szívesen megrendezte volna Szász János.

Most forgatja az Egy elmebeteg nő naplója című filmjét. Honnan a Csáth Gézához való vonzódás?

Nem tudom.

Csak úgy?

Nem. Természetesen nem. Van benne valami nem megfejthető, van valami néven nem nevezhető, és a történetei olyan határmezsgyén mozognak, ami engem rettenetesen érdekel. De igazából nem tudom.

Ha az ember egy ilyen filmet forgat, nyilvánvaló, hogy el kell mennie elmeógyógyintézetekbe, találkoznia kell olyanokkal, akik betegek – jól gondolom?

Ez alaplolog. Ha valaki egy elmekórházban játszódó történetet forgat, ráadásul egy 1913-ban játszódót, akkor utána kell menni. Az embernek rengeteg előítélete van azzal kapcsolatban, hogy ott mi lehet. De ugyanúgy emberek vannak ott is. Nagyon-nagyon érzékeny lelkekkel van tele egy ilyen ház.

Tudott velük beszélgetni?

Igen.

És akart is, gondolom.

Nagyon. Az nagyon fontos. A mi filmünkben igazi... – mi babáknak hívtuk, tehát ők szerepeltek. Tehát igazi... Nagyon nehezen találom a szót, mert nem mondanám, hogy betegek, hiszen ez egy rehabilitációs intézet volt Tatabánya mellett. Igazi emberek játszották saját magukat, azt hiszem, így járok a legközelebb a dologhoz.

Milyen instrukciót adott annak, aki szerepelt ebben a filmben?

Hogy balról jobbra, jobbról balra.

Ennyi?

Igen. Van egy fantasztikus segítőtársam, Muli, Molinár István. Gondolkoztunk

egy darabig, hogyan lehet megteremteni ezt az elmeegógyintézetet. Gondolkoztunk rajta, hogy nem igazi betegekkel dolgoznánk, hanem valahogy táncosok csinálnák – de szerintem nem szabad hazudni. És nehezebbnek tűnt, meg felelősségteljesebb is, az biztos, de mindenképpen megéri, hogy az ember ne hazudjon. Vagy legalábbis igyekezzen nem hazudni. Úgyis rásütik, hogy hazudott, de az egy más kérdés.

Olvastam a filmről, hogy magyarok nem nagyon vállalták ezeket a szerepeket.

Hát nézze! Két dolog van. Az egyik, hogy a filmet a színházi idényben kezdtük el forgatni. A másik dolog, hogy ebben sajátos jelenetek vannak. Ha maga színész lenne, és itt ül velem szemben, és én azt mondanám, hogy maga egy elmebeteg nőt játszik, aki éjszaka ott ül a mosdóban, és a szörny, a lény, az ördög beszél magához, és egy ceruzával önkielégítést végez, vállalná?

Nem!

Na látja.

De nem is vagyok színész, ezért nem annyira jó a példa.

Sarkos helyzetek vannak ebben a filmben, és ezeket, azt gondolom, nehéz megcsinálni egy olyan színésznőnek vagy színésznek, aki ad arra, hogy mit mutat magából, hogy szégyenlős-e. Nem testileg értem ezt elsősorban, de még úgy is.

Tudok olyan magyar színésznőről, aki Magyarország egyik vezető színésznője, de azt mondta egy bizonyos szerepre, pont egy ilyen jelenet miatt, hogy ő egészen biztosan nem fogja eljátszani.

Igen. És szerintem szegényebb lesz az a színész, aki magának ezt mondta, ugyanis szerintem a színésznek ez a dolga. Egy színész a testével is dolgozik, vetkőzzön le, ha kell. A színész, az színész.

Erre a rendezésre hívták, vagy ön találta ki, hogy legyen ebből film?

Ezt én találtam ki.

És mit szólt például akkor, amikor felröppentek olyan hírek a sajtóban, hogy a Magyar Mozgóképi Alapítvány furcsán osztja a pénzeket, és például önt is felsorolták, hogy az ön új filmje, ez a film milyen jogon kap ennyi és ennyi pénzt? Ilyenkor mit gondol?

Egyszerűen hülyeség. Szerintem az egy hazugságáradat. Nem érdekel, nevetséges volt ez a hír.

Miből ered?

Irigység. Olyanokat mondtak, hogy én már kaptam pénzt egy előző filmemre, és mintha én azt elköltöttem volna. Tehát hazugság és irigység. De ezzel nem kell túl sokat foglalkozni szerintem, mert nincs igazságtartalma, tehát nem érdekel.

Valami olyasmi volt az indok, hogy nem volt rendes költségvetés, és így nem lehet belemászni egy film elkészítésébe. Mondták ezt azok, akik kritizálták.

Hazugság.

Tehát egész egyszerűen hazugság.

Persze. Most nézze! Úgy nézek ki, mint aki elteszi a lóvét? Ne hülyéskedjen!

Jó! Tudja, hogy ezt így nem lehet megítélni.

Nekem teljesen tiszta a lelkiismeretem.

Egyébként irigységgel gyakran találkozok?

Nem.

Kint járhatott Amerikában, rendezhetett Norvégiában, hazajött, sikeres. Nincs irigye?

Nem tudom, én nem foglalkozom ilyesmivel. Voltaképpen elég szűk körben élek, tudja. Én a magyar filmszakmából is a körön kívül helyeztem magamat.

Miért?

Csak! Mert nem tudom, hogyan kell majd a pénzeket elosztani, én nem nagyon tudom, hogy itt hogyan lehetne egy normálisabb rendszert teremteni. Tehát nem értek hozzá. Ahhoz talán értek egy picit, hogy miképp kell megfogalmazni egy jelenetet. Megpróbálok azzal foglalkozni, ami a dolgom. Az, hogy irigyek rám, voltaképpen nem érdekel.

Amikor Amerikában volt – jól tudom, öt évig?

Körülbelül. Kisebb-nagyobb megszakításokkal.

Azt mondta egyszer, hogy nagyon-nagyon fontos időszak volt az életében, amit kinn töltött. Miért?

Azért, mert a Harvardon tanítottam, és volt egy év, amikor iskolaigazgató voltam. Volt ott egy, a Harvard és egy színház által alapított, remek színésziskola. Életemben először – és azt hiszem, utoljára – vállaltam vezetést. 2001. szeptember 11-én tartottam volna az első órát ebben az iskolában. Ez Bostonban volt, nagyon közel az eseményekhez.

Elmaradt az óra?

Hát, óra nem volt. Viszont volt körülbelül ötven diákom, akinek a vezetője kellett, hogy legyenek. Magyar zsidó létemre, gondolja el! Az egy nehéz pillanat, amikor az ember azt mondja magában, hogy mit is keresek itt? Amikor a legszívesebben hazamenne. Mindennap beszéltem a feleségemmel, a kislányommal. Gondolja el, reggel kinyitottam a televíziót, és láttam, amit láttam. Bementem az iskolába, és ott állt az összes diák. Összeomlottak a kommunikációs rendszerek, mert nem működtek a telefonok, és akkor az volt a kérdés, hogy mit tudok én tenni mint tanár?

És mit tudott tenni? Magyaraként, zsidóként Amerikában egy ilyen tragédia idején?

Nagyon egyszerű – egyébként keresztényként, kínaiként is ugyanazt tudtam volna tenni. Azt, hogy kinyitottam az ajtót, és azt mondtam, telefonáljatok, gyerekek, és mondjátok meg nekem, hogy mikor legyen az első óra. Nem az van ilyenkor, hogy én eltervezem, hogy mit kell csinálni, hanem le kell győzni a helyzetet.

Az elmúlt jó pár év egyik legfontosabb történést pont átélte ott, Amerikában. Mi az, amit észlelt magának mint tapasztalatot?

Azt gondolom, hogy az embernek ki kell nyitnia a szobáját, és oda kell adni a telefonját. Ezek nagyon egyszerű dolgok. A másik dolog az, hogy mi például Anton Pavlovics Csehov szerepe 2001. szeptember 11-ben? Hogyan működik az, amivel mi itt dolgozunk? Hogyan kommunikál ezzel a helyzettel, érti?

Kommunikál?

Persze. Ezt nehezen tudom elmondani magának, hogy miképp. Ha mondjuk, Csehovot nézzük: egy hét múlva volt az első óra, ahova bejött az összes diák, és azt

mondtam az egyik lánynak, hogy figyelj, semmi másból nem fog állni az óra, itt van Csehov *Ványa bácsi* című darabja. Annak van egy utolsó monológja, amit Szonja mond el. Voltaképpen egyfajta hitről, egyfajta túlélésről beszél, hogyan kell egyik napról a másikra létezni, hogy öngyilkos ne legyél, és ne add föl az összes elvedet. Mondtam ennek a lánynak, hogy figyelj, olvasd föl ezt a monológot, fél oldal egyébként, de azt kértem, hogy úgy olvasd föl, hogy mielőtt egy mondatot elmondasz, azt értsd meg, pontosan értsd, amit el fogsz mondani, és utána mondd el. Elég hosszan mondta ezt a féloldalnyi monológot, és azt lehetett látni, hogy ott ül nem tudom, hány ember: azonkívül, hogy a szülők fogták a gyerekeik kezét, volt, aki rettenetesen zokogott, volt, aki nézett maga elé és bólogatott. És igen, a jó dolgoknak van üzenetük, és a jó mű kommunikálhat az eseményekkel.

És ha azt kérdezem, hogy Szász János számára mi az üzenete annak, hogy tanít?

Az, hogy a gyerekeink a legfontosabbak kell, hogy legyenek. Ez egy nagyon nagy közhely. Nézze, van két gyerekem, halálosan imádom őket. Ez az életemnek az origója. Amíg az embernek nincs gyereke, addig igazából egy picit döllyfösen éli az életét. Aztán eljön egy pont, amikor rájön arra, hogy mi a fontos. És akkor ennek egyenes folytatása már az, hogy az ember átadja, amit megtanult. Sok tanár van viszont, aki nem adja át.

Megőrzi magának.

Persze. De ez nem szép dolog. Nem tudom, azt tudja-e, hogy Rubljov idejében nem egy ikonfestő festette az ikonokat, hanem csoportban dolgoztak, és úgy hívták a csoportot, hogy druzsina. A csoport élén volt az ikonfestő, a mester. Na már most, ha az ikonfestő nem mondta el, hogy az aranyfüstöt hogyan kell fölrakni a tetejére – fokhagymával egyébként, a szájukba fokhagymát raktak, és azzal kellett bedörzsölni –, ha a titkokat nem mondta el, akkor kiközösítették a mestert, és elhagyták. Én azt szoktam mondani a gyerekeknek, hogy bármikor hagyjanak el, ha úgy érzik, hogy nem mondom el a titkokat. Nagyon sok titok van, és nagyon fontos, hogy mi ezeket átadjuk. Hiszen ők jönnek.

Például ha érezné azt, hogy az egyik diákja hihetetlen tehetség lett, magába szívta mindazt, amit ön mondott, és mindazt, amit mások mondtak, és egyszer csak jobb filmeket csinál, de bizonyos szempontból hasonlókat, akkor ön letenné a stafétabotot? Visszavonulna?

Büszke lennék rá. Akkor vonulnék vissza, ha már nem bírnék járni. Akkor az ember visszavonul, és nem rendez filmet. Én nagyon büszke lennék erre a gyerekre.

És miért jött haza?

Én sose mentem el, csak ott dolgoztam.

Igen, de azt gondolná az ember, ha valami ott sikerül, az nagyobb siker, mint itt, Magyarországon.

Nem.

Nem?

Én nem így gondolom. Nem mentem el. Nagyon sokat voltam ott, de majdnem minden hétvégén hazajártunk Itt a családom, igazság szerint.

Megtehetette volna, hogy együtt mennek ki.

Nem tehettem volna meg. Van egy kislányom, aki nem velem él. Megtehettem volna, hogy egyáltalán nem látom, de isten ments. Mert nekem az a legfontosabb, hogy amennyi időt csak tudok, vele töltssek.

Össze tudja hasonlítani a két országot a saját szakmája szempontjából? Melyik nyitottabb, melyik figyel oda jobban a többiekre?

Nagyon jó színészekkel dolgoztam. Nagyon komolyan vették a dolgokat. Pont azt, amit az elején kérdezgetett, miszerint a magyar színésznő nem vállalja el a jelenetet – amitől én egyébként megőrülök. Azzal találkoztam, és nemcsak Amerikában, hanem Norvégiában is, hogy a színész felkészült, alázatos, figyel a kollégájára, nem nézi az órát. Más. Felnöttebb. Ha azt mondanám, hogy profibb, az igazából marhaság lenne. De ott nincs semmiféle nyavalygás. Nem láttam. Elég sok darabot csináltunk, és nagyon sok színésszel dolgoztam, filmszínészekkel, sokféle tehetségű színésszel, de soha nem volt olyan gond, hogy most bal lábbal ébredtem, vagy hogy elkéstem a próbáról.

Ez itthon nem így van?

Sajnos nem. De hozzáteszem, hogy én imádom ezeket a magyar színészeket. Nagyon-nagyon sok színész van, akivel nagyon szeretnék együtt dolgozni, és aki nem tartozik abba a kategóriába, amiről beszélgetünk. Mondjuk, egy film esetében nagyon nehéz úgy forgatni, hogy közben színházban próbálnak reggel és este. Mert délután nem lehet filmet forgatni, meg éjszaka sem.

Ezt értem. És ha félretesszük a szakmát, akkor össze tudja-e hasonlítani a két országot? Melyik az élhetőbb világ?

Ez.

Miért?

Amerikában általában sietnek az emberek, és hot dogot esznek. Merthogy a huszonnégy óra minden percét az úgynevezett professzionalizmus tölti ki, ami szerintem szörnyű. Tehát az életnek és ennek az egész melónak, amit én csinállok, van egy öröm-része. És az ott nagyon ritka. Azért az idegesítő – most nagyon szépen beszélek erről a dologról –, amikor azt mondom egy színésznek vagy a srácoknak, akiket tanítok, hogy menjünk már, és igyunk meg egy sört. Azt mondják erre, hogy nem, mert holnap nyolckor kell kelni. Azért ez egy idő után idegesítő. Ez itt jobb. Én itthon vagyok otthon. Nézze, én nagyon szeretek élni. Szeretek ezeket az emberhez méltó dolgokat, az éjszakázásokat meg mindenfélét.

És szokott is?

Persze.

Bulizni például.

Persze, miért ne?

Kizárólag szakmabeliekkel?

Nem.

Egyszer valahol azt olvastam önről, hogy az összes barátja a színházhoz vagy a filmhez kötődik, tehát szakmabeli, és nincs is olyan barátja, aki nem az. Akkor hát mégis van?

Most önvizsgálatot kell tartanom. Bizony, ebben van igazság. Ebből látszik,

hogymennyire a kis ketrecben él az ember. Igen. Biztos, hogy tudnék kivételt mondani. Például van nekem egy isteni anyósom – ezt most halál komolyan mondom! Ő egészen más kultúrából jött asszony, és nagyon szeretem. És például imádok vele lenni, a barátom, ha úgy vesszük. Bár ebben azért van igazság, de most már mit csináljak, negyvennyolc éves vagyok, ezen már nem fogok tudni változtatni.

Van még két éve – azt szokták mondani, hogy legkésőbb ötvenéves korig fejben mérleget készít minden ember mindarról, ami addig csinált. Mi az, ami önnél biztosan a jó oldalára kerül a mérlegnek, és mi az, ami a rosszra? Mi az, ami nagy siker volt, lehet akár egy film, például lehet a Woyzeck vagy a Witman fiúk, és mi az, ami nem sikerült valami miatt?

Ha nagyon őszintén csinálnám ezt a dolgot – miért ne csinálnám, játsszunk! –, akkor szerintem igazából a filmek fognak a jó oldalra kerülni, és a színházak nem annyira.

Miért?

Mert voltaképpen azt gondolom magamról, akárhonnán is nézem, hogy egyetlen olyan színházi előadást csináltam, ami jó volt úgy igazán.

Egyet?

Egyet. Azt gondolom, hogy én jobb filmrendező vagyok, mint színházi rendező. Tehát a Ványa bácsit, amit Nyíregyházán csináltam, mindenképpen beraknám a Woyzeck-feléhez, de aztán sok mindent nem. Amerikában is sikerült egy-két jó színházat csinálnom, de ha az ember megnézi az előadásokat, akkor annyi fájdalom van benne, hogy miért nem az történik, aminek kellene? A film kontrollálható műfaj. Be van zárva, ott már nincs mese. Elviszem a vágószobába, megvágjuk, és akkor az olyan, amelyet én akarok. Én például nem is vetítgetem a filmet, hogy nézze meg ez, nézze meg az, hanem ez van, kérem szépen, én most ezt csináltam.

És ebből az életműből vajon mi hiányzik eddig nagyon? Vagy azon már régen túl van, hogy a Sorstalanságot végül is nem ön rendezte?

Az nagyon fog hiányozni, igen. Két dolgot fogok bánni, azt, hogy elbántak velem, és hogy nem én rendeztem meg. Egy dolgot fontosnak tartok elmondani: nem Koltai Lajos volt, aki rosszul bánt velem, mert a Sutyi volt az első, aki fölhevítte akkor, amikor még voltaképpen nem is tudtam, hogy nem én rendezem. Mert nekem ő tanárom volt, és ezt is nagyon-nagyon emberien és nagyon-nagyon szépen rendezte el. Nagyon fájt, hogy nem én rendeztem, mert nekem volt már valamiféle elképzelésem arról, hogyan kellene megcsinálni.

És mi lett volna ez? Szabad tudnom?

Szabad, csak szerintem hülyeségről beszélünk.

Nem. Miért volna hülyeség? Van egy regény, amit ki így, ki úgy filmesítene meg, ez miért hülyeség?

Most azt mondanám, hogy az idő. Az időszerkezet – az ott a lényeg.

Arra nagyobb hangsúlyt helyezett volna, hogy az megjelenjen valahogy?

Nem akarnék belemenni semmilyen módon, hogy a film milyen volt, és hogy én milyen csináltam volna. Azt gondolom, ez egy nagyon fontos film volt, és az, hogy én miképp csináltam volna, egyáltalán nem fontos.

Van még ilyen fájdalma? Vagy ez az egy volt az elmúlt évekből, ami ilyen meghatározó?

Volt olyan forgatókönyv, amit nagyon szerettem volna megcsinálni, és nem sikerült. Az is egyfajta fájdalom. A *Sorstalanság* olyan dolog, hogy nagyon szerettem volna egy holokauszt-témát, ami persze nem pusztán holokauszt-téma. Nagyon-nagyon szerettem volna valamilyen módon hozzászólni. De nem panaszkodnék, mert igazából nincs okom.

Gondolkodott már azon, hogy mi van ötven után? Jó esetben még egy hosszú élet, még legalább ötven év.

El kell, hogy mondjam, nagyon érdekes dolgokat mond nekem. És nagyon érdekesen kérdez. Olyan dolgokat kérdez, amiken én nem gondolkodom. Jó erről beszélni, és ezt komolyan mondom magának. Nem is szoktam gondolkodni arról, hogy mi lesz ötvenen túl. De természetesen az ember minden pillanatban, ha kapar a torka, arra gondol, hogy rákos, hiszen az ember fél. Minél idősebb, annál jobban fél attól, nehogy baja legyen, mert itt vannak a gyerekek De ez nem így van, nem erről van szó. Arról van szó, hogy persze, vannak terveim.

Mi?

Film, film.

De van már téma? Ötlet, alpmű, ahonnan elindul?

Van.

Titok?

Nem titok. Csak ha most elkezdek valamit mondani magának... Nagyon foglalkoztat például Edvard Munch élete. Mert őt nagyon fontos festőnek tartom.

Lopkodják a képeit, úgyhogy más is fontosnak tartja, úgy hiszem.

De most egy képe megkerült! Nagyon érdekel az északi kultúra. Norvégiában is dolgozom, és mindig is nagyon szerettem Bergman filmjeit, ezt a furcsa északi létezést. A nyelvet is nagyon szeretem, nem mintha beszélném. És ott van valami, ami az enyém. Tehát ha azt kérdezi, hogy mi lesz ötvenen túl – nemhogy ötvenen túl, hanem mihelyt vége az *Elmebeteg nőnek* (aminek egyébként *Ópium* lesz a címe): azon nyomban nagyon szívesen belevágnék egy erről a festőről szóló filmbe.

Hát, az vizuálisan gyönyörű lesz.

Természetesen!

2006. ősz)

S. Hegyi Lucia

Valószínűleg azért is hívnak lélekszabásznak, mert én az emberrel szeretek foglalkozni.

Magyarország egyik vezető divattervezője nemcsak saját karrierjét építi, missziója van. Bár Sophia Loren fiának esküvőjén hemzsegték ruhakölteményei, számára mégsem a talmi csillogás az első. Ugyanis nemcsak az ízlést, a lelket is formálni akarja – de igazi hadititkait csak tanítványainak árulja el *S. Hegyi Lucia*.

Augusztus 20-án állami kitüntetést kaptál. Akkor azt a gondolatot vetted fel, hogy legyen a divat a kultúra része, hogy meg kell tanulni úgy öltözködni, mint a háború előtt, hogy legyen Budapest Kelet-Európa Párizsa. Legyen a divat a kultúra része: ez azt jelenti, hogy úgy gondold, most nem az?

Nem csak én gondolom, az összes pályatársam is ugyanígy vélekedik. Magyarországon a divatot nem igazán ismerték el; a háború előtt igen, később már nem. A kilencvenes évektől sajnos nem vették figyelembe, hogy mennyire fontos része a gazdaság mozgatórugójának a divat, s hogy emellett a kultúra egy szelete is. Nézzük meg, hogy Milánóban, Párizsban vannak igazi utcaképek, sőt Moszkvában is. Magyarországon nincsenek.

Utcaképek?

Igen, utcaképek. Van egységes arculat. Vidámak, szépek, ízlésesek az emberek. Magyarországon viszont nem. Az ötvenes évektől a nyolcvanas évekig azért itt is ízlésesebben öltözködtek az emberek.

Ezt komolyan mondd, hogy a nyolcvanas években is?

Igen, még azt mondom, hogy a butikvilágban is ízlésesebb volt a budapesti utcakép, mint a kilencvenes évektől fölfelé.

Talán nem volt olyan széles a választék. De 1990 után egy csomó minden bejött.

Pont, hogy nem. A butikosok sorban mentek tönkre, a könnyűipar is teljesen tönkrement, bér munka-ország lettünk, és szép lassan leamortizálódott a divatszakma. A fiatal tervezők, köztük mi is, annak köszönhetjük a sikerünket, hogy tudtuk, felfogtuk, hogy nagyon fontos érdekünk, hogy a divatot továbbvigyük.

Az ízlés hiányzik, az egyéniség, a minőség?

Szerintem már gyerekkortól nagyon fontos lenne odafigyelni rá, hogy a gyerekek a színekre nyitottak legyenek. Fogékonyak, igényesek legyenek saját magukkal szemben. Nagyon sok tehetséges tervező van Magyarországon, de valahogy nem tudtak dűlőre jutni. Részben azért, mert nem volt meg a lehetőségük, hogy valahol gyakorlatra tegyenek szert, hiába volt jó az elméleti oktatás. Ha megnézzük, a kilencvenes évektől egyre inkább a képzőművészetbe fektetett az állam is: jobban marketingelték, ezért tart a kortárs képzőművészet ott, ahol tart. A divatot viszont elhanyagolták, holott a divat a világon mindenhol húzóágazat.

Akkor hogyan lehetne Budapest Kelet-Európa Párizsa?

Úgy, hogy mi, tervezők, akik ezt küldetésként éljük meg, összefogunk, és nem hagyjuk magunkat elnyomni a piacon. Tehát ne a rövid távú célokat próbáljuk magunk

előtt lebegtetni, hanem a hosszú távúakat. A divattervezőnek legalább húsz-harminc évet kell arra áldoznia az életéből, hogy sikeres legyen, és még akkor sem biztos, hogy olyan kaliberű vagy olyan nyereséges tervező lesz, mint mondjuk egy Armani vagy egy Dior. De akkor is a saját országunkban, hazánkban élünk, és itt van dolgunk, itt kell ízlést formálnunk.

Mi a különbség ahhoz képest, ami tőlünk nyugatabbra történik? Náluk megvannak a helyek, megvannak a csatornák, megvan a pénz vagy az ízlésre nevelés?

Jól látod. Ott fontosnak tartják, tudják, hogy milyen nagy szerepe van a külső megjelenésnek, és végül is azzal, hogy beengedték a nemzetközi vonalakat is a saját piacukra, eleve generálták a saját tervezői piacot is. Tehát ha megnézzük, hogy az oroszoknál mennyi híres tervező van, akik Párizsban saját üzlettel rendelkeznek, akkor ez annak köszönhető, hogy fontosnak tartották, hogy a saját hazájukat, a saját brandjeiket, saját tervezőiket is menedzseljék.

Szép gesztus egy kitiüntetés, de ha ez kirakatgesztus, és a továbbiakban mindenkinek ugyanúgy egyedül kell csinálnia a saját marketingjét, miközben missziót vállal, öltözködési kultúrára nevel, akkor mindez nem lesz elég. Ehhez a tervhez valami átfogóbb munka kell.

Nem véletlenül hoztuk létre 2006-ban a Divattervezők Szövetségét, mert tízen azért sokkal gyorsabban tudunk megmozdulni és más tervezőknek is a javát szolgálni, mintha mindenki egyesével próbálná a saját pecsenyéjét sütögetni. Az, hogy vagyunk egypáran, akiknek ez sikerült egyedül is, nagyon derék dolog, de ez annak köszönhető, hogy húsz éve csináljuk. Jó időben, jó helyen voltunk, van húsz év előnyünk, de aki ma pályakezdő, annak nagyon nehéz.

Mi a stratégia?

Hogy legyenek évente nagy bemutatók, legalább egy vagy kettő. De nemcsak a mi feladatunk lenne megszervezni, hanem a nagy szponzoroké: külföldön ők állnak a divat mögött.

Ha azt mondjuk, hogy ma Magyarországon a kultúrának nem igazán része a divat, annak lehet talán olyan oka is, hogy itthon kiváltság az, ha valaki megengedheti magának, hogy neves magyar vagy külföldi divattervezőktől vásároljon valamit.

Felvevőpiac sincs Magyarországon. Az a kis fizetőképes réteg végül is válogathat pár tervező közül, viszont ezek az emberek nem értek meg arra, hogy magyar tervezők termékeit vásárolják.

De miért kell erre megérni?

Kellene, hogy annyira sznob legyen az ember, hogy azt mondja, inkább a saját országának a tervezőit segíti. Még mindig ott tartunk, hogy inkább kimegy Milánóba, Londonba, Párizsba, és ott veszi meg a nemzetközi márkákat. Lehet, hogy körülbelül ugyanazon az áron vagy sokkal drágábban, és ne felejtjük el, hogy az bizony csak konfekció. Tehát a világ minden pontján összetalálkozhat újra a saját ruhájával. Mindenkinek magának kell rájönnie arra, hogy ha elmegy a bemutatóra, illetve vásárol a termékekből, segíti az itthoni tervezők munkáját.

Hoztál például tárgyakat.

Ezek a kedvenc tárgyaim, ezekkel próbálom a diákoknak is megmutatni, hogy

itt kezdődik a szakma. A gyűszűnél, a vasalásnál – egy jó kis Singerrel is el lehet kezdeni.

Te ilyesmiken kezdtél?

Igen. Nekem van egy saját Singer varrógépem, amit nagy becsben tartok.

És a mai napig használod?

Abszolút. De nagyon vigyázunk rá. És van egy komplett gyűszűgyűjteményem, nagy gyűszűgyűjtő vagyok. Azt mondom, hogy aki nem tud gyűszűvel varrni, az nem is igazán jó szakember.

Hány gyűszűd van?

Száznyolc.

Száznyolc darab?

Igen. De itt meg is állok.

Miért?

Mert az a tökéletes szám.

A száznyolc?

Igen. Buddhista szám.

Akkor sem bővítenéd, ha jönne valami hihetetlen exkluzív darab?

Nagyon szép exkluzív darabjaim vannak. Nem szeretném, ha a tárgyak előbb-utóbb engem szorítanának ki. Így hát varrógépből sem gyűjtögetek a végtelenségig.

Mi volt az indulásnál az igazi erősséged? Akkor léptél színre, amikor a magyar ruhagyárak épp lassan tönkrementek.

Húsz évvel ezelőtt találtam ki azokat a márkaneveket, amelyeket tudatosan próbáltam fölépíteni. Fontos, hogy egy tervező tudja, melyik márkaneve milyen árkategóriát céloz meg, milyen célcsoporthoz szól, mert alapanyagban, minőségben, kidolgozásban teljesen mást jelent minden kategória.

A gazdaság mennyire hat a divatra, és a divat mennyire hat a gazdaságra?

Nyugat-Európában kölcsönhatásban vannak, nálunk még nem. Nézzük meg a Zara történetét Spanyolországban, hogy ők milyen gyorsan fölépítették magukat! És hogy hol tart az a család, amelyik elkezdte tizen-húsz évvel ezelőtt, és ma hol tartanak!

Hihetetlen hálózattal rendelkeznek.

És a tulajdonos ma már az ötven leggazdagabb ember között van a világon. Tehát egyszerűen döbbenet, mennyire fontos, hogy az állam is segítsen. Ott az állam megteremtette a feltételeket – persze ne felejtjük el, hogy ott a textilipar is jól működő iparág volt. Azzal, hogy Magyarországon nincs textilipar, nincsenek szövőgyárak és saját alapanyaggyártás, már eleve nem vagyunk versenyképesek a nemzetközi piacon.

Kicsit irigyled azokat, akik máshol, más körülmények között ilyen sikereket tudnak befutni?

Én senkit nem irigylek, mert van éppen elég feladatom, és szerintem az irigység negatív erő, romboló hatással van az emberre. Ez tőlem nagyon távol áll.

Te például gondolkozol azon, hogy mennyivel szerencsésebb lett volna egy ilyen divattervezői vénával máshova születni vagy máshol letelepedni?

Nem. Nekem itt van küldetésem, és úgy érzem, nekem itt kell ízlést formálnom. Egyre inkább azt érzem, hogy nem a nagy szériás vonalvezetés az, ami a mi célunk, hanem az egyedi méretre szabott termékek, amelyekkel az embereket hozzásegítjük bizonyos energiákhoz, ami nekik is segít az életükben. Tulajdonképpen a harmónia, a külső és a belső egyensúly megtalálása a cél.

Ez tényleg misszióként hangzik. Tisztázzuk, önmagadat minek tartod? Divattervezőnek, egy kicsit népnevelőnek vagy ízlésdiktátornak?

Nem tudom. Egy mezei halandónak, akinek van egy feladata, és azon a téren próbál segíteni az embereknek. Divattervezői vénám van, azt kaptam feladatul, és azon keresztül kell segítenem. Valószínűleg azért is hívnak lélekszabásznak, mert én az emberrel szeretek foglalkozni.

Azt érzem benned, hogy ez a te missziód túl van az anyagon, a varráson, a technikán és az üzleten. Említetted az energiát, a harmóniát, az egyensúlyt, a száznyolcas számot. Ez neked kezd összeállni egy komplex világgéppé. Nem földhözragadt, materialista gondolkodás a tiéd...

Sose volt az. Nagyon tudatos voltam már huszonéves koromban is, valójában már akkor le tudtam írni, hova szeretnék eljutni ötvenéves koromig, milyen családot szeretnék, milyen gyereket, mit szeretnék elérni a szakmában, és úgy gondolom, engem leginkább ez segített nem letérni az útról – annyira tudatos voltam, és tudtam, hogy mit miért csinálok, és ezt nem adtam föl.

Ez egy csomó embernél van így, vagy legalábbis megpróbálják ezt az utat követni.

Nem. Ez a baj, hogy nagyon sok ember másnak szeretne megfelelni, és nem önmagának. A környezetének, a szüleinek, nagypapának, nagymamának, a férjének meg az óvó néninek, csak éppen önmagának nem. És ott kezdődik minden baj, ha nem önmagunknak felelünk meg, hanem másoknak: akkor nem a saját életünket éljük, és nem tudjuk önmagunkat megvalósítani.

Képzeld el egy helyzetet. Bemegy hozzád valaki, aki azt várja tőled, hogy teremtsd meg olyannak, amelyet elképzelsz magának; vagy rosszabb esetben talán nem is képzelsz el semmit, csak tudja, hogy valami mást szeretne, mint amilyen. Mi az első kérdés ilyenkor?

A hadititkaimat nem szeretném elmondani. De a lényeg az, hogy van egy első beszélgetés. Először meg kell ismernem a személyt, és nem is biztos, hogy együtt tudunk működni, és hogy elvállalom.

Ezt olvastam rólad egyszer, hogy aki hazudik, azt nem vállalom.

Így van. Tehát ha azt látom, hogy hamis úton jár, akkor nem szeretem, ha fölöslegesen raboljuk egymás idejét. Akkor persze súgok, és azt mondom, hogy ajánlom neki ezt és ezt a tervezőt. Azért megpróbálok kicsit segíteni, de valószínű, hogy nem én vagyok a megoldás az ő életében. Akin viszont látom, hogy tényleg céltudatos, és tudja, miért szeretne változni, annak tudok is segíteni.

A lelket is átszabod?

Magyarországon minden ember – én úgy vettem észre – csak a rosszat látja. Nagyon-nagyon sok ember nagyon negatívan áll magához. Hogy ez nem jó rajtam, az

nem jó rajtam, jaj, kövér vagyok, jaj, ilyen vagyok. Nem veszi észre, hogy mik a szép pontok rajta. És én mindig megpróbálom elmagyarázni, hogy a szépet vegye észre. Abban segíték neki, hogy próbálja meg a felszínre hozni azt, ami az ő igazi énje, próbálja meg azt megélni. A külső jegyekben a hátrányos pontjait segíték eltüntetni, az előnyös tulajdonságait vagy testi adottságait meg kiemelem.

Húsz éve, amikor elkezdted, még ennyire nem voltál jó emberismerő, ugye?

De, én hallgatok a belső megérzéseimre, amiben soha nem tévedek. Eddig akkor tévedtem, amikor nem hallgattam rájuk.

Ez egy adottság. Vagy van, vagy nincs.

Akiben nincs, az elfojtja. Egyszerűen nem vagy hajlandó észrevenni, hogy a te belső hangod az. Ennek nagyon egyszerű trükkje van: meg kell teremteni a csendet, merjünk csendben maradni önmagunkkal.

Mit jelent az, hogy csendben vagy önmagaddal?

Hagyod, hogy jöjjenek a gondolatok, és akkor bizony-bizony lejön az az információ, amire szükséged van. De nekem már sokszor nem is kell csendben ülnöm, hanem megnézek egy embert, s azonnal jön a belső hang, és megmondja, hogy mi van.

Ezeket a csendben léteket fel tudod használni arra is, hogy, mondjuk, kitaláld, hogyan nézzen ki a következő performansz, vagy hogy milyen irányvonal lenne most jó?

Így van. Megteremttem a csendet, a békességet, semmi nem szól, nem szólhat hozzám senki, elvonulok, és várom a csendben az információt és az üzenetet.

Valahol azt olvastam, hogy jeleket kapsz ilyenkor.

Így van. Mindenféle jelre figyelek. Nagyon sok mindenből tudok olvasni.

2005-ben volt egy Freskó című bemutatód, ami összművészeti bemutatóvá vált, akkor ott reneszánsz stílusú kollekcióval jöttél ki. Mi volt a jel, ami vezetett?

Azért ennyire nem szeretném kiadni magamat. De a zene. Nagyon fontos szerepet tölt be ez az életemben. A férjemet mindig meg szoktam kérni egy-egy bemutató előtt, hogy válogasson nekem zenéket.

Amit akar?

Nem. A témát körülbelül megadom, mondjuk, a reneszánsz, és akkor jön egy üzenet, hogy ezt kellene feldolgozni. Ő összeállítja nekem a zenéket, és a zenére jönnek a látomások, és abból már azonnal tudok alkotni.

És akkor leülsz, lerajzolod.

Nem rajzolok, hanem azonnal elkezdek szabni.

Annyira látod?

Abszolút. Én csak dimenzióban látok, síkban abszolút nem működöm. Azt a pontot kihagyom, idegesít, mert türelmetlen vagyok akkor már. Tehát megyek a szabászasztalhoz szabászollóval, és onnantól kezdve már csak egy munkafolyamaton megy keresztül az egész alkotás. Na, most azért is csinálunk mi ritkán bemutatót, kétévente-háromévente, mert nekem nagyon-nagyon nagy nyugalom és türelem kell. Azonkívül, ha kezdek földolgozni egy témát, akkor az legalább egy év munka, hogy ezt az egész világot tényleg körbejárjam.

Ez nagyon érdekes folyamat lehet az elejétől a végéig.

Egy titka van: a csend.

A csend. De azért nyugtass meg, hogy amikor kezdő voltál, akkor te is két dimenzióban rajzoltál!

Nem. Én úgy lettem divattervező, hogy jött egy üzenet. Villamosmérnök szerettem volna lenni. Egyszer csak jött egy üzenet arról, hogy mi lesz az én feladatom. Tizennégy éves voltam, amikor kémiaórán ez megfogalmazódott bennem, de akkor azt elhessegettem.

Hogy fogalmazódott meg?

Hát úgy, hogy divattervező leszek. Tizennégy éves voltam, általános iskolás.

Unatkoztál a vegyületeknél?

A kémiaórán, Prágában, utáltam a vegyületeket, és akkor jött. Ne izgasd magad, úgylis divattervező leszel! Putty. Utána elhessegettem ezt az egész gondolatot, és egyszer csak később, gimnáziumban jött újra. Akkor sem foglalkoztam vele igazán. Engem az energia érdekelt világeletemben, és átvitt értelemben most is energiával foglalkozom, csak nem a gyengeáramkörrel, hanem a szabászat és a színek energiájával.

Na, de ha azt mondd, hogy jött egy üzenet, soha nem merült föl benned, hogy tévedés volt?

Nem, semennyire. Mindig jó érzés fogott el, és mindig boldog voltam tőle. Az nagyon fontos, hogy olyan munkád legyen, amitől boldog vagy. Persze vannak jó napok meg rossz napok, teljesen normális, hogy egyik nap lejjebb van az energiaszinted, másik nap feljebb, de ha megnézem az egész életemet visszafelé, akkor ez mindig boldogsággal töltött el, és nagyon szerettem csinálni.

Miért voltatok Prágában?

Kiküldetésben, apukám külkeres volt.

Közben meg a volt Szovjetunióban születél.

Igen, Harkovban.

Tudsz ukránul vagy oroszul?

Oroszul.

És csehül is jól a mai napig?

Azért az túlzás, hogy jól, de körülbelül két hét alatt belejönnék. Nekem egyébként tök mindegy, hogy milyen országban vagyok, legutóbb Kínában is megértettem magam, én annyira kézzel-lábbal magyarázok.

Ha már Kína: mit gondolsz a könnyűipar, a textilipar jövőjéről, milyen szerep jut ebben Kínának?

Én kint teljes mértékben elkeseredtem, és még jobban megerősödtem abban a hitben, hogy a konfekciónak nincs jövője, mert azzal nem lehet felvenni a versenyt, aki tizenöt perc alatt lemásolja a legújabb nemzetközi vonalakat is. Úgy jöttem haza, hogy köszönöm szépen, de ezt nem kérem. Még inkább megerősödtem abban, hogy az egyedi művészeti dolgok sokkal inkább működnek hosszú távon, mint a konfekciók. Mert Kína egyszerűen arra van ráállva, és ők nem jók az egyediben. Körülbelül húsz-harminc év még, hogy abban is fölzárkózzanak.

És Moszkva?

Az egy nagyon nyitott város, és értékelik az egyedi dolgokat. Szerintem ott a magyar tervezőknek is több üzleti eredményt tud hozni egy bemutatkozási lehetőség.

Meg hát ott azért megvan rá a fizetőképes kereslet. Te magad hogy élsz? Odafigyelsz, milyen autóval, milyen ruhában, milyen sminkkel vagy hogy milyen étterembe jársz? Vagy néha bakancsban, szakadtan, a kutyával az erdőben?

Persze az ember szeret jó autóval járni, vagy egészséges környezetben, egészséges helyen elkölteni egy vacsorát vagy egy ebédet, ez teljesen normális, de nem vagyok mániákus. Tudom, hogy mit engedhetek meg magamnak: az a lényeg, hogy jól érezzem magam benne. Bizony-bizony, elmegyek melegítőben és bakancsban az erdőbe, ez is teljesen normális, de azért adok magamra. Nem az van, hogy kisestélyiben szaladgálok az erdőben, és melegítőben szaladgálok a Parlamentben. Márpedig azért látunk ilyeneket.

Nem érzed néha, hogy több a külsín, mint amennyi kellene? Hogy az kezd számítani, hogy az ember hogyan van felöltözve, és nem az, hogy mi van belül?

Pont ezen dolgozunk, hogy nem ez a legfontosabb. Mondjuk, ha valakire ráerőltetnek egy olyan külsőt, amivel nem tud azonosulni belülről, akkor az nem jó ügyfél, nem lesz boldog. Fontos, hogy csak annyit próbálunk külsőleg segíteni neki, amennyit elbír a belső.

Van a te missziódnak egy másik része is: fiatalokkal dolgozni, fiatalokat segíteni, megmutatni nekik, miből áll ez a szakma. Azt gondolná az ember, hogy miért adnád ki az üzleti titkait, amelyeket köztudottan nagyon őrzöl. Nekik felfeded őket?

Igen, ők megtudják.

És nem félsz attól, hogy visszaélnek vele?

Házon belül nem. Mert arra tanítom őket, hogy amit a saját házamban látnak, azt sajátítsák el, de ez legyen a hadititkuk. Mindig is fontos volt számomra, hogy segítsek, amennyit tudok. Ez azért van így, mert nekem is segítettek hajdanában. A pályafutásom kezdetén a Május 1. Ruhagyárban tudtam tölteni a szakmai gyakorlatomat: ez nekem olyan nagy tapasztalat volt, amit nem tudok másképp visszaadni, csak úgy, ha én is beengedem a saját tanműhelyembe a fiatalokat. Mert az elméleti oktatás nagyon jó Magyarországon, csak nincs meg a hely, ahol a brandépítést és a szakmai fortélyokat igazán megtanulhatnák.

Hát azért az első, gondolom, nem a brandépítés, hanem hogy merre tekerem a varrógépet, meg hogyan szabom ki a ruhát.

Ha ő nem tudja, hova szeretne eljutni, akkor hiába szeretné tekerni a varrógépet. Először meg kell álmodni, hogy mit szeretne, hogyan képzelel el magát tíz év múlva, húsz év múlva. Nálunk sok diák meg tudja tapasztalni, hogy mennyire kevés ebben a divat, hogy mennyire sok mást kell még hozzá megtanulni. Logisztikát, marketinget, közgazdasági dolgokat.

Jó neked, hogy kineveled a saját konkurenciádat, aztán önállósodnak és sokan lesznek?

Hogyne lenne jó. Minden ember külön egyéniség, külön művész.

De ez csak az egyik fele. A biznissz szempontjából meg csökken a piaci részesedésed.

Szerintem ezzel sokkal jobban jár mindenki, ez a világban is így működik. Mi, divattervezők minél többen vagyunk, annál inkább ráébred a környezetünk is, hogy mennyi tehetséges tervező van.

Olvastam valahol, hogy neked gyakorlatilag olyan titoktartási kötelezettséged van, mint az orvosoknak. Nem mondd el, hogy kik azok, akik hozzád fordulnak segítségért, mint ahogy ők sem nagyon tűzik ki a mellükre a te nevedet. És számomra ez isten bizony érthetetlen.

Ez sajnos Magyarországon így működik. A kozmetikusát, a fodrászát és a divattervezőjét sok ember nem feltétlenül adja ki, mert nem szeretné, hogy a szomszéd ugyanolyan jól nézzen ki. Sőt, inkább azt mondja egy jó ruhára is, hogy külföldön vette...

Akkor viszont ezen a mentalitáson is alakítani kell. Lehet, hogy ez is a te feladatod, úgyhogy hajrá!

Ez közös feladat.

(2007. ősz)

JANKOVICS MARCELL

Nem dolgom, hogy elégedett legyek, nekem az a dolgom, hogy fölhívjam a hibákra a figyelmet, és ha van ötletem a megoldásokra, akkor tegyek javaslatot. Abban a pozícióban nem vagyok, hogy hallgassanak rám.

A magyar animáció aranykorának emblematikus figurája. Gyerekek sokasága tőle tudja, mit jelent a sziszifuszi munka, és ezt a filmjét, a *Sisyphust* Oscar-díjra is jelölték. Egy másikat, a *János vitézt* pedig megvette a Hanna-Barbera. Soha nem vetítették. Az első Fidesz-kormány idején elfogadta a Nemzeti Kulturális Alap elnöki székét; amikor beszélgettünk, még nem sejtettük, hogy *Jankovics Marcell* a második alatt is így tesz majd.

Mikor lesz már kész Az ember tragédiája?

Idén, tehát 2008-ban elkészül az utolsó olyan szín, amin dolgozom, de ez nem azt jelenti, hogy ténylegesen be szeretném mutatni, mert hiányzik még hozzá egy kör, egy új hangfelvétel, és a sorozatot, amely jelenleg tizenöt különböző hosszúságú epizódból áll, össze kell raknom egy filmmé. Az is költség. 2009-ben lehet bemutatót tartani, legalábbis a DVD-forgalmazást be lehet indítani szerintem.

Iszonyú hosszú ideje dolgozik már rajta.

Nem iszonyú. Húsz éve. Az életemhez képest nem olyan sok.

Nekem ez nagyon sok időnek tűnik. Mi az, ami érvényét veszti húsz év alatt? Van

ilyen?

Ez inkább technikai probléma. Ugyanis nagyjából félidőben jött be a számítógép. Ez azt jelenti, hogy egy csomó dolog, amit szépen meg tudtam volna csinálni számítógéppel, most csúnya: olyan, amilyen. Arra már nincs pénz, hogy azokat kijavítsam. Ugyanakkor ami filmen van, azt át kell tenni számítógépre. Azokat a színeket, amelyeket számítógéppel kivitelezünk, le kell világítani, hogy azok is filmszalagra kerüljenek. Az, hogy minden hordozón meglegyen minden, bizony megemelte a költségeket.

Így, hogy húsz éve csinálja, végül gigantikus költségvetésű film lett?

Nem. Nem hiszem. Nehéz átszámítani, mert közben...

Mert volt közben némi pénzromlás.

Harmincszoros forintár-emelkedés volt. Emlékezetem szerint az első percár – mert csak percárban tudok mérni –, az hétszázezer forint volt, és most négymillió körül tartunk. Most szorozzuk be négymillióval a százötven percet. Ez egy átlag animációs filmnél olcsóbb, pedig kétszeres hosszúságú.

Mondja már meg, miért akarta ennyire Az ember tragédiáját?

Vannak komoly filmjeim, rövidfilmek. Ilyen a *Sisyphus* vagy a *Prometheus*. A legszebb szakmai sikereimet ezekkel arattam. De a magyarok nem ezért kedvelnek, inkább a magyar népmesék vagy a *Fehérlófia* miatt. Ugyanakkor az én szakmám megítélése a blödlit súrolja. Szöcs Géza írja egyik könyvének előszavában, hogy a legendákat, ha rajzfilmesítik őket, utoléri a maguk végzete. Ezt nagyon rossz néven veszem, mert elsősorban én szoktam legendákat filmre vinni, és úgy gondolom, az én szakmám megítélését javítja, ha nemes nyersanyagból, nemes szándékkal dolgozunk, és nem feltétlenül a nevetés vagy a blödlizés a cél. Azt hiszem, ez a lehetséges indok.

De ez kevés húsz évre. Nyilván voltak pontok, amikor azt mondta, hogy ez soha nem fog összejönni.

Nem! Nem gondoltam.

Tényleg?

Nem szabad.

Értem, hogy nem szabad, de csak eszébe jutott a hatodik év végén!

Attól rákot lehet kapni, ha az ember állandóan ezzel foglalkozik. Én kilencvenhatban azt hittem, hogy be tudom mutatni a Budapesti Expónak abban a palotájában, aminek a belső tervezését rám bízta. Nyolcvankilencben még reálisnak tűnt, hogy kilencvenhatra készen legyek. Akkor kaptam rá először pénzt. Fontos elmondani, hogy a *Tragédia* úgy, ahogy bemutatták, sehogy sem tetszett nekem.

Mi nem volt benne?

Az a problémám, hogy Madách fantasztikus álmodó volt, és ahogy megálmodta a művét, úgy nem lehet színpadra vinni, mert nagyon drága lenne. A legutolsó, Szikora-féle előadásban nekem visszaköszöttek ismerős megoldások, aminek többek között az az oka, hogy Milorad Krstic, aki a látványtervezője volt, ugye, rajzfilmes, és látott már néhány epizódot az én filmemből. Tehát van valami rokonság kettőnk között, és ezt természetesen egyáltalán nem bánom. Madách nagy fantáziájú ember és fantasztikus filozófus volt. Vátesz, aki látja a jelent, a mi jelenünket is, és látja a jövőt,

ugyanakkor a nyelve nagyon nehézkes. Megpróbáltam tehát képekkel elmesélni. Áldozatul esett így az ötórányi szövegből nagyjából három és fél óra, de ennek ellenére úgy érzem, hogy ez így izgalmas lett. Másfelől pedig, ugye, a mai gyerekek keveset olvasnak. Úgy érzem, hogy az olvasás mint olyan a végéhez közeledik.

Na jó, de az ön által képviselt rajzfilmzés vége még nem közeledik?

Dehogynem! Ha valamit keserűen élek meg az életemből, az az, hogy tanúja és szenvedő alanya lehetek egy világvégenek. Ez nem olyan világvége, mint amilyenről János evangélista ír a Jelenések könyvében. Itt-ott apokaliptikus természetesen, de elég békés átmenet egy olyan új világba, amiben számomra már nincs köszönet. Mondjuk, egy analógiával élve, olyan ez, mint a klasszikus ókor vége és a kereszténység, a barbár kereszténység kezdete. Tehát amibe most mi sétálunk bele, ez a világ borzalmas.

Azt mondja?

Átélem azt, hogy ami nekem fontos, ami szent és izgalmas és érdekes, abban egyre kevesebben osztoznak velem.

A falanszter színről azt mondta, hogy az ma már nem a kommunizmus. Akkor mi más lehet?

Számomra a falanszter formailag egy NDK képregény világa. Lukács György például benne van fizikai értelemben is. Ott ül Hitler, igaz, hogy kopaszra borotválva és bajusz nélkül, ugyanúgy Lenin is. Tehát benne vannak a fickók, mindenki visel valami...

Bocsánat! Hogy fogjuk Hitlert megismerni kopaszon, bajusz nélkül?

Nem kell! Tudat alatt. Végig úgy csináltam a filmet, hogy állandóan készenlétben voltam, és figyeltem, hogy mi az, ami azonnal aktuális lesz. Például a görög szín, ami Madáchnak a demokrácia kritikáját tartalmazza, véresen aktuális.

Az egész aktuális?

Persze! Csak a naiv emberek hisznek a fejlődésben, pedig csak változás van, fejlődés nincs. Mondjuk, nagyszerű a számítógép, de ennek mindenféle velejárói nem nagyszerűek.

Maga milyen fejlődést hiányol?

Nincs fejlődés. Az nem azt jelenti, hogy én hiányolom. Valami elvész, valami új jön, és cserébe valamit a régiből, valami jót is föl kell áldozni. A számítógépnek sok előnye van, de nem váltja ki teljesen a hagyományos szöveg írását és a nyomtatást. Én számítógéppel írok, de ha nem printelem ki, akkor a hibáim túlnyomó többségét nem veszem észre. Gépen nem látom összefüggésében a szöveget. Mi úgy olvasunk, hogy nyitjuk-csukjuk a könyvet, előre-hátra futkosunk benne.

Ez már egy generációs kérdés, a mai tizenévesek másképp csinálják, de csak nem jött el még a könyvek halála?

Több irány is van. Vannak azok a nagy, marha drága, ötvenkilós könyvek, ki lehet őket tenni a polcra, asztalra, mutatni, hogy nekünk megvan. Van persze mindenféle. Szakácskönyv meg intimsprayt reklámozó szakirodalom, meg minden frászkarika. Egyre több könyv van, egyre kevesebb érték.

Azért azt nem mondanám, hogy a mai világban nincs senki, aki értékes dolgokat

olvasna.

Szűkül a tábor. Vissza szokták sírni az Olcsó Könyvtár-időszakot. Én azokat vettem, mert szegény család voltunk. Abból van meg ma is az *Odüsszeia* meg az *Iliász*. De hát a Mari néni az olcsó könyvtári könyvet sem vette meg. Viszont kétségtelen tény, hogy nagyobb volt a támogatottsága annak az irodalomnak, ami politikailag nem okozott zavart a fejekben. Ma viszont az van, hogy körülbelül olyan arányban olvasnak verseket, mint a két háború között. Ismerek olyan kiváló költőt, aki eljött hozzám, és azt mondta, hogy adj nekem kétezer forintot, mert össze kell kalapoznom a kötetemre a pénzt, és utána kapsz érte egy dedikált példányt. Szarkasztikus, ironikusan fejlett lelkű ember, tehát ő nem szenved ettől, és megtette. Megjelent, és valóban kaptam dedikált példányt. Mennek sorban tönkre a kis kiadók Tisztességes országban nem fordulhat elő, hogy két-három könyvkiadó fölfalja az egész könyvkiadást úgy, ahogy van.

Azért ez régen sem volt sokkal jobb, amikor a János vitézt megvásárolta a Hanna-Barbera, és soha nem vetítette le.

Az Amerikában történt, ahol már akkor olyan világ volt, mint amilyen a miénk ma. Hetvenhárom körül, amikor Aczél elvtárs bejelentette, hogy a kultúra áru, akkor néhányan elkezdtek ujjongani, hogy szabad lesz a művészet. Mondom, egy nyavalyát, emberek! Más okokból, más problémákkal küzdve, de ugyanolyan rabszolgák maradunk, ugyanúgy kiszolgáltatottak leszünk. Nincs változás, csak más a dolog színe.

Volt valaha elégedett a kultúra működésével, hogy ilyen nagy szavakat használjak?

Nem dolgom, hogy elégedett legyek, nekem az a dolgom, hogy fölhívjam a hibákra a figyelmet, és ha van ötletem a megoldásokra, akkor tegyek javaslatot. Abban a pozícióban nem vagyok, hogy hallgassanak rám.

Meg van bántva emiatt?

Nem, dehogy! Egyáltalán nem vagyok megbántva. Boldog is vagyok, elégedett is vagyok, meg elégedetlen is vagyok. Boldogtalan nem vagyok.

Mivel elégedett?

Az életpályámmal például elégedett vagyok, hogyha már ezt kérdezte. A körülményekhez képest vagyok elégedett. Föl tudom mérni, hogy ebből mit köszönhetek magamnak, és mit köszönhetek másoknak. Szerencsés embernek tartom magamat. Vannak aggályaim persze, egészségügyiek, meg az öregség, amivel együtt jár nyilván az elszegényedés. A Nemzeti Kulturális Alap elnökeként nagyon sok mindenbe belebotlottam. Én nem a politikai oldalakhoz kötöm, ha hatalmi pozícióban előjönnek az emberi gyengék. Az ember sem változik, ebben sincs evolúció.

Azt mondja, hogy elégedett az életpályájával. Úgy látom, hogy ez a lehetséges keretek között valóban hihetetlen siker. Egy dolgot nem értek mégse: miért érdekli a politika?

Normális körülmények között mindenkit kell, hogy érdekeljen, mert az adja a keretet az életünkhöz. A Helikon Kiadó fölkért arra, hogy írjam meg az emlékirataimat. Végigtekintve az életemen, nem lehet elszakadni a politikától egy

olyan országban, ahol az ember beleszületik egy világháborúba, melyet a holokauszt kísér, ami engem személyesen nem érintett, de a családomat beházasodás révén igen, van zsidó rokonság. Utána a Rákosi korszak következett minden csínjával és bínjával, ami viszont nagyon komolyan érintett, mert apámat életfogytiglanra ítélték, minket kitelepítettek. Utána jött az ötvenhatos forradalom és a leverése. Nem kerülhettem be az egyetemre, de összekapartam magam mint segédmunkás, és lett belőlem az, ami. Egyetemi végzettség nélkül habilitált egyetemi magántanár. Hát persze, én személyesen elégedett lehetek, de hol hagyható ki ebből a politika, könyörgöm? Az egész életemet meghatározta, és ha ez ellen nem teszek, nem próbálok változtatni a magam lehetőségeivel, a passzív áldozata maradok.

Jó, de azt mondja meg nekem, ha egyszer ilyen sok rossz érte a politika oldaláról, akkor miért szállt be mégis?

Visszahúzódkak és tűrjek? Engem megvádoltak hűtlen kezeléssel, ami nagy sajtónyilvánosságot is kapott a korábbi *Magyar Hírlapban* és a *Népszavában*. A hűtlen kezelésről kiderült, hogy hamis vád, nem követtem el semmit. Sajtópert indítottam, mert aktív vagyok. Elvesztettem a sajtópert, mert nekem mint közszereplőnek el kell viselnem, hogy azt mondhassanak rólam, amit akarnak. Elviselem természetesen, de én akkor is változtatni akarok.

Hisz abban, hogy tud változtatni?

Picit biztos. Egyébként pedig nem vagyok politikus, de a kultúrpolitikáról van véleményem. Most nem először fogok március 15-én beszédet mondani. Maga el tudja képzelni, hogy március 15-én úgy beszéljen az ember, hogy abban ne legyen politika?

Olyan jó lenne, ha el tudnám képzelni, hogy legalábbis aktuálpolitika ne legyen benne!

Miért ne? Mi az, hogy aktuál? Mit érünk egy olyan ünneppel, ami nem szól a máról? Ami nem üzen a mának?

Szóljon a máról, de én nem vagyok abban biztos, hogy ennek politikáról, pártpolitikáról és aktuálpolitikáról kell szólnia. Ha engem kérdez, nem értek egyet.

Most élünk!

Na, de könyörgöm! Nem azért megyünk március 15-én ki, hogy ünnepeljünk egy ma létező pártot, hanem ünnepeljük azokat, akik 1848-49-ben részt vettek a szabadságharcban.

Szó sincs pártpolitikáról. Közügyekről van szó. Az pedig az iskolai meg a szülői nevelés része, hogy tudjuk, mi történt 1848-49-ben. Az ünnep akkor élő, ha időszerű tartalma is van. Emellett az ünnepek fantasztikusan sokrétűek. Október 23-ának még a réges-régi katolikus, agrárünnepi vonatkozásait is sorolni tudnám. Mi több, október 23. mögé is oda lehet rendelni minden olyan csatát, amit idegen hódítók ellen vívtunk.

Ez így van! Mint ahogy március 15-e mögé is oda lehet tenni.

De ennek jelenbe folyó értelme is van.

Miért, ki ellen vívunk ma háborút?

Ma például egy globalizáló politika, egy globalizáló üzletpolitika ellen kellene megőrizni az integritásunkat. A nyelvünk elvesztése ellen, a kultúra...

Ez nem háború!

Dehogynem! Csak nem vérrel vívjuk. Azt kell megérnem, hogy bemegyek a saját munkahelyemre, ahová már nyugdíjas látogatóként megyek, és az van kiírva a bejáratnál, hogy „Szép napot kívánok!” Könnyörgöm, a magyar ember régen nem azt mondta, hogy „Szép napot kívánok!” Hanem azt mondta, hogy „Jó napot kívánok!” A szép nap egy angol-ír formula, amit átvettünk.

Zavarja magát?

Igen!

Hogy szép napot mondunk, és nem jó napot?

Igen! Többek között azért is, mert én, aki gombászom, különbséget teszek a szép nap és a jó nap között. A jó nap az, amikor esik az eső, mert akkor lesz gomba. A szép nap meg az, ha süt a nap, és megyek a strandra.

Na jó. Ehhez a Jankovics-féle érzékenységhöz egy kicsit nehéz igazodni.

Nem is kell! Különben is, ez csak tréfa volt. Az viszont nem tréfa, hogy a magyar nyelv nagyon sokat veszít az utóbbi időben. Meg kell érnem, hogy az ikes ige teljesen fölszámolódik. Mert ha előszóban eltéveszti az ember, az rendben van, de hogy írásban?

Mi a kérdés? Az a kérdés, hogy amit mond, az ragaszkodás bizonyos szabályokhoz, vagy...

Konzervatív vagyok!

A nyelv önmagát folyton újraírja. Újul, változik, fejlődik, s közben bizonyos dolgokat elhagy vagy megváltoztat. És lehet, hogy ettől az én hátamon is föláll a szőr, de fejet hajtok, és azt mondom, hogy a többség így akarja.

Mi szemlátomást abban különbözünk, hogy maga passzív, és elfogadja a változásokat, én pedig aktív vagyok, és teszek ellene, próbálom mederbe terelni.

Én hiszek abban, ami szerintem a demokrácia alapja is, hogy igenis van a többségnek akarata.

Milyen többség? Régen a helyi kultúrával rendelkező falusi emberekből állt a többség, és nem volt baj a nyelvhasználattal. A mai többséget a tömegemberek alkotják, ők ne legyenek meghatározók. Igenis a műveltségnek és a beszédképességnek, a nevelésnek komoly szerepe van. Belátható, hogy ma nem a többség, hanem inkább a kisebbség az, amelyik ebben erős. De hát nem is a többség irányít, hiszen manipulációk, mesterséges, torzító hatások áldozata. A televízióban például már nem szempont, hogy szépen vagy jól beszéljen valaki magyarul. Évekkel ezelőtt a hódmezővásárhelyi televízióban csináltak velem egy gyorsinterjút, és a hölgy, akivel előtte beszélgettem, nagyon szépen ö-zött, ahogy Hódmezővásárhelyen szokás. A műsorban áttért a pesties beszédre, mondván, hogy elveszti az állását, ha ö-zni merészel. A szegediek már előben sem mernek ö-zni idegen előtt, mert ők már elhiszik, hogy az nem szép. Ha én például kulturális miniszter lennék, és lenne befolyásom erre a kérdésre, szorgalmaznám, hogy minden helyi kis televízióban annak a tájegységnek a nyelvét beszéljék a bemondók. Ettől gazdagabbak lennénk. Más útja is van a nyelvi hanyatlásnak. Az angol nyelv ma világnyelv. A világnyelv az első lépcsőfok a nyelv kihalása felé vezető úton. Jóformán már mindenki beszél angolul, de rosszul, és ez gyengíti a nyelv minőségét. Amerikában óriási irodalma van annak,

hogy bizonyos egy szótagú szavakat, mint a „bed” és a „bad”, már ki sem tudnak ejteni úgy, hogy ne legyen félreérthető. Az amcsik filmkomédiát is készítették erről.

Mikor a napkultusszal, a fakultusszal kezdett el foglalkozni, és könyveket is írt erről, akkor ebben mi érdekelte igazán? A hagyomány, a tradíció vagy valami más?

Érzem, hogyan süllyed el egy hatalmas kultúra, amiben nekünk, magyaroknak is egyenértékű részünk volt. Ha egyszer egy bizonyos jelképről vagy egy ünnepről tévhit rögzül, s az már lexikonokban, interneten is elterjed, akkor az egész múltunk ferde, torzult színben látszik megjelenni. Ilyen múltra nem lehet jelent építeni. Én nem tudok mindennel foglalkozni. Engem szenvedélyesen foglalkoztatnak a jelképek és a mitológia. Ezen a téren próbálom az érvényes igazságot leírni, és rögzíteni legalább könyv alakban. Hogy milyen hatásuk van a jelképeknek, az abból is látszik, hogy a napkultusznak például számtalan eleme fölbukkan ateista, kommunista diktatúrák körében is. Sztálin azért választja magának önkényesen a téli napfordulót születésnapul, hogy jelképezze, megszületett az új nap. Vagy Ho Si Minh nevét megvilágosodottnak kell fordítani, mert így az a jelentése, mintha Buddha lenne. Mao Ce-tung feje körül sugárglória van, ugyanúgy, mint mondjuk, egy próféta feje körül. Ezek azt mutatják, hogy a jelképek, amivel foglalkozom, örökösen időszerűek, és valakinek a helyére kell tenni ezeket.

Jó, de ez csak az egyik oldala a dolognak, hogy ezek a jelképek megjelennek a XX. vagy a XXI. században. De magának személyesen miért fontosak?

Hogy a szarvas agancsa fényszimbólum, azt először én írtam le. Amikor rájövök valamire, akkor bizseregni kezd a hátamon a bőr, és égnek áll rajta a szőr. Fizikai jó érzés, amikor belebotlok valamibe, és akkor, ahogy ásom bele magam a témába, hirtelen megvilágosodom. Én nem tudok újat kitalálni, hanem elfeledett dolgokra próbálok rávilágítani, és fölfedeztetni másokkal is.

Ez a fontos! Azt mondja, hogy az elfeledett dolgokat ne hagyjuk elfeledni.

Pontosan! Az egész életem erről szól. Nagyon sokáig büntudatot okozott, hogy magyar népmeséket viszek filmre, mert azt gondoltam, hogy a mesének az a szerepe, hogy este meséljük a gyerekeknek. Nem mindig ez volt a szerepük, de újabban főleg ez. Most az történik, hogy nem mesélnek a gyerekeknek. Mi, ki fogja megőrizni a magyar népmeséket? Könyvek, amelyeket nem fognak olvasni. Hanglemezek, amelyeken mesélnek, de senki nem fogja hallgatni, és filmek, amelyeket nem fognak nézni. De momentán még a legtöbb esély arra van, hogy legalább a filmeket nézik Ez ad nekem valamiféle ellensúlyt a büntudatra, hogy valamit rajzfilmesítek. Azért a *Tragédiával* kapcsolatban hadd mondjam el, hogy szakmai kuratóriumunk első elnöke, Kopátsy Sándor pénzügyi szakember azt mondta, hogy azért nem ad nekem pénzt, mert méltatlannak tartja, hogy Madách Imre rajzfilmre kerüljön. Mickey egernek látják rögtön Ádámot, Minnie-nek Évát, mondjuk, és Plútó kutyának Lucifert. Én a tévéképzeteken akarok változtatni. Ha le akarom redukálni az életemet egy mondatra, akkor azt is lehet mondani, hogy tulajdonképpen rajzfilmet is azért csinállok, mert a rajzfilmekkel is be akarom bizonyítani, hogy nincs igazuk azoknak, akik rosszul gondolkoznak.

Dacos!

Dacos vagyok.

Ez érdekes.

Maga bányászta ki belőlem, mert nekem ugyan eszembe nem jutna, hogy dacos vagyok. Ez a szakma jelentős erőfeszítést kívánt ahhoz, hogy a semmiből megteremtsük, hisz Magyarországon alig volt múltja. Macskássy Gyulához és még néhány személyhez lehet kötni a kezdeteit. Ezt a sziszifuszi erőfeszítést persze valahol meg kellett fizetni, nem ritkán az egészség megromlásával, korai halállal. De megteremtettünk egy világszínvonalú műfajt, amire még ma is fölnéznek a világban. Például a General Motors fél éven keresztül reklámfilmként forgalmazza a *Sisyphus*omat Amerikában. Ezt lebecsülésnek is lehet tekinteni, de nagyon nagyra is lehet értékelni azt a gesztust, hogy harmincnégy évvel az elkészülte után olyan érvényes és aktuális filmnek látja a világ egyik legnagyobb cége, hogy magát reklámozza vele. És fizet érte annyi pénzt, hogy ki lehet belőle egyenlíteni a Pannónia Film összes adósságát, és a *Tragédia* tizenegyedik színét be tudom belőle fejezni.

De maga jól van?

Én jól vagyok, persze. Az úgynevezett normális kortüneteket figyelembe véve jól, de ebben biztos a legyűrhetetlen kedély is számít. Ez is Madách.

(2008. tavasz)

SNÉTBERGER FERENC

Éreztem megkülönböztetést, éreztem a rasszizmust. Amikor gyerek voltam, még nem nagyon értettem, hogy miért. Azt tudtam, hogy mi romák vagyunk, vagy szintik, teljesen mindegy, hogy nevezzük.

Salgótarjánban volt gyerek, még ott keveredett el a helyi zeneiskolába. Ez egy életre meghatározta a pályáját. Ma már nem Magyarországon lakik, mert úgy döntött, inkább Berlinben akar élni. Azért néha hazajön, és magával hozza világhírű duó- és triótársait is. Sikereit azonban nemcsak megélni, hanem használni is akarja. 2011 nyarán egy különleges iskolát indít tehetséges roma gyerekek számára, hogy átadhassa mindazt, amit ő, *Snétberger Ferenc* korábban az élettől már megkapott.

Az volt a fordulópont az életemben, hogy találkoztál Berlinnel, és úgy döntöttél, ott akarsz élni?

1987-ben meghívtak egy fesztiválra, akkor még Nyugat-Berlinbe természetesen. Láttam a várost, hogy milyen érdekes, mennyiféle ember van ott az egész világból, fesztiválok, jazz, egy csomó zenész. Akkor arra gondoltam, ha egyszer eljövök Magyarországról, valószínű, hogy Berlint fogom választani.

Aztán nagyon gyorsan mentél el Magyarországról!

Nyolcvannyolc-nyolcvankilencben mindenki kezdett elmenni Magyarországról. Nagyon sok zenész, költők, írók, egyáltalán mindenki, aki a lehetőségeket ki akarta használni.

Hazajöttél és eldöntötted, hogy igen, oda akarok menni, és ott akarok élni a sokszínűsége miatt.

Ilyen gyorsan azért nem döntöttem. Nem szerettem, hogy itt nagyon nehezen mennek a dolgok, tehát ha jött egy meghívás, akkor vízumot kellett szerezni. Ha valaki felhívott, hogy nincs-e kedved játszani, van itt egy fesztivál, és kiesett valaki, akkor be kellett mennem az Országos Rendezőirodához, szerződést kellett küldeni a kinti szervezőnek. Hosszú folyamat volt, és mire elintéződött, akkorra már nekik is elégük volt, és inkább meghívtak valaki mást. Tudtam, hogy nagyon fontos, hogy másokkal is játsszunk külföldön. Akkor gondoltam erre először: miért ne lehetne megpróbálni külföldön élni, veszítenivalóm nincs.

Emlékszel arra is, amikor eldöntötted, hogy eljött a pillanat: fölpakolod, amid van, és elmész Nyugat-Berlinbe? A politika akkor már szabadon engedte a kiutazást?

Persze, mint zenészt kiengedtek utazni.

De várták, hogy vissza is jössz, gondolom.

Igen, várták. A feleségem NDK állampolgár volt, itt éltünk, Magyarországon négy évig. A fiam ide járt óvodába. Közösén döntöttük el, hogy el kell mennünk. Emlékszem, hogy a Friedrichstrassénál mentünk keresztül nyugatra.

Az a leghíresebb bevásárlóutca Berlinben.

Igen. Volt két bőröndünk, meg egy gitár. Ennyi volt a cuccunk, amit áttoltunk a határon. Bejelentkeztünk a rendőrségre, és ők rögtön megkapták a nyugat-német állampolgárságot, én természetesen az ott-tartózkodási engedélyt. Utazhattam bárhova.

Volt ebben személyes megfontolás, hogy az egy nagyon sokszínű, izgalmas, pezsgő kultúra, és ott érdemes élni, és zenészi megfontolás is? Hogy ha maradsz a határokon belül, akkor nem ér más impulzus, nem játszatsz olyan zenészekkel, akikkel szeretnél? Egyszer egy interjúdban azt mondtad, hogy németekkel nem annyira szeretsz zenélni, romákkal-cigányokkal sokkal inkább, mert nagyobb bennük a szenvedély. Ott vagy Németországban, és nem szeretsz németekkel zenélni?! Hogy van ez? És ráadásul játszol németekkel.

Nagyon ritkán egyébként. Nem akarom bántani őket, de csak azokkal zenélek, akikkel komolyan együtt lehet működni, és azok között kevés a német.

Mitől nem lehet velük jól együttműködni?

Más kultúra. Én teljesen más mentalitású vagyok, ők is teljesen más mentalitásúak. Ez nem azt jelenti, hogy rossz zenészek, nagyon jó zenészek vannak a németek közt. Most is egy német zenésszel fogok játszani, aki fantasztikus. De nem volt könnyű eljutni idáig. Engem Magyarországon már ismertek, például a Trio Stendhal időszakából. De Berlinben teljesen újra kellett kezdenem. Volt ott egy jazzklub, ahova bementem a gitárommal, és láttam, hogy rengeteg zenész áll ott sorba, és mindenki csak egyetlen számot játszhat. Mindenki meg akarta mutatni, hogy mit

tud. Sokukat végighallgattam, és rájöttem, ezek nem tudnak olyan jól játszani, mint az itthoni zenészek. Aztán jött egy trió, de ezek egyike sem volt német, amerikaiak voltak, és elkezdtek játszani. Rögtön odamentem a bögőshöz a szünetben, és mondtam neki, hogy Magyarországról jöttem pár nappal ezelőtt, és szeretnék velük játszani egy számot, ha lehet. Engedték, és aztán ott kellett maradnom a színpadon végig. Azt hiszem, éjjel kettőig ment a jazz, és végig játszottam.

Lelkileg nem volt nagy kihívás, hogy itthon már vagy valaki, aztán elmész és gyakorlatilag be kell kéredzkedned egy zenekarba? Óriási változás...

Igen, ez nagyon kemény volt, de észrevettem, hogy Berlinben nagyon sok a jazzklub, és sok ma is. Ezekben játszottam, de közben már próbáltam egy sajátos stílust kialakítani, és tudtam, hogy ez viszont már nem fog passzolni a jazzklubok hangulatához, ahol isznak meg esznek az emberek, és végül is csak szórakozás az egész. Próbáltam ebből kijutni, és sikerült is a feleségem segítségével, aki egyébként a menedzserem is lett időközben.

Azt mondod, hogy szerinted a németek nem ugyanúgy játszanak, mint te, hanem más struktúra szerint. Te sokféle nációjú emberrel játszottál már: például norvégokkal jobb játszani, mint németekkel, vagy arabokkal jobb játszani, mint németekkel? Lehet tipizálni?

Nagyon nehéz. Amikor hallok őket játszani, akkor tudom, hogy nagyon jól játszanak, csak tudom azt is, hogy nem stimmel a kémia. Én tudok velük játszani, nem gond, de valahogy mégsem stimmel valami.

Nem tudtok összehangolódni?

Valahogy nem. Markusszal össze tudtunk hangolódni, pillanatok alatt.

Markus Stockhausennel.

Markus Stockhausennel, igen. De ha végignézem a pályafutásomat, akkor tényleg kevés olyan német zenész van, akivel játszottam. Több amerikai, de még több brazil vagy arab.

Vagy mondjuk Bobby McFerrinnel.

Például. De szerintem Bobby McFerrin mindenkivel tudna játszani, fantasztikus ember.

Ő nagyon fontos lett az életedben, hiszen már többször játszottatok együtt. Látszik rajtatok a folyamatos interakció, ahogy egymásra néztek, egymással kommunikálva zenéltek. Te végig mosolyogsz, várod, hogy na, mi következik...

Nem tudom, hogy ezt a közönség érti-e. A jazz-zenészeknél ez nagyon fontos, talán nincs is jazz improvizáció nélkül. De van többféle fokozata. Az első szerint az ember tudja előre, hogy mit játszunk, de mindenki szólózik és improvizál egy vagy két kört. Ez egy megszokott folyamat. Az igazi művészet az improvizációból bontakozik ki. Bobby McFerrin esetében az történik, amit én egyébként mindig szerettem, hogy próba nélkül, egyszerűen leülünk és elkezdünk játszani. Senki sem tudja, hogy mi fog történni. Egyáltalán nincs megbeszélve, hogy te, mi volt az az akkord? Odamentem Bobby McFerrinhez, amikor itt volt Veszprémben a fesztiválon, és megkérdeztem tőle, hogy mit szeretnél játszani? Gondoltam, hogy tud ő jazzt, klasszikust, majd mond valami ismertet, amit a jazz-zenészek általában ismernek. De nem. Mondta nekem,

hogy kezdjem el, amit akarok, és ő majd követ. Ennyi volt, komolyan.

Ez elképesztő koncentráció is közben.

Nem. Olyan jó volt játszani, olyan szabadságérzés volt! Elkezdtem valamit, és hallottam, hogy tényleg jön rá tőle valami. Ebből az egészből egy fantasztikus kompozíció lett.

Valaki irányít?

Senki, nem. Ez olyan, mint amikor leülünk valahova, jön egy ismeretlen ember, és mondja, hogy jó idő van, tegnap rossz idő volt, és akkor valahogy elindul egy beszélgetés, kilyukad az ember egy témánál. Szerintem ugyanolyan volt ez Bobby McFerrinnel.

Akkor az improvizáció esetleges, ahogy egy beszélgetés is, vagy van célja az elejétől kezdve?

Valami felé megy, mert azért van egy rutinunk, és szép lassan kibontakozva felépítjük a zenét.

Tehát van dramaturgiája?

Persze, abszolút. De ezt mi nem tudjuk előre, ezek érzések... Amikor Bobby egyedül énekelt, ült a színpadon egy széken, én meg kint ájuldoztam, hogy hogyan lehet így énekelni, több ezer ember előtt, egyedül, egy szál mikrofonnal, elektronika nélkül. Ilyen tudással elkápráztatni ennyi embert. Gondolom, ez engem befolyásolt. Ott álltam a gitárral, és vártam, hogy mikor szólít föl. Befolyásolt, amit hallottam, ráhangolódtam és elkezdtünk játszani. Egyszerűen muzsikáltunk.

Meg tudod mondani, hogy mióta improvizálsz jól?

Én olyan családból jövök, ahol a zene tényleg nagyon fontos volt, édesapám szintén gitáros volt. Autodidakta módon tanult. Szerintem én gyerekkorom óta improvizálok.

Azt mondod, hogy improvizációra születted, de a később felhalmozott tudás is segített, nem?

A sok tudás nagyon sok mindenben segít, de véleményem szerint az improvizációt nem nagyon lehet megtanulni.

Tehát vagy jön, vagy nem?

Igen. Nem akarom megsérteni a klasszikus zenészeket, mert nagyon tisztelem őket, fantasztikusak. De például volt egy darab John McLaughlin gitárkoncertjén, amit kétszer játszottam, most is fogom játszani, nagyon nehéz darab, és minden le van írva benne. Van egy rész a kottában, ahová odaírták az akkordokat, de nincs odaírva az improvizáció. Csak annyi áll ott, hogy ebben az akkordban és ebben a stílusban az előadóművész improvizálhat. Mint régen, amikor a kadenciák nem voltak leírva a klasszikus zenészeknek, hanem ők maguk találták ki. De amikor huszonnégy ütemen keresztül egy komplett hangsorra kell improvizálni spontán, azt a klasszikus zenészek nem tudják megcsinálni. Ha becsuknám nekik a kottát, szerintem nem tudnának tovább játszani.

Miközben te is klasszikus zenésznek indultál.

Hát persze!

Bach volt az első nagy szerelem.

Klasszikus gitárt tanultam.

És talán ezért is léptél tovább, mert nem láttad benne a lehetőséget?

Nem, nem, klasszikust a mai napig is játszom.

Mondják, hogy amikor fölmész a színpadra, mindig van előtted egy papír, amin borzasztó kevés dolog van. Néhány motívum, néhány hangsor. Ennyi az egész?

Igen. Egy nagy szólókoncert előtt pár órával mindig izgatott vagyok. Szeretek teljesen elzárkózni. Előtte, mondjuk, két órával, egy kottapapírral. Gondolkozom a programomon, előre tudom körülbelül, de van, ami spontán jut eszembe, és akkor lejegyzem, hogy talán ezen kéne elindulni. Leírok egy akkordot vagy pár hangot, valami ismertetőt, hogy ne felejtsem el, mert tudom, hogy jó, és ha ott vagyok a színpadon, akkor hamar kimegy a fejemből. Ábrákat is szoktam rajzolni.

Ábrákat?

Persze, meg valami szöveget, amit tudok, hogy ez az.

Te állandóan zenét szerzel, csak nem írod le?

Nem írom le, ez abszolút igaz. Sokan kérdezték, hogy a szólólemezeim anyaga kottán kapható-e. Hát, nagyon örülnék, ha egyszer valaki papírra fektetné őket.

Nem is gondolkodtál azon, hogy te magad leírd?

Leírom a melódiát, de azt nem tudom leírni, amit improvizálok. Az borzalmas nehéz lenne. Gondoltam arra is, hogy a technika most már olyan szinten van, hogy a gitárszintetizátorok segíthetnének, de azok sem írják le pontosan a hallott dallam kottáját.

Akkor ez a pillanat művészete marad. Az egyik leghíresebb műved a cigány holokausztról szól, tavaly is játszottad az Egyesült Államokban. Ebből arra következtetek, hogy érdekel a történelmi múlt. Olyan értelemben, hogy mi történt a népeddel az elmúlt időszakban. Van ebben családi érintettség is? Hogy éppen a cigány holokausztot tartottad fontosnak megörökíteni?

Sajnos az üldözés, igen. A családomból tudomásom szerint nem pusztítottak el senkit, hál' istennek. De az üldöztetést a saját bőrömmön is éreztem, amikor még itt voltam Magyarországon. Éreztem a megkülönböztetést, éreztem a rasszizmust. Amikor gyerek voltam, akkor még nem nagyon értettem, hogy miért. Azt tudtam, hogy mi romák vagyunk, vagy szintik, teljesen mindegy, hogy nevezzük.

Meddig érezted a saját bőrödön a megkülönböztetést? Amikor kiderült, hogy nagyon jó zenész vagy, akkor megszűnt ez az érzés?

Az iskolában, az utcán, a rendőrök állandóan igazoltatnak. Most nagyon sokat voltam Olaszországban, duókoncertünk volt Markusszal, és lenn voltunk az olasz Riviérán. Kinéztem egy hotelt, kijöttem az utcára, egy telefonfülke elé, ott álltam hátizsákkal, az autóm a parkolóban. Ment egy rendőr le a strandra. Meglátott, odajött hozzám, és azt mondta: „Documente per favore!” Igazoljam magamat. Nagyon kellemetlen volt, tele volt minden turistákkal. Kérdeztem, miért? De muszáj volt neki odaadnom. Kezdtem ideges lenni, mert én tudtam, hogy miért jött oda hozzám. Amikor hazajöttem Magyarországra, és bekapcsoltam a tévét, láttam, milyen borzalmas dolgok történnek a cigánysággal. Üldözik a cigányokat, meg megölik őket. Ez borzalom.

Akkor te nagyon is figyeled, hogy mi történik a cigánysággal, akár Magyarországon, akár Európában.

Mindent elkövetek.

Most például egy konferenciáról jöttél.

Bolzanóban volt egy konferencia, mindenki erről beszélt. A rasszizmus Olaszországban is nagyon súlyos kérdés, de itt még súlyosabb. Nem hittem volna!

Te világhírű művész vagy, Európában – és nem is csak Európában – rengeteg helyre hívnak. Mit tudsz tenni ellene?

Azért is vettem részt ezen a kongresszuson, hogy elmondjam, mit szeretnék megvalósítani itt, Magyarországon. Ha összejön minden segítség, amire egyébként nagy sanszunk van, Magyarországon, Felsőörsön szeretnék az önkormányzattól egy volt úttörőtábor bérbe venni húsz évre, amely egy nagyon szép völgyben fekszik. Itt fogunk létrehozni egy nemzetközi iskolát hátrányos helyzetű roma gyerekek számára. Gondolok itt a szlovákiai, romániai cigányokra is, de jöhetnek egyébként a világ összes részéről. Ezeknek a gyerekeknek a sorsát én jól ismerem, egykor a saját bőrömmön tapasztaltam ugyanezt, igaz, nekem nagy szerencsém volt. Mikor Nagybátonyban beiratkoztam a zeneiskolába, egy nem cigány ember tanított engem gitározni, Borsányi Mátyás, aki nagyon toleráns ember volt, és nagyon sok mindenre megtanított a zenén kívül is. Tényleg nagyon sok mindent köszönhetek neki, és amit tőle megtanultam, azt nagyon szeretném átadni, továbbadni.

Berlinben már csináltatok egy zeneiskolát hátrányos helyzetű roma gyerekeknek, és azt találtátok ki, hogy ne egyedül a zenét tanulni szándékozó kislány vagy kislány jöjjön oda, hanem jöhessen vele a családja is. Így történt?

Igen. Egyébként olyan lesz ez az iskola is, ha létrejön, talán 2010-ben. Csinálni kell egy rostát, hogy megtaláljuk a tehetséges gyerekeket. Ha ez megoldható lesz, akkor majd oda tudnak jönni a szülők is, ott tudnak aludni, ott tudnak lakni, és kurzusokon vesznek majd részt, három héten keresztül.

Szerinted úgy könnyebb megnyerni a gyerekeket ennek az ügynek, ha a család is odautazhat?

Én nem tudok egy gyereket elhozni tízévesen, akármilyen tehetség is. Jobb, ha szorosan ott van vele a család arra a pár hétre, amíg kiképzést kap azoktól a nemzetközi hírű tanároktól, akiket a pályafutásom alatt eddig megismertem. Ezek tényleg világhírű sztárok. Beszéltem nekik erről az egésztől, és mindegyikükük nagyon támogatta az ötletet. Van egy nagyon jó barátom, vele írtuk meg a tervet, találtuk ki a tanmenetet és az egész folyamatot, ő egyébként a berlini főiskola jazztanszékének a professzora, David Friedman. Arra törekszünk majd, hogy minél több roma származású tanár tanítsa ezeket a gyerekeket.

Ha jól értem, akkor ez nem is csak szakmai iskola, hanem annál sokkal több.

Nem csak zenei képzettséget meg felkészültséget fognak kapni a gyerekek, hanem marketinget is. Ami nagyon fontos, mert sokan eljutnak egy szintre, és nem tudnak mihez kezdeni, mert nincs menedzserük.

Hívtak téged roma szervezetek, akár politikai szervezetek, hogy működj együtt, legyél képviselő, szállj be az általuk generált programokba?

Van egy nagy szervezet, az elnöke Romani Rose, a németországi szinti romák vezetője Heidelbergből. Nekik van egy állandó kiállításuk a roma holokausztról, amit egyébként New Yorkba is sikerült kivinniük a holokauszt ötvenedik évfordulóján. Ez a szervezet szokta az én zenéimet használni, például a *For my People*-ből is néhányat.

Amit a holokausztról írtál.

Igen. Nagy dolog volt ez nekünk, az ENSZ székházában a Mendelssohn kamarazenekarral együtt játszani.

Tudatában vagy annak, hogy mekkora felelősség van rajtad? Tulajdonképpen a hátadra veszed a néped sorsát, egy olyan népét, amely hátrányos helyzetben van a világ sok-sok országában.

Ezzel tisztában is vagyok. Én sem vagyok már harmincéves. Ötven fölött járok, de még van erőm. Lehet, hogy a hátralévő időm erre az egészre fog rámenni, de nem akarom, hogy ezek a tehetséges gyerekek elveszenek. Sok ember örülne, ha ezeket a gyerekeket egyszer zenélni hallaná, hogy mi lesz belőlük...

Te miért nem kallódtál el?

Szerencsém volt, mert olyan emberekkel találkoztam, akik segítettek. A gyerekeknek is szerencséjük lesz, akik velem találkoznak. Az olasz Riviérán egy cigány gyerekbe botlottam az utcán. Hallottam, hogy valaki nagyon jól gitározik, odamentem, és egy szlovák cigány gyerek volt Rimaszombatról, és ott játszott. Odamentem hozzá, és azt mondtam, hogy nagyon tetszik, ahogy muzsikálsz. Csak így nézett rám, és mondta: „Ó, hát magát láttam a tévében!” Ezt a fiút is szeretném, ha odajönne.

És tartod vele a kapcsolatot?

Persze. Azóta írt e-mailt, tartjuk a kapcsolatot, és nagyon örül. Tud az iskoláról, és mondtam, hogy másnak is híresztelje. Így gyűjtöm össze a gyerekeket.

Úgy tudom, te az apukádtól tanultál gitározni, Ő az, aki megszerettette veled Django Reinhardt zenéjét, aki egy nagyon-nagyon híres cigány gitáros volt. De ez például a testvéreidnek is adott volt, ők mégsem lettek világhírű gitárosok.

Nagyon tehetségesek voltak, de valahogy hiányzott belőlük az igazán nagy akarat. Nekem a fejemben más nem volt.

Egyszer egy interjúban azt mondtad, hogy minél idősebb az ember, annál bölcsebb a zenéje is.

Remélem. Legalábbis ahogy hallgatom a régi felvételeimet, vagy hallgatom a mostaniakat, bár egyébként nem nagyon szoktam a saját felvételeimet hallgatni. Szerintem igen, ahogy az ember egyre öregszik, a zenéje is egyre nyugodtabb lesz, kevesebb lesz az improvizáció, vagy kevesebb hangot játszik. Ez jobb is, ez jobban tetszik.

Tudsz példát olyanra, amit játszottál akár az első lemezen, és ma már teljesen máshogy gondolod, teljesen máshogy játszánád?

Erre most így, hirtelen nem emlékszem. De van egy-két felvétel, nem tudom, hány éves lehettem, talán huszonöt-huszonhat éves: technikailag fantasztikus, miket gitároztam ott. Lehet, hogy ma már nem tudok ilyen gyorsan gitározni. Teljesen értelmetlen volt mégis. Lehetett hallani benne a jó dolgokat, de nagyon értelmetlen

volt, és nem volt fölépítve.

Beszéltünk már arról, hogy milyen családból jössz. Ha jól tudom, akkor a családban egyetlen gitár volt. Kézről kézre adtátok annak, aki játszani akart vele. Most hány gitárod van?

Van egy stúdióm, és ott lóg a falon öt darab. De azt hiszem, tíz fölött van a gitárjaim száma. Van egy hangszerkészítő Németországban, úgy hívják, hogy Thomas Launhardt, és ő készíti nekem a gitárokat.

A gitár csak egy szereplője a koncertnek. Ott vagy te, a közönség... Máshogy reagálnak az emberek a zenédre a különböző országokban?

Igen. Többször játszottam a berlini filharmóniában, ott van egy kör, te ülsz középen, és féloldalt látni a közönséget, akik csak ülnek és néznek. Furcsa volt. Itthon vagy Szicíliában az emberek huhognak, tapsolnak, őrjöngnek. Ez az embernek nagyon nagy önbizalmat ad. Nagyon sokat számít. Mert érzem, hogy szeretnek.

(2008. ősz)

JÓKAI ANNA

Úgy gondoltam, ha valaki módszeresen kihuzigálja a szőnyeget egy rendszer alól, és filozófiailag támadja, az örüljön annak, hogy megjelenhet, és ne kérjen ettől a hatalomtól díjakat.

1974 óta kizárólag az írásból, legfőbb szenvedélyéből él. Volt előtte tanár (magyar-történelem), könyvelő, népművelő, főkönyvelő. Életének meghatározó élménye a Biblia. Jókai Anna írásai is gyakran filozófiai mélységig kutatják az ember és az elmúlás mibenlétét.

A Ne féljetek című regénye után azt mondta, hogyha nem írna többet egy sort sem, akkor is elégedett lenne. Mert megírta, amit meg akart írni. Az mi volt?

Abban voltam biztos, hogy nagyregényt, tehát szabályos epikai művet nem fogok írni. Ezt be is tartottam. Nagyon fontos volt számomra, hogy elinduljak a mikrorealizmusból, a völgyek szépségét, részleteit feltérképezem, és utána el tudjak jutni egy olyan helyre, ahonnan már a nagy egészbe is bepillantásom van. Lényegében az emberi lét legvégső kérdéseiről, a senki által meg nem kerülhető kérdésekről van szó.

Számtalan olvasata létezik ennek a regénynek. Nagyon leegyszerűsítve: négy ember belső gondolati világát ismerhetjük meg az életük végén, ahogy fokozatosan ők

maguk is megváltoznak, és megtanulnak szeretni másokat, sokkal önzetlenebbül, mint előtte. Másfelől az is egy olvasat például nekem, fiatalnak, hogy betekinthelek olyan emberek gondolataiba, akik az életük végén járnak, és tudják, hogy milyen érzés megöregedni. Gondolom, abszolút szándékos, hogy több generációnak szól.

Igen. Hiszen a hetvenes évek vége felé kezdődik maga a történet, de a visszaemlékezésekben egy sokkal korábbi korszak is megjelenik. Tehát nemcsak a Kádár-rendszer előtti személyi kultusz vagy a Horthy-korszak vége, hanem a főszereplők szülei révén egy sokkal korábbi kor is. Mondja néhány fiatal olvasóm, hogy tulajdonképpen ez után a könyv után lett türelmesebb és megértőbb azzal a generációval, amelyik fölnevelte.

Azt tudja, hogy összesen hány példányban kelt el?

Annyit tudok egész biztosan, hogy a huszadik kiadáson vagyunk túl, ami nagyon-nagyon megtisztelő dolog. Több mint százezer példány, az biztos. Amikor ebbe belekezdtem, magam is tele voltam kételyekkel. Hogy vajon ha egy könyv az életnek az utolsó szakaszáról szól, a távozás pillanatairól, arról az elkerülhetetlen sok keserűségről, ami ezzel jár, ezt hogy fogja fogadni a mai magyar olvasó? Aki ahhoz van szoktatva, hogy az álsztárocskáknak a semmilyen életét olvassassa. És befogadták.

Miért mondta, hogy nem akar több nagy epikus művet írni?

Az ember érzi azt, hogy mi van a tarsolyában. Úgy gondolom, amit én kaptam, ahhoz igyekeztem hozzátenni, gyűjtögető életmódot folytattam szellemileg. De amikor az ember úgy érzi, hogy megfelelő színvonalon elmondta azt, amit hozott magával, akkor nagyon óvatossá kell lenni.

Mintha azt mondaná, hogy igazából le is rakhatnám a tollat.

Lerakhatnám nyugodtan. Ez azért érdekes, mert nagyon sok kollégám ennek az ellenkezőjét érzi. Szokták mondani, hogy teli bőrönddel megyek el. Ezek ismert és nagyon jól hangzó közhelyek.

Az ön főszereplői a regényben talán úgy érzik, hogy még nem csinálták meg, amit meg akartak.

Én azt éreztem, hogy ezzel lényegében megcsináltam azt, amit tudtam. Ami nem jelenti azt, hogy utána dologtalanul és kelkáposzta-szerűen fogom leélni az életemet. Hanem azt jelenti, hogy megelégszem esetleg kisebb kaliberű, más műfajú művekkel. Esszéket írok, belekóstoltam a versbe is. Nemrégiben egy misztériumdráma-szerű regényem jelent meg a rendszerváltás csalódásairól, arról, hogy nem biztos, ha egy rosszból megyünk valamibe, az feltétlenül a jó lesz.

Olvastam azt a véleményét, hogy a Kádár-rendszer nem volt elég borzasztó ahhoz, hogy nagy váltás jöjjön a rendszerváltáskor.

Borzasztó volt, csak nem elég borzasztó ahhoz, hogy utána az emberekben közös undor alakult volna ki, ami alapvetően megváltoztathatta volna, ami jön. Az emberek a maguk szellemi-lelki habitusukban nem nagyon változtak. És ugyanazon a vízszintes nyomvonalon továbbhaladni nem jó. Ettől szenvednek a szereplőim is, hogy a spirituális égbolt szinte bezárul.

Gondol nosztalgiával a Kádár-rendszerre?

Nem a Kádár-rendszerre gondolok nosztalgiával, hanem saját magamra. Ezzel mindenki így van. Találkoztam olyan emberekkel, akik a legszörnyűbb élményeket élték át, mondjuk, a háborúban vagy az üldöztetések során. Amikor visszagondolnak rá, akkor a szörnyűségben is találnak valamit, ami a fiatalságukra emlékezteti őket.

Azt mondta egy interjújában, hogy minden egyes mondatot a legelső regénytől kezdve vállalhatónak tart a mai napig is. Hogy a politika ellenére nem kötötte meg azokat a kompromisszumokat, amelyek mára már vállalhatatlanná tennék azt az írást. 1968-ban jelent meg az első regénye, akkor még nagyon távol volt a rendszerváltás.

Ne felejtsük el, hogy hatvannyolc után volt egy látszatenyhülés a kulturális életben: ami azelőtt tiltott volt, az azért belefért a megtűrt kategóriába. Ennek volt köszönhető. Egyébként ez minden írónak nagy kételye, hogy vajon akár tudat alatt nem csempésződött-e be valami olyan az írásaiba, amit most esetleg szégyellnie kell.

Mitől félt? Milyen mondatról félt?

Például attól, hogy dicsérem azt a rendszert, amiben élek.

Elképzelhetőnek tartja ma, hogy akkor dicsérte?

Nem! De a stílus nagyon ravasz dolog. Lehet úgy megírni valamit, hogy ha akarom, vemhes, ha akarom, nem. Attól is félttem, hogy nem mertem esetleg vállalni azt a szív- és észbeli tudást, ami ma a prózámnak az alapja. Én hiszek abban, hogy az ember nemcsak a matériában létezik. Kíváncsi voltam arra, hogy abban a közegben hogyan tudom érvényesíteni.

Abban a közegben, amely erre egyáltalán nem volt nyitott.

Egy példát mondok. Egy nagyon korai elbeszélésem kapcsán vitáim voltak az akkori szerkesztővel. Az a címe, hogy *Szép délután*, egy meggyötört munkásasszony a konyhában, az ismert tárgyai között halálra gyötörve meghal. És a halál pillanata úgy jelenik meg ebben a novellában, mint valami szépséges átlépés. Az utolsó mondata az, hogy lehet, hogy látott még utána valamit. Nem azt mondtam, hogy biztosan átvitt valamit, hanem hogy lehet. De már ez is elég volt ebben a korban.

Már ilyen kevésért is kellemetlen helyzetbe lehetett kerülni?

Hát hogyne! De a botránykönyvem az 1972-es, a *Napok* című.

Azt vissza is tartották.

Úgy volt, hogy nem jelenhet meg hetvenkettő karácsonyára, és tulajdonképpen egy számomra nem szimpatikus embernek köszönhettem, hogy végül megjelent. Akkoriban minden könyvet, különösen, ami történelmet érintett, kiadtak egy olyan pártembernek, aki irodalomtörténész is volt, de cenzor is. Nézze meg, hogy nem tévelyedett-e el a szegény magyar író. A *Napok* vastag könyv, a feléig olvasta el ez a pártkritikus. Az első fele elég kritikusan beszélt arról, hogy nagyon nehéz volt az élet negyvenöt előtt is. Lusta volt, nem olvasta el végig, és a második felében robbantak a patronok. Az, hogy végül megjelenhetett...

Annak köszönhető, hogy valaki csak félig olvasta?

Ebben a könyvben ötvenhatról először van szó regényben úgy, mint nem ellenforradalomról. Megemlítem azokat a pártembereket, akik a Rajk-temetésen ott álltak a díszőrségnél, és elítélően szólok róluk. Ennek a pártkritikusnak meg kellett védenie a saját egzisztenciáját, tehát neki kellett bizonyítani. Nem mondhatta, hogy ezt

nem olvastam. Ki kellett találni egy ideológiát ahhoz, hogy mitől elfogadható mégis a könyv. Az akkori *Kritikában* egyszerre két bírálat jelent meg. Az egyik egy egyébként jó tollú kritikusnőtől: azt írta, hogy kár volt összefirkálni a papírt, súlyos ideológiai tévedés az egész könyv. Ugyanakkor egy másik fiatal kritikus, mint élvonalbeli a magyar prózát említette ugyanabban a lapban. De ő azzal védte meg, hogy tulajdonképpen értünk haragszik, nem ellenünk, és ez a közszereplő nem az író tudatállapotát tükrözi, hanem az elmaradott főhősét.

De azért hetvenhattól hagyták írni tulajdonképpen.

Hagytak írni. Soha nem lázadoztam az ellen, hogy nem voltam különösebben díjazott író a Kádár-rendszerben. Kaptam induláskor mindjárt egy József Attila-díjat, azután bizonyos közösségek nyomására egy SZOT-díjat. De utána semmit. Úgy gondoltam, hogy ha valaki módszeresen kihuzigálja a szőnyeget egy rendszer alól, és filozófiailag támadja, az örüljön annak, hogy megjelenhet, és ne kérjen ettől a hatalomtól díjakat.

De én ezt nem is értem: ha többször is meggyűlt a baja a szerkesztővel, a cenzúrával, akkor mégis miért kapott díjat?

Még a legelején kaptam, amikor még nem volt teljesen világos, hogy mi ellenében dolgozom. Nekem még ráadásul jó szerkesztőim is voltak. Sokszor léptek fel a védelmemben. A *Napokból*, amit említettem, néhány mondatot ki kellett hagyni, ami az új kiadásokban már megjelent. Ha egy ezeroldalas könyvből tizenkét mondat hiányzik, és attól összeomlik a könyv, akkor baj van.

Ez a vállalható kompromisszum. Most át kellett olvasnia az egész életművét. Van benne ív, fejlődés?

Nagyon érdekes végignézni egy életutat. Csak az a gond, hogy ha az ember erről a külvilág számára beszél, akkor önkéntelenül is úgy tűnik, mintha szerénytelen lenne. Mert én határozottan azt érzem, hogy ami volt, azzal jól gazdálkodtam. Tehát mérhetetlen kegyelmi helyzetet is érzek. Minden fenntartás ellenére engem nem távolítottak el a pályáról. Ugyanakkor azt is tudom, hogy a rendszerváltás után minden olyan díjat megkaptam, amit tisztességes kézből el lehet fogadni, mert számomra nagyon fontos, hogy mikor ki adja a díjat.

Miért fontos?

Nem tudom. Nagyon fontos, hogy aki díjaz vagy dicsér, számomra mérvadó legyen.

Ki az, aki nem mérvadó? Az, aki hazudik, az, aki nem ért hozzá, aki politikailag nem olyan?

Az, aki hazudik, aki nem ért hozzá, aki manipulálható; legfőképpen, aki divatból csinálja a dolgokat.

Tudja, hogy kik azok, akik divatból, és kik nem divatból csinálják?

Azt gondolom, hogy – a szakmámon belül – igen. Bennem van egy eléggé határozott ítélőerő, senkit sem tudok gyűlölni, sőt az utálat is kiveszett a szívemből, de azért azt pontosan tudom, hogy kitől mit várhatok, mit érdemes, mit helyes. Kinek kell esetleg még a kritikájára is szeretettel odafigyelni, mert ez is nagyon fontos.

Azért biztos volt olyan, amikor az első regényét, amelynek 4447 a címe,

elolvasta, hogy azt mondta, hát ezt és ezt itt ma már egy kicsit amatőrnek érzem, máshogy írnám...

A stílusomban nagyon sokat változtam. A 4447 rendkívül erős, nagy robbanású regény volt, többnyire naturalista eszközökkel. Amikor most elolvasom, van is bennem egy bizonyos fokú irigység az egykori fiatal lényem iránt, mert olyan robbanékony, robusztus erő van ebben a könyvben, olyan semmire sem tekintettel lévő indulat, amit ma már másként látok.

Na, de a mai napig van önben indulat. Olvastam a Godot megjött című regényét.

Abban van!

Pedig az a legfrissebb regénye. Arról szól, hogy milyen ez a világ, mennyire kiüresedett – hogy nem veszíték észre, hogy jön valami, ami fontos.

A Godot-ban van egy közjáték. Abban a legantipatikusabb szereplőnek is megnyílik egy olyan mély rétege, ami által megértjük, hogy mitől lett ilyen. Az emberrel szembeni megértés lett bennem erősebb. A részvét mindig is erős volt, de hát az elmúlt tíz-tizenöt esztendőben különösen fölerősödött. Valósággal betege tudok lenni annak, ha valakiben semmi, de semmi jót nem találok, ámbár ez gyakran előfordul.

Ma többször fordul ez elő, mint húsz éve?

Nem, akkor is ugyanúgy megvolt, csak talán akkor nem bántott annyira.

Azt is mondja, hogy két dolgot nagyon fontosnak tart a művészetével kapcsolatban. Az egyik a Biblia, a másik pedig Rudolf Steiner filozófus. A Godot-ban az egyik ilyen szimbolikus réteg, hogy Góliát kiüresedett, izomagyú szereplőként jelenik meg. A Biblia a szimbólumok rendszere, minden jelent valami mást is, mint ami ott le van írva. Hogyan olvas például Bibliát?

A Biblia számomra alapolvasmány, de mindenképpen olyan olvasmány, amiben sokkal jobban el kell mélyedni. A szimbólumokat úgy kell megfejteni, hogy az ember beengedi a saját személyiségébe, és mintegy átfordítja őket. A világban meglévő transzcendens gondolkodás egyik legfontosabb és számunkra érvényes vetülete a Biblia. Magyarán mondva: az élő Istennek a kereséséről van szó egy olyan világban, ahol minden kiüresedik, és féltő, hogy az emberek ítélete is csak formális lesz. A formális világot sohasem kedveltem különösképpen. Szerettem robbantgatni a formákat. Valamiféle mélyebb tartalommal szeretném megtölteni.

Ha a Bibliát alapolvasmánynak tekinti, akkor ez, gondolom, azt jelenti, hogy naponta olvassa.

Nem azt jelenti. Azt jelenti, hogy ha valamit látok az életemben, önmagamban, a családomban, a környezetemben, akkor nagyon gyakran előfordul, hogy asszociálok egy bibliai jelenetre vagy egy bibliai üzenetre. Nálam ez így működik. Megnézem, és próbálom összeegyeztetni azzal, ami ma körülöttünk történik. Egyébként – ha az életutamat kérdezte, ennek a kiteljesedését – ez a spirituális realizmus. Amit nagyon nehéz munkával és talán nem is mindig tudatosan, de sikerült kikalapálni magamban. Ez az, amiről úgy gondolom, hogy az enyém.

De ezt ki akarta kalapálni? Vagy így alakult?

Igen! Gyerekkoromtól kezdve nagyon érdekelt, hogy itt, ebben a matériában, ahol élünk, mi miért történik velünk: miért éppen az a családunk, ami a családunk, miért éppen ez a hazánk? Miért éppen azt szeretjük, akit szeretünk, miért pont onnan kapjuk a pofonokat, ahonnan nem vártuk – ezt mindig bele próbáltam helyezni egy transzcendens rendszerbe, hogy mi a dolgoknak az oka, és mi a dolgoknak a célja. Nem csak idepottyantunk véletlenül.

A Tiszatájban egyszer azt írta: „Ahonnan jöttünk, az nem rajtunk múltott, ahol megrekedtünk, azt mi formáltuk, ahová hívnak, arra nekünk kell rátalálni!” Az emberiségről beszélt, és a nemzetről, de azt gondolom, hogy ez az egyén szintjére is lebontható. Az ön életében erre mi a válasz? Tehát miért abba a családba születtem, miért ebbe az országba születtem, hogy miért lettem író, egyáltalán mi nekem az írói lét: ezekre a kérdésekre van saját válasza?

Legalábbis keresem, és úgy gondolom, hogy ebben a hús, vér és csont által behatárolt közegben, amiben a személyiségünk él és működik, egész pontos válaszokat vakmerőség lenne adni. Én közelítek dolgokat. Abban biztos vagyok, hogy sem én, sem maga, Alinda, sem senki, aki körülöttünk dolgozik, nem véletlenül van ott, ahol éppen van. Valami üzenetet hordoz, valamit meg kell tennie.

Azért lett író, mert hordoz egy üzenetet?

Igen! Azt gondolom, hogy csak akkor érdemes dolgokat létrehozni, ha azok egy icipicit mozdítanak a világon. Nem arról van szó, hogy kivezető utakat kell mutogatni, mint egy portás egy jobb szállodában, hanem arról, hogy a szenvedő, kétségbeesett fiatal, középkorú vagy öreg embereknek valami olyat kell nyújtani, hogy nehéz óráikban legalább egy mondatot találjanak, amitől másnap tovább tudnak élni.

Azt nagyjából megfejtettük, hogy miért lett író. De mikor lenne elégedett az írói létével és egyáltalán a saját létével? Egyszerűen úgy is megkérdezhetném, hogy mi a cél?

Hogy mikor lennék elégedett, az nem irodalmi kérdés.

Kíváncsi vagyok!

Akkor volnék elégedett, ha azt az életszintet, amit egyes szereplőimnek célként fölvezoltam, majd a halálom pillanatában maradék nélkül meg tudnám valósítani. Akkor lennék elégedett, ha azt az életművet, amit csináltam, a saját életem rangjára tudnám emelni. Nem hiszek abban, hogy egy írónak mindent meg szabad csinálnia. Hogy csak az a fontos, hogy a műve jó legyen. Azt gondolom, hogy önmagunkat is építeni kell. Nem járhatunk úgy, mint Ibsen Solness építőmestere, aki a saját maga ácsolta állványra nem tud felmászni. Tehát ha valamit megírunk, s ha az elér bizonyos magaslatot, annak oda kell felemelnie a személyiségünket. Ez óriási nagy harc, és nem biztos, hogy tökéletesre sikerül.

Az egyik példaképe Rudolf Steiner, aki szerint van egy bizonyos pont az életünkben, ami fordulópont is egyben. Addig élünk valahogy valamiből, amit hoztunk-kaptunk, és nagyjából az életünk felén bekövetkezik egy fordulópont.

Igen, negyvenvalahány éves korunk körül.

Ami után viszont, ha úgy tetszik, önmagunkat éljük. Önnek mikor jött el ez a fordulópont?

Én hetvenötben voltam negyvenhárom éves, és ez volt életemnek a legsúlyosabb esztendeje. Úgy éreztem, nem tudom az életemet fölépíteni.

Válság, szakadék?

Igen. Ez nálam is megtörtént, de mindig azt mondom azoknak, akik hasonló cipőben járnak, hogyha innen kikászálódik az ember, akkor magasabbra jön fel, mint ahonnan beleesett.

De ön miért esett bele?

Mert elégedetlen voltam önmagammal, az emberi minőségemmel. Bűnbánó ember vagyok. Amikor saját magamról van szó, sokkal kíméletlenebb vagyok, mint amikor másokat ítélek meg. És azután az életem második felében – ez az írásaimon is meglátszik egyébként – jelentkezik ez a nagyon erős spirituális tartalom.

Mik voltak a kapaszkodói? Amikor benne volt ebben a szakadékban, akkor hogyan lábalt ki belőle?

Az ember a saját hajánál fogva rángatja ki magát. Nagyon hiszem, hogy az a szándék, ami átsugárzik egy másik szférából, az általában emberekbe költözik. Az a bizonyos egzisztencia, amit Istennek nevezünk, nem úgy jelentkezik az életünkben, hogy kettéhasad az ég kárpitja, és leszól egy fehér szakállú öregúr, mert nem ez az Isten, hanem ez a hatalmas nagy erő valamilyen módon olyan apró segítséget sodor az emberhez, amibe bele tud kapaszkodni.

Meg tudja mondani, hogy mi volt ez az apró segítség?

Sok apró volt. Egyet tudok mindig mondani: hogy nincs az embernek olyan nyomorúságos lelki vagy fizikai állapota, amikor ne találna valakit, aki nála még sokkal nehezebb helyzetben van. És óriási erőt ad, ha akkor még tudsz is valakinek segíteni. De a spirituális realizmus, amit a magaménak érzek, azért olyan fontos, mert ez általában kettészakad az életünkben, Alinda. Van, hogy valaki éli a maga reális életét, nagyon tisztességesen, jól, esetenként élvezettel, de fogalma sincs arról, hogy tulajdonképpen miért csinálja ezt az egészet. Van olyan is, aki teljesen elmegy a földi valóságtól. Ahogy mondani szoktam, állandóan égre vetett szemmel jár, és az első köben megbotlik. Ez nem jó.

Ön viszont spirituális szinten élő, egyéneket kutató ember. Akkor miért megy bele annyira a hétköznapi ügyekbe, hogy politizáljon is vele?

Azért, szívem, mert a politika megnyilvánulásának van egy olyan szintje, amikor már nem csak politikáról van szó. Azt gondolom, hogy az író szellemi ember, aki, ha teljesen besüllyed a politikába, elveszti az igazi jellegét. Ez olyan, mint Baudelaire-nek az albatroszmadara, híres vers. A gyönyörű albatrosz száll a tenger felett. Mindenki csodálja hosszú szárnyait, és akkor egyszer leesik a fedélzetre, ott már szállni nem tud. A részeg matrózok gyönyörűségére ott bukdácsol.

A politikában talált egy új csatornát?

Azt a politikát szeretném támogatni, amelyik legalább megpróbálkozik, hogy az életben is szilárd szellemi tartóoszlopokra támaszkodjon. Nyújtson segítséget, kapaszkodót. Az, ami körülöttünk zajlik, szerintem nem politikai kérdés: ez a világ erkölcsi züllése, és nemcsak Magyarországon. Nem úgy élem meg, mint egy pártkatona, hanem úgy hogy az igazságnak a nagyobbik részét valahol felfedezem, és

akkor úgy érzem, hogy a vállamat oda, alá kell vetni. Annál is inkább, mert rettenetes a világ, Alinda, a tekintetben, hogy nagyon sokszor gyávák az emberek, az úgynevezett híres emberek is.

Én csak azon gondolkodom, hogy a fönn repülő albatroszmadárhoz képest ez tényleg egy hajó fedélzete-e?

Én most azt gondolom, hogy olyan korszakban élünk, hogy ha annak, aki mégiscsak próbálja intézni a mindennapi életünket, senki nem ad őszinte, igaz tanácsot, akkor honnan tudja az a nyomorult, hogy merre van a jó irány? Akkor tényleg az lesz, hogy összevissza vagdalkozik. A szellem emberének meg kell szólalni, nem politikai síkról, de a politikára is hatva, hogy mi legyen a világ iránya.
(2008. tavasz)

BENEDEK MIKLÓS

Ezt sose mondtam ki, de több vagyok mint az apám, és kevesebb mint a fiam.

Azt szokta mondani, hogy ő Benedek Tibor fia és Benedek Tibor apja. Édesapja színész volt, fia olimpiai bajnok vízilabdázó. A két Tibor közé született *Benedek Miklós* tévéjátékok és kabaréjelenetek állandó szereplője volt, az elmúlt években pedig az új Nemzeti Színházban játszott. Egyik kedvence Molnár Ferenc, akire nagyon sokáig várt, mire játszhatta.

Eltelt már jó pár hónap azóta, hogy a Nemzeti Színházból eljött. Fájl?

Hát, nem esett jól. Kirúgtak, magyarul, aminek nem tudom igazából az okát. Nem indokolták meg, sejtéseim vannak csak. Egyszer hallgattam Elie Wiesel előadását, és ő mondta, hogy bizonyos kérdésekre az ember válaszoljon inkább egy történettel. Engem valamikor régen ért egy hasonló seb. Egy nagyon furcsa gimnáziumba jártam, és már érettségi előtt fölvettek a főiskolára, és megnyertük a *Ki mit tud?*-ot, de megbuktattak matematikából. Pedig már a matematikatanárom és az osztályfőnököm is tudta, hogy engem fölvettek. Tehát azt akarták bizonyítani, hogy nem minden papsajt. Ezt a sebet nagyon sokáig cipeltem. Nagyon sokszor volt érettségi találkozó, az ötéves, a tízéves, lassan már a negyvenöt éves lesz. A legutóbbin ott maradt az osztályfőnököm és egypár volt diák velem együtt, sokan közülünk már nagypapák lettek. Leült mellém a volt osztályfőnököm, elnézést kért tőlem, és azt mondta, hogy ő is negyven éve cipeli ezt a sebet.

Pótvizsgázott?

Augusztusban, a főiskola előtt pótérettségiztem, akkor kettessel átmentem matematikából.

Ez negyven éven keresztül annyira fájt?

Mindig eszembe jutott, ha a gimnáziumra gondoltam, hogy ezt valahogy nem érdemeltem meg, mert ott nagyon sokat szerepeltem, Radnóti-verseket szavaltam, versenyeket nyertem. Nem hiszem, hogy megérem azt, hogy negyven év múlva odajön hozzám az igazgató úr, Alföldi Róbert, és elnézést kér, amiért kirúgott. De valószínűleg ez neki is éppen annyira teher. Valahogy úgy fogalmazott, hogy nincs ideje arra, hogy én megtanuljam az ő stílusát, holott egy mondatot nem beszéltünk egész évben. Nem szerepeltem egyetlenegy színdarabban sem, amit ő csinált, tehát nem dolgoztam vele együtt, csak egy olvasópróbán vettem részt, és utána történt ez a dolog. Nekem van véleményem egy-egy előadásról, és azt bizonyos körökben el is mondom, és hogy ez hogyan jutott el hozzá, hogy neki milyen sebeket okoztam, azt nem tudom.

Kétszer is volt a Nemzeti Színház tagja, két teljesen eltérő időszakban. A pályája elején tizennégy évig, és most hat éven keresztül. Jobban szerette a hetvenes évekbeli Nemzeti Színházat?

Nem. Akkor is borzasztó sok vita volt, és végigasszisztáltuk nagyon sokan a Marton Endre és Major Tamás közti párharcot. Volt, akinek Marton Endre dolgai nagyon nem tetszettek, és nézni sem bírták, és fordítva. Mi voltunk, mondjuk, Major-pártiak, a fiatalok. Mert Major elkezdett változtatni, elkezdett újakat csinálni a Shakespeare-rendezéseiben, például a *Téli regében*, amiben játszottam. Először visszaadtam a szerepet, ez egyszer történt velem életemben, és aztán nagyon nagy sikere lett – én voltam az Idő, erre emlékszem.

Először visszaadta, és aztán rábeszéltek?

Rábeszéltek. Nagyon jó szerep. Egy monológ van a második rész elején az időről, arról, hogy múlik az idő. Aztán nagyon megszeretem, tehát az ember soha ne adjon vissza szerepet.

Miért akarta egyáltalán visszaadni?

Nagyon kicsinek találtam.

Sejtettem.

Szóval van, aki esküszik egy rendezőre vagy stílusra, vagy irányra, és van, aki egy másikra. De föl kell használni a régebbi dolgokból a jót, és beletenni az újba. Nem lehet mindig megtagadni, nem lehet egyszerre lesöpörni a pályáról embereket, életüket. Aki valamikor tehetséges és jó volt, az nem biztos, hogy ma rossz. Talán éppen csak nincs kihasználva.

Nem is olyan régen, de még 2009 előtt beszélt erről egy interjúban, és azt mondta, hogy a Nemzeti Színházat egy kicsit unja.

Nem azt mondtam, hogy untam. Azt mondtam, nem biztos, hogy az én helyem. Az én színpadi létem nem biztos, hogy egy Nemzeti Színház-i színpadot kíván, hanem sokkal inkább való a Vígszínház színpadára.

Miért?

Nem tudom... Nem biztos, hogy én klasszikus színész vagyok. Tehát egy

Hamlet-előadásban például jó lennék, de lehet, hogy nem a címszerepben, hanem mint Polonius. Ha rám osztják a Rómeót, abban rossz vagyok, mert az nem az enyém, lehet, hogy abban a patikus az én szerepem. És ez sose volt baj az én pályámon.

Jó, de most szerepekről beszélünk, miközben akkor a színházról beszélt...

Lehet, hogy nem alkalmas helyre kerültem. Ez elképzelhető.

Rosszul is érezte magát benne?

Nem. Rosszul éreztem magam az elején, mert rögtön nem művészi, hanem politikai bántalomnak voltunk kitéve. Amikor felépült a színház, és fölért Schwajda a Prosperóra, akkor én lettem a legádázabb ellensége a szakmának. Akik addig szerettek, tiszteltek, becsültek, egyszerűen ellenem fordultak, mert elvállaltam egy Prosperót az új Nemzeti Színházban. Ezt egyszerűen nem értettem, hogyan lettem egyik pillanatról a másikra rossz színész, egyik pillanatról a másikra rossz pedagógus, egyik pillanatról a másikra pénzhajhász. Ez a darab – *A vihar* – olyan helyzetben került a színpadra, amikor még egyszerűen nem volt biztos a Nemzeti Színház technikai léte.

Ezzel a szereppel kockázatot vállalt?

Igen. Én ezt az embert nagyon szeretem, Schwajdát. Közel áll hozzám. De ő akkor egész mással volt elfoglalva. Tudnia kellett volna, hogy ehhez a darabhoz több idő kell, több gondolat kell. Lehet, hogy neki belül megvolt, hogy mit akart ezzel csinálni; ezt velünk nagyon ritkán közölte, és ezért tulajdonképpen légüres térben mozogtunk. Volt egy pillanat, amikor úgy nézett ki, hogy föladjuk, nemcsak mi, hanem Schwajda is. És utána egyszer, mert a pánik valahogy mindig összehoz egy előadást vagy a rémület összerántja, egyszer csak ott volt az előadás, és azt mondta, hogy mutassuk be mégiscsak.

Elhagyta a régi Nemzetit, otthagyta a Katonát hosszú-hosszú évek után, szabadúszóvá mert válni, aztán belépett az új Nemzeti Színházba, ami akkor éppen meglehetősen átpolitizált volt. Ezek mind kockázatot jelentenek. Ezek kényszerlépések, vagy mindig az újdonság érdekli? Doppingolja, ha váratlan dolog történik, vagy valami bizonytalanná válik?

Igen, az doppingolt, amikor eljöttem a Katonából. Ugye, az tizenhét év volt, amiből tíz nagyszerű volt, nagyon jókat játszottam. Az utána való hét évben valahogy elfelejtettek, eldobtak. Ugyanakkor ott volt a főiskola, és ugye, volt két osztályom is, csak éppen... Nem tudtam például a növendékeimnek azt mondani, hogy gyertek, nézzetek meg ma este ebben a szerepben. Nem volt olyan szerep, amire büszke lettem volna.

De azért, ha volt valami jó produkció...

El kellett küldenem őket a Madách Kamarába. Ott két-három olyan szerepet játszottam, amiből tudhatták, hogy az osztályfőnökük színész. Vagy azt kellett mondanom, hogy menjenek, nézzék meg a *Hippolyt*, a *lakájt* vagy a *Csókos asszonyt* a Vígben. De abban a színházban, ami, ugye, a legjobb, legművészibb, leglátogatottabb színház volt, abba egyszerűen nem tudtam odahívni őket, és azt mondani, hogy tessék, ebben nézzetek meg.

*Ugye, azt mondja, hogy életében egy szerepet adott vissza, az *Időt*, aztán*

rábeszélték, és mégis eljátszotta. Van önben egy ilyen büszkeség, hiúság, hogy kis szerep nem szerep?

Nem a kis szerepről beszélek, a kis szerepet is nagyon szeretem, csak az jelentős és fontos legyen fontos darabban. Főiskolás koromban is imádtam egy Ibsen-darabot, ahol egy lakájt játszottam, és nyolc sort írt rólam az akkori kritika, hogy ez milyen fantasztikus színész lesz, ha már ebben a néma szerepben is ilyen jó. Marton Laci vizsgálódásában egy percest játszottam, ami két szó, és Darvas Iván kérdezte aznap este Marton Lacit, hogy ki az? És akkor mondta, hogy én. És hogy az milyen jó volt, az a két szó. Én ezeket imádtam. Ezek pici szerepek voltak, és végigkísért a pályámon a jó epizódszerep. Játszottam nagyokat is, csak, mondjuk, 2000-ben már nem voltam fontos valahogy.

Sérti a mellőzöttség?

Nem, semmi nem sért. Megtanultam Majortól, hogy színházban nem szabad megsértődni.

Közben azon gondolkodom, mit tett azért, hogy jobb legyen a pályán, és mit nem tett meg érte?

Én mindent megtettem. Mindig magam találtam ki, amikor egyszer csak egy lépéssel előrébb mentem.

Nem sajnálja, hogy nem ment Kaposvárra?

De sajnálom.

Miért nem ment?

Lusta voltam.

Mihez? Utazni?

Egyrészt utazni. Nagyon fiatal voltam, és azt hittem, hogy nekem Pesten kell maradnom. El kellett volna mennem, mondjuk, három év után az akkori Nemzeti Színházból, valószínűleg Kaposvárra.

Mehetett volna?

Mehetett volna, de nem mentem. Akkor már megszületett Tibor fiam, szóval valahogy lustaságból nem mentem. Nem gondolkodtam legendás színházban, hanem az volt előttem, hogy borzasztó messze van, hogyan jövök vissza, meg mi lesz az éjszakai élettel meg a csajokkal. És a vidékieket nem ismertem.

Van olyan dolog, amit bán, hogy nem tett meg?

Nem. Talán az bánt, amit kihagyattak velem.

Az mi? És ki hagyatta ki?

Néha azon töröm a fejem, hogy egy csomó szerepet még nem játszottam. Hatvannégy éves vagyok, és van, ami még kimaradt az életemből. Például – nevetni fog – tavaly először játszottam életemben először Molnár Ferencben.

Ez nagyon meglepő.

Én mondtam annak idején a Katonában is, hogy miért nem játszunk Szép Ernőt vagy Szomory Dezsőt, vagy Molnár Ferencet. És akkor azt mondták, hogy nem, mert az nem ennek a színháznak a profilja, meg valahogy ez nem fér bele. Ahogy kitettem a lábam, bemutattak egy Molnár Ferencet. Abban a pillanatban, ahogy elmentem szakmai nyugdíjba tizenhét év után, azon a nyáron bemutatták a *Játék a kastélyban*

című darabot.

Ez elég sorsszerű.

Aztán el akarta velem játszani ugyanezt a darabot Verebes Pista, és nem lehetett, mert akkor a Katonában egy pici szerepet játszottam egy másik darabban. Ezeken, mondjuk, az ember gondolkodik, de ezek csak egy színész belső vívódásai.

Annál nincs is érdekesebb.

Például hogy az ország egyik legnagyobb rendezője alig foglalkoztatott engem. Ascher Tamásnál nagyon keveset játszottam. Nem tudom, miért. Egyszer kaptam tőle egy epizódszerepet a *Katharina Blumban*, soha többet.

Miért nem kérdezi meg?

Nem tudom. Mert azt hiszem, nem az én dolgom megkérdezni – neki kell elmondani, mert ő van abban a helyzetben, hogy azt mondja, te tehetségtelen vagy, téged nem foglalkoztatlak, vagy nem szeretlek.

De tudja, miért is érdekel ez? Mert az édesapja is színész volt, és ötvenkét évesen öngyilkos lett. Egy olyan színészóriás mellett volt gyerek, aki belül rengeteget vívódott. Ezekből nyilván át is adott valamit a gyerekének, aki ráadásul fogékony volt a színház iránt már akkor is.

Ezt én akkor, harmadik gimnazista koromban nem tudtam fölfogni. Nem ismertem sem a szakmai vívódásait, sem a magánéleti vívódásait. Én gyerek voltam, egy kamasz, és csak egy légüres teret hagytam maga után, és nem értettem, miért hagytam itt önszántából. Aztán később valahogy a saját pályámon keresztül vagy a saját gondolataimon keresztül próbáltam az ő fejével gondolkodni. Ugye, ő a háború előtt énekes volt az Arizonában. Utána tisztviselő lett egy tanácsnál. A Városliget ügyeit intézte, hogy az ne vurstli legyen, hanem liget. Utána került a Vidám Színpadhoz, és be volt szorítva egy teljesen szűk világba, ahol kétszázszor-háromszázszor ment egy előadás. Abban neki mindennap mindig ugyanazt el kellett mondania, hosszú évekig. Próbált kitörni ebből a helyzetből, és átmenni egy prózai színházba, elkezdni előlről a pályát. Játszott pici szerepeket, és egyszer csak kapott egy nagyot a *Svejkben*, a Katz tábori lelkészt. És gyomorgörcse, gyomorvérzése lett hirtelen, és be kellett menni a kórházba, így a szerep ugrott. Agárdi Gábor lépett be, akkor fiatal színész volt, ő tulajdonképpen az én második apám volt, nagyon szeretett engem, én is őt. Ő játszotta apám helyett a Katz tábori lelkészt, és ettől robbant be a pályára. Aztán apám visszajött, és beállt megint egy epizódszerepbe. Utána játszott még három-négy pici szerepet a *Trisztánban*, a *teremtés koronájában*, és utána visszament a Vidám Színpadra.

De soha nem tudta megemésztetni, hogy egy ekkora szerepet nem tudott eljátszani.

Tudom, hogy Juhász Gyula volt a kedvenc költője, Karinthy volt a kedvenc írója, és Lucifert akart játszani, és sose sikerült. Biztos, hogy sokkal többre vágyott. Nagyon nehéz egy színésznek a nappal. Az este vagy az éjjel sokkal könnyebb. Mit csinál, ha nem próbál, vagy nem dolgozik reggel tíztől este hatig? Gondolkodik, és egyszer csak arra jön rá, hogy nincs értelme, hogy ami körülöttem van, az talán értelmetlen... És egyszer csak racionálisan fogja a kötelet, és a szöveget beveri a falba,

és fölakasztja magát.

Most az édesapjáról beszélt, de ezek olyan fázisok, amelyeken ön is átment?

A gyötrődésen igen.

Csak addig jutott, hogy ez nem jó, ami körülvesz? Vagy hogy nem tudok mit kezdeni magammal tíztől hatig, ha nem próbálok? Akkor mit kezd magával?

Akkor kitaláltam bizonyos dolgokat. Akkor jött a Budapest Orfeum, ami tíz évig ment. Magam próbáltam nekiállni szerkesztgetni vizsgaelőadásokat, elkezdtem gyűjteni a régi kottákat, a régi kabaréanyagokat, a régi könyveket antikváriumban.

Volt egy osztálytársa, Jobba Gabi, ő is öngyilkos lett.

És Schütz Ila is.

Schütz Ila is osztálytársa volt. Gondol valami speciálisat az öngyilkosságról?

Apám szemszögéből gondolok, éjszaka nagyon sokszor eszembe jut. Hogy nem értem.

Amikor először színpadra állt, akkor gondolt rá?

Igen.

Hogy milyen kár, hogy nem...?

Igen, mert én, ezt sose mondtam ki, több vagyok mint az apám, és kevesebb mint a fiam.

Ezt magyarázza meg!

Apám egy szín volt. Egy kabaréban volt Zacsek és bejgli. Én játszottam kabarét, játszottam az operában, operettben, vígjátékban és drámában is. Nekem több lehetőség adatott. Nem tudom, mi van, ha neki megadatik, hogy ezekben részt vegyen. Ugyanakkor én nem vagyok háromszoros olimpiai bajnok. Nem a címről beszélek most, meg nem a rangról vagy a díjról.

Értem. A pályáról.

A pályának a csúcsáról, hogy az micsoda érzés lehet. Mert én nem a Hamletet akarom eljátszani, csak, mondjuk, a Poloniust.

Egy blogger írta például önről, hogy „ma már tudjuk, hogy messze túlszárnyalta Benedek Tibort”. Viszont más blogokon meg a csak a vízilabdázó édesapjaként emlegetik. Fura, nem? Ki az az ember? Benedek Tibor apukája, színész.

Ez hatalmas büszkeség. Mentem a meccsre, és a Margit-szigeten a 26-os buszon mindig ováció volt, amikor fölszálltam. Az egész busz üvöltött, hogy „Hajrá, Benedek!” – hát az hihetetlen érzés!

Nilván van egy generáció, aki az édesapjához viszonyította, van egy generáció, aki teljesen önmagában szemléli, és van egy generáció, aki pedig a fiához is viszonyítja önt. És ugyanez a viszonyulás szerintem tetten érhető a kabaréhoz való hozzáállásunkban is. Van egy generáció, aki abban élt, van egy, amelyik valahogy viszonyul hozzá, és van egy, amelyiktől már-már idegen. Ön szerint ma a kabaré aktuális⁷.

Nem. Nem aktuális a kabaré, nem aktuális a cirkusz, nem aktuális talán a pantomim sem. Ezek a műfajok néha előrejönnek, aztán visszamennek, aztán megint előrejönnek. Helyette kitaláltak valami mást. Ugye, az operett helyett a musicalt, a kabaré helyett a *stand up* kabarét vagy a *talk show*-kat... Tehát a klasszikus műfajok

egy picit háttérbe vonulnak. Szóval az, hogy valaki okos dolgokat mond, mint Kellér Dezső, mikor kiáll a függöny elé – az valahogy nem kell.

Így látja, hogy ez a különbség?

Hát igen! A sok butaság, az ma a kabaré. A sok kifacsart név, a névviccek, a gusztustalan viccek. Szóval egészen más lett.

Ön mégis sokszor nyúlt hozzá kabarékhoz! Tingli-tangli kabaré, Budapest Orfeum, most Miskolcon fog nyáron kabarét csinálni.

Igen, mert valamit lehet belőle tanulni.

Mit?

Stílust. Meg lehet tanulni bejönni, kimenni a színpadról, és ami a kettő közé esik – ahogy Kellér Dezső mondta. Meg lehet tanulni lejönni egy lépcsőn, megbotlani egy lépcsőn, elesni egy lépcsőn, meg lehet tanulni okosat mondani, és a fekete-fehér humort meg lehet tanulni. Meg lehet tanulni egy sanzoon vagy kuplén keresztül mesélni, és meg lehet tanulni drámát is játszani.

Nehezen barátkozik meg azzal, hogy mindez most ódivatúvá vált?

Nagyon nehezen. Én azért lettem színész, hogy boldog legyek, hogy örömmel menjek be a színházba. És néha nagyon szomorúan megyek be, és nagyon félek. Félek, hogy nem tudom megcsinálni, mert nincs benne örömöm, nincs benne a felszabadultságom, nincs benne a nosztalgiám, hogy én ezért akartam színész lenni.

Mostanában ezt egyáltalán nem érezte?

Hát... De, azért éreztem. A Molnár-darab premierjén azért éreztem. De nem azért, mert sikere van – azért is, természetesen –, hanem mert az van eljátszva, ami le van írva. Nem kell szakadt inggel bejönnöm, aminek nincs hátulja: az ingemnek van háta, tehát nem a meztelen testemet mutatom, mint Turai. Nem mezítláb kell játszanom, és nem egy szemetesládában kell azt mondanom, hogy „Tudtam én, hogy mindenki gentleman, csak én vagyok gazember!”

Tehát nem szereti azt, ha túlgondolják a darabokat, vagy mást látnak bele, mint ami le van írva?

De, azt szeretem, ha mást látnak benne, csak igaz legyen.

Ezeket a dilemmákat elmondja a diákoknak?

Sajnos el.

És mit szólnak hozzá? Pesszimistának tartják, úgy tudom.

Igen. De most már ismerem a hibámat. Régen nagyon-nagyon pesszimista voltam, és nem igazán adtam löketet vagy optimizmust nekik. De mindig elmondtam, hogy nagyon sok bajuk lesz a színházban, és nagyon nehéz lesz ma színésznek lenni a pályán. Nem értették akkor, most már értik. Az is nagy boldogság, hogy tíz év után odajön, és azt mondja: tanár úr, most már értem, mit tetszett akkor gondolni. És ezek után azt mondta nekem a rektor húsz év után, hogy amit én tudok, az nem kell. Arra most nincs szükség.

Ez azt jelenti, hogy most nem is tanít?

Nem. Három és fél éve. Az elején azt kérdezte, hogy meg vagyok-e sértve. Nem vagyok megsértve, ezzel sem vagyok megsértve, hanem ezek a mondatok fájnak, mert nem igazak.

Ön szereti a hagyományosabb típusú színjátszást. Tulajdonképpen konzervatív.

Így van! Konzervatív vagyok, de azt hiszem, szükség van rá. Persze úgy, hogy az a mához szóljon – az én kabaré-előadásaim mindig is a máról szólnak. Mert ha már senki sem az, akkor elfelejtődik. Szóval az, hogy Szép Ernő, Szomory és Molnár és Kosztolányi elfelejtődjön, az lehetetlenség.

Ez egy misszió? Hogy ne felejtődjenek el?

Azt is mondhatnám, igen. Hogy a kabarénak az a szelete, mondjuk, az a zenei és drámairodalom, Békefi, Kellér, Nóti, Nagy Endre, Gábor Andor és a többi muszáj, hogy fönmaradjon, hogy ne vesszen el.

Tervezi például, hogy rendezzen egy előadást sok színésszel, nagy színpadon, és ebből a körből egy darabbal? Tehát Szomory, Molnár...

Igen. Van egy majdnem teljesen ismeretlen Szomory-darab. Megpróbálom.

Ettől boldognak kellene lenni.

Igen, csak mindig félek az újtól. Ameddig nem indul be, addig van bennem szorongás.

De majd ha beindul, akkor hátradől, és jó lesz?

Nem dőlök hátra, hanem akkor azt mondom magamnak, hogy na, mégiscsak igazam volt. Tegnap is volt például egy előadás, délelőtt volt egy próba, mert nagyon ritkán megy ez a darab a kabaréegyeztetés miatt. Borzasztóan szorongtam, mert ez egy színházi rémség, hogy havonta vagy kéthavonta egyszer megy egy előadás, ez borzasztó, ez tragédia. Este nagyon jól ment. Megint összehúzta a rémület, és nagyon jó közönség is volt, nagyon örültem, hogy mégiscsak van pár ember, akinek ez tetszik. Vagyis valóban igazolta, hogy ezt kell csinálni.

(2010. tavasz)

PÁLINKÁS JÓZSEF

A magyar tudományos életnek nagyobb hasznára lehetek az Akadémia elnökeként, mint országgyűlési képviselőként.

Három jelölt maradt talpon az MTA elnökválasztási hajrájában. Már akkor suttozták, hogy a befutó a korábbi miniszter, *Pálinkás József* lesz. így lett. Egy olyan időszakban, amikor a kutatásra fordítható összeg nem nőhet, és amikor évente ketten akarnak fizikatanárok lenni az ELTE-n.

Mielőtt elkezdett volna politizálni, kutató volt. Jól fordítom le, hogy fizikusként

atomi ütközéseket kutatott?

Pontosan.

Nevet rajtam. Jól mondom?

Annak örülök, hogy ilyen jól mondja.

Az atomok ütközésének tanulmányozása sokunk számára befogadhatatlan tudománynak tűnik. Miért ezzel kezdett el foglalkozni? Gyakorlati hasznót remélt tőle?

Az atomi ütközések kutatásának gyakorlati haszna van például a sugárterápiában. Gondolja el, milyen fontos kiszámítani, amikor egy fölgyorsított részecskenyalábbal meg akarunk ölni egy daganatos részt a szervezetben, hogy milyen sebességre kell fölgyorsítani a részecskéket, hogy milyen irányból kell megtervezni a besugárzást, hogy az egészséges szöveteket a legkevésbé, a kóros szöveteket pedig a lehető legteljesebb mértékben romboljuk.

Kimondottan ezekért a gyakorlati célokért kezdett bele?

Nem. Kisgyerekkoromtól kezdve az iránt érdeklődtem, hogy milyen a világ, milyen a szerkezete, mi hogyan működik. Ez félig elméleti, félig kísérleti érdeklődés volt. Ezért is lettem aztán kísérleti fizikus. A kecskeméti piarista gimnáziumba jártam iskolába, ott kiváló tanáraink voltak minden tárgyból, úgyhogy negyedikes gimnazistaként igazából nem tudtam eldönteni, hogy hova is adjam be a jelentkezésemet. Szerettem volna közgazdász lenni, de vonzalmat éreztem a jogi pálya iránt is, sőt harmadikos koromban Krúdy Gyula prózájáról írtam dolgozatot az országos középiskolai tanulmányi versenyre.

Azt gondoltam, hogy inkább reál érdeklődéssel bír, de amit mond az éppen az ellenkezőjét bizonyítja.

Ha 1971-ben egy icipicit másképp alakul, akkor lehet, hogy most egy közgazdással vagy egy történésszel beszélgetne. Nagyon sok minden érdekelt. Hozzá tartozik a teljes képhez, hogy akkoriban egy egyházi gimnáziumból nem biztos, hogy a jogi-közgazdasági pályák egyszerűen elérhetők voltak. A tanáraink azt javasolták, hogy mivel a matematikában-fizikában szerintük tehetségesnek mutatkoztam, válasszam ezt a pályát. Én magam úgy voltam ezzel, hogy olyasmivel szerettem volna foglalkozni, amiben az alkotás örömét meglelem. Így kerültem a szegedi egyetemre.

Gondolom, az egyetemi évek alatt dőlt el, hogy végül is ez lesz az irány.

Még ott sem egészen. 1977-ben volt az első alkalom, amikor pályázat útján lehetett elhelyezkedni, én épp akkor fejeztem be az egyetemet. Három pályázatot adtam be. Az egyiket a debreceni Atommagkutató Intézetbe, a másikat a Szegedi Biológiai Központba, a harmadikat pedig a soproni Geofizikai Intézetbe. Debrecenbe és Szegedre is felvettek, egy barátom azonban olyan nagyon szeretett volna Szegedre kerülni, hogy én magam úgy döntöttem, Debrecenbe megyek. Kitűnő atyai jó barátom, Keszthelyi Lajos, aki akkor a Szegedi Biológiai Központ igazgatója volt, azóta is a szememre veti, hogy Pálinkásnak nem volt eléggé jó a Szegedi Biológiai Központ, ami mára Magyarország egyik vezető kutatóintézetévé vált. Ha odakerültem volna, akkor most biofizikával foglalkoznék.

Érdekes, hogy milyen véletlenek terelgették végül is.

Igen. Sokszor előfordult a pályámon, hogy külső hatások tereltek egyik vagy másik irányba. Amikor már adott helyzetben adott feladatokkal kellett foglalkoznom, akkor csak azokra koncentráltam.

Sokszor olvastam öntől, hogy a fizika az élet megismerésének az alapja. Tartja ezt?

Igen.

Miért?

Azért, mert a fizika szolgáltatja a természet megismeréséhez hozzájáruló legalapvetőbb fogalmakat. A „physo” szó természetet jelent. Egykor a természetismeretet vagy a természetről alkotott tudásunkat hívták fizikának. Ez differenciálódott azután kémiává, biológiává. Elképzelhető, hogy a XXI. század majd újfajta szintézist hoz, hiszen már most látszik, hogy ez a szigorú diszciplináris szétválasztás gyakran nem lehetséges.

Nem is olyan régi felvetése, hogy az lenne a jó, ha mindenkinek kellene érettségiznie legalább egy természettudományi tantárgyból. Szerintem sokan tiltakoznak a gondolat ellen. A népszerűtlenség ellenére így gondolja?

Ennek semmi köze a népszerűséghez. Az az érvelés, hogy miért lenne fontos mindenkinek egy természettudományos tárgyból kötelezően érettségizni, kristálytisztá, és oly sokszor kifejtettem már.

És a humán érdeklődésűek? Velük mi lesz?

Az ő esetük roppant egyszerű. Nekik a természetismeret vizsgatárgyból kell érettségi vizsgát tenniük, azokkal a természettudományos műveltségi alapismeretekkel, amelyekhez hasonlókat ma megkövetelünk a fizikát, kémiát tanulni akaróktól vagy éppen a mérnöki pályákra készülőktől a humán műveltség területén.

Mire gondol? Mi az az alapvető ismeret ön szerint, amit mindenkinek el kellene sajátítania?

Például mindenkinek ismernie kell a fizikából az erő, a gyorsulás, a tömegvonzás fogalmát. Azt, hogy a bolygók azért keringenek a Nap körül, mert a Nap és a bolygók között kölcsönhatás van, amit gravitációnak hívunk, és a világegyetem nagy szerkezetét ez a kölcsönhatás határozza meg.

Jó, ezt az emberek többsége tudja egyébként is.

Fontosnak tartom, hogy a tanulók egységes természettudományos műveltséghez jussanak az oktatásban. Ha például azt látják fölírva, hogy 220 Volt, akkor ne arra gondoljanak, hogy ha ennyi volt, akkor később vajon mennyi lesz...

Ezt azért tartja fontosnak, hogy a mindennapi életben könnyen eligazodjanak az emberek? Azt gondolja, hogy ma Magyarországon a természettudományok jelentőségét alábecsülik, vagy nem oktatják őket rendesen?

Nem is becseülik a jelentőségét, és nagyon sok helyen rosszul is oktatják, ha ezzel a megállapítással nem is leszek népszerű.

A PISA-felmérés szerint, amit 2000-ben, 2003-ban és 2006-ban is elvégeztek, a magyar diákok természettudományokból teljesítettek a legjobban önmagukhoz képest. Nem Európa-szinten vagy világszinten a legjobban, csak magukhoz képest. Olvasási készségből sokkal-sokkal gyengébbek.

Így van. Olvasási készségből gyengébben teljesítettek, de az abszolút skálán mérve a természettudományos ismeretekből sem teljesítettek jól.

Átlagos teljesítmény volt. De az fontos, hogy valaki tudjon olvasni, mert különben a 220 Voltot sem olvassa el.

Nem azzal van a probléma, hogy olvasni nem tudnak a tanulók. Az a jellemző, hogy nem értik, amit olvasnak. Hogyan lehet elsajátítani az értő olvasást? Minden diákkal meg lehet értetni egy egyszerű szöveget kémiából, fizikából vagy biológiából. Bugyuta reklámszövegeken persze ezt nem feltétlenül lehet gyakorolni. Fontos, hogy megtanítsuk a diákoknak azokat az alapvető ismereteket, amelyekre később szükségük lesz. Például azért, hogy választóképes állampolgárok legyenek. Az állampolgároknak nagyon sok mindenről dönteniük kell. Például arról, hogy milyen erőműveket építsenek Magyarországon. Szakértők fogják ezt természetesen eldönteni, de előbb kötelességük odamenni az emberekhez, és kikérni a véleményüket. És ha az emberekben kialakul egyfajta elzárkózás, félelem mindentől, amit a modern természettudomány nyújtani képes, csupán azért, mert nem értik ezek lényegét és jelentőségét, akkor adott esetben rossz politikai döntést hoznak.

Én egyáltalán nem zárkózom el ettől a gondolattól, félreértés ne essék. Sőt örülnék, ha én magam kaptam volna olyan természettudományos képzést, amire büszke lehetnék.

Mondhatnék egy mondatot ehhez?

Persze.

A természetismereti érettségire továbbra is a kémia, a fizika, a biológia, a földrajz tárgyak tantárgyi keretei között kellene felkészülni, de el kellene érni, hogy a biológia-, a fizika-, a kémiatanárok is hangolják össze valamennyire ezeket a tárgyakat. Ha az életből vett példákon keresztül mutatjuk meg ezen tárgyak kapcsolódását, akkor sokkal hatékonyabbá tehetjük a tanítást.

Ez tökéletesen érthető. Amikor miniszter volt, miért nem lobbizott ezért?

Nézze, én rövid ideig voltam miniszter egy választási kampányban, amikor a megnyilatkozások kiéleződnek, és szakmai kérdések is politikává válnak. Ilyen időszakban nagyon kell figyelni, hogy mit mikor mondunk. Több okból is most van itt az ideje annak, hogy ezzel a javaslattal éljek, és ez eddig sikeres. Az országgyűlésben minden parlamenti párt oktatáspolitikusa megszavazta, és a fizikatanárok egyesülete is egyetértett. Vannak a javaslatnak ellenzői is, a diszciplínájukért aggódó tanárok, akik attól félnek, mi lesz, ha a diákok nem fogják megtanulni azt a sok fontos dolgot, amit a fizika tantárgyból kell elsajátítaniuk. Mindig azt kérdezem tőlük, hogy az eredményt tekintve most mennyit tanulnak meg, és ehhez képest az általam elképzelt rendszerben mennyit fognak megtanulni? Nagy tételben fogadok, hogy az általam elképzelt rendszerben többet sajátíthatnak el. Ez a cél.

Akár közérthetővé is lehetne tenni a tudományt úgy, hogy mindenkinek befogadható legyen. A Tudományos Akadémia leendő elnökeként van például stratégiája arra, hogy a humán értelmiséghez adott esetben hogyan lehet közel vinni a természettudományokat?

Elsősorban a fiatalokhoz kell közel vinni. Jó kezdeményezése volt Vizi E.

Szilveszternek a Mindentudás Egyeteme, ahol eléggé közérthetően beszéltek tudományos kérdésekről. Azt gondolom, hogy ezt az irányt folytatni kell. A médián keresztül nagyon sok minden eljut az emberekhez. Az a fontos, hogy ez pontosan és szakszerűen jusson el. A közérthetővé tétel soha nem mehet a szakmai igényesség rovására. Annak idején, amikor Debrecenben kezdtem dolgozni, ki volt függesztve a falra egy idézet Victor Weisskopf-tól, a híres fizikustól: „Az, aki egy kívülállónak nem tudja elmagyarázni egyszerű szavakkal a saját felfedezését, maga sem igazán érti.”

Nem is olyan régen vendégünk volt az a professzor, aki nagyon lobbizik érte, sőt szellemi atyja annak, hogy Debrecenben felépüljön egy részecskegyorsító. Hogyan foglalná össze két mondatban, miért fontos, hogy megépüljön?

Ez a részecskegyorsító óriási fejlődést indíthat el Magyarországon és Debrecenben, ami munkahelyek ezreit, egy csúcstechnológiai iparág megjelenését jelenti. Ezt úgyis megépítik valahol. Nekünk azért fontos, hogy itt épüljön meg, mert új tudományos területet jelenít meg.

Két nézőpontból is közelről láthatta, hogyan valósul meg a politika és a tudomány, a politika és a gazdaság együttműködése. Láthatta miniszterként, és láthatja akademikusként, tudósként.

És látom egyetemi oktatóként.

Tehát pontosan tudja, hol vannak az ütközési pontok. Ha elnök lesz az Akadémián, akkor min változtatna? Nyilatkozta egy interjújában, hogy nem lehet radikálisan változtatni az Akadémián, hanem meg kell teremteni azt a légkört, ami nyugodt munkát, ugyanakkor haladást tesz lehetővé. Mi ez a haladó légkör? Hogyan tudja összeegyeztetni a politikával, a gazdasági fejlődéssel? Hiszen miről olvas az ember a legtöbbet? Például arról, hogy alapkutatás vagy alkalmazott kutatás. Ez egy eldöntendő kérdés.

Ez egy hamis alternatíva. A kettő csak együtt működik. Olyat még sehol nem láttam, hogy valahol alapkutatási háttér nélkül alkalmazott kutatást műveltek volna. A felfedezések tudományos eredményeire szüksége van az „alkalmazásnak”. Az atomreaktor létrejöttéhez az kellett, hogy miután Ottó Hanh, Fritz Strassmann, Lisa Meitner és mások felfedezték az atommaghasadást, és azt, hogy egy 235-ös uránatommagot eltaláló neutron maghasadást (két új atommagot) hoz létre, és még néhány új neutron is keletkezik, Szilárd Leó fejében megfogalmazódjon a láncreakció lehetősége.

De gazdasági haszna végül is csak annak van, ami megvalósul.

Nem feltétlenül. Egyensúlyra kell törekedni. Egy országban szükség van felfedező kutatásokra, amelyek gyarapítják az emberiség tudását. Ha mi hozzájárulunk a világ tudományához, szinte ennek arányában tudunk hozzáférni a világban másutt létrehozott tudományos eredményekhez. Ugye, ha mi végzünk genetikai kutatásokat, akkor mindazon kutatások, amelyeket a világon másutt végeznek, a magyar tudósokon keresztül Magyarországot is gazdagítják. Ha nem végzünk genetikai kutatásokat, akkor mindaz, amit a világban csinálnak, minket nem gazdagít, mert nincs, aki ezt a tudást idehozza.

Ezt értem. De eltolná a hangsúlyokat, ha elnök lenne?

Elsősorban nem én szeretném a hangsúlyokat eltolni, hanem arra szeretném biztatni az Akadémia tudományos közvéleményét, hogy folyamatosan keresse, hogy hova tegyük a hangsúlyokat. Tehát nem nekem kell ezt megmondani...

De – gondolom – van erről egy víziója. Különbözik miért akarna elnök lenni.

Természetesen van. Én úgy látom, hogy ma a világban nagyon fontosak az orvosi, egészségügyi kutatások. Nagyon fontosak az élelmiszerrel, mezőgazdasággal foglalkozó kutatások és a környezettel kapcsolatos kutatások. Nagyon fontosak ma Magyarországon azok a társadalomtudományi kutatások, amelyek válaszokat találhatnak a globalizáció kihívásaira, képesek valamilyen jövőképet adni arra, hogy egy-egy globalizációs jelenség milyen változásokat indít el a társadalomban, hogyan kell ehhez alkalmazkodniuk a közösségeknek, mit kell tenniük a döntéshozóknak.

Kíváncsi vagyok az ön válaszára. Nyilván sokat gondolkodik ezen, ha fontosnak tartja, hogy milyen válasz létezik a globalizációra.

Nézzé, a pontos választ nem tudom megmondani. Én azt gondolom, hogy a globalizáció egy olyan világtendencia, amelyhez a nemzeti közösségek alkalmazkodni kényszerülnek.

Hogyan?

Az egyik alkalmazkodási mód bizonyos kötelékek megerősítése. Ez megvalósulhat úgy, hogy az iskolákban továbbra is igyekszünk világossá tenni, hogy mi egy olyan kultúra letéteményesei vagyunk, amely része a világ kultúrájának, de minket elsősorban ez a kultúra fog megvédeni a szellemi széteséstől. Erősíteni kell azt az elképzelést, hogy Magyarország a saját kultúrájával kapcsolódjon be ebbe a globalizációba. Hadd hozzak egy egyszerű példát. Itt ülünk egy televízió stúdiójában. Magyarországnak nagyon sokat kell tennie azért, hogy részt vegyen önálló műsorok gyártásában. Nem csak a műsorpolitikában kell ezt érvényesíteni, hanem a televíziós műsorgyártásban is, hiszen ezen keresztül tudjuk megjeleníteni magunkat másutt, ahol megveszik a mi sorozatunkat is.

A saját családjában mit tart fontosnak kulturálisan hangsúlyozni? Mit adott át például a gyerekeinek?

Elsősorban azt, hogy műveltek legyenek, hogy eligazodjanak a világban.

De ez milyen típusú műveltség? Tehát hogy olvassanak Jókait, Arany Jánost, Petőfit?

Őket és másokat is. Hemingwayt, Steinbecket, Gabriel García Marquezt és Szilágyi Istvánt, és még sorolhatnék sok-sok író.

Maga szerint mi az a kötelék, amiről most beszél?

Ez a kötelék? Ezt hívják, azt gondolom, nemzeti identitásnak

És a legnehezebb kérdésnél járunk!

Igen. Nagyon nehéz ezt ma megfogalmazni. Azt a szellemi-kulturális közösséget, amely élménnyé teheti például József Attila költészetét. Én más nyelven is viszonylag jól eligazodom. De hiába veszem a kezembe Byront, nem tudtam úgy megtanulni az angol nyelvet, hogy nekem Byron azt jelentse, amit József Attila jelent.

József Attila mit jelent?

Valami olyan különleges megfogalmazását gondolatoknak, érzéseknek, ami a

nyelvi megértésen túl sokkal többet ad annál, mint hogy azokat a mondatokat egymás után leírva látom. Azt a mondatot, hogy „A semmi ágán ül szívem, kis teste hangtalan vacog, köréje gyűlnek szelíden s nézik, nézik a csillagok”, biztos le lehet fordítani egy másik nyelvre. De József Attila éppen azokkal a szavakkal és kifejezésekkel mondja el, olyan belső képeket idéz meg bennünk, amelyek nagyon mélyen gyökereznek a gondolkodásunkban, a tudatunkban. József Attila fizikát is tanult a szegedi egyetemen, képeiben bizonyára közrejátszottak fizikai ismeretei is. Például amikor azt írja az *Ódában*, hogy „a lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd”.

Fontosnak tartja, hogy magyar, ugyanakkor világpolgár is, nem? Kutatott Amerikában.

Ha már ilyen vallomásoknál tartunk, jól éreztem magam az Egyesült Államokban. Élveztem akkor ott azt, hogy egy másik kultúrában, egy másik nyelven élek. Amikor már egy éve ott voltam, megértettem a diákok vicceit, kezdtem érteni azt a mindennapi környezetet. Akkor az a világ nekem a szabadságot jelentette. De a világot járt ember még nem világpolgár.

Hányban volt ez?

1983-ban.

És ma?

Ma is örömmel megyek az Egyesült Államokba. De ma ezt a felszabadult örömet és szabadságot már nem érzem, kicsit kritikusabban nézem az Egyesült Államokat.

Kisebb is a kontraszt, nem? Nyolcvanháromban azért ég és föld volt a két ország. Ha jól tudom, külföldön érte az is, hogy a politikába hívták. Egy kutatás közben hívta fel önt Pokorni Zoltán, és akkor...

Mennyi mindent tud rólam! Valóban így történt. Genfben ültem egy kutatóintézet vezérlőjében, néztük éppen a kísérleteket, amikor felhívott Pokorni Zoltán.

Mennyit gondolkodott?

Sokat.

Mondjuk hetekben mérve?

Három hetet.

Aztán úgy döntött, hogy érdemes. Most viszont úgy érzem, inkább ellép a politikától az Akadémia, a tudomány felé. Akkor most politikus vagy tudós inkább? Melyik a fontosabb?

A tudomány.

Melyikben sikeresebb?

Azt gondolom, a tudományban és az oktatásban vagyok sikeresebb, tanárként és kutatóként érzem igazán jól magam. Szerencsém volt, jól haladtam előre a pályán. Gyors karriert futottam be a kutatóintézetben, ahol dolgozni kezdtem. 1995-ben viszont úgy döntöttem, hogy tanítani akarok, és akkortól kezdve a Debreceni Egyetemen tanítok. Ma, ha megkérdezik, hogy mi a foglalkozásom, akkor azt mondom, egyetemi tanár vagyok, és fizikát tanítok. A kutatás számomra öröm. Kihívás, hogy egy problémát megoldjunk. A politika számomra azért volt fontos

1989-90 óta, mert azt gondoltam és gondolom ma is, hogy lehet változtatni. Ha valaki komolyan gondolja azt, hogy szolgálni akar a politikában, akkor azt meg lehet tenni. Most úgy gondolom, hogy én a magyar tudományos életnek nagyobb hasznára lehetek az Akadémia elnökeként, mint országgyűlési képviselőként.

Azon elgondolkodott, hogy ha nem hagyja el tulajdonképpen egy kis időre sem a tudományos pályát, akkor mi lett volna?

Nehéz dolog. Kilencvennyolctól 2002-ig nem dolgoztam aktívan a kutatásban. Azt gondolom, hogy veszítettem a gyakorlatból, a lendületből, de nem érzem, hogy valami nagyon nagy dolgot elszalasztottam volna. Ebben lehet, hogy a szerencse ismét közrejátszik. Az a kérdéskör, amivel Genfben foglalkoztunk kilencvennyolcig, azután kollégáim 2000-2001-ig, éppen egy kifutó kísérlet volt.

Tehát pont a kifutó kísérlet végén jött a hívás.

Így van. A kifutó kísérlet befejezése előtt két évvel. 2008-ban kezdődik az új kísérlet, amelyben részt veszek.

Értem én, hogy egy kifutó kísérletben volt, és most egy induló kutatásban benne lesz. Megbánta, hogy belépett a politikába?

Nem. Államtitkárként, majd oktatási miniszterként megtettem, amire lehetőségem volt. Ha valaki előveszi a Magyar Statisztikai Hivatal jelentését és megnézi, hogy a tudományra fordított GDP-arányos költségvetés hogy néz ki, akkor 2001-2002-nél látszik egy kiugrás. Elmondhatom, hogy ez az én tevékenységemnek is köszönhető. Természetesen a miniszterelnök döntése volt, de a miniszterelnök egy olyan programra hagyott jóvá jelentős költségvetési növekedést, amelyről látta, hogy a program minden részletét végiggondoltam. Azt gondolom, hogy a magyar tudósok emlékeznek erre, és tudják, hogy egy tudományos vezetőnek többféle feladata van.

Magában az elnökválasztási jelölésben nem hátrány, hogy az ember egy pártnak a tagja, vagy hogy egy kormánynak a minisztere volt?

Hátrány. Ez egy hátizsák, amivel nehezebb felfutni a hegyre. Úgy érzem, hogy föl tudok futni hátizsákkal is. Az Akadémiának függetlennek kell lennie. Az Akadémia éppen olyan független lesz az én elnökségem alatt, mint amilyen független a jelenlegi elnökség alatt. Ezt a két dolgot teljes mértékben külön lehet választani. Ha valaki tud olyan szakmai vagy személyi döntésemről, amelyben engem a politika, pártpolitika befolyásolt, kérem, jelentkezzen: maguk meg fogják hívni, és akkor elmondja majd azt, hogy engem valaha is befolyásolt-e személyi vagy szakmai döntésemben az egyébként nyilvánvalóvá tett politikai meggyőződése.

(2008. tavasz)

SEBESTYÉN JÚLIA

Vannak olyan versenyzők, akiknek nagyobb a támogatottságuk, a bírók jobban mellettük állnak, és ha ők egy picit rontanak, attól még ugyanott tartják őket az első, második vagy akár a harmadik helyen.

Éveken át izgulhattunk érte a műkorcsolya-versenyeken. Magyarországon ő ugrott először tripla Lutzot, és ő az első magyar nő, aki Európa-bajnok lett. Pedig *Sebestyén Júlia* gyerekként egy olyan városban kezdett edzeni, ahol még fedett jégpálya sem volt.

Meg tudod rajzolni a pályádon a csúcsokat és a mélypontokat?

Igen. Kiskoromtól kezdve folyamatosan minden korcsoportban magyar bajnok lettem, nemzetközi versenyeken szinte mindig dobogón álltam, és kilencvenötben, tizenhárom évesen kijutottam az Európa-bajnokságra, ahol a tizennegyedik helyet értem el. Tehát úgy gondolom, hogy odáig csak fölfelé ment a pályám. Majd jött egy komoly sérülés, egymás után kétszer eltörtem a lábam, ki kellett hagynom egy teljes szezont. De utána, kilencvennyolcban kijutottam az összes világversenyre, köztük a naganói téli olimpiára.

Az megint egy csúcspont, ha jól értékelem.

Igen. Onnantól kezdve megint elindult felfelé. Salt Lake Cityben a téli olimpián a nyolcadik helyen végeztem. Úgy gondolom, az egyik kiemelkedő eredményem, hogy az utolsó csoportban futhattam, tehát az mindenképpen felejthetetlen élmény. Aztán ott a 2004-es Európa-bajnokság.

A 2004-es Európa-bajnokság megint egy csúcspont volt, hiszen megnyerted, de utána jött egy eléggé szörnyű év. A 2005-ös Eb-n lemaradtál a dobogóról, bírói hiba miatt. Idén viszont negyedik lettél az Európa-bajnokságon, ami megint azt jelenti, hogy csúcsközelben vagy.

Igen. 2006-ban edzőt váltottam az olimpia után. Ismételtam, felépítettük a technikámat, csiszoltunk rajta. Nagyon sokat dolgoztunk a koreográfián, az egyéb elemeken. 2006-ban, tehát abban az évben Világkupát nyertem, ami nagyon nagy dolog volt.

Furcsa ellentét: abban az évben az Eb-n tizennegyedik lettél, miközben pedig Világkupát nyertél.

Viszont tavalý meg pont az Európa-bajnokság és a világbajnokság sikerült, mondhatom, hogy nagyon jól, hiszen egy hajszállal maradtam le a dobogóról, és egy picit kellett volna, hogy benn maradjak a világbajnokságon is a legjobb tízben.

Neked melyiket nehezebb kezelni: a sikert vagy a kudarcot?

Mind a kettő nehéz olyan szempontból, hogy egy-egy siker után még nagyobb volt bennem a bizonyítási vágy.

Megvédem a címemet, még egyszer megmutatom – gondolom.

Igen, így van. Amikor meg nem sikerült, akkor épp az jött, hogy „de hát én tudom, és meg akarom mutatni, hogy képes vagyok rá, hogy meg tudom csinálni!”

Mind a kettő nehéz, de az elmúlt években sportpszichológus segített, hogy ezen túljussak. Akár a kudarcon, akár a sikeren, és csak arra figyeljek, hogy magamból hozzam ki a legtöbbet, és ne bizonyítani akarjak másoknak.

Kulisszatitok, hogy milyen tanácsokat adott neked a sportpszichológus?

Nem. Tulajdonképpen mindig megpróbál úgy felkészíteni, hogy az adott szituációhoz, helyzethez, formaállapothoz képest a legjobbat tudjam magamból kihozni, de ha nincs mögöttem annyi edzés, nincs annyi jó program, akkor természetesen bizonytalanabb leszek a versenyen is.

Huszonnégy éve korcsolyázol, ha jól tudom. Hároméves korod óta. Mi az, amiről nem is gondoltad volna, hogy ilyen jó leszel benne, és mi az, amin még csiszolni kell?

Tizenhárom évesen én voltam az első magyar női versenyző Magyarországon, aki tripla Lutzot ugrott versenyen. Sokáig úgy tartottak számon, hogy Sebestyén Juli, aki nagyon jól tud ugrani. Utána sikerült neves orosz koreográfusokhoz eljutni, akiknek a keze alatt nagyon sokat fejlődtem előadásmódban is, és talán a Salt Lake City-i olimpián elért eredményem is ennek köszönhető. Ez után az időszak után nagyon nehéz volt alkalmazkodni ahhoz, hogy új pontozási rendszert vezettek be. Nagyon sok új elemet kellett megtanulni, és sok mindent, amit nagyon szépen tudtam, muszáj volt kicsit megváltoztatni, mert lehet, hogy nem volt olyan nehézségű az adott pontozási rendszerben, és ez nagyon sok energiát elvett.

Ha jól tudom, ennek a változásnak az egyik következménye a 2005-ös Eb, amikor valójában másodiknak kellett volna lenned, de egy bíró máshogy értelmezte az ugrásodat, leértékelte, és ezért lettél negyedik. Segíts nekiünk megérteni, hogy mi a különbség a két pontozási rendszer között? Én nagyjából annyit értek belőle, hogy az új pontozási rendszer a technikára megy, az ugrásokra, a forgásokra, és nem a művészséget pontozza.

Igen. Ebben teljesen igazad van, hogy talán a látványosságát kicsit elvesztette a korcsolya. A versenyzők sokkal inkább arra törekednek, hogy úgy állítsák össze a programot, hogy a lehető legtöbb pontot érjen. Mindenki a legnehezebb szintű forgást próbálja megcsinálni, és lehet, hogy az nem is olyan szép, de megkapja rá a legjobb pontot. Az ugrások nehézségi fokát egyetlenegy specialista állapítja meg, ő mondja meg, hogy az az ugrás tripla volt vagy dupla, a forgás hármas vagy négyes szintű, és ha ő kisebb értéket ad, akkor azon nagyon sok pontot lehet veszíteni. És amikor tizedeken, századokon múlik egy-egy eredmény, akkor ennek igen nagy jelentősége van.

Neked mi a véleményed erről a változtatásról? A végzettséged alapján már lehetnél pontozóbíró is. Drámaibb lett a sportág? Hiszen nagy ugrásokból nagy esések lehetnek...

Azért a kivitel, az előadásmód, hogy minél finomabb-e valakinek a mozgása, az most is nagyon sokat számít, mert ha van két egyforma technikai értékű program, akkor már az dönt, hogy melyik bírónak melyik program tetszett jobban. De tény, hogy többet rontanak a versenyzők, mert úgy állnak oda, hogy megpróbálnak több pontot elérni. A régi rendszerben sokszor nem tették bele a kockázatos elemeket,

biztosra mentek, hogy inkább egy tiszta programot fussanak. Most mindent beletesznek, és sajnos ezért sokkal több a rontás.

Szerinted így nézőcsalogatóbb a sportág, a közvetítések? Mintha az lenne a tendencia a nyári és a téli olimpiai sportágakban is, hogy a fő szemponttá váljon az eladhatóság.

Ez nehéz kérdés, mert ezzel a pontozási rendszerrel azt szerették volna elérni, hogy még objektívebb legyen a sportág, és jobban értse a közönség, ne mondhassa senki azt, hogy ez szubjektív. De most talán nem igazán érti mindig a néző, hogy ha azt mondják, hogy száztizenkét pont, akkor azt valaki miért vagy mire kapta. Mert nem értik azokat az apró technikai elemeket, amikben különbség lehet.

Azért most a szavaidból kiolvastam egy kis kritikát is az új pontozással kapcsolatban. Jól látom?

Vannak előnyei és hátrányai is.

Ez diplomatikusan válasz. De ha már az objektivitásnál tartunk, egy interjúban mondtál egy nagyon erős mondatot: „Van, akinek elnézik a hibát, és a megingás ellenére Európa-bajnokságot tud nyerni, de engem azonnal hátrébb sorolnak a bírók” Létezik a pályán nemzetek vagy akár személyek közötti megkülönböztetés?

Igen, ezt mindig is lehetett érezni. Vannak olyan versenyzők, akiknek nagyobb a támogatottságuk, a bírók jobban mellettük állnak, és ha ők egy picit rontanak, attól még ugyanott tartják őket az első, második vagy akár a harmadik helyen. Nekem nagyon sokszor, nagyon sok versenyen keresztül nagyon jól kellett teljesítenem ahhoz, hogy megadják azt a pontszámot, amit már korábban is megérdemeltem volna. Most megint azt az évet tudom mondani, amikor Salt Lake Cityben nyolcadik lettem. A világkupákon sorozatban hibátlan programokat futottam, és mindig az ötödik-hatodik helyre tettek. Amikor az olimpián megcsináltam hibátlanul a rövidprogramot, azt mindenki látta, a televíziótársaságok közvetítették, és akkor ott megkaptam azt a pontszámot, amit már előzőleg is megkaphattam volna. Sajnos ment el ezen Európa-bajnoki dobogóm is, hogy elengedték az orosz versenyzőnek a hibát, megtartották az első helyen, engem pedig letettek a negyedik helyre.

Ez a 2005-ös Európa-bajnokságon volt.

Igen. Akkor már ezen nem tudtunk mit változtatni. Ugyanez volt talán tavaly is, hogy a szakemberek és a közönség nagy része szerint megérdemeltem volna a harmadik helyet az Európa-bajnokságon, de a bírók csak a negyedik helyre tettek.

Min múlik ez szerinted? Személyi szimpátia? Vagy lobbí?

Igyekszem mindentől távol tartani magam olyan értelemben, hogy ne foglalkozzam azzal, hogy ki a bíró, hanem tényleg csak a saját teljesítményemre figyeljek, mert ahhoz, hogy eredményt érjek el, elsősorban nekem kell megcsinálni az adott programot, azt az ugrást. De úgy gondolom, hogy egy kiemelkedő eredményhez a versenyző teljesítménye mellett szükség van arra is, hogy támogassák.

Kik?

Hogy a bírók mellette álljanak, az tényleg nagyon fontos szerintem, mivel pontozásos sportágról van szó. Hogy a háttérben meglegyen a segítség. Nem tudom másképp megfogalmazni.

Politika van amögött, hogy a különböző nemzetiségű bírók hogy segítik a másik állami sportolóját?

Ez is benne volt régebben, hogy a volt szocialista államok bírói összefogtak. De nem szeretnék panaszkodni. Ez a pontozásos sportágban benne van: egyszer sikerül, megpontosznak, a következő alkalommal pedig nem feltétlenül kapom meg azokat a pontokat. De ezen túl kell lépni, és bízom mindig abban, hogy a legjobbkor megkapom azt a pontszámot, amit megérdemlek.

De amikor azt mondd, hogy szükség van arra, hogy a versenyzőt támogassa, mondjuk, egy bíró, akkor mire gondolsz? Ha elengedem a fantáziámat, akkor csúnya dolgokra is tudok gondolni...

Az új pontozási rendszerben a bírónak az a szerepük, hogy az ugrásokat, az elemeket minősítsék mínusz három és plusz három között. Úgyhogy most ebben a rendszerben a technikai specialistán még nagyobb hangsúly van, aki egy-egy elem elvételével, ugye, komoly pontokat vesz el tőlem. Például a tavalyi világbajnokságon a rövid programban ugrottam a tripla flipet, amit nagyon szépen tudok, és mindig plusz egyeket, plusz kettőket kapok a bíróktól, amikor megcsinálom. A kűrben kaptam egy figyelmeztetést, hogy hibás élről ugrottam el. Pedig azelőtt tényleg soha ilyet nem kaptam: az egyik nap jó volt, a másik nap rossz volt. Tehát nem mindegy, hogy ki a specialista.

Nagyon finoman fogalmazol. Azon gondolkodtam, számít-e, hogy a versenyzőt mennyire karolja föl a saját országa, mennyire tolja őt előre például a hírekben?

Nemzetközileg nem ez számít, inkább azt a példát tudom mondani, hogy az olasz Carolina Kostner, aki tavaly Európa-bajnok lett, nem mindig fut olyan jól, mint amilyen eredményeket elér, és az eredménye talán annak is köszönhető, hogy a Nemzetközi Korcsolya Szövetség elnöke olasz. Tehát ez neki igen kemény támogatás. De ezt tudomásul kell venni.

Akkor neked hátrány, hogy egy ilyen pici és a téli sportokban nem igazán jeleskedő országból származol? Lehet, hogy ha olasz lennél, vagy német lennél, vagy orosz, akkor jobb eredményeid lennének?

Biztos, hogy lett volna olyan verseny, ahol előrébb végeztem volna. De én úgy vagyok vele, hogy a magyar korcsolyázóknak ezzel régen is meg kellett küzdeniük, ahogy most nekünk is. Ezt így fogadtuk el, és szerintem mindannyian büszkék vagyunk arra, hogy magyarok vagyunk, és akár mostohább felkészülési körülmények között is ilyen eredményeket tudunk elérni.

Megnéztem, hogy milyen zenét használsz a programjaid alatt. Edvin Martont, a Magyar táncokat vagy, mondjuk, Szentpéteri Csilla játékát. Ebből arra következtetek, hogy tudatosan próbálsz becsempészni a magyar kultúrát a nemzetközi versenyekbe.

Igen. A kűrzeném most is Edvin Marton-válogatás. És, ugye, ő nagyon sokat dolgozott Jevgenyij Pljusenkóval, a férfi olimpiai bajnokkal. Szerettem az ő zenéjét, és úgy voltam vele, hogy akkor én is erre a zenére fogok korcsolyázni. Ráadásul magyar is, és ez még egy pluszelőny volt.

Te döntöd el, hogy mi az a zene, amire szeretnél táncolni, mi az a ruha, amit föl

szeretnél venni?

Ha nem is teljesen egyedül döntöm el, de most már nagyon nagy beleszólásom van. Az edzővel, a koreográfussal közösen találjuk ki, hogy az adott évben milyen stílusú zenére szeretnék korcsolyázni, és utána az edzőm és én is keresem a zenét. Egész nap zenét hallgatok. Tehát azért van beleszólásom. A ruhában is, hogy milyen típusút szeretek, milyen színeket szeretek.

Idén milyen lesz?

Az ideit Náray Tamás tervezte és készítette. Két versenyen volt már rajtam, de igazán ebben a szezonban lesz fontos. Strasszkövek vannak rajta.

Ez nem volt mindig így, volt, hogy a mamád gyártotta a fellépő ruhádat. Aztán egy orosz cég. Nyilván a profizmus jele, ha Náray Tamás lát benned fantáziát. Nem?

Igen. Tavaly az Európa-bajnokság előtt kerestem meg, hiszen láttam, hogy milyen gyönyörű estélyi ruhákat készített, és ez is hasonló, csak kicsi a szoknyája. De egy korcsolyaruhát elkészíteni természetesen nem egyszerű feladat, hiszen nagyon kell nyúlnia, amikor mozgok, nem szabad, hogy megfeszüljön rajtam, mert akkor rögtön elszakad. De ő rögtön látta, hogy nekem mi áll jól, mi az én stílusom, és ezért döntöttem úgy, hogy az idén is vele készítetem el a ruhákat.

A mamád meddig készített neked ruhákat?

A 2001-es év volt, amikor először csinálták külföldön a ruháimat, Moszkvában.

Rengeteget utazol. Izgalmas lehetett például Észak-Koreába repülni, ahol kétszer is fölléptél Kim Dzsong Il elnök születésnapjára. Ő maga jelen van a revükön?

Tavaly nem volt ott a helyszínen, de azt mondták, hogy televízión keresztül megnézte az összes műsort, amit az ő születésnapjára rendeztek. Először a Champions on Ice nevezetű jégshow-val voltam, amely társulatnak a tagjai olimpiai bajnokok, Viktor Petrenko, az Anissina-Peizerat kettős...

Szóval bajnokok.

Nagyon érdekes volt már maga az út is. Az utazás során különféle élelmiszereket tartalmazó dobozokat tettek az ülőhelyekre, így volt, akinek nem jutott szék. Amikor megérkeztünk, ott is nagyon figyelték minden lépésünket. Külön tolmácsunk volt mindenkire.

Tolmács volt, vagy inkább őrszem?

Szerintem mind a kettő. Érdekes volt, hogy a hatsávós nagy utakon alig van egy-két autó. Az emberek is mások, az ottani kultúra is. Hirdetések, reklámok nincsenek az utcán, mint például itt bármelyik országban. Tehát maga az egész út érdekes volt, de nagyon vártuk már, hogy hazajöhessünk. Az utcára egyedül nem is mehettünk, és amikor megérkeztünk, akkor a repülőtéren elvették a mobiltelefonokat. Amikor másodszor voltam kinn, akkor nem is tudtam hazatelefonálni. A szállodában volt egyvezetékes vonal, amin külön engedéllyel lehetett volna, de nem jött össze. Úgyhogy amikor kiutaztam, akkor mondtam a szüleimnek, ha esetleg nem tudok jelentkezni, ne izguljanak. Rendben van minden, csak nem tudtam telefonhoz kerülni.

Annyit árulj el, meghívtak már a következő születésnapjára?

Igen, meghívtak.

Komolyan? Akkor ezek szerint még él! De ha már ezen a tájékon járunk, nagyon érdekel a véleményed a nyári olimpiáról, arról, hogy Kína gyakorlatilag halomra nyerte az érmeiket. Így van ez a korcsolyában is? Látsz olyasféle előretörést a kínai lányoknál, amilyen például a tornászoknál van?

Van egy-két kínai a női mezőnyben, akik elég jók – fogalmazhatok így. Inkább a párosban van nagy szerepük a kínai versenyzőknek. Ott több olyan páros is van, akik világbajnokságon mindig dobogóesélyesek. A női műkorcsolyában, én úgy gondolom, a japánoknak az előretörése nagyon látványos. Talán öt-hat olyan versenyzőjük is van, akit a világbajnokságon ha indítanak, akkor biztos, hogy dobogóesélyes. Illetve van egy dél-koreai lány, aki két éve tűnt fel, és azóta sorra nyeri a versenyeket.

Azon gondolkodom, hogy ez vajon mennyire a fiziológia eredménye? Alacsonyabban van a súlypontjuk, mert, ugye, úgy épül föl a testük, egy picit rövidebb a lábuk...

Igen, talán az adottságaik nagyon jók a korcsolyához. Picik, könnyűek, az izomzatuk, a felépítésük tényleg olyan, hogy könnyen ugranak, és ez nagyon fontos. De olyan körülmények között tudnak edzeni, olyan feltételeket biztosítanak nekik, hogy azt össze sem lehet hasonlítani még az európaiakéval sem.

Te például egészen speciális körülmények között edzettél. Tíz évig nyitott jégen, ugye? Az nem lehetett nagyon ideális.

Igen. Talán egyedüli vagyok az egész mezőnyben, aki tizenhárom éves koráig nyitott jégpályán edzett.

Egyedüli vagy az egész világmezőnyben?

Szerintem igen. Ez így van. Hiszen Tiszaújvárosban nyitott jégpálya üzemelt, és ott ki voltunk téve az időjárás viszontagságainak, ha esett az eső, akkor nem lehetett edzeni. Tizenhárom éves korom óta, amióta a válogatott keret tagja lettem, azóta tudok fedett jégpályán edzeni.

Hogyan kerültél a jégre egy olyan városban, ahol nincs fedett jégpálya sem?

Ez a véletlennek köszönhető, hiszen akkoriban Tiszaújvárosban nagyon sok gyerek volt, és engem kitettek a bölcsődéből, mondván, hogy anyukám tud rám vigyázni, hiszen otthon van az öcsémmel. De én nagyon eleven voltam, nagyon mozgékony, és akkor elkezdtek edzésekre vinni. Szerettem jégen lenni, és látták, hogy ha elesek, akkor nem kezdek el sírni, nem akarok rögtön a büfébe menni, és följáánlották, hogy többször is mehetek.

Akár úgy is alakulhatott volna, hogy ma vívsz, tornászol vagy akármi mást csinálsz.

Igen.

Tizenhárom évesen viszont el kellett költöznöd otthonról Budapestre, mert a válogatott keret tagja lettél. Nem lehetett könnyű tizenhárom évesen elszakadni a családtól.

Nem volt könnyű, de akkor annyira az élt bennem, hogy végül is csak így folytathatom a korcsolyát. Úgy voltam vele, hogy hétfőtől péntekig edzek Budapesten, itt járok iskolába, és majd hétvégén hazamegyek. Talán fel sem fogtam ennek a jelentőségét. Csak az volt a szemem előtt, hogy korcsolyázhatok.

Hogy viselte a család?

Nagyon összetartó a család, és amikor végül is Budapestre kerültem, akkor is mindennap beszéltünk telefonon. Úgy nem tudtak lefeküdni a szüleim, hogy ne hallották volna a hangomat, hogy minden rendben van, és hogy hazaértem. Ha bármi probléma volt, akkor rögtön kocsiba ültek, és itt voltak Budapesten.

Készítettek nemrég egy felmérést külföldi sportújságírók körében, hogy kit tartanak Magyarországról a legelismertebb, leghíresebb sportolónak. Negyven újságíró véleménye alapján te vagy a leghíresebb magyar sportolónő. Nagyon kíváncsi lennék, hogy ha Magyarországon készítenénk egy ilyen felmérést, itt is te lennél-e az első a nők között.

Külföldön a versenyeken telt ház van. Kanadában, Japánban, Oroszországban nagyon-nagyon népszerű a műkorcsolya. Nagyon sokat láthatják az emberek a tévében.

A saját bőrödön is érzed, hogy népszerű vagy?

Igen, mert Japánban is, amikor versenyt rendeztek és meghívtak, már rögtön az első edzéseken interjúkat készítettek velem a helyi televíziós társaságok. A japán szurkolók ott álltak a pálya mellett, és kiabálták a nevemet, tehát ismernek, figyelemmel kísérték az egész pályafutásomat. Itthon az emberek szeretik a korcsolyát, csak keveset láthatják. Egy évben van két világverseny, az Európa-bajnokság és a világbajnokság, amit a televízió közvetít, tehát versenyezni tulajdonképpen kétszer láthatnak.

Nem gondolkodtál azon, hogy olyan országban folytasd a pályafutásodat, ahol jobban elismernék, amit csinálsz?

Nem, ez sosem fordult meg a fejemben. Nyaranta lehetőségem volt ezekben a külföldi országokban jó edzőkkel, jó koreográfusokkal dolgozni. A kezük alatt nagyon sokat fejlődtem, de az, hogy más ország színeiben versenyezzek, meg sem fordult a fejemben.

Pedig vannak, akik így csinálják, a juniorok és a felnőttek között is. Elmondtad, hogy 2010-ig még mindenképpen folytatod, tehát ott leszel az olimpián. Persze az a kérdés, hogy hogyan tervezed utána? El tudod-e képzelni, hogy edzőként elmész külföldre?

Nem hiszem. Én szeretem Magyarországot, és nem hiszem, hogy külföldön tudnék élni. Egyet tudok, hogy ha majd befejezem a versenyzői korcsolya-pályafutásomat, akkor szeretnék a korcsolya közelében maradni. Akár edzőként, akár bíróként, mert eddig is annyira a korcsolyáról szólt az életem, hogy nem tudom elképzelni, hogy egyik pillanatról a másikra teljesen távol kerüljek tőle.

De menedzser is leszel?

Igen, idén nyáron diplomáztam a Műszaki Főiskolán mint műszaki menedzser, de elvégeztem a sportmenedzserit is a Testnevelési Egyetemen, illetve a szakadzőit is. Tehát van választási lehetőségem.

(2008. tél)

ALMÁSI TAMÁS

Ha lehetne, én minden filmemet mindennap vagy minden másnap újravágnám, újraforgatnám.

A *Ballagás* után hosszú ideig nem készített játékfilmet, inkább dokumentált. Aztán – nem sokkal a beszélgetésünk előtt – elkészítette a *Márió, a varázslót*. A kritika nem kímélte, a nézők sem szerették igazán. A Puskás-film aztán újabb sikereket és díjakat hozott. Olyanokat, amelyeket eddig csak dokumentumfilmekért kapott. *Almási Tamás* 2010 márciusa óta Kossuth-díjas.

Miért mondja azt egy ilyen nagyon sikeres pályára, hogy csak egy hosszú kitérő? Mintha kicsit fájna önnek, hogy nem játékfilmesként ismerték és ismerik el.

Valamit jól érez, bár én nem pontosan ezt gondolom. Lehet, hogy egyszer azt mondtam, hogy „kitérő csupán”, de nem így gondoltam: mindig is azt éreztem, hogy filmkészítő vagyok, a rendezés a főterület, de nyilván nem csak ezt csinálom. Voltam operatőre, producere a saját filmjeimnek, és más filmben is dolgoztam operatőrként, sőt hangmérnökként vagy mikrofonosként is. De valójában azt gondolom, hogy a filmkészítés is egy tanulási folyamat.

Vannak olyan körök, alkotói csoportok, akiknél egyértelműen a dokumentumfilm a nagyobb érték, vannak, ahol a játékfilmek. Nem is tudom, hogy van-e így értelme különbséget tenni, de ha mérlegel, a szívéhez közelebb áll valamelyik?

Nagyon nehéz ez. Egyrészt amit mond, az igaz általában az értelmiségi, a filmet figyelő társadalmi rétegekre vagy csoportokra, de általában a filmes szakmára Magyarországon nem. Régen a televíziósok és a filmesek között volt egy alá-fölé rendeltségi viszony. Sok oka van ennek. A filmes képzés volt előbb, aztán lett csak a tévés, és a filmesek azt terjesztették, hogy a gyengébbek, a nem igazán tehetségesek mennek a tévéhez közülük. Ez nem igaz persze, vagy nagyon kevés igazságtartalma van. A dokumentumfilmnél is hasonló volt a helyzet, miközben a dokumentum műfajnak például az utóbbi húsz-huszonöt évben sok esetben markánsabb szerepe volt a magyarországi változásokban vagy a külföldi jelenlétben, mint a játékfilmnek.

Ha az ember belegondol, hogy mennyire sok elismerést kapott ön a különböző munkáira, és ha megnézem a másik oldalát, hogy játékfilmesként vajon megkapta volna-e ugyanezeket az elismeréseket – és itt elsősorban a nemzetközi díjakra gondolok –, akkor szerintem majdnem egyértelmű a válasz...

Nem.

Ezeket nyilván nagy becsben őrzi otthon.

A szekrénybe bezárva.

A szekrénybe bezárva? Tele lehet már az a szekrény. Egy dokumentumfilmnél igenis ez a siker mérőfoka. Egy játékfilmnél már nem, sokkal inkább a nézőszám.

Nem egészen így látom. Vannak az úgynevezett szociografikus filmek, megnézte őket annak idején az MTV csatornáján öt-nyolcszázezer vagy akár egymillió ember. Ez nem volt akkoriban nagy szám, még hat-hét évvel ezelőtt sem. A *Szívügyem* című filmet, emlékszem, 2,3 millió néző látta úgy, hogy a másik csatornán a Bajnokok Ligája-döntő ment. Ez a nézőszám ma elképzelhetetlen lenne. Tehát az élet-halálra, vagy a mindennapi életünk kihívásaira, drámáira minden formában kíváncsiak az emberek. Az a baj ezzel, hogy sokan vissza is élnek ma vele...

Önnek valóban sok dokumentumfilmje szól életről-halálról, de sok meg inkább visszaidéz bizonyos korszakokat. Ilyen például az Ítéletlenül című film, amikor a kistarcsai börtönben korábbi fogvatartottak és fogva tartók találkoztak. Ez az alkotás elképzelésem szerint nem jutott el ugyanannyi nézőhöz, mint, mondjuk, a szívátültetésről szóló Szívügyem című filmje.

Érdekes módon van egypár filmem nekem is, másoknak is, ami bekerült valahogy a közgondolkodásba. Ilyen lett az *Ítéletlenül* is, nem tudják a címét, nem tudják, hogy én csináltam – nem is kell, Isten ments!, én ezt mindig is utáltam –, de azt, hogy volt ott egy Piroska, aki az ör volt, és hogy Kistarcsa – ha bárhol említem, akkor tudják. Nagyon sokan látták. Nyilván azért is, mert a témája miatt tizenötször-hússzor adták eddig a nagy országos csatornákon.

Tulajdonképpen akkor ezzel megcáfolja, amit én mondok, miszerint a dokumentumfilmnél nem a nézőszám jelenti a sikert?

Abszolút.

És önnek személy szerint melyik a nagyobb siker?

Én mérhetetlenül boldog vagyok fél napig, egy napig, ha díjat kapok Magyarországon vagy külföldön. Madarat lehet fogatni velem, de a következő nap üres. Teljes üresség van. Az igazi siker megmondom, hogy mi. Az említett *Szívügyemet* vetítették Franciaországban, és épp utaztam TGV-n, az egy gyorsvonat. A kalauz odajött, és adtam a jegyet, köszöntem neki. Érezte, hogy nem vagyok francia, a kiejtésem alapján nyilván nem volt nehéz. Kérdezte, hogy honnan jöttem. Mondtam, hogy Magyarországról. Ó, tegnap este látott egy fantasztikus filmet, és ez a *Szívügyem* volt. De nem árultam el persze, hogy én készítettem.

Nem árulta el?

Nem.

Miért nem?

Nem tudom. Mert lényegtelen. De ez, hál' istennek, elég gyakran megtörténik. Mármost nem a TGV-n... Nekem ez jelenti az igazi sikert. Több hónapra feltölt, akkumulál. A *Sejtjeink* című filmem kapcsán a mai napig nincs olyan hét, hogy legalább öt-hat kérdés ne jöjjön, hogy szeretnék megnézni, hogy mennyi erőt adott nekik, vagy adna, ha láthatnák.

Eljátszott már azzal a gondolattal, hogy ha a pályája elején nem történnek azok a bizonyos véletlenek, vagy pont nem véletlenek, amelyek erre az útra terelték és

dokumentumfilmest csináltak önből, hanem megmarad a játékfilmesek között, akkor mi lenne most? Gondolkodott rajta egyáltalán?

Gondolkodtam, nagyon is sokat. Van egy kínai mondás: ha nem nyomod a falat, a fal sem nyom téged. Nem vagyok fatalista, de ezek nem voltak véletlenek – az élet valamilyen módon tereli az embert, nem mindig kell feltétlenül szembemenni az erőkkal.

Abban a stúdióban, ahol ön a pályája elején játékfilmeket szeretett volna készíteni, Bacsó Péter nem engedte, hogy ezt megtegye. Haragszik rá?

Nem. Volt idő, amikor, mit mondjak, nem volt a kedvencem. Bár akkor fájt, talán jót tett velem. Ezen tényleg gondolkodtam. Bacsó Péter a mai napig azt gondolja, hogy én egy fantasztikus tehetségű dokumentumfilm-készítő vagyok, de azt nem tudja, hogy milyen játékfilmes. Még az is lehet, hogy neki van igaza. Bár én nem így gondolom az egészet. Szerintem nincs olyan, hogy dokumentumfilm meg nem dokumentumfilm. Tény, hogy van különbség, de csupán az időkezelésben, ez meg már szakmai kérdés.

Ha az ember józan ésszel belegondol, annyi más különbség is van a fikciós és a nem fikciós filmek készítése között. Hogy milyen egy forgatókönyv, hogy miként indul neki a dokumentumfilmes és a játékfilmes – az egyikben színészeket kell vezetni, a másikon pillanatokot kell érezni, az egyik sokkal irányítottabb, a másik egy spontánabb folyamat...

Ma már az, hogy színész vagy nem színész a szereplő, játékfilmnél és dokumentumfilmnél is döntés kérdése. Nagyon közel vannak a határok. Ezért mondom, hogy a dokumentumfilm csupán az időkezelésben különbözik markánsan a játékfilmtől. Tegyük fel, hogy ugyanazt a jelenetet vesszük fel egy játékfilmhez meg egy dokumentumfilmhez. Valakinek nyelvvizsgája van, nem készült, és megbukik a vizsgán. Kijön és találkozik a barátjával, aki elküldi a fenébe. A játékfilmnél be tudom állítani, hogy mennyi ideig tart a vizsga, hogy a kiborulásnak hol a csúcspontja, és milyen szavakkal küldi el az egyik, és erre hogy reagál a másik, és akkor ez mennyi ideig tart majd. Egy dokumentumfilmnél ez másképp működik. Lehet, hogy nevetve jön ki, és egy ellenkező viselkedéssel kompenzálja ezt a drámát, s teljesen más módon reagál. Lehet, hogy ez a konfliktus, mondjuk, húsz percig tart, és akkorra bomlik ki igazán a dokumentumfilmben. Egy játékfilmnél pedig azt mondom, hogy ezt két perc alatt le tudom bonyolítani. A dokumentumfilmes skizofrén helyzetben van, persze a pozitív értelmében, amikor dokumentumfilmet készít. Hiszen látnia kell a jelenetet – már eleve fura, hogy jelenetnek mondja –, a valós élethelyzetet, ami másnak egy dráma, egy csoda, bármi. De nekem látnom kell, hogyan fogom megvágni, hogy van-e olyan mondatvég, ahol majd át tudok vágni egy másik kameraállásba. Ha egy kamerám van, van-e időm átállni egy másik irányba, hogy onnan is fel tudjam venni.

Skizofrén ez a helyzet abból a szempontból is, hogy ugyan a kamera mögött áll, mégis együtt kell megélnie a pillanatot velük, bele kell másznia a történetükbe, és a szereplőihez nagyon közel kell kerülnie. A Sejtjeink című filmjében például gyakran barátként üdvözlik önt. Gyertek be, üljetek le, mondják a stábnak, megkínálják, ön is gratulál, amikor sikerül, és szomorú, amikor kudarcot élnek át. De úgy tudom, volt

olyan filmje is, amit azért nem mutatott be, mert túl közel engedte magához a főszereplőjét. Ez is egy szívátültetéssel kapcsolatos film volt, és nagyon megszerette a főszereplőt. Ebből is sejthető, hogy ez tényleg bizalmi dolog.

Nagyon jól látja. Én magam a bizalmon alapuló dokumentumfilm-készítést gyakorlom. Ami azt jelenti, hogy akivel, vagy akikkel forgatok, azokkal bizalmi kapcsolatban vagyok, vagy abba kerülök. Ez nem azt jelenti, hogy ő ugyanazt adja és ugyanannyit ad bele, mint én, de a bizalmam és az ő bizalmuk nélkül a film nem jöhetne létre. Van egy másfajta dokumentumfilm-készítés is. Például amikor leleplez, megles valakit az alkotó. Azt hiszem, hogy kétféle módon keres az ember témát magának. Az egyik, amikor azt látom, hogy van egy matéria, amely izgat. Mondok egy példát. Szokták mondani, hogy Magyarország a rendszerváltás után kettészakadt, ami nem pontosan igaz, de mondjuk. A gazdagabb nyugat, a szegényebb kelet. Engem ez nagyon izgatott, hogy miként van. Viszont ez nem egy történet, hanem egy szociológiai elemzésnek, egy tudományos elemzésnek vagy bárminek a témája, de nem egy művészeti forma, amit filmre lehet vinni. Kellett keresnem egy történetet hozzá. Van a másik irány, amikor adott egy történet, amely belevág abba a matériába, ami engem izgat: amiről lehet, hogy nem is tudok, de akár évek óta látenszen, megfogalmazatlanul vagy megfogalmazottan, de mérhetetlen módon izgatott. Az, hogy a *Sejtjeink* lombikbébis történetét, ami végül is iszonyú szenvedések után, de gyerekekhez vezetett, én megcsináltam, számomra terápia, önterápia volt. Előtte készítettük ugyanis a *Szívügyem* című filmet, ahol pedig meghal a főszereplő, akinek végig fogtam a kezét, akivel együtt voltam a régi szívével, az új szívével – és a végére meghalt. Ennek aztán volt egy folytatása is, amit nem engedtem bemutatni. Ezek után éreztem, hogy nekem kell egy terápia, de nem tudtam megfogalmazni, hogy mi legyen az. Egyszer csak, mint derült égből villámcsapás, jött az ötlet, hogy hát a születés az, ami egyfajta gyógyír lehet az előző kudarc után. Ez lett a *Sejtjeink*.

És mi történik az elhatározás után? Megtalálja a témát, mondjuk, a Sejtjeink témáját, utána szereplőket keres hozzá, leül velük és elmondja, hogy...

Igazán nem erről van szó. Az a lényeg az én olvasatomban, hogy olyasvalakiket kell találni, akik a dolog derékhadához tartoznak. Akiket érint ez a probléma, akik keresztülmennek ezen. Azon belül is, nekem az a tapasztalatom, a nagyon egyszerű emberek – például az ózdi munkások – remek alanyok voltak, soha nem okozott nekik problémát, hogy egy filmben szerepelnek, vagy hogy mindezt hova tegyék magukban. A nagyon-nagyon képzett és intelligens emberekkel szintén hasonló tapasztaltam. A kettő közötti embertípusokkal mindig sok fennakadás volt.

Fennakadás?

Hajaj! Sok ember elkezd szerepelni, ha arra gondol, hogyan fog hatni ez a munkájára és az ő megítélésére. Persze, az nem baj, hogy gondolkodik erről, egyáltalán nem baj, de együtt kell, hogy eldöntsük és megbeszéljük.

Hogyan kell győzködni őket?

Leülünk, és elmondom, hogy én miért szeretnék filmet készíteni erről, hogy miért örülnék annak, ha ő lenne benne, és hogy mit tudunk mi ehhez adni, és ő mit tud ehhez adni, és ki hogy jön ki ebből a dologból a végén. Ez nem pénzkérdés.

Dokumentumfilmnél pénzt a legeslegritkább esetben fizetünk. Nem azért, mert nem akarunk, hanem mert nincs hozzá elég büdzsé, hogy ezt megfizessük.

Ilyenkor füllent is egy kicsit?

Nem.

És ha nagyon akarja, hogy valaki szerepeljen?

Nem füllentek: ez körülbelül olyan, mint amikor az ember szerelmes abba a hölgybe, akibe éppen szerelmes. Akkor neki ő a legszebb, és lehet, hogy hatványozottabban mondja, hogy milyen gyönyörű a haja, vagy milyen a szeme, a tekintete, és ez száz százalék, hogy igaz, de még egy lapáttal rátesz, mert annyira hisz ebben. Tudniillik a filmkészítés olyan, mint a szerelem. Amikor a *Sejtjeinket* készítettük, akkor beültünk a kolléganőmmel olyan párok közé, akik részt vettek ilyen tájékoztatón. Megnéztük, hogyan reagálnak. Ki az, aki a film szempontjából alkalmas lehet. Abból a nagyon-nagyon sok párból kerestünk meg külön-külön párokat, és elmondtuk nekik, hogy mit akarunk, mit szeretnénk, ők miben tudnak segíteni, mit fognak ezért kapni.

Hány párt kerestek meg összesen?

Ezt fejből nem tudom, de biztos negyven fölött van.

Tehát harminc-negyven párból választottak ki végül ötöt. Akkor azért nagyon sok emberrel kellett beszélni ahhoz, hogy végül meglegyenek azok az emberek, akik alkalmasak, és szívesen is vállalják.

Így van, de előfordul, hogy belebotlok valakibe, vagy ajánlanak valakit, és tudom, hogy az ő története a jó.

Ha az ember végignézi, hogy milyen dokumentumfilmeket készített, akkor talál egy nagyon érdekes és erős határvonalat, amikortól a játékfilmes eszközök igazán beépülnek a filmjeibe. Azon gondolkoztam, hogy ez összeköthető talán a kilencvenes évek elejével, amikor a nézők már nem voltak vevők arra, hogy sorsokat lássanak csupán, és abból maguk vonjanak le következtetéseket. Jól gondolom, ahogy a társadalom megváltozott, úgy változott az ön filmkészítési eszköztára is? És a rendszerváltás után a témái is egészen másnyilván lettek?

Azt hiszem, a lényegre tekintve jól gondolja. Ez nemcsak nálam, hanem minden filmesnél így történt. Aki nem volt képes váltani, az ott maradt, ahol a nyolcvanas években tartottunk. Ugye, elég volt kibeszélni valamit, amit akkor nem lehetett. Bár sokakkal ellentétben azt gondolom, hogy Magyarországon nyolcvanöt-nyolcvanhattól azért elindult az a fajta rendszerváltás, ami az értelmiség szempontjából annak tekinthető. De például magam is már nyolcvanháromban készítettem az Edda Művekről egy filmet, *Kölyköd voltam* címmel, amiben bizony vannak játékfilmes elemek.

Olvastam egy egészen felháborodott hozzászólást ennek kapcsán, miszerint önnek egyértelműen az volt a célja, hogy az Edda soha többet ne álljon össze: direkt olyan színben tüntette föl ebben a filmben az Edda tagjait, hogy ők aztán egymásnak ugorjanak. Miközben, ha jól tudom, ez a film be is volt tiltva egy ideig?

Két évig dobozban volt. De hát az, hogy ki mit gondol egy filmről, olyan mindegy. A film egyértelműen az Eddáról szólt. Egy együttes tündöklése és bukása: a

szocializmus kebelén belül egy kapitalista vállalkozás volt ez, amiről akkor még nem csinált senki filmet.

Még a pályája elején ön is készített olyan dokumentumfilmeket, amelyek bizony belementek a politikába, a hatalom kérdésébe. Ma nem váгна bele ilyesmibe?

De, abszolút mértékben. Csak ez nagyon veszélyes, nagyon vékony mezsgye. Tudniillik az, hogy az ember ne foglaljon direkt módon állást politikai kérdésekben, ami szerintem minimálisan elvárható egy filmkészítőtől, sajnos nem mindig valósul meg, mert a vélemény, ha van, az a beállításon meg mindenben keresztül átfőn.

Ez most veszélyes terep?

Nem is ez a problémám. Azt gondolom, hogy egy ügyben a meg nem szólalásnál egy dolog lehet ártalmasabb: ha az ember téved. És ha túl közel vagyok egy eseményhez, ha nem látom a lényegét, úgy mutatom meg, és tévedek, az károsabb. A mai világban nem mindig van meg az a távolság, ami a jó filmhez kell. Lehet, hogy ha most huszonöt éves lennék, akkor bátran beleugranék egy ilyenbe. Bár nem is biztos, hogy annyira érdekel ma már az ilyen téma. Nem az ország ügye, mert azon naponta föl tudok háborodni, fölcsattanni, de picit távolabbról igyekszem szemlélni.

A Márió, a varázsló című játékfilmje hamarosan a mozikba kerül. Hoztam két kritikát, az egyik a Sejtjeinkről, a másik a Márióról szól. A Sejtjeinkről abszolút pozitívat írnak. „Kényes téma ez, könnyen válhatna belőle intimpistáskodás, könnyfakasztó szociogiccs. Almási nem először pályáján különös érzékkel találja meg azt a finom egyensúlyt, amivel elkerüli ezeket a csapdákat” Ez az egyik kritika, a Sejtjeinkről A másik a Márióról viszont így szól: „A Márió, a varázsló hiánypótló mű, de sajnos ezzel együtt, legalábbis Almási számára, tévút. Nem lett jó rendszerváltás-film, és fájdalom, de jó film sem. Mégsem közelíti az alkotó dokumentumfilmes munkáinak színvonalát, de talán ez nem is lehetséges” Mindenki felállítja ezt a párhuzamot, ahány kritikát csak olvasok, hogy ön milyen dokumentumfilmes, és ehhez képest milyen játékfilmes. Hogyan értékeli ön a Márió?

Ehhez tudni kéne azt, hogyan értékelem általában a filmjeimet. Ha lehetne, én minden filmemet mindennap vagy minden másnap újravágnám, újraforgatnám. Ez valószínűleg nem egy jó attitűd, de én inkább csak a határidők miatt fejezek be egy filmet, vagy abbahagyom, és nem fejezem be.

Akkor így van ez a Márióval is, hogy naponta újravágná?

Abszolút. Újraírnám, bizonyos szerepeket másképp osztanék ki, bár éppen a szereplők, a színészek zseniálisak, a helyszín is nagyon jó. Szerintem a film is jó. Persze ez nem azt jelenti, hogy elégedett vagyok.

Tulajdonképpen szenved attól, hogy sosem elégedett?

Igen. Azt nem mondom, hogy soha nem vagyok az, mert általában szoktam elégedett lenni. Egy napig.

Amikor díjat kap?

Igen, egy díj vagy egy nagyon komoly dicséret után, de tovább nem.

De akkor hogy lép ki ebből?

Egy új filmmel. A kételkedés csak a következő filmig dominál bennem, amíg nem

állok neki teljes mellszélességgel a következőnek. És most, ugye, itt van a Puskás-film, amely – hál' istennek – olyan nagyszabású film, hogy nem hagy időt sokat gondolkodni a *Márión*. Én minden lényeges lépésemet utólag újra analizálom, de nem úgy, hogy de rossz, hogy ezt léptem; csak konstatálni akarom, hogy mi volt a hiba, hol tévedtem, hátha a következő filmnél nem fogom elkövetni. De az ember ugyanúgy elköveti a másiknál is...

Akkor az egész élete és munkája egy önanalizálás, ha úgy tetszik?

Ez vicces, mert én direkt módon saját magammal nem foglalkozom, de a filmjeimben elkövetett hibákból, vagy a nagy ritkán az életben elkövetett hibákból is – hál' istennek, nem voltak túl nagyok – ily módon mindig tanulok. Tudom, hogy ez közhely, de én azért szeretek filmet készíteni, mert egy picit pótutasként utazhatok mások életében.

Egyszer egy interjúban azt mondta, hogy miközben mások életét éli, a magáét hagyja kiüresedni.

Van két gyönyörű unokám, és ez elképesztő. Ezt csak ajánlani tudom mindenkinek. A két fantasztikus gyermekem mellett. De valójában azt gondolom, hogy nyolcvan-nyolcvanöt százalék a film.

És a többi tizenöt?

Nekem az unokáim, a gyerekeim mindenk előtt valók, de az életemet... A gyerekek felnőttek, ők nevelik a saját gyerekeiket, itt az ember már inkább egy kicsit játszótárs, nem az övé a felelősség. Éppen ezért a tanítás és a filmezés az, ami motiválja, irányítja az életemet.

Biztos ezért alakult úgy, hogy a beszélgetésünk több mint nyolcvanöt százaléka is a filmekről szólt. Köszönöm, hogy itt volt.

(2008. ősz)

GYURGYÁK JÁNOS

Lassan odáig jutunk, hogy már nem is értjük egymás nyelvét. Nem abban az értelemben, hogy az alanyt, állítmányt nem úgy használjuk, hanem a kulcskifejezések, a történelemhez és a politikához való viszonyunk diametrálisan eltér egymástól. S ez örült nagy baj.

Lehetett volna hivatásos focista is, hiszen évekig játszott a másodosztályban. Lehetne a Fidesz egyik vezéroszlopa, hiszen a főszerkesztője volt a párt egyik előzményének tekinthető *Századvég* folyóiratnak, sőt, még a híres, Nagy Imre újratemetésén Orbán Viktor által elmondott beszéd is járt a szerkesztői tolla alatt. Gyurgyák János végül történész és könyvkiadó lett, az igényes társadalomtudomány szolgálatában.

Legutóbb megjelent egy esszéje, amiben nagyon keményen fogalmaz. Kiragadtam belőle egy részletet: „Talán a múlt század negyvenes éveit kivéve nem volt még egy olyan korszaka a magyar történelemnek, amikor a gazdasági, politikai és intellektuális elitbe ennyi ámokfutó, eszelős és köztörvényes bűnöző került volna” Voltak, akik mondták, hogy nem kellene így fogalmazni?

Elég sok telefont, levelet kaptam. Összehasonlíthatatlanul többet, mint amit a tudományos monográfiáim után szoktam kapni.

A negyvenes évek magyar politikai elitjéről szól, a különböző miniszterelnökökkel, Horthy kormányzóval, a zsidótörvények meghozatalával. Valóban összehasonlítható a mai rendszerrel és politikai elittel?

Egyrészt azt írtam, hogy a negyvenes éveket kivéve, amibe beleértem a negyvenes évek végét is. Másrészt azt gondolom, hogy a különböző korok elitjeinek teljesítménye igenis összehasonlítható, még ha nincs is ennek kialakult metodikája. Mindenesetre érdekes a felvetése. Két megoldás kínálkozik. Az egyik, amire gondolni sem merek, hogy nincs igazam. De van egy másik is, nevezetesen hogy Magyarország tényleg következmények nélküli ország, ma még inkább, mint valaha.

Fritz Tamás kifejezésével élve.

Ebben az értelemben ez az ország tulajdonképpen mindig is az volt. Hiszen legnagyobb gondolkodóink évszázadok óta, de különösen az elmúlt században Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig, Jászi Oszkártól Kunfi Zsigmondig erről a jelenségről írtak, s ezzel a problémával küszködtek.

Rendben van, de ennél sokkal erősebb, amit itt állít, hogy köztörvényesek, ámokfutók, eszelősök, bolondok... – hogy soha ennyi nem volt. Miközben a negyvenes években ott volt Bárdossy, Imrédy, Kállay...

Akkor most sorolhatnám azokat, akik ebben az időben a közjóval, az ország helyzetével mégiscsak törődtek, mégiscsak erről írtak, a *Nyugattól a Magyar Szemléig*, függetlenül attól, hogy melyik táborba tartoztak. De ma a politikai elit két tábora a közjóval abszolút nem foglalkozik, s ha igen, akkor csak propagandisztikus céllal. A politikai elit álmokat kergető illuzionistákból áll, az értelmiségi elit pedig nem írja meg azt, amit meg kéne írni. Ugyanakkor mindenből dől a panasz, az egyedi, konkrét esetek felsorolása. Furcsa, kettős beszéd alakult ki Magyarországon, mást mondanak négy szemközt, s mást nyilvánosan. Arra akartam utalni, hogy sokszor volt Magyarországon olyan értelmiségi elit, vagy voltak az értelmiségi elitnek olyan tagjai, akik a valóság nevű nagybátyánkból indultak ki, most azonban ezt nem érzem. Történelmi ismereteim alapján mondom, hogy én ilyen mértékben nem törődöm és következmények nélküli országot még nem láttam.

A panaszkodásra kicsit rímel, hogy önt nagyon gyakran nevezik pesszimistának különböző kritikákban. Ha az ember elolvassa két, az ezredforduló óta megjelent kötetét, nagy vonalakban az egyiknek a témája a zsidókérdés, a másiknak a magyar nemzeteszmé alakulása: mindkettő tűzfészek. Abból is érezni, hogy csalódott a rendszerváltásban, a rendszerváltó generációkban, melyeknek a kezében volt a lehetőség, hogy változtassanak, mégsem változtattak. Ön is a rendszerváltó generáció

tagja. Ön is jóban volt a rendszerváltó politikusokkal, a Bibó-kollégistákkal. Miért alakult ez úgy, hogy bizony inkább a jobboldalra tesz megjegyzéseket?

Ez egy váratlan és jó kérdés... Mert tulajdonképpen rosszabb a véleményem a mai uralkodó szocialista és liberális politikai csoportosulásról.

De mégsem ezt érzi az ember, ha önt olvassa.

Nem várok ugyanis az úgynevezett balliberális elittől semmit, míg a másiktól...
Miért nem?

Kedvenc történészem, Szekfü Gyula egyszer úgy fogalmazott, ahhoz, hogy mi megmaradjunk magyaroknak, három kötődés szükséges: ragaszkodnunk kell a vallásunkhoz, a történelmünkhöz, végül pedig a műveltségünkhöz. Ezt a megállapítást ma is érvényesnek gondolom. Ez a három dolog számomra ma is rettenetesen fontos. A baloldalt azonban az elmúlt száz évben éppenséggel – enyhén szólva – nem ezek az elvek irányították. Következésképpen én ettől a garnitúrától olyan sokat nem vártam. Tulajdonképpen pontosan azt kaptam, amit vártam. Semmit. Kezdvé a privatizációtól egészen a felelőtlen kormányzásig. A népi mozgalomról írott esszémben azért azt megjegyeztem, hogy a magyar baloldalnak, ha úgy tetszik, a szocialista baloldalnak volt egy nagyon erős és markáns népi vonala is, amely gyakorlatilag mára elpárologott.

A nemzeteszéméről írt kötetének epilógusában is szerepel, hogy a népi gondolkodók mennyire eltávolodtak vagy a peremére kerültek a baloldali gondolkodásnak. Most egy másik idézetet olvasok a kötetből: „Most két nagy tehetségű, környezetéből magasan kiemelkedő, de a nemzet szempontjából meddő, öncélú és önpusztító küzdelmet folytató politikus van” Önnek, aki végigvizsgálta, hogyan alakult a nemzeteszeme a különböző ideológiák tükrében, van-e arról képe, hogyan lehetne ma hitelesen, nem öncélúan, nem meddőn és nem önpusztítóan képviselni a magyarságot?

Csupáncsak egy szó! Közjó! Ez lenne az a szó, amiből kibontanám az egész gondolatsort. A közjó képviselete az, amit én ma hiányolok. Nem az önérdek, nem a párt vagy saját gazdasági csoportosulásom finánciális érdeke, hanem ezen túlmutató valami... Ezt ma nagyon-nagyon hiányolom.

De ha rendben van a közjó egy országban, az a nemzetnek nagyon fontos, ám attól még a nemzet tagjai önmagukat nem fogják magyarként definiálni.

Pedig a közjó akarása és képviselete nélkül nincs normális politikai közösség. A rendszerváltás idején két-három év alatt lehetett milliárdossá válni, azaz a magánérdek vált elsődlegessé. S mindenkit, aki a közjóra őszintén próbált hivatkozni, legjobb esetben is szerencsétlen álmódóznak tartottak. Semmi sem maradt a közgondolkodásban, a mentalitásban, ami a közjó iránti érzékenységet fenntartotta volna. Pedig ha lenne, akkor, azt gondolom, lenne olyan nemzeti minimum, ami alapján el lehetne indulni. A szembenálló szekértáborok elvei, de még inkább politikai gyakorlata kölcsönösen kioltják egymást. S ha ez így van, akkor nincs miről beszélni, addig nincs és nem is lesz nemzet. Lassan odáig jutunk, hogy már nem is értjük egymás nyelvét. Nem abban az értelemben, hogy az alanyt, állítmányt nem úgy használjuk, hanem a kulcskifejezések, a történelemhez és a politikához való viszonyunk diametrálisan eltér egymástól. S ez örült nagy baj.

De abból, amit most elmond, arra kell következtetnem, hogy csalódott azokban, akikkel tulajdonképpen együtt indult egy rendszerváltó folyamatban, mert nem teljesítették be a közjót, mert nem találták meg azt a közös nevezőt, amit meg kellett volna?

Azt mondhatnám, hogy sokkal többet vártam, nem tőlük, hanem magunktól. A többes szám első személyben való fogalmazás nem véletlen. Ez nem nyelvtani kérdés, hanem ízlés és felelősség kérdése. Sokkal többet vártam saját generációmtól, ha úgy tetszik, saját magunktól.

Még mindig azt mondja, hogy „mi” rontjuk el? Vagy most már „ti”?

Nem. Azt gondolom, hogy ez a generáció elszalasztotta a lehetőséget, aminek természetesen én is része vagyok. A felelősség pedig közös. Persze kinek-kinek a maga mértékében.

Az ön által főszerkesztett Századvég című folyóiratban azt írta Gergely András történész, volt nagykövet: „Végórát éli a népies-urbánus ellentét. Magyarországon is beköszöntött a tömegdemokrácia korszaka, amely az értelmiség által artikulált ellentéteket a tömegpártok számára értelmezhetetlenné, idejétmülttá és végső soron feleslegessé teszi” Tehát a Századvég ki merete mondani ebben a számban, hogy vége a népi-urbánus vitának. Erre rá pár hétre a Hitel című folyóiratban Csoóri Sándor úgy fogalmazott, hogy most már végképp nem lehet majd ezt a két tábort összeolvasztani, ezek most már teljesen elváltak egymástól. A rendszerváltáskor gyakorlatilag két hónapon belül érezhetően két nagyon ellentétes és nagyon határozott nyilatkozat vagy cikk látott napvilágot: nem lehetett már akkor tudni, hogy ez ebben a formában nem fog működni?

Azt gondolom, hogy ez volt az én nemzedékemnek az egyik legnagyobb illúziója. Mi ezt nem csak azért írtuk, mert különbözni akartunk az előttünk járóktól, hanem egyrészt nem volt annyi történelmi ismeretünk, nem volt annyi valóságismeretünk, hogy tudtuk volna, hogy ezek az ellentétek menynyire mélyek, és mennyire beleivódtak a magyar társadalomba, különösen az értelmiségi elitbe. Másrészt pedig volt egyfajta nemzedéki lázadás jellege az egésznek, hogy most jövünk mi, és mi majd megmutatjuk, hogyan is kell ezt az országot irányítani, hogyan is kell rendbe hozni a dolgokat. Totális illúzió volt.

Ön nem akart például politikus lenni, politikussá válni a Fidesszel együtt?

Van egy fontos mérce az ember számára. Ha szabadon dönthetnénk, akkor hová mennénk inkább? A parlamentbe vagy a könyvtárba? Én a könyvtárban érzem jól magamat, és nem elsősorban azért, mert megvetem, mocskos dolognak tartom a politikát. Talán meglepő módon azokra a kérdésfelvetésekre, amelyek engem igazán izgatnak, ott jobb válaszokat kapok. Tehát – átvitt értelemben – Szabó Dezsővel, Németh Lászlóval, Szekfű Gyulával vagy Jászival beszélgetve jobban érzem magam. Mély meggyőződése, hogy ha meg akarom érteni azt a káoszt, ami körülöttem tombol, akkor számomra rendkívül sokat mond a történelem, a magyar történelem megértése.

Jó, ezt elfogadom, de egy picit visszamegyünk még. Ugye, ön tanította a Bibó-kollégistákat, akik később a Fideszt alapították?

Volt, akinek szemináriumot vezettem, volt, akivel egy szemináriumba jártunk. Ez ma már furcsa és érthetetlen, de akkor ez így volt. S ez volt az egészben a legszebb, együtt akartuk megérteni és talán megváltoztatni a magyar világot, s nem igazán érdekelt a tanár-diák viszony.

Nem is volt akkora korkülönbség.

Így van.

Ön mit adott hozzá az akkor még alakulófélben lévő Fideszhez? Mi az, amiben érzi a saját hatását?

Talán két dolgot. Egyrészt van egyfajta filológusi hajlamom, amit sajnos nem tudok kinőni. Jó lenne ugyanis, ha már az ember maga mögött hagyta volna ezt a korszakot, s nem filologizálna ennyit. Mert az következik ebből, hogy ha egy problémát ki akarok bontani, akkor a végén lesz belőle egy húszíves tanulmány, s rámegy öt évem. Ez nem a mai kor elvárása. Tehát egyrészt volt tapasztalatom, hogyan kell megcsinálni egy lapot, hogyan kell összerakni, megszerkeszteni egy kiadványt. A másik, hogy azt a fajta radikalizmust, amellyel a nálam fiatalabbak gondolkodtak, és amit képviseltek, kicsit mérsékeltek.

Lehűtötték egy kicsit a társaságot?

Így is lehet fogalmazni, de én inkább azt mondanám, lehoztuk a földre őket. Természetesen ez abból is fakadt, hogy mi még a Kádár-rendszerből megkaptuk a magunk részét.

Akkor inkább a filológus-rendszerező agyhoz kötődik, hogy ön volt az, aki Orbán Viktor Nagy Imre újratemetésénél mondott beszédét egy kicsit összerázta, összepofozta. Ez igaz? Ha úgy tetszik, szerkesztette?

A korra jellemző, ahogyan ez lezajlott. A Századvég című lap szerkesztősége eleinte a Tóth nevű kocsmában székel, azután a Bibó-kollégiumban kipakoltuk egy szobából az ágyakat, így lett egy háromszor három méteres szerkesztőségünk. Mindenki ott ült, és aki bejött, az beleszólt a szerkesztésbe. Nem volt hierarchia. Itt került a kezembe az a beszéd, amit Kövér László és Orbán Viktor közösen írtak, és azért akadt benne néhány stiláris probléma. De nem a hangvétel szempontjából.

Tehát nem hűtött rajta? Pedig utólag éppen a radikalizmusát kritizálták.

Nem. Azt hiszem, hogy nem, sőt biztos vagyok benne, hogy tárgyi javításokat nem csináltam. Bejöttek a szerkesztőségbe, letették a beszédet, és én megnéztem. Imádok bíbelődni a szövegekkel, tehát megnéztem, és hoppá, itt nem stimmel ez meg az. Javítottam rajta. De ez a tárgy szempontjából igazán nem volt jelentős. Azt gondolom, hogy ez kettőjük teljesítménye volt.

Szóval így nem lett politikus, ehelyett egy kiadó vezetője, most már tizennégy éve. Mindenki azt mondja, hogy az Osiris Kiadó sikertörténet, mert el tudott indulni, mert fel tudott futni, ki tudott adni több száz kötetet egy évben. De azért ez ma már nem így van, nyilván a világgazdasági kérdések és az állami támogatás miatt. Most hányan dolgoznak az Osirisben?

Velem együtt öten.

És mi volt a fénykorban? Hányan dolgoztak?

Huszonöt-huszonnyolcan.

Azért ez nagyon jelentős különbség.

Mi az, hogy! Volt év, amikor elértük a háromszáz címet, most meg a harmincat.

Olvastam önről egy jellemzést. Nehogy megsértődjön, csak fölkaptam rá a fejem.

Nem vagyok sértődékeny típus.

Az ÉS-ben 2002-ben Rádai Eszter írta – másokra hivatkozva –, hogy „Rákosi Mátyást nem övezte akkora félelem az ötvenes években, mint ma a könyvesek között Gyurgyák Jánost”.

Nem tudom. Nem hiszem. Ezt talán mástól kellene megkérdezni. Az igaz, hogy nagyon szigorú vagyok szerkesztési kérdésekben, nem ismerem se istent, se embert, ez valóban igaz... Ha valamit rossznak találok, nem mérlegelek, akadémikusok kéziratát úgy dobom a kukába, mint annak a rendje... Sokáig ugyanis nem tudtam aludni, ha bejött egy nagy név, s nem tetszett az írása. Meg kellett volna mondanom az elején, hogy ezért vagy azért, de eleinte nem volt tapasztalatom, a könyvkiadást ugyanis magamtól tanultam. Következésképpen mismásoltam, vagy elbujdokoltam, vagy mindenféle dolgot kitaláltam. Akkor, amikor ez már elért egy kritikus tömeget, rájöttem, hogy ez így nem fog menni, meg kell mindenkinek mondani azt, amit gondolok.

Azóta őszintén megmondja a szerzőknek?

Abszolút.

Lehet, hogy ezért elpártolnak néhányan?

Biztosan. Egészen biztosan.

Lehet, hogy nincs igazam, és téves a tendencia, de végignéztem néhány általam nagyra tartott történész eddigi kiadóit. Nagyjából 2005-ig mindent az Osiris adott ki, most már nem. Ennek lehet köze ahhoz, hogy ön azt mondja, hogy nem?

Azt vettem észre, hogy ezt a fajta kritikát a szerzők többsége inkább becsüli, még ha nem is fogadják mindig jól. Tudhatják, hogy nem hátsó szándékkal mondom, amit mondok. Nagyon hosszú ideig szerkesztettem is a kézírataikat. Ma már csak nagyon kivételes esetekben teszem ezt meg, ha nagyon jó barátomról van szó, vagy nagyon fontosnak tartom a könyvet.

A fő kérdés mégis az, hogy miért tizedelődött meg a kiadványaik száma.

Magyarországon másként alakult a könyvkiadás, mint ahogy eredetileg elgondoltuk. Az eredeti elképzelés ugyanis az volt, hogy alakulnak majd újonnan szerveződő kiadók, s megmaradnak az állami kiadók is, és ezeket a kiadókat többféle mecénatúra fogja támogatni. 1989 után a Soros Alapítvány a magyar könyvkiadás ötven százalékát finanszírozta, ez az évezred végére megszűnt. Maradt a magyar állam, de az állami támogatás 2008-ra majdnem a nullához közelített, a gazdasági elitet pedig sohasem érdekelt a könyvkiadás, kivéve, ha a saját könyvüket akarták megjelentetni. Azért mondom, hogy a nullához, mert az a pénz, amit a magyar könyvkiadás befizet a Nemzeti Kulturális Alapba, az gyakorlatilag több mint...

... több mint amit visszakaphat pályázatból.

Meggyőződésem, hogy több, de az NKA elnöke, Harsányi László szerint kevesebb. Lényegileg nincs különbség a között, hogy egy picit több vagy egy picit

kevesebb. Amikor háromszáz kiadványunk jelent meg egy évben, nem kellett azzal foglalkoznom, hogy pénz után futkossak. Tartott ez egészen a kilencvenes évek közepéig. Egyetlen feladatomból volt: eldönteni, hogy mi jó és mi nem. Ma, ha valaki azt mondaná, hogy János, jelentess meg háromszáz címet, és háromszázmilliót kapsz, nem vállalnám.

Miért nem?

Egyrészt csinálja már ezt egy fiatalabb generáció. Teljesen őszintén mondom, hogy főszerkesztő, folyóirat-szerkesztő nem lehet valaki büntetlenül évtizedeken keresztül, mert az agya begyöpösödik, s mindenféle előítéletei keletkeznek.

Másrészt?

Nincs Magyarországon ennyi jó kézirat.

Ha jó kéziratokról beszélünk: Debreczeni József Orbán Viktorról írt könyve jó könyv?

Debreczeni három könyve az Antall-, az Orbán- és a Gyurcsány-könyv. Szerintem az első a legjobb, aztán a középső, és az utóbbi szerintem már nem annyira jó. Továbbra is azt gondolom, hogy Debreczeni a magyar politikai életrajzírásban a legjobb, akit én ismerek.

De nem minden felhangtól mentesen írta ezeket a könyveket.

Egyre kevésbé írta felhangtól mentesen ezeket a könyveit. Most nagyon furcsa lesz, amit mondok elhatároztam két vagy három évvel ezelőtt, hogy nem akarok többé politikai könyvkiadással foglalkozni.

De addigra már kapott egy nagy oldalrúgást Orbán Viktor, akivel együtt indultak, az említett könyv által.

És kapott aztán mindenki más is. Ma már óvatos lennék, hogy ilyen könyvet egyáltalán kiadjak, mert ha úgy kezdtük ezt a beszélgetést, hogy következmények nélküli ország, akkor itt azért ő nagyon kemény dolgokat írt meg. Szerintem akkor jól írta meg. Ez egy lassú folyamat volt, amíg eljutottam odáig, hogy ez a fajta politikai könyvkiadás engem nem érdekel, és vissza az örök értékekhez.

De mielőtt megjelent volna ez a könyv, és nem véletlenül maradok az Orbán Viktorról írt Debreczeni-könyvnél, nem tudta, hogy furcsa visszhangjai lesznek, vagy hogy ez egy politikai csalódás nyomán és politikai cél érdekében íródott könyv?

Nem, én nem gondolom, hogy ezeket Jóska így írta volna. Másrészt meggyőződésemm volt még akkor, hogy ezzel a politikai elittel lehet még valamit kezdeni. Tehát ha lesz egy normális politikai könyvkiadás, annak lehet haszna. Amikor megálmodtam az Osiris Könyvkiadót, azt gondoltam, hogy megcsinálom a magyar Blackwell kiadót. Ez több szempontból is illúzió volt. Először is nincs ennek értelmiségi bázisa, másodszor nincs ennek Magyarországon piaca, harmadsorban nincs az a kéziratmennyiség. Gyakorlatilag egy jórészt alapját vesztett felépítményről van szó az Osiris esetében.

Az különösen furcsa helyzet lehetett, amikor a saját könyveiről kellett döntenie, vagy a saját könyveit és kéziratait kellett kritizálnia szerkesztői szempontból.

Gondolom, segítségül kért történészeket, akiknek esetleg odaadta a kéziratot. Vagy itt van most a legújabb munkája, ami tulajdonképpen képek gyűjteménye a XIX. század

közepétől egészen a XXI. századig: ezeket ki bírálja el?

Én. Ez okozhatna problémát. Okozhatna olyan problémát, hogy...

Hogy beleszeret a szövegébe.

Ennél súlyosabb a dolog. Nevezetesen, egy kiadó ne adja ki a főszerkesztőjének a könyveit. Ebből a szempontból kényelmes helyzetben vagyok, mert mind a két könyvemre kaptam felkérést, hogy vigyem át máshova. Mégsem vittem, mert az Osiris egy műhely is. Egyrészt van itt két szöveggondozó, őket tartom Magyarország legjobb szöveggondozóinak, Fedor Sára és Gábor Luca. És van itt hat-nyolc ember, sajnos, ezek közül jó néhányan már nem élnek, akiknek a véleményére nagyon adok, adtam. Kerényi Ferenc, Domokos Mátyás, Lakatos András, Benda Gyula, Réz Pál, Romsics Ignác. Nekik odaadom a kéziratot, és az örült nagy dolog ma Magyarországon, hogy hajlandók elolvasni, és elmondani a kendőzetlen véleményüket. Ezt én rettenetesen fontosnak tartom.

Egy másik kiadónál is meg lehetett volna tenni, hogy ők olvassák el előbb.

Nem gyakorlat. Tulajdonképpen nagyon sokszor azt veszem észre, hogy úgy jelennek meg kéziratok, hogy senki nem olvasta el őket. Ez az időszak most jött el igazán, mivel a támogatás megszűnt, a piac leépült, következésképpen szaporodnak a postaláda-könyvkiadók. Tehát ha most üzletet akarnék csinálni, akkor postaláda-könyvkiadót csinálnék – természetesen nem akarok. A szerzők finanszírozzák a saját könyvüket, és ott egy olyan szerkesztőnek, mint amilyen én vagyok, azzal a vastag fekete tollal, amivel én rendelkezem, olyan sok szerepe már nem lesz.

Volt olyan időszak, amikor futballból tartotta fenn magát. NB II-es játékos volt, és a mai napig az íróválogatott tagja. Gondolom ha már nagyon elege van az irodai munkából, akkor ez az, ahol ki tud kapcsolódni: elmegy focizni.

Nemcsak focizni. Jégkorongozni, teniszezni, focizni és úszni. Naponta másfél-két óra.

Amikor könyvtárakban ül, száz-százhusz ember életrajzát és munkásságát követi épp nyomon, vagy vidéki könyvtárakba megy fényképeket felkutatni, akkor hogyan lehet erre időt szakítani?

Egyrészt az embernek arra van ideje, amire akar, másrészt meg szeretni kell dolgozni. S én nagyon szeretek dolgozni, még hozzá lehetőleg hatékonyan. Következésképpen azt a nyolc-tíz órát kell nagyon hatékonyan beosztani, és akkor marad másra is.

Ha a saját könyveit nézi, akkor melyikre a legbüszkébb, vagy melyik az, amelyiket a legnagyobb teljesítménynek tartja?

Az Ezzé lett magyar hazátok címűt.

Tehát a nemzeteszme.

Szerintem ez volt az a legbonyolultabb probléma, aminek egyszerűen ma már nem mernék nekimenni.

(2008. tél)

HACKI TAMÁS

Az embernek nem volt szabad füttyülnie az utcán, az iskolában, a színházban, a templomban, és én ezt mind csináltam: úgy csináltam, hogy szerették, sőt még fizettek is érte.

Mindenki emlékszik arra, hogy nem csücsörített 1962-ben az első *Ki mit tud?-on*. Azt mondják, csicssergett, mint egy madár. Így jutott ki Helsinkibe a Világifjúsági Találkozóra, vagyis a VIT-re is, és aztán a csicssergő magyar füttyművész, *Hacki Tamás* elrepült Németországba, ahol elismert orvosprofesszorként tartják számon.

Egyszerűen nem lehet véletlen, hogy valaki, akit már tizennyolc évesen népszerű füttyművészként tartanak számon, évtizedek alatt elismert, hangképzéssel foglalkozó professzorrá válik. Mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás?

A tyúk.

Az melyik?

A füttyülés számomra annyit jelentett, hogy a hangképzéssel, a hallással, a zenével, a zenei hallással sokat foglalkoztam. Az orvosi egyetemi tanulmányaim végén ezért választottam először a fül-orr-gégészetet.

Akkor előbb volt a füttyülés?

A füttyülés már ötéves koromban elkezdődött.

Később kezdett el érdeklődni a hang képzése iránt?

Pontosan. Először ugyan fül-orr-gégészettel foglalkoztam, de aztán később rátaláltam erre a specialitásra az orvostudományon belül, a foniátriára.

Tisztázzuk, mi is ez pontosan, mert szerintem nagyon kevesen ismerik itthon, Magyarországon! Egy nagyon összetett tudományról van szó. Mihez áll közelebb, a fül-orr-gégészethez vagy a logopédiához?

Talán valahol félúton helyezkedik el. A foniátria orvosi szakterület, amely a hangképzés, az artikuláció betegségeivel foglalkozik. Németországban a gyermekkori beszédfejlődési zavarok és a gyermekkori hallászavarok tudománya is egyben. Funkciózavarokkal foglalkozik, például pszichogén hangképzési zavarokkal, amikor az ember egy lelki sokk vagy egy nagyon szomorú esemény miatt egyszer csak elveszti a hangját, és hirtelen csak sutogni tud. Ez nem szervi zavar, hanem funkcionális, amit a foniáter lát meg először, és a későbbi gyógyításban legtöbbször munkatársa lesz egy logopédus.

Az ön életében hogyan van jelen a fütty és a tudomány tandemje? Jól megférnek egymás mellett, vagy azért bizonyos időszakokban egyik vagy másik felülkerekedik?

Így van pontosan, ahogy feltételezi. Van egy viaskodás bennem olyan

értelemben, hogy mind a kettőhöz idő kell. Volt olyan időszak az életemben, hogy olyan sok sikerünk volt az együttesemmel, az Ex Antiquisszel, hogy ez átmenetileg háttérbe szorította az orvostudományt, a klinikai munkámat. Azután jött később egy időszak, amikor olyan iszonyú sokat kellett dolgoznom mint orvosnak, hogy az visszaszorította a zenei tevékenységemet. De a lelkemben a kettő nagyon jól megfér egymással.

Ezt talán le tudom fordítani évszámokra is. Mintha 1986 és 1999 között kevesebbet zenélt volna, s ugyan nem redukálta nullára a fellépések számát, hiszen volt egy nagy japán turnéja, s fellépett különböző kongresszusokon is, mégis ez az időszak volt az, amikor háttérbe szorulhatott a zenélés. Talán akkor olyan szakaszba ért a tudományos munkájában, hogy nagyobb szükség volt a teljes odafigyelésre?

Nagy szükségem volt az időre és az energiámra. Nyolcvanhatban utaztam a családommal Hannoverbe az Orvostudományi Egyetemre, az ottani foniátriai klinika meghívására. Bár csak két évre mentünk, idestova huszonkét év lett belőle. Egy német klinikán, németül, német környezetben és a német orvosi szokások szerint kellett fölépítenem egy karriert. Egyszerre a klinikai munkát és egy tudományos karriert is. És ez nagyon sok munkával járt.

Tehát 1985-ben megszületett a döntése Budapesten, hogy nyolcvanhattól Németországban folytatja a pályafutását. Az egész család kikerült egy másik világba, egy másik kultúrába. Vagy nem volt ilyen éles a váltás?

Természetesen sok szempontból éles volt, nagy volt a különbség. Ez tényleg egy más kultúra annak ellenére, hogy mi az európai kultúrához tartozunk, és annak ellenére, hogy mi fiatalokunkban talán többet tanultunk Goethéről és Schillerről, mint a kortársaink Németországban. Mert ezt a kultúrát mi mindig is tanultuk. Azt is hozzá kell tennem, hogy 1971-től rendszeresen fölléptem Németországban, nagyon sok barátom és ismerősöm volt. Ennek ellenére az átállás óriási nehézséget jelentett, hiszen nemcsak nekem kellett adaptálódnom, hanem a családomnak is.

Csupán családdilag volt az? Vagy ezen túl is volt, amit nehéz volt megszoknia, például az orvosi protokollt?

Az orvosi protokoll nagyon jó példa. Idehaza hozzászoktunk, hogy az egyik kollégám egy borítékot küldött a beteggel, és rá volt írva: „Kedves Tamás!”, vagy „Kedves Kolléga! Nézz bele a gégejébe, én ugyan nem látok semmit, de te a foniátriai szemeddel talán látsz valamit.” A borítékot átadta a beteg, én kinyitottam, elolvastam, majd a hátára odaírtam, hogy „Kedves János! Kedves Kolléga! Ezt és ezt láttam.” Lezártam és odaadtam a betegnek. Ezzel szemben Németországban kaptam egy levelet, melyben számos kérdés állt, majd a beteget megvizsgáltam én, megvizsgálta az audiológus, a logopédus, mindebből egy hatalmas levelet kellett csinálni. Ezt a levelet nem a beteg kezébe kellett adnunk, hanem elküldtük a beteg háziorvosának, a beteg szakorvosának és a betegnek magának. Ez önmagában olyan óriási különbség volt, hogy hosszú éjszakák munkájába tellett, míg megszoktam.

Volt még ilyen nehézség?

Borzasztó nehéz volt megtanulni, hogyan működnek a bankautomaták, a pénzautomaták. Akkor még Magyarországon nem volt egy se. Vagy, hogy miként kell

bemenni egy mélygarázsba, és hogyan kell kijönni onnan.

Hogy lehetett 1985-ben családotul áttelepülni Nyugatra? Vagy ön kiváltságos volt?

Akkor már meghívás alapján, engedélyek tucatjait megszerezve ki lehetett menni öt évre dolgozni. Az én meghívásom két évre szólt, és úgy gondoltuk, hogy két év múlva visszajövünk. Tehát abszolút legális volt.

Akkor nyolcvannyolcban lejárt a meghívás.

A meghívást ott meghosszabbították, itthon kérvényezni kellett, hogy engedélyezzék.

És semmi probléma nem volt az ügymenetben?

Probléma mindig volt, mert a Belügyminisztériumhoz, ilyen meg olyan minisztériumhoz, mindenféle hatóságokhoz kellett futkározni, hogy meghosszabbítsák, de meghosszabbították. Aztán jött nyolcvankilenc, onnantól kezdve már simább ügy volt. Kilencvenben a magas tudományos fokozatot, a habilitációt elérve már természetes volt, hogy ott keresek magamnak munkát.

Egyszerűen kint ragadt, ha szabad így lefordítanom.

Így van.

A turnék miatt sok ország kultúrájába bepillantott már a nyolcvanas évek előtt, így talán könnyebb dolga volt a beilleszkedéssel is.

Én mindig egész jól adaptálódtam, alkalmazkodtam az utazások során a környezethez. Ez előnyt jelentett, de ennek ellenére nem volt könnyű. Legalább tíz év kellett, vagy talán még több ahhoz, hogy igazán alkalmazkodjunk, és igazán otthon érezzük magunkat, annak ellenére, hogy egyetemi tanár lettem, hogy ismertek, hogy a feleségem is tudott dolgozni és a gyerekeim is szépen haladtak a tanulmányaikkal Németországban. Én nem csodálom, ha olyan emberek, akik nem ismernek egy nyelvet vagy nincs olyan szerencsés szakmájuk, mint az enyém, tán soha nem is tudnak beilleszkedni egy idegen társadalomba.

Azért a hazai társadalomhoz való adaptálódás is kérdés. Főleg a hatvanas, hetvenes években, amikor, mondjuk, a MIDEM-re ment Cannes-ba, vagy különböző körutakon járt, feltételezem, nagyon keményen figyelték, vagy mindig volt valaki a társaságban, aki aztán később jelentéseket írt.

Azt hiszem, mindig voltak olyanok, akik figyelték minket. De nagyjából szerencsénk volt. Amikor kollégáim disszidáltak, mert két ilyen eset is volt, akkor bizony be kellett menni a Belügyminisztériumba, és el kellett mondani, hogy mi erről nem tudunk, nem is sejtettük, hogy valaki kinn marad, tehát tisztára kellett mosni magunkat. Mindig féltünk, hogy talán ez a végét jelenti majd a turnéknak, és többé nem utazhatunk.

És tényleg nem tudták soha?

Tényleg. Akik elmentek, azoknak volt annyi eszük, hogy titokban tartották. Olyan sok adminisztratív nehézség volt, amiről ma a fiatalok nem is tudnak. Minden egyes utazás előtt a Belügyminisztériumtól ablakot kellett kérnünk, egy pecsétet az útlevelünkbe. Vagy a munkahelyemen minden egyes utazás előtt engedélyt kellett kérnem az igazgatótól, hogy elmehetek külföldre. Volt olyan, hogy a katonai elhárító

behívott előtte, és elmagyarázta, hogyan kell külföldön viselkednem, ha netán megközelítenének.

Volt olyan is, hogy azt a választ kapta, hogy nem mehet?

Volt. Egy Gilbert Bécaud-show-ra hívtak az Olimpia Színházba Párizsba. Gilbert Bécaud sanzonénekes óriási sztár volt annak idején az egész világon. Akkor úgy gondolta a hadsereg, hogy engem feltétlen be kell hívni katonának, mint orvost, hat hónapra. Kértem engedélyt, szaladgáltunk a minisztériumba, hogy elhalaszthassam ezt a katonaságot, mert nagyon-nagyon jó lett volna elmenni. Azt a választ kaptam, hogy Hacki elvtárs – benn voltam valakinél személyesen, akkor mindenkit elvtársaztak –, más művész elvtársaknak is el kell menni katonának, önnel sem tehetünk kivételt, szükség van a hazának az ön szolgálatára. Képzelteti, milyen nagyszerű katona voltam...

Éreztem ebben némi cinizmust és iróniát.

Pontosan. Az örkabát, melyben őrt álltam, a földig ért nekem, és a géppisztolyt alig bírtam el, de ennek ellenére behívtak, és nem mehettünk el az Olimpia Színházba. Aztán elmentünk később, de ez már nem a Gilbert Bécaud-show volt.

Annak egy picit nehezebb dolga van, aki szövegeket ad elő, mert a szövegbe mindig bele lehet kötni. Nem tudom, hogy önnél voltak-e áthallások? És, mondjuk, ha különböző országokba ment, megváltoztatta-e egy picit a repertoárt, hogy az mást jelentsen az ottaniaknak?

Egyrészt mi klasszikus darabokat dolgoztunk föl. A kommunista időkben a kulturális vezetés konzervatív volt a végtelenségig. És amikor elkezdtünk „szemtelenül”, de néha valóban szemtelenül klasszikus darabokat kicsit nyugati mintára feldolgozni, akkor jött fentről a vélemény, hogy ezt ne, ezt ne csinálják!

Emlékszik, melyik darabra mondták, hogy talán ezt nem kéne elfütyülni?

Az NDK-ban voltunk, Lipcsében a nagyvásáron. Az NDK vezetése nagyon fontosnak tartotta, mert ez volt a kirakat Nyugat felé, és meghívtak minket a gálaestre. A gálaest próbáján Bach-darabokat próbáltunk, és az ottani kultúratyaúristen kontrollálta a repertoárt. Odajött hozzánk, és azt mondta, hogy Lipcsében nem csinálhatunk Bach-földolgozást. Ez tulajdonképpen a konzervativizmusuk miatt volt. Meg kellett változtatnunk a programunkat.

A politikával való viszony itthon sem indult felhőtlenül. Hatvankettőben volt egy kis gikszer. Önt kihagyták abból a delegációból, melyet a VIT-re küldtek, aztán a nézők mégiscsak beszavazták.

Sokan mehettek akkor a VIT-re, de az én úgynevezett kategórianélküliségem valóban problematikus volt. Én ezt nem gondoltam politikai ügynek, de nagyon sokan politikát csináltak belőle. Mókás volt a levelek áradata, nagyon sokan telefonáltak a televízióba, és leveleket írtak. Egyik-másik néző azt írta, hogy a magyar tehetségeket nem értékeli ez a rendszer, tessék megengedni Hacki Tamásnak, hogy első díjat kapjon, és kimenjen a VIT-re. Én akkor, tizennyolc évesen ebből nem sokat éreztem – utólag látom, hogy olyan értelemben volt benne politika, hogy a kultúrpolitikusok úgy érezték, nem lehet megtenni az emberekkel, hogy a kedvencüket, ezt a fiatalembert ne küldjük el a VIT-re.

Ön végül is azon szerencsések közé tartozik, akiknek olyan komolyan nem gyűlt meg a bajuk a kilencven előtti rendszerrel, nyilván attól eltekintve, hogy akkor nagy fájdalmat okozott, hogy nem mehetett ki Párizsba egy nagyon fontos show-ra. De végül is jól érezte magát Magyarországon a saját bőrében?

Tudja, tulajdonképpen mindig úgy van, hogy az emberek másokhoz hasonlítják magukat. Ha egy kínai – ma már nem így van, de régen ezt mondtuk – két marék rizst kap, az jobban érzi magát, mint aki egy marék rizst kap. Hát ez nálunk így volt, aki utazhatott, az természetesen nagyon jól érezte magát.

Muszáj megkérdezni, hogy kikérte-e a saját papírjait, hogy miket jelentettek önről, és hogy anno önt nem keresték-e meg, hogy jelentsen?

Szerencsémre nem kerestek meg, hogy jelentsek. Hadd mondjam őszintén, fogalmam sincs, hogy mit csináltam volna. Egyszer a minisztérium párttitkára azt mondta, hogy Hacki elvtárs, vagy Tamás – nem is tudom már, hogy mondta –, miért nem lép be a pártba, ilyen emberekre van szükség, mint maga. Mondtam, hogy én úgy gondolom, Magyarországot jobban képviselem Nyugaton, ha nem vagyok párttag, hiszen így elfogulatlanul tudok Magyarországról jól mondani. Ezt bevették.

Jó válasznak bizonyult. A nyolcvanas évek előtt, amikor még nagyon aktívan fűtyült, tulajdonképpen exportterméke lett Magyarországnak, vagy mondjuk úgy, nagykövete. De fontos ez még önnek? Ezt azért is kérdezem, mert kapott egy nagyon rangos állami elismerést Németországban a német és magyar kultúra közötti közvetítő szerepéért.

Igen, még mindig fontos, talán orvosi szempontból fontosabb. Amióta Németországban vagyok, több mint húsz éve, nagyon erős kapcsolatot tartok magyarországi szakmai társaimmal, megpróbálom a kint tanultakat itthon is kongresszusokon, orvosi gyűléseken személyesen és egyéb módon továbbadni, és ugyanígy meghívok Németországba, Regensburgba, az egyetemi klinikára magyar kollégákat. Nemcsak orvosokat, logopédusokat is. A díj részben erről szól, részben arról, hogy Bajorországban olyan intézményeket alapítottam, amilyenek eddig nem voltak. Rehabilitációs intézetet hangbetegek és nyelési betegek számára, állami logopédiai intézetet Regensburgban és környékén, ami addig nem volt.

Egyébként miért nem volt az egyetemnek intézete, amely a hangképzés betegségeivel foglalkozik? Miért kellett odamennie egy magyar orvosnak ezt létrehozni?

Miért ne lenne egy magyar orvos kreatívabb, mint a német kollégái? Én úgy érzem, hogy elég sok újat csináltam Németországban. Erővel és kreativitással telve érkeztem oda, már a tudományos pályám kezdetén új dolgokat találtam föl vagy dolgoztam ki, és ezért kaptam a tudományos elismeréseket. Amikor Regensburgban az egyetemi tanári, klinikai osztályvezetői állásomat elindítottam, átvettem, akkor a kreativitásom nem szűnt meg, hanem kihasználtam ezeket a lehetőségeket. Bajorországban még nem volt ilyen intézet. Volt Németországban egy hasonló rehabilitációs intézet, de ennek, amit én alapítottam, adtam egy speciális profilt.

Milyen profilt?

Ez egy bennfekvő rehabilitációs intézet, ami annyit jelent, hogy a betegek

három-négy hétig vannak ott, tehát nem ambulánsan. Olyan betegeket rehabilitálunk, akik tumorbetegség után operáción estek keresztül. Mondjuk a fél gégékük hiányzik, a nyelvük egy része hiányzik, a garatjuk egy része hiányzik, ezért nem tudnak hangot adni, nem tudnak artikulálni, nem tudnak nyelni, és szondán keresztül táplálják őket.

És mi volt addig ezekkel a betegekkel?

Ambulánsan kezelték őket. A klinikumnak ez a része az utóbbi tíz évben alakult ki Németországban, és ennek én úttörője vagyok.

Pedig már Leonardo lerajzolta, hogyan néznek ki a testiünk hangképző szervei, Kempelen már gyártott beszélőgépet, és mégis azt mondja, hogy ez a tudomány az elmúlt tíz évben ugrásszerűen fejlődött?

Nagyon-nagyon sokat fejlődött a tudománynak ez a része. A nyelés zavarai, a nyelési szerv betegségei az utóbbi tizenöt év ismeretein alapulnak, és Németországban is körülbelül tíz éve foglalkozik vele az orvostudomány intenzíven.

Mi az, amit nem tudunk? Mi az, amire választ kellene találnia, hogy ez a terület még nagyobb tudjon előrelépni?

Úgy gondoljuk, hogy a nyelés mechanizmusa most már felderített. De még mindig tovább kell tanulnunk azt, hogyan kell a nyelés zavarait jól kezelni. Tanulnunk kell, hogyan kell a műtéteket elvégezni, hogy a nyelésben fontos struktúrákat ne bántsuk, vagy helyette más olyan struktúrákat tudjunk „készíteni” a meglévő nyálkahártyából, izomból, kötőszövetből, melyek helyettesíteni tudják az eredeti szerveket. Ma már a hangot szinte mérnöki módon tudjuk javítani.

Hogy? A hangszálakon keresztül?

A hangszalagokon végzett műtéteket már mikroszkóp alatt végezzük, és tudjuk, hogy a hangszalagok melyik része nagyon fontos, melyiket kell kímélni, és amikor az ember valamit eltávolít a hangszálakról, hogyan lehet pótolni azt a részt.

Ez azt is jelenti, hogy a hangszalagokkal kapcsolatos műtétek eljuthatnak egy olyan fázisba, mint a szemmel kapcsolatos műtétek? Évek múlva elképzelhető, hogy azt mondom magamnak, rekedt lett a hangom, ezért elmegyek egy hangjavító műtetre?

A transzszexuális személyek, akik például férfiból nővé változnak át, a hormonkezelések és egyéb kezelések során női testet kapnak, de a hangjuk még esetleg mély marad. Mi már meg tudjuk magasítani a hangjukat.

Ma még komolyan füttyöl, vagy az egész inkább már poén?

Én nagyon komolyan gondolom a füttyülést. Most is, és mindig is nagyon komolyan gondoltam. A füttyülés nem volt korábban szalonképes dolog. Az embernek nem volt szabad füttyülnie az utcán, az iskolában, a színházban, a templomban, és én ezt mind csináltam: úgy csináltam, hogy szerették, sőt még fizettek is érte. Színházban, koncerttermekben, templomokban léptem fel, szalonképessé tettem a füttyülést. Azért lehetett ez szalonképes, mert igényesen választottuk a darabokat, én igyekeztem igényesen, zenei módon füttyülni, úgy használtam a füttyöt, mint egy hangszert. Ez tette lehetővé, hogy aztán mindenhol szabad volt füttyülnöm.

Önök például az énekhangja jó?

Nem rossz. Volt egy idő, amikor énekeltem is. Szörényi Levente is írt nekem olyan darabot, amiben énekeltem is, és füttyültem is.

Arra gondoltam, hogy esetleg a füttyülés karbantarthatja-e azokat a szerveket, amelyek a hangképzésért felelősek? Tehát ön azzal, hogy egy ilyen hobbija van...

Nem hobbi. Szakma. Olyan vagyok, mint egy zenész; csak talán nekem kevesebbet kell gyakorolnom a füttyülést, mint egy hegedűsnek a hegedülést vagy egy zongoristának a zongorázást. Azt is hozzá kell tennem, hogy egy-egy koncert előtt bizony nagyon sokat kell gyakorolni. De általában talán kevesebbet kell gyakorolnom, mint egy hegedűsnek. Miért? Azért, mert ugyanezeket a szerveket állandóan használom beszélgetés során. A beszéd művelete, a beszédfunkció egy igen differenciált, nagyon-nagyon magas szinten koordinált művelet, és tulajdonképpen a beszéddel tartom karban a füttyüléshez szükséges szerveket.

Tehát a kettő együtt működik.

Igen, pontosan.

De azt el tudja képzelni, hogy egyszer még valahogy úgy alakuljon az élete, hogy háttérbe szorul a tudomány, és előtérbe kerül megint a zene?

Valamikor, amikor a *Ki mit tud?*-ot megnyertem, és elkezdtem ugyanabban az évben az orvosi egyetemet, azt hittem, hogy még hat évig fogok füttyülni, és amikor befejezem az egyetemet, akkor abbahagyom a füttyülést. Addig annyi pénzt fogok keresni, hogy veszek egy Wartburgot, és avval valahol körorvos leszek. Hát ebből nem lett semmi, mert nem kerestem annyi pénzt, hogy vehessek egy Wartburgot, és nem hagytam abba a füttyülést. Tulajdonképpen akkor indult meg a karrierem. Hogy ebben a korban, amiben most vagyunk, még meddig lehet ezt csinálni, azt nem tudom.

Mitől függ ez? Csak az elszánástól?

Nem, ez egy fiziológiai dolog is: hatvan év fölött nem olyan könnyű jól énekelni.

Így van ez a füttyel is, idővel megváltozik a képesség?

Nem tudom, hogy a füttyművészeknél hogy van, olyan sokat nem ismerek...

Nincs is túl sok.

Jó lenne azért, ha valaki elmesélné nekem, hogy hetvenéves korában hogyan tudott füttyülni. Mindenesetre számomra nagyon komikusan hat, amikor egy idősödő táncdalénekes még mindig a szerelemről énekel. A füttyülés talán nem ilyen komikus dolog idősebb korban sem.

(2009. tél)

ANISITS FERENC

Tudtam, hogy milyen igényes vásárlóközösségnek kell a dízelt kifejlesztenem. Mi nem a múzeumoknak csináltunk motorokat.

Vannak, akik gyerekkorukban szenvedélyes matchbox-gyűjtők, és köztük is van egy kis csoport, akiknél a szenvedély hivatássá válik. Ők lesznek a motor- vagy autóversenyzők, ritkábban világhírű mérnökök, még ritkábban dízelpápák. *Anisits Ferencnek* persze el kellett hagynia Magyarországot ahhoz, hogy az elsők között lehessen, és versenyképesse tehesse a dízelmotort. Tapasztalatait szívesen megosztaná a magyar gazdaságpolitika irányítóival is, csak senki nem kíváncsi rá.

Egy BMW-ről szóló kiadványban olvastam, hogy 1982-ben több ember is szóba került mint a gyár ausztriai kirendeltségének lehetséges vezetője, és azért választották önt, mert az egyetlen volt, aki azt merte mondani egy kifejlesztett motorra, hogy ez nem fog működni. Tényleg így volt?

Igen, tulajdonképpen. Ennek a motornak a kifejlesztésére és a gyártás bevezetésére alkalmaztak engem, mint fejlesztési vezetőt. Amikor hivatalba léptem, leültem és kitanulmányoztam ennek a motornak a koncepcióját, és három hónapon belül jelentést küldtem a két kooperáló cégnek, hogy ezt a motort hasznosítóan nem lehet legyártani és értékesíteni. Nagyon erős vitákon keresztül kellett megvédenem az álláspontomat.

Ön volt az egyetlen, aki azt mondta, hogy ez nem fog működni?

Hat tudós vizsgálta ezt a koncepciót, és mind azt mondták, hogy gyártásra alkalmas. Amikor én állást foglaltam, nem ismertem a másik hat véleményét. Ebből indult ki aztán a vita: hogy lehet az, hogy hatan jónak találják, én meg nem tartom jövőképesnek.

Akkor mi volt az, amit ők félrenéztek?

Ez elég szakmai lesz... Egy motor szerkezetét nem lehet több részre felosztani és ezeket a részeket rugalmas szerkezetekkel összerakni, mert akkor egy vibrációs rezonanciás képességű szerkezet áll elő, és ezt soha nem fogják tudni egy gépkocsiban rezgésmentesen működtetni. Ezt az alapelvet én akkorra már felismertem.

Hol tanulta meg?

Nagyon alapos elméleti képzésben vettem részt az első cégnél, ahol hajómotorokat gyártottunk. A hajómotoroknál, ellentétben a személygépkocsi-motorokkal, nem lehetett ötszáz motort építeni és próbálgatni, amíg a jó megoldást megtalálja az ember.

Hanem már papíron meg kellett találni a jó megoldást. Az a módszer, amire rá volt kényszerítve korábban, később előnyére vált: már a papíron látta, hogy mi a jó.

Nagyon sokan vagy elméleti, vagy gyakorlati mérnökök. Nálam mindkét látásmód megvan.

Miért kezdett el egyébként dízelmotorokkal foglalkozni? Mi volt az a pillanat, amikor ön fölismerte, hogy ezzel kell foglalkoznia?

Már az egyetem alatt, Magyarországon. Szerettem volna autómérnök lenni. Részben szerencsém volt, mert a mezőgazdasági gépekhez kerültem. Mezőgazdasági géptanból tulajdonképpen traktormotorokkal, vagyis a dízellel kellett foglalkoznom. De már korábban a nyári szünetekben is azzal kerestem a pénzem, hogy az autójavítóban teherautó-motorok alkatrészeit petróleumban egyenként mosogattam ki.

Volt ott egy kedves atyai barátom, Tarr Ferenc főmérnök, s azt mondta nekem, hogy egy szép napon nagyon sok hasznót hoz még, hogy ezeket az alkatrészeket a kezében tarthatod.

Szolnokon született, ez nem titok.

Anyai részről mozdonyvezető volt a nagyapám. Talán tőle szerezhettem a gépekhez való affinitásomat. Az általános iskolában már elkezdtem modellezni, repülőgépeket és hajókat, aztán hamar eldöntöttem, hogy mérnök leszek.

Otthon presszionálták valamire?

A nagyapám presszionált, de hát az...

Mire?

Szerette volna, ha az ő szakmáját folytatom, de nálam ez nem működött.

Önfejű gyerek volt?

Nem voltam önfejű, de jó fejű voltam. Elég könnyen tanultam. Amikor felkerültem Budapestre, akkor azt jósolták, hogy nem leszek kitűnő, de egészen az érettségiig az voltam. Megmaradtam a műszaki vonalon, de szerintem nálunk, magyaroknál, ez szinte genetikailag kódolt, hogy jó matematikusok vagyunk.

Azt gondolja?

Igen. Kreatívok, jó sakkozók, jó bridzselők vagyunk.

Ön jó sakkozó és jó bridzselő?

Nem vagyok csúcs, de jobb vagyok, mint sokan.

Amikor elkezdett érdeklődni a motorok iránt, akkor már tervezte, hogy elmegy innen? Hiszen 1957-ben egyszer már megpróbált elmenni Magyarországról, csak akkor nem sikerült.

Ötvenhatban a tizennyolcadik születésnapom előtt voltam, amikor a forradalom kitört. Én a forradalomnak aktív résztvevője voltam. Tiltott határátlépés miatt ötvenhét januárjában elfogtak.

Miért hiúsult meg a határátlépés?

Egy barátommal mentünk, annak idején szivacsipőben jártak a fiatal fiúk. Én mondtam, hogy menjünk a szántóföldön keresztül, de a szivacsipőben nem lehetett arra menni, rátértünk az útra, és belebotlottunk az őrzőbe.

És akkor az őrző megkérdezte, hogy hova mennek?

Nem kérdezte, bevitték. Bácsalmáson bezártak. Mikor aztán kiengedtek, én már érettségi előtt álltam. Az iskolám igazgatója azt mondta, hogy nem akarja tudni, hol voltam, hanem csak azt, hogy le tudok-e érettségizni. Aztán később volt egy olyan időszak – nem tudom, mi kelthette föl irántam a biztonsági szolgálat figyelmét, amikor minden reggel nyolc-kilenckor bevitt a rendőrség, és öt órán át mind azzal foglalkoztak, hogy nekem ismernem kell bizonyos személyeket. Teljesen ismeretlen emberek igazolványát mutogatták nekem, valószínűleg összekeverték valakivel, mert tényleg volt egy ismerősöm Németországban ilyen néven, de nem az ő képét mutogatták közben. Akkor eldöntöttem, hogy elmegyek.

Mindennap bevitték reggel?

Mindennap! Vicces módon találkoztam később, mikor Szolnokon megkaptam a díszpolgárságot, a rendőrkapitánnyal, aki anno ezt tette velem.

Találkoztak, kezet fogtak?

Nem! Kezet nem fogtunk, de elmondtam, hogy egy hajszálon múlt az életem anno, mert tulajdonképpen tönkretelhetett volna. Az ország elhagyásában egy tíz évvel idősebb kollégám segített. Azt mondta, hogy előttem a világ, fiatal vagyok...

És úgy döntött, hogy megy!

Úgy döntöttem, hogy megyek. Nem volt egyszerű, Németországba mentem, és hát az ember, ugye, ilyenkor elég feldúlt állapotban van. Nem tudtam németül, csak angolul, de azt is nagyon gyengén. Tulajdonképpen addig volt igazán nehéz, amíg meg nem hallottam, hogy házkutatás volt a szolnoki lakásunkban: akkor megszűnt a honvágyam.

Fél év alatt megtanult németül. De miért német nyelvterületre ment, ha egyszer angolul már valamennyire tudott?

Megmondom őszintén, hogy Rudolf Diesel német volt, és az autómotor német találmány volt. Ez még tudatosabb döntéssé vált bennem, amikor először ellátogattam a német Műszaki Múzeumba – utána rendszeresen jártam oda. Minden szombat-vasárnap ezért utaztam át Augsburgból Münchenbe, a múzeum könyvtárában, az egész szakirodalmat végigtanulmányoztam a harmincas évektől kezdve...

És rájött, hogy a legjobb helyen van az álmaihoz.

Igen. Augsburgban, a dízelmotor-tudomány fellelőházában kaptam munkát. Ott tanították meg nekem, mit hogyan kell alkalmazni a műszaki megoldásoknál, hogyan lehet egy problémát analizálni, s annak idején jöttek az első komputerek. Én voltam például az első, aki a befecskendezési rendszert matematikailag leírtam, és ezt komputernyelvre átfordítottam.

A hatvanas évek végén járunk, és komputer-szimulációkat készítenek. Számomra úgy tűnik, hogy ezzel megelőzte a korát.

Akkor kezdődött Németországban is. És én pont ekkor léptem be oda. Az első években csak műszaki-tudományos munkáim voltak, melyeknek az volt a céljuk, hogy úgy lehessen motorokat fejleszteni, hogy ne kelljen megépíteni őket, hanem szoftverekkel szimuláljuk a folyamatokat, és ezzel rendkívül sok időt és pénzt takarítunk meg.

Mit szimuláltak? Például, hogy mennyi üzemanyag kell, vagy hogy milyen a befecskendezés?

A befecskendezés lefolyását, ami az égést befolyásolja. Az égés befolyásolásával az összes paramétert. A fogyasztást, a teljesítményt, a kipufogógázok minőségét, mindent az égés határoz meg. És logikusan a következő lépés az volt, hogy az égés lefolyásának szimulációját is el kell készíteni. Végül aztán ez a munka lett az, amiből tulajdonképpen a disszertációt írtam Braunschweigben.

Őn, ha jól tudom, tizenöt olyan dízelmotor-fejlesztést kísérletezett ki, ami aztán piacra is került.

Igen, tizenöt motort vezettem be a szériába. De nemcsak személygépkocsik, hanem ipari és teherautó-motorok is voltak.

Mi volt a fejlesztések célja? Kisebb legyen a motor, kevesebb hengerrel,

kevesebb üzemanyaggal ériék el ugyanazt a teljesítményt, vagy még nagyobb?

Természetesen az üzemi paraméterek javítása minden mérnöknek a kötelessége. De ezenkívül a nyolcvanas évekig olyan dízelmotorokat gyártottak, amelyek például utánfutókat húztak, kormosak, zajosak, rezgésgazdagok voltak. Amikor átvettem a hivatalomat, nem mondták meg, hogy mit kell csinálnom, de éreztem, hogy azt várják tőlem, olyan dízelmotorokat fejlesszek ki, amelyek megfelelnek a benzinmotorok státusának. Tehát sportos, kényelmes, zajtalan: ebből született a sportdízel fogalom. A sportdízel-fejlesztésem második generációjának bemutatása után a szakújságok már úgy tették föl a kérdést, hogy szükség van-e ezek után egyáltalán a benzines motorra?

Tudom, hogy nem annyira szereti, ha ezzel példálózna, de a Nürburgringen az ön által tervezett dízelmotoros autó tudott a világon először egy versenyben nyerni a benzinmotorosokkal szemben.

Nézze, ez egy marketingfogás, és nem műszaki teljesítmény volt. A szakemberek, az újságírók tudták, hogy mit tud a dízel, de az egyszerű autóvezetőnek kellett egy olyan üzenet, hogy a mai dízelmotor – tehát az akkori dízelmotor – teljesítőképessége egészen más, mint ami rögzült az emberek tudatában. A dízeleket addig többnyire parasztok vették meg, akik a traktorból indultak ki.

Persze a reklám mellett ez remek műszaki megoldás is volt.

Nyolc hét alatt kellett egy versenymotort csinálnunk. Akkoriban volt egy másik dízelcsapat is, Angliában, Birminghamben, egy nyolcvanfős dízelszakértő stáb. Megkérdeztem őket, mit gondolnak, mennyi teljesítményt lehet kihozni egy négyhengeres dízelmotorból. Teljesen mellényúltak.

Kevesebbet gondoltak?

Igen, úgy harminc-negyven százalékkal. A másik kérdésem az volt, hogy mennyi idő alatt lehet felépíteni egy ilyen motort. Hogyan lehet egy rendes, normális gépkocsimotorból versenymotort csinálni – erre mindenki azt mondta, hogy nyolc hét, az kizárt dolog. Nyolc hét múlva, amikor az első versenyen voltunk, rögtön az első helyről indultunk. Kilencvennyolcban első lettünk százötven kilométeres előnnyel egy benzines variáns előtt, és megvertük a Lamborghinit, a Porschét, a VW-t, mindent.

Akkor elég jó marketingüzenet volt.

A BMW épp akkor új dízelgépkocsik bevezetése előtt volt. Ez akkora lökést adott, hogy az akkori eladási szám, azt hiszem, ötven-hatvanezer példányról fölment háromszázötvenezer példányra.

Megkétszereződött.

Óriási lökést kapott. Mindenki ezt a motort akarta megvásárolni.

De a mérnöki teljesítményt is díjazták. Kétszer, két motorral is elnyerték a mérnöki Oscar-díjat.

Minden évben tíz kategóriában értékelik a világ összes motorját.

Kilencvenkilencben két motoromat, a hathengeres és a nyolchengeres motort is a világ legjobb motorjának választották. A hathengeresek között és a nyolchengeresek között is ilyenek voltak, mint a Ferrari. Nagy pontszámmal megelőztük a Ferrarit, a Jaguárt, itt nem Trabantokkal álltunk szemben. Azóta persze a dízel jelentőségét egészen megváltoztatták. Egyes piacok tiszta dízelpiacokká váltak. Például Ausztriában

nyolcvan százalék a dízelmeghajtású kocsik aránya.

Olvastam egy adatot, miszerint a cégek dízeleladása hatvan százalék körül mozog ma a világban. Tehát több dízelt adnak el, mint benzines motort. A hetvenes évek nagy olajválsága például kedvezett a dízelfejlesztésnek?

Egyértelműen. Külső hatás volt. De jó hatás, és nagyon nagy kihívás volt, mert tudtam, hogy milyen igényes vásárlóközönségnek kell nekem dízelt fejleszteni. Mi nem a múzeumoknak csináltunk motorokat.

Ha arról olvasok, hogy dízel vagy benzines motor, akkor a mai napig azt írják, hogy a dízel kevesebbet fogyaszt, viszont sokkal környezetszennyezőbb, mint a benzines motor. Erről mit gondol? Most már nem az olajválság, hanem a környezetvédelmi szempontok a fontosabbak. Megjelentek az árammal működő vagy hibrid motorok, de a vízzel működők is, egy csomó ötlet van arra, hogyan lehet környezetvédelmi szempontból kiemelkedő motorokat gyártani. Ez azt jelentheti, hogy a dízelmotorok kora lejárt?

Mit nevez környezetszennyezésnek? Ha azt mondja, hogy a globális környezetszennyezést, akkor a szén-dioxidról kell beszélni.

Igen. Egyrészt.

A széndioxid-kibocsátás szempontjából a dízel előnyben van. Ha a globális szennyeződést nézzük, akkor dízelt kell csinálni. Másrészt valóban, ha a lokális szennyeződést vizsgáljuk a városokban, akkor igaza van, a benzines katalizátorok jobbak. Bár a mai dízel összehasonlítható a benzinesekkel, de hát különböző katalizátorok és szűrők segítségével. De meg kell különböztetni lokális és globális környezetszennyezést.

És ha most előretekintünk?

Megengedi, hogy pár szóval elmondjam a mostani szituációt?

Persze.

Ha egy hasábot veszünk, amely egy kilométerszer egy kilométer széles, és négy és fél kilométer magas: ennyi olajat égetünk el évente a világon. Az utánpótlás, az új kiaknázása körülbelül tizenegy emelet, tehát olyan negyven méter magasság. Ebből következik, hogy hamarosan bekövetkezik az idő, amikor mindenféle szénhidrogén egyre drágább lesz.

Hiszen egyre kevesebb van.

Igen, kevesebb lesz, és mint energia a szénhidrogén megszűnik. De van egy sokkal dramatikusabb dolog is, amit nekem, motortervezőnek nem volna szabad elmondanom, de mégis elmondom, mert ez az én etikámhoz hozzátartozik. Ha a jövőbe tekintünk, akkor vissza kell mennünk az időben úgy kétszázmillió évet, a jurakorig. Annak idején a vulkáni tevékenységek annyi széndioxidot képeztek a levegőben, hogy a tengerekben megolvadtak a jéghegyek, megállt a tengerek mozgása, mert hát kiegyenlítődött a hideg és meleg víz közötti különbség. A tengerekben meghalt minden élőlény, növény és állat. Ezek leülepedtek a tenger mélyén, és ebből képződött a kőolaj. Aztán negyedmillió év kellett ahhoz, hogy a légkörből a széndioxid a kőolajban tárolódjék. Majd jött az ember, ötszáz év alatt fölszabadította mindezt, és visszakerült a levegőbe. Tehát az, amit most csinálunk, nem folytatható

tovább.

Tehát a jövőben nem kellenek a dízelmotorok?

A belsőégésű motorok korszakából kifelé tartunk, egy óriási váltás jön. Ez ugyanolyan váltás lesz, mint amikor a propelleres repülőgépeket fölváltották a sugárhajtású gépek. Az, aki eddig propeller-meghajtású gépeket gyártott, tovább fejlesztette a sugárhajtásút, de nem fogja visszasírni a régi időt. Ez a műszaki fejlődés velejárója. A gőzgépeket leváltották a belső égésű motorok, a belső égésű motorokat leváltják a hidrogén-meghajtásúak.

Tudatosan kezdett el a dízelmotorok iránt érdeklődni. Ha ma lenne huszonéves, ma kezdene el mérnökként tevékenykedni, akkor miben látná a jövőt? Milyen fejlesztésekhez kezdene hozzá?

Hidrogénmotorok fejlesztéséhez. A hibrid motor közbenső állomás lehetne, ez egy időnyerés, amíg 2015-ben megjelennek a tüzelőanyagcellás motorok. Ezek elektromotorok, amelyek hidrogénnel működnek. Ma már ezen az alapon működik Hamburgban az autóbusz-közlekedés. Először a kommunális gépkocsiknál vezetik majd be.

De nem fáj egy kicsit a szíve ezért? Hogy van egy terület, amelyen évtizedekig dolgozott, és akkor egyszer csak múzeumokban kötnek majd ki ezek a motorok?

Ez az élet velejárója, következménye. Ugyanolyan, mintha azon sírnék, hogy öreg lettem. Sokkal bölcsebb vagyok, mint tizenhét éves koromban. Nem fáj a szívem. Izgalmas dolog lesz, ha még megérem ezt a korszakot. Az az energiaforrás áll rendelkezésre, ami tulajdonképpen végtelen mennyiségben itt van. Ne felejtse el, hogy én negyedik általános iskolás koromban azt tanultam még az iskolában, hogy leigázzuk a természetet. Úgy tanultam a biológiaórán, hogy vannak hasznos és nem hasznos madarak. Ma már ilyet nem beszélnek. Ugye?

Nem.

Sajnáljam a biológiaórát, s az időt, amit ott eltöltöttem? Hát nem, ez is kellett.

Eddig a motorokról beszéltünk, de ha most egy kicsit tágitom a képet, ön egy világmárkánál dolgozott vezető pozícióban. Hívták máshova is? Vagy adott esetben a politika is megtalálta önt?

Persze. A politika ritkábban, bár a német és az osztrák politikát közről ismerem. Amikor az EU-hoz csatlakozott Ausztria, akkor az ottani politikusok összehívtak egy bizottságot, aminek az volt a feladata, hogy kitalálja, hogyan lehet a gyengébb ausztriai gazdaságot felkészíteni a csatlakozásra, főleg a domináns német iparral szemben, hogy tudják állni a versenyt. Én ebben a bizottságban részt vettem. Olyan gazdasági koncepciót találtunk ki, mint amelyet aztán Magyarországon és Kelet-Németországban is csináltak, ipari parkokat a keleti részben. Ezek aztán Ausztriában is csődöt mondtak, ahogy Németországban és Magyarországon is. Ma már tudjuk, hogy az olcsó munkabérre építő és tulajdonképpen nem tartós munkahelyet biztosító ipari parkoknak nincs jövőjük.

Miért nincs? Logikus, hogy ha itt olcsó a munkabér, akkor idejönnek a cégek.

Igen, de van még olcsóbb munkabér is. Minél keletebbre megy, annál olcsóbb. A fejlesztés az, ami tartós munkahelyeket biztosít, az innováció. Az ipari parkokban

nincs fejlesztés, innováció. Tehát a fejlesztés hozza az innovációt. Az innováció egyszerre teremt új munkahelyeket magasan hozzáadott értékkel, és azon kívül piacokat. Mert ha egy új terméket vezetünk be, annak új piaca is lesz. Ezt kellene követni Magyarországnak is.

Azt látom, hogy nagyon belelkesült ettől a kérdéstől. Ennyire a szívén viseli Magyarország sorsát, miközben azért elhagyta, vagy el kellett innen mennie?

Az tagadhatatlan, hogy az ember a szülőföldjéhez mindig kötődik. Jó kártyát nem húztam a sorstól, mert hát...

Nagyon jó kártyát húzott, csak egy bizonyos nézőpontból.

Beleszülettem a második világháborúba, utána jött a Rákosi-korszak, utána volt a forradalom, utána volt a megtorlás, utána elmenekültem.

De milyen kártya lett volna az, ha marad?

Hát, eleve ez egy rossz kártya volt. De voltak jó kártyák is, egy meghitt családban, jó családi környezetben nőttem föl, nagyon jó oktatóim voltak a gimnáziumban, megtanítottak bennünket gondolkodni; megtanítottak bennünket a kultúránkat ismerni, szeretni. Volt hitünk, önbizalmunk, ami a nemzettudatból eredt.

A nemzettudat nem veszett el ennyi idő alatt?

A magyar társadalom tele van repedésekkel. Ezekben a repedésekben az egyes repedési szigeteken különböző társadalmi kisebbségek vannak. Az egyik helyen csinálják a nemzetgyalázást, a másik helyen csinálják az antiszemitizmust, amik tulajdonképpen ikertestvérei egymásnak. Ami Ausztriában vagy Svájcban elképzelhetetlen lenne, mármint a nemzetgyalázás. A svájciak a nemzeti jelvényt a bőrükre tűzik a strandon, ha augusztus 1-je van.

Ezek a repedések valószínűleg könnyebben simulnának, ha nem lenne nagyon sok gazdasági probléma.

Valóban, de van egy másik alapvető probléma is. Ha megnézem, tudja, jól ismerem Németországot, Ausztriát, az ottani társadalmat: a parlamentekben demokraták vannak. Tehát szociáldemokraták vagy konzervatívok, mert nem mondják, hogy jobb meg bal, ez már nem létezik. Amerikában még egyszerűbben csinálják. Adócsökkentő-adónövelő, és mégis ugyanúgy sírnak a választási kampányban.

Azt mondja, hogy ott mindenki demokrata?

Legalábbis mindenben konzekvensebbek. Nemrégiben Milánóban volt a korcsolya-világbajnokság. Kiderült a korcsolyázók egyik német tréneréről, hogy a Stazi belső besúgója volt. Össze kellett csomagolnia, és Milánóból, a versenyről visszahívták. Ezt a demokraták csinálják így.

De azt mondja meg nekem, érzése szerint és a kötődése szempontjából osztrák inkább, magyar vagy német?

Magyar.

Egyértelműen?

Egyértelműen.

Tehát még mindig ez az az ország, ahol a gyökerek vannak, ahonnan elindult, ahonnan az alapokat kapta, és még mindig erre az országra büszke.

Igen, a névkártyámon nem németesítettem a nevemet. Ugye, azt kérdezte, hogy kérnek-e tőlem tanácsot? Igen, kérnek. Nyugaton.

És itt?

Itt nem! Mert ez a társadalom belterjes, és tudják azt, hogy rendkívül radikálisak a nézeteim. Igenis kell egy szembenézés. Ne felejtse el, hogy én több mint negyven éve demokráciában élek, és tudom, hogy mi a demokrácia. És ha engem kioktat egy régi párttitkár arról, hogy mi a demokrácia...

Azt zokon veszi.

Azt kicsit zokon veszem.

(2009. ősz)

BEREMÉNYI GÉZA

A rendező egy isten Magyarországon ahelyett, hogy egy kivitelező mérnök lenne, ami igazából a képesítése. Ezért szakadtam el, és kezdtem el én magam rendezni.

Az első, ami mindenkinek beugrik róla, hogy ő volt Cseh Tamás örökös alkotópárja. Aztán a *Hídember*-re asszociálunk, hiszen a fiatal filmesek ellentünetese emlékeztetése tette a bemutató napját, majd eszünkbe jut az *Eldorádó*, ami bevonult a magyar filmtörténelembe. Az ő sorrendje valószínűleg különbözik ettől. Végül is *Bereményi Géza* leginkább író.

A legutóbbi filmjének, rendezésének az a címe, hogy Irodalom. Saját novelláját dolgozta föl. Egy fiatal fiúról szól, aki íróvá akar válni. Mikor írta?

Huszonkét éves koromban, negyven évvel ezelőtt. Pályázatot hirdetnek, egy élő magyar író már megjelent írásából írott forgatókönyvvvel lehetett egy hatvanperces tévéjátékra pályázni. Én magamat választottam mint élő író, és egy huszonkét éves kori novellámat vettem elő.

És miért magát választotta?

Mert magamat ismerem a legjobban. Pontosan emlékeztem, hogy milyen környezetben éltem akkoriban, ízig-vérig ismertem azt a történetet, és én magam is kíváncsi lettem, hogy milyen ez a találkozás egy fiatalemberrel. Megismertem önmagam huszonkét éves koromban most, öreg rókaként.

Mit ismert meg abból a huszonkét éves gyerekből, aki azt írta?

Olyat, amit ő sem tudott akkor magáról.

Ez logikus.

Igen. Egy huszonkét éves fiatalemberrel szól, aki egy novellát írt. A szomszéd szobában a nagyanyja haldoklik közben, és ő látja el, tehát ebédet és reggelit ad neki,

és közben ír egy novellát, ami megelevenedik a filmen is. Én akkor leültem huszonkét éves koromban, és egy kockás füzetbe beleírtam ezt a novellát, és édesanyám legépelte, aztán megjelent. Most újból elolvastam, és rájöttem arra, hogy milyen voltam akkor, és mi volt a fő problémám. Akkoriban kezdtem el írni, és az írás megváltoztatta az életemet.

Akkor ezt még nem tudta, gondolom.

Élveztem. Megoldásnak tűnt, hogy írok.

Mire?

Életem megoldásának. Egyrészt szerelmi válságban voltam, egy diákszerelmem ért véget akkor, és ez annyira kikészített, hogy egy évig nagyon furcsa idegállapotban voltam. Viszont a novelláim akkoriban lettek jók, ettől a szerelmi bánattól egy vércsík jelent meg a novelláimban, ami furcsa hangot adott nekik. Meg tudtam kapaszkodni az írásban. Ugyanakkor rájöttem arra, és erről szól az *Irodalom* című novella is, hogy az irodalom nem feltétlenül az életerő jele, hanem egyfajta betegség is. Olyan furcsa jégzajlás indul az ember agyában, hogy gyakran összekeveri a valóságot a fikcióval, a képzelgésekkel, és rejtett összefüggésekre jön rá. Az irodalom olyan, hogy az ember kitalál valamit, és elkezd írni. Nem feltétlenül önvallomást. Aztán mégis önvallomás lesz belőle.

Vagy terápia?

Vagy terápia, az én esetemben terápia volt. De amit fölfedeztem a fiatalemberrel kapcsolatban most, már idős fejjel, az volt, hogy nekem akkor lelkiismeret-furdalásom volt. Lelkiismeret-furdalásom támadt azért, mert írok. Méghozzá azért, mert elszakított engem a családomtól, a szeretteimtől. Az édesanyám, a nagyszüleim meg a többiek elkezdtek furcsán nézni rám.

Azért, mert ír?

Vagy én kezdtem el furcsán nézni rájuk, és ezt észrevették. Teljesen mindegy, elszakadtam tőlük. Illetve abban az időszakban voltam, amikor az ember elszakad a családjától. Furcsa ember lettem, másmilyen, mint ők. Nem tudták megállapítani, hogy normális vagyok-e, vagy bolond.

Vajon az írás miatt szakadtak el?

Ma már ezt senki nem tudja megmondani, mindenesetre az a lényeg, hogy bennem mit okozott. Lelkifurdalást.

Ami a mai napig megvan önben?

Nincs már. Akkor megvolt.

Ez többször is előfordult?

Huszonkét éves koromban leírtam öntudatlanul, hogy ez a fiatal író azt hiszi, hogy ha ír, akkor maga után nyomot hagy, és a legfontosabb nekünk, hogy a halálunk után nyomot hagyjunk. A szomszéd szobában a nagyanyja haldoklik, akinek nem fontos, hogy nyomot hagyjon, és a fiú ezt nem érti. A nagyanyja borzasztóan megleckézteti, és kiderül, hogy ő külön ember, mint ez a fiatalember, mert nem az a legfontosabb, hogy nyomot hagyjunk magunk után.

Ma mit mondana annak a huszonkét éves fiúnak, ha megtehetné, aki írja ezt a novellát az előtte lévő életről? Mi az, amit ne csináljon, és mi az, amit mindenképpen?

Én nagyon megkedveltem azt a fiatalembert így. Jól csináltad, persze, csináld csak.

Ez a fiú, azaz ön, tudatosan akart íróvá válni?

Ezt nem tudom. Ez a fiú, ha rólam beszélünk, már négyéves korában olvasott, és állandóan könyves ember volt. Tehát az utcán is olvasott, mikor a járdán ment.

Ön később többnyire úgy írt szövegeket, és most a forgatókönyvekre vagy a drámákra gondolok, hogy azok megvalósuljanak filmen vagy színházban. Mennyire szólt bele abba, hogy azok a rendezők, akik aztán megvalósították, mit hagyhatnak ki, vagy mit hagyjanak ki belőle, és mi az, amihez egyáltalán nem szabad hozzányúlniuk?

Nagyon megutáltam a rendezőket fokról fokra. Különösen Magyarországon nem nyughatnak a bőrükben. Mindig át akarják írni a szövegeket ahelyett, hogy rendesen teljesítenének. Elvállalják egy színdarab megrendezését vagy egy forgatókönyv megfilmesítését, de ahelyett, hogy azt filmesítenék meg, ami le van írva, mindig átvariálják, és úgy érzik, a személyiségük sérül, ha nem szólnak bele a dolgokba. Tehát a rendező egy isten Magyarországon, ahelyett, hogy egy végrehajtó mérnök lenne, vagy egy kivitelező mérnök, ami igazából a képesítése. Ezért szakadtam el, és kezdtem el én magam rendezni, holott nem vagyok született rendező.

Akik elkezdtek belenyúlni a szövegeibe, azok ön szerint nem jól nyúltak bele, ezért csalódottá vált, és ebből akart kilépni, amikor rendezni kezdett?

Vagy odaírták a nevüket, holott nem írtak semmit a forgatókönyvbe. Én írtam a forgatókönyvet, de ő odatette a nevét, a kreditemet rontva ezzel.

Érdekes, amit mondott, hogy a rendező inkább kivitelező mérnök. Ön is kivitelező mérnök?

Mint rendező igen. Mint író kreatívabb vagyok. A rendező egy adott anyagot rendez meg. Néha odáig fajult a hatvanas, hetvenes években a rendezőség Magyarországon, hogy nem is volt forgatókönyv, csak elkezdtek forgatni.

Ma is a film nagy hibájának mondják egyébként, hogy nem születnek jó forgatókönyvek.

Most már születnek jó forgatókönyvek, tanúja voltam. Most meg az derül ki, hogy nincs rendező.

Egy interjúban azt mondta, hogy általában akkor jut filmlehetőségekhez, amikor a magyar film valamilyen szempontból a válságát éli. Most a válságát éli?

Most válságát éli a film.

Akkor miért nem rendez?

Most rendeztem ezt a tévéjátékot.

De mozifilmet?

Mert a forgatókönyvemre nem sikerült pénzt szerezni. Írtam egy forgatókönyvet, aminek *Vadnai Bébi* a címe, és egy világháborús szerelemről szól. De nem eléggé korszerű, hisz kosztümös, a világháborúban játszódik, és túlságosan magyarnak ítélték a külföldi szponzorok.

Minden kritika kiemeli a filmjei közül az Eldorádót, ami klasszikus sikertörténet, és a legtöbb még mindig hivatkozik a Hídemberre is, hogy az viszont politikával átítatott filmmé vált. Most mosolyog ezen. De ma is vállalná?

Nem bántam meg a *Hídembert*, büszke vagyok a *Hídemberre*. Ennyit szeretnék mondani.

Még akkor sem bánta meg, amikor vihar lett körülötte, hogy túl nagy költségvetése volt?

Bánja meg az, aki a vihart csinálta. Azt mondják, hogy politikától átítatott film, de inkább aki mondja, az van politikától átítatva. Ez a film nincs politikától átítatva, ez egy kosztümös történelmi film Széchenyi Istvánról. Az, hogy sokba került, látszik rajta, a vászonra, a filmbe került az a sok pénz. Büszke vagyok rá, ezt akartam mondani. Az senkinek nem jutott eszébe, hogy évtizedek óta ez az első ilyen magyar film, és sikerült, és megvan, itt van, és vetíthető, és a fiatalok... Szóval nem is tudom, nem akarom sorolni az előnyeit. Az jutott eszembe, hogy szellemileg olyan tékozlás folyik...

Miben?

Hát, hogy a *Hídembert* így veszik, az pocsékolás. Nem én pocsékoltam el azt a pénzt, hanem ők pocsékolják el azzal, hogy ilyeneket mondanak róla.

De érzi még ennek az utószelét?

Nem egy fiatal filmes mondta nekem, hogy azóta megbocsátotta a *Hídembert*. Hát nem tudtam, mit válaszoljak erre. Elképedtem: mi az, hogy megbocsát? Mit bocsát meg?

Ez is az oka annak, hogy mostanában nem rendezett egész estés nagyjátékfilmet, amit moziban is játszhatnának?

Ha jó forgatókönyvem volt, azt mindig meg tudtam valósítani. És ha egy forgatókönyvről kiderül, hogy nem megvalósítható, nem kapok rá pénzt. Volt olyan forgatókönyvem, ami ellen tüntettek, utcai, táblás tüntetéssel – nem akarok dicsekedni.

Király B. Izabella?

Igen, a Király B. Izabella-féle tüntetés. Azt az olajdiktátor finanszírozta, Szaddám Huszein.

Büszkén mondja...

Mulatságos, nem? Amikor kiderült, hogy nem lehet megvalósítani azt a forgatókönyvet, akkor észrevettem magamon, hogy tulajdonképpen igazából nem is akartam megcsinálni.

Ha jól tudom, van még forgatókönyve talonban. Tervezi még, hogy Kádár Jánosról is forgat filmet.

Azzal az a helyzet, hogy akkora falat, hogy még kutatnom kell előbb. Nem egyedül írnám, hanem Can Togayjal szövetkeztem össze.

Akivel a Hídembert készítették.

Általában az efféle nagyobb témákat együtt szoktuk csinálni. Készítettünk például Hunyadi Jánosról egy fantasztikusan jó filmtervet. De maradva ennél a Kádár-témánál: kiszámítottuk, hogy ez körülbelül nyolc hónapi munka.

Megírni a forgatókönyvet, a kutatással együtt?

Hogy a forgatókönyv első változatát megírjuk. Viszont ez alatt megélhetést kellene biztosítani számunkra és a családunk számára. És akkor úgy döntöttünk, hogy úgy tesszük próbára a forgatókönyv megvalósíthatóságát, hogy keresünk producert, és

azt mondjuk neki, hogy annyit fektessen bele, amennyi nyolc hónapig eltart minket.

A Hídember előtt is visszavonultak Can Togayjal sok hónapra.

Igen, Hábermann Jenő producer eltartott minket, hitelezett nekünk a saját zsebéből.

Kádárra, úgy tűnik, nincs befektető?

Megjelent egy producer, aki azt mondta nekünk, hogy ő eltart minket, és levonja majd a gázsinkból, ha megvalósul a film. Hogyha nem, akkor elveszett a pénz. Majd telefonon közölte, hogy mégsem, megváltozott a széljárás.

Azért ez nem olyan meglepő. Amerikai példa, hogy Oliver Stone rendezett nemrég egy filmet George W. Bushról. Ő sem kapott az országon belül pénzt, hogy belenyúljon egy ilyen kényes témába. Nálunk Kádár János a mai napig kényes téma.

Magyarországon egész más a helyzet. Kádár Jánosról kéne egy film. A mostani elsős gimnazisták közül már senki nem fogja tudni, hogy ki volt ő. Pedig az eredetünket megismerve, a múltat megismerve egészen fantasztikus dimenziót kap az életről. Elsősorban Kádár János személye lenne fontos. Tehát „egy kalandtörténet”, melyben ott a tragikus hős, kicsit megbolondul, furcsa beszédek mond, végül meghal, és több tízezren elmennek a sírjához, és leróják a kegyeletüket, mert lelkiismeret-furdalásuk volt. Szóval benne van ebben a történetben a dráma, vagy inkább az egész korról kellene adni valami tükröt. Annak a rettenetes évszázadnak a maga világháborúival, hidegháborújával és az új háborúra való készülődéssel, ami a hatvanas évek volt, meg az ötvenes – mindennek jellegzetes alakja ő. De hát tulajdonképpen most egy el nem készült filmről beszélünk. Azt mondanám a külföldi befektetőnek, ha megkérdezné, hogyan akarom megcsinálni ezt a Kádár-filmet, hogy shakespeare-i megközelítéssel. Pont azzal a távolsággal, pont azzal a szemlélettel, a színpadi hatást figyelembe véve kéne megcsinálni. Ő a XX. század jellegzetes embere, és a századnak a két legérdekesebb kérdésével állt szemben. A szociális és a nemzeti kérdéssel. Kulcsfigura.

Máris viharokat kavart, pedig el sem készült. És ott van a Hunyadi-film is, ami szintén egy nagy történelmi személyiségről szóló történet lenne.

Olyan örömteli munkám régen volt, azért is beszélek szívesen róla. Egy magyar milliomos rendelte meg, aki Hunyadi-rajongó. Tudta, hogy reneszánsz év következik, úgy gondolta, ha írat egy forgatókönyvet velem, akkor azt el tudja adni külföldön, és abból lesz egy Hunyadi-film. Eszébe sem jutott, hogy a magyarok megcsinálnának egy Hunyadi-filmet. Mondtam, hogy Can Togayjal együtt szeretném csinálni, és nekiláttunk. Azt jósltam, hogy ha jó lesz a szinopszis, akkor a külföldi partner el fogja venni tőlünk. Tehát nem érdemes forgatókönyvre szerződünk, mert a forgatókönyvbe állandóan bele fognak kötni, és elviszik.

És így történt?

Nem. Forgatókönyvig kötöttünk szerződést, és leszállítottunk egy hatvanoldalas szcenáriót, amiben minden benne van, csak a dialógusok nincsenek, pontosabban függő beszédben vannak. Ebből már nagyon egyszerű megírni a forgatókönyvet, az utolsó előtti állapot. Jaj, olyan boldog idő volt! Can Togayjal, aki hat-hét-nyolc nyelven beszél, leültünk a komputerhez, és az összes Hunyadiról való török adatot,

németet, angolt, franciát, mindent megnéztünk. És akkor elkezdtek szortírozni, hogy miről szóljon a film. Kiderült, hogy Hunyadi Jánosból kettő volt, tehát olyan családból származott, ahol az volt a szokás, hogy a fiúgyermeknek ugyanazt a keresztnévet adták. Ezt tudta?

Találkoztam már ezzel a ténnyel történelmi tanulmányaimban.

Aztán az egyikük elesett az 1440-es évek elején, amikor Hunyadinak a csillaga nem kedvezett. De nem tudni, hogy az idősebbik vagy a fiatalabbik halt meg.

Innentől megvan a történet.

Na ugye? Természetesen a film szerint az idősebbik hal meg, és a fiatalabbiknak kell méltónak lenni hozzá.

Mi lett ezzel a forgatókönyvvel?

Az lett, amit megjósoltam. Az amerikaiaknak megtetszett, egy magyar producer elkezdte árulni ezt a scenáriókat Cannes-ban a fesztiválon, és ott egy amerikai fölkapta, elvitte, és a Universal stúdióknak megtetszett a dolog. Először ideküldtek két nagyon rokonszenves, fiatal forgatókönyv-szakértőt, akik néhány kérdést tettek föl nekem és Can Togaynak, majd visszautaztak Amerikába. Ezután megérkezett egy férfi, szintén a Universal stúdiótól, hogy ő ír forgatókönyvet ebből a scenárióból, amit mi csináltunk, és föltenne ő is még néhány kérdést. Ő a *Trója* című film forgatókönyv-írója. Azóta ott van, lejárt a reneszánsz év, nyilván megcsinálta a forgatókönyvet, aztán betették a többi közé.

Ha jól végiggondolom az ön témáit, ezek mind olyan filmek, amelyek a fiatalabb generációnak is fontosak lehetnek. Nyomot akar hagyni?

Hát persze, de nem görcsösen. Aki nem akar nyomot hagyni, bölcsebb annál, mint aki lázasan nyomot akar hagyni.

Miért probléma az, ha valaki görcsösen nyomot akar hagyni?

Mert az lázasan kutatja a lehetőségeit annak, hogy nyoma maradjon, és közben megfélekedezik az élet nagyon nagy dolgairól. Elhangyásodik az illető.

Ön elhangyásodott?

Hát, azért a nagyobb távlatok kezdenek szűkülni, ahogy idősödöm.

Mi az, amitől eltávolodott, vagy amiről megfélekezett ebben a keresésben?

Mi? A világ és a világ teremtése, Isten, az élet értelme. Én csak a munkám keretei között tudok ezzel foglalkozni. Eltűnődve, nyugodtan ülve, magam elé nézve ezzel én már nem tudok foglalkozni.

Pedig szeretne?

Különb embernek tartom magamnál azokat, akik ezt meg tudják tenni.

Ön szerint ma a filmmel inkább lehet nyomot hagyni, mint az irodalommal?

Persze. Kevesebbet olvasnak, hiába hazudjuk ezt el. A dalszövegeimmel messzebbre eljutottam, mint bármi mással, és több ember életére tettem hatást, többen idézik.

Ezt keserűen mondja, vagy csak megállapítja?

Csodálkozom. Naponta jönnek szembe velem, idézik tréfásan egy dalszövegemet, és továbbmennek.

De az jó, nem? Vagy jobban örülne, ha...

Csodálatos. Ha az érzésre kíváncsi, akkor csodálkozom.

De miért csodálkozik?

Mert semmiféle tudatosság nem volt emögött. Amikor Cseh Tamásnak elkezdtem dalszövegeket írni, akkor azt gondoltam, hogy azért csinálom, hogy legyen valami olyasmi, amit énekelhetek a fürdőszobában. Azt gondoltam, hogy ez senkit nem fog érdekelni. Nagyon érdekes, hogy például a határainkon túli magyarok, a külföldön élő magyarok igazán mély kapcsolatban vannak ezekkel a dalszövegekkel. Éljenek a világ bármely pontján.

Szerintem a Magyarországon élő magyarok is.

Hogy ez kultúrtermékké változott, hogy az elhanyagolt, szegény, lezúlló magyar kultúra része lett, ezen csodálkozom. Örülök, de nem ez volt a célom.

Ebben az időszakban, amikor Cseh Tamásnak írt dalszövegeket, háttérben maradt. Fonyó Gergely Cseh Tamásról szóló filmjében nagyon fájdalmasan mondta, hogy azért az nem esik jól önnek, hogy ezeket a dalszövegeket Cseh Tamásnak tulajdonítják.

Akkoriban azért fontosabb volt, tehát rosszulesett. De fontosabb volt, hogy ezek megszülessenek.

Két ember tökéletesen látta el a feladatát, és éppen emiatt alakulhatott ki belőle fájdalom.

Minden emberi kettősben, párban így van ez. A házasság is ilyen. Két ember között ez óhatatlanul lejátszódik, csak le van fojtva. Különösen, ha közönség előtt csinálják. Ezt mi nem közönségnek kezdtük csinálni, hat-hét évig magánhasználatra szántuk, de aztán elkezdtek önállóan élni, mint a gyerekek, és mi olyan házaspárrá változtunk, akik egyszer utálják és szeretik egymást, és a gyerekek kedvéért élnek.

A személyes életükben is ilyen erős kapocs volt ez?

Elcsodálkoztunk, hogy mennyire összeköt ez minket. Több is mint barátság, meg kevesebb is. Szerintem az a legerősebb kötelék kettőnk között, hogy inspiráljuk egymást. Maga mint riporter jól tudja, hogy milyen jó olyannal beszélgetni, aki inspirálja magát, vagy akit maga inspirál, és hogy van olyan, aki, mint a kőfal. Mi Tamással nagyon tudjuk inspirálni egymást. Pont kiegészít engem, és én pont kiegészítem őt. Amit Tamás nem tud, azt én mind tudom. Amit én nem tudok, azt Tamás mind tudja.

És mitől kevesebb mint egy barátság?

Mert a barátságnak az a lényege, hogy mindig ugyanolyan legyél a barátoddal. Tehát az én barátom úgy fogadjon egy év múltán, egy év távollét után is, ahogy régen. A baráttal mindig ugyanúgy veszed föl a fonalat. A barát, akármi történt közben, az a barátod marad – ez a barátság.

Önök között nem így működik?

Nem így működik, mert ha Tamással történik valami, akkor másmilyen velem. Vagy ha velem történik valami, gondolom, én is másmilyen vagyok Tamással. Megbízhatatlanok vagyunk egymás számára, hogy csak egyet említsek a zavaró tényezők közül.

Végignéztem, kik azok az emberek, akikkel nagyon sokat dolgozott együtt.

Eperjes Károllyal minden filmjében, Kardos Sándor operatőrrel minden filmjében, Hábermann Jenővel az utóbbi időben, és Can Togayjal sokszor. Ezeket a kapcsolatokat mi határozza meg? Az inspiráció?

Azokat az embereket, akik közös munka fölé hajolnak, legszívesebben rendőrséggel védeném, vagy rendőrré lennék, hogy megvédjem őket. Mindig megállok, ha az utcán embereket látok együtt dolgozni. Szeretem őket. Nem tudom, miért van ez, lehet, hogy gyerekkoromból, amikor egy standon nevelkedtem a piacon, és láttam, hogyan dolgoztatja nagyapám az embereket. Én jó munkatárs vagyok. A feleségem mondta, hogy sokkal jobb a munkatársamnak lenni, mint a családtagomnak.

Miért pont velük tud együtt dolgozni?

Mert inspiráljuk egymást. Rögtön akarunk valamit csinálni együtt, ha találkozunk.

Ebből, ugye, az következik, hogy ön csapatjátékos – ha ír, az meg nagyon magányos dolog.

Azt is szeretem, és ez nagyon nagy kiváltság: én viszonylag szerencsés embernek tartom magam, mert át tudok menni az egyikből a másikba.

Egyik sem lenne jó a másik nélkül?

Látom a szakmájukba belemerevedett embereket, akik csak az egyiket vagy csak a másikat csinálják: hát nem szeretnék a bőrükben lenni. Van úgy, hogy fejeződjön már be ez a közös munka, mert úgy vágyom már leülni az asztalhoz, és egyedül lenni végre, és megírni valamit, amit már tervezek. Akkor ez történik, utána pedig, amikor az egyedüllétet megunom, olyan jó együtt menni, a régi társakkal találkozni. És megkérdezik, hogy mit írtál? Mutasd, megcsináljuk együtt!

(2009. tél)

MELOCCO MIKLÓS

Nekem nem kellett Lenineket csinálnom. Tőlem megkérdezték, hogy Radnótit csinállok-e vagy Dózsa Györgyöt? Mondtam, hogy Radnótit.

Gyanakvó ember, sokáig vártunk rá, hogy igent mondjon. Ironikus. Nem lehet vele politizálás nélkül beszélgetni, még a szobrászatról sem. De mivel átélte a múlt évszázad több mint kétharmadát, végül is ez érthető. Közben lazán lekarfiolozza saját, szerinte kevésbé sikerült, Kodályt és egy éneklő kórust ábrázoló bronzszobrát. *Melocco Miklós* öniróniáért sem megy a szomszédba.

Olvastam öntől egy 1976-os véleményt a szobrászatról.

Akkor maga már élt?

Nem éltem, de olvasni lehet később is, hál' istennek. Arról értekezett akkor, hogy a szobrászat nem fejlődik. Műveltebb művészeket és megrendelőket hiányolt. Eltelt azóta harminchárom év. Változott a véleménye?

Nem! Sőt elmélyülten, gorombábban mondom ma ugyanezt.

A műveltség hiányát?

Nem. A fejlődéstől kezdeném, amikor a barbárok legyőzték az akkori világ urait. Mondjuk, amikor létrejött a Szovjetunió, akkor maguknak vindikáltak különféle jogokat. Például, hogy az általuk létrehozott rend, amit talán inkább egy általuk létrehozott, félelmen alapuló fegyelem és abból alakult rend volt, persze „fejlettebb” lesz, mint az előző. Mindenütt a fejlődést hirdették és tanították. Teljesen félreértették Darwint, trónra emelték, de rosszul. Az volt a fontos, hogy nem Isten teremttette a világot, hanem magától jött létre az evolúció segítségével. Kialakul valamikor valami, és ha életképes, megmarad. Ez az evolúció lényege, no meg a létért való küzdelem. A marxizmus, szándékosan vagy műveletlenségből, de ezt tévesztette össze a fejlődéssel. Pedig az ember réges-rég létrejött, azóta nem fejlődik, legfeljebb ezt-azt megtanul, többet tud, és a furkósbotnál komolyabb fegyverekre tett már szert, hiszen az érvényesülésen és a mások legyőzésén keresztül köszörüli a „fogait”. A szobrászatnak nem az a lényege, hogy a másikat legyőzze. Ha én látok egy jó szobrászt, abban a pillanatban elkezdem keresni a barátságát, és végül dacszövetség lesz a kettőnk barátságából. Így ismertem meg Párkányi Pétert, így ismerem Stremeny Gézát és Benedek Györgyöt. Ezért végképp nem érzem azt, hogy mi egymás riválisai volnánk, amit sokan nagyon nehezen hisznek el, mert mindenki mindenkit a riválisának érez. Így tanították. Tudja, nagyon erős, önálló gondolati erő kell ahhoz, hogy legalább gyanús legyen valakinek, amit tanul. A marxizmus csak olyasmit tanított ötven éven keresztül, ami pillanatnyilag megfelelt. A betanított segédmunkás szintjén állt a tanítás, ne legyenek itt értelmiségiek. A maga generációjának pedig még nehezebb, mert a mostani tantervben halványan látszanak. Nem annyi a sok durva hülyeség, mint volt az én koromban. Nem kell felelnie rá, de például mit tanultak maguk 1956-ról?

A legtöbb iskola el is kerüli, hogy tanítson bármit 1956-ról.

Azért mondom, hogy ma finomabb a hazugság fölépítése.

Ez egy érdekes dolog. Abban igaza van, hogy nekünk abból a szempontból nehezebb, hogy nem volt közünk hozzá. Önöknek meg azért nehezebb, mert közülük volt hozzá.

Nekem könnyebb volt, mert huszonegy éves voltam, egyetemista Budapesten, és már akkor tudtam, hogy az egész arra megy ki, hogy a szovjet tűnjön el innen a maga komprádoraival együtt, Gerő Ernőstül, mindenestül, a többi részletkérdés. Hogy Pongrácz Gergely nem szereti a Malétert, az is részletkérdés volt. Kéne tudnunk, de ilyen véleményt, olyan véleményt hallunk, mert, ugye, már lehet róla beszélni, de rendesen mégsem tanítják. Ezért könnyebb annak, aki akkor egyetemista volt Budapesten: a legjobb hely volt, nem cserélném el, még akkor sem, ha tíz évvel fiatalabb volnék. Tudja, mire cserélném az ötvenhatos emlékeimet? Két

agyonplombált zápfogra, hát azért ez nem jó üzlet.

Nem cserélné el az ötvenhatos emlékeit?

Nem cserélném el, mert fontosak. És még valami a fontosságon kívül: mert szeretem őket.

Szereti az ötvenhatos emlékeit?

Szeretem. Lehet az emléket szeretni.

Hogy lehet szeretni?

Megmondom. Biztos volt magának egy-két aranyos, gömbölyű, fehér hajú nagymamája.

Van.

Ha nem élne már, érezné az emlékezet szeretetét. Meg fog hatódni a nagymama halála után öt-tíz-húsz évvel is.

Akkor beszéljünk egy kicsit ötvenhatról. Azért is tartom ezt fontosnak, mert nagyon sok ponton előkerül a művészetében ötvenhat. Egyszer olvastam öntől egy nyilatkozatot, és abban azt mondta, hogy ötvenhat óta vagyok magyar.

Igen.

Miért, előtte mi volt?

Európai. Megfogalmazatlan, formátlan, amorf, kialakulatlan, még csak nem is amőboid európai. Mi európai értelmiséginek képzeltük magunkat, akik utálják a kommunizmust.

Mi az, hogy európai értelmiség?

Ma már nem ugyanazt jelenti, mint az én gyerekkoromban, ma már az Európa Európai Uniót is jelenti. Európa régen azt jelentette nekünk, ami a görögöktől kezdődött, Parmenidész, Szókratész, aztán fejlődött még tovább, lett belőle Rimbaud, lett belőle Balassi Bálint, lett belőle Ady Endre, lett belőle Verlaine. Ez volt Európa. Vagy maradjunk a szakmánál. Az egyiptomi szobrászat, a görög szobrászat, Michelangelóék, Leonardóék, Bernini, azután Rodin, hogy mondjak egy kicsit XX. századibbat is, Ipoustéguy – ők jelentették Európát.

A tudást, ami az európai műveltséget jelentette, a családtól kapta?

Igen, de a környezetemből is. Volt egyszer a polgári köröknek egy gyűlése, ahol nekem is kellett beszélnem, valószínűleg ugyanazért, amiért maga engem behívott. A díszpintyet megszólaltatják.

Miért mond ilyet, hogy díszpintynek hívják? Miért nem lehet valaki pusztán csak kíváncsi magára?

Honnan tud rólam?

Mindenhonnan. Olvastam magáról sokat, és belebotlottam a szobraiba.

Akkor maga kivétel, és akkor itt most nem mint díszpinty ülök, hanem mint érdekesség. Én ezt öngúnyból mondom, vidáman, nem kell egészen komolyan venni, de nagyon sok helyen ez működik. Ezért van szobormegrendelése is, mert ismernek a tévéből.

Meg azért, mert csinált már nagyon sokat.

Nem számít, vagy néha számít csak.

Mikor számít?

Ha művelt a megrendelő.

Ez jó válasz a legelső kérdésemre is.

Igen, ha valaki egy híres dolgot akar vásárolni, lehet híres az ember vagy a munkája, akkor a szavatoltság és a híresség megnyugtató főkönyvi adat lesz. Tudom Várszegi Attilától, akit nyúztak, hogy ha már ilyen drága kertet építtet magának, akkor csináltasson velem szobrokat. Erre azt mondta, hogy szoborra nincs pénze. Nem azt, hogy nincs pénze, hanem hogy szoborra nincs pénze. De ha azt mondanám neki, hogy a Milói Vénusz eladó, és volna annyi pénze, amennyit kérnék érte, azt bizony megvenné.

Ezt sznobizmusnak hívják.

A sznobizmust ne szidjuk, az a kezdet. Eredetileg *sine nobilitate*, tehát aki nem nemes volt, irigyelte azt, aki nemes. Thackeray, aki írt egy könyvet a sznobokról, ezt a megállapítást tette: a hitvány felsőbbrendűség hitvány imádata. Azután tovább gondolkodott, és a következő könyvében már az volt a definíció: az igazi felsőbbrendűség hitvány imádata.

Szerintem ez ennél sokkal bonyolultabb.

Vitatkozzon Thackerayjel! Igaz, hogy úgy írta alá a második könyvét, hogy „írta egy sznob”. Na most, én arról beszélek, hogyha értelmes a megrendelő – mint Nemeskürty István, aki öregebb, mint mi, jó iskolákba járt, nem félművelt, mint én és az én generációm. Ő rendelte meg tőlem a Szent István megkoronázását. Ez egy olyan pillanat, mint az esküvőn kimondani az igent vagy a nemet. Ott még lehet választani. A házasság attól kezdve érvényes, törvényre és szentségjogra emelve, hogy az igen elhangzik. A megkoronázáskor a püspök, aki koronáz, latinul elmondja az intelmeit. Eleget tesz tehát – kérdezze meg kezelőorvosát, gyógyszerészét – a felvilágosító ügymenetnek. Ezután koronázzák meg a királyt, és azontúl király is marad. De amikor a fejére helyezik a koronát, az egy pillanat. Én az ihlet pillanatának nevezem. A tehetséges embernél az ihlet utólag igazolódik. Szent Istvánnál is igazolódott.

Kecskemét városában Kodályról rendelve öntől egy portrét.

Hála istennek, a bronzgyűjtők szétvágta, és megszűnt. Az a szobor nem sikerült. Különben is, a felét lebontották már régen, ott maradt szerencsétlen. Hála istennek, hogy szétverték!

Miért?

Mert rossz volt.

Rossz volt az a szobor?

Rossz! Én igazolni tudom, hogy azt már a felállítás után fél évvel is mondtam. „Éneklő Magyarország” lett volna a téma, de nem lett belőle éneklő Magyarország, hanem egy karfiol. Ezért el lett rontva. Akkor Gajdócsi István volt a megyei elnök, és nála elintéztam, hogy leszedem, kijavítom. Nem Kodály alakja volt a baj, meg az arcok külön-külön – együtt voltak olyanok, mint egy karfiol. De ebből nem lett semmi, mert Gajdócsi meghalt, és aztán ez ott árválkodott félig lebontva. Hála istennek, a bronzgyűjtők elvitték. Azóta időnként fellángol Kecskemét lelkesedése, hogy valahova el kéne helyezni, és tudom is, hogy hova. Egy udvarba, egy zárt helyen, a Kodályról elkeresztelt gimnáziumba. Eddig ebből nem lett semmi. Ez most már

pénzkérdés, vagy nem is tudom, hogy minek a kérdése.

Meglep, hogy ennyire szigorúan mondja, hogy nem sikerült. De maradjunk a minőségi megrendelőknél. Például aki Adyt rendelt öntől, jó megrendelő, nem?

Jó megrendelő, és közelebb van. Én Ady esetében nem eseményeket csináltam meg, hanem lehetetlen eseményeket. Például nézi a saját síremlékét.

Az ön ábrázolásában nemcsak Ady, Radnóti is a halál szélén áll.

Miért, úgy tudjuk, hogy él?

Nem. Csak az az érdekes ebben, hogy Ady, Radnóti, Latinovits, József Attila mind olyan költők vagy éppen színészek, akik nagyon fiatalon, nagy legendaként, gyorsan meghaltak. Ők foglalkoztatják igazán.

Engem a magyar szellemtörténet foglalkoztat nagyon. Ahogy a kotta nem azonos az előadással, úgy a leírt versek nem azonosak azzal, amit én olvasok vagy hallok. És ha Latinovitstól hallom végre az Ady-verset, rájövök, hogy addig azt rosszul olvastam.

De tévedek abban, hogy a halál foglalkoztatja bennük?

Nem, csak hát mit csináljak, hogyha Latinovits öngyilkos lett? Mit csináljak, hogy Ady belehalt abba, ahogy élt? József Attila öngyilkos lett, Radnótit meggyilkolták. Tegyek úgy, mintha még mindig élnének?

Nem. Bár az kétségtelen, hogy ha valaki elképzel egy Ady-szobrot, nagyon kevés embernek jut eszébe pont az a periódus, amikor ő már...

„A művészetnek árnyalt, üde optimizmust kell lehelnie.” Ez marxista tan. Akkor menjünk a régebbi időkbe, amikor nem lehetett feszületet csinálni. Hogy az istenbe leheljen egy feszület árnyaltan üde optimizmust?! Vagy a Szent Sír? Vagy egy pietà. Vihogjanak mind a ketten? Nem! Ha valakit nagyon megszeretek, és az illető nem él, az nekem hiányzik. Megszeretni a költőt azért tudom, mert olvasom a verseit. Ötvenhatról kellett szobrot csinálnom Veszprémbe. Kérdezték, hogy jutott eszembe. Mondtam, úgy, hogy le volt írva Radnótinál: „Nagy szárnyadat borítsd ránk, virrasztó éji felleg.” Ezt csináltam meg, és alája építettem a kis veszprémi várat tornyokkal, házakkal.

Otthon ma is olvas verseket, mondjuk, Adytól?

Persze.

Minden este?

Nem okvetlenül este, hanem ha valamire készülök, ha valamit írnom kell, vagy valahol beszélnem kell – csak jobb, ha szóról szóra folytatom a verset. Nekem szükségem van rá, és észrevettem, hogy meggyőző ereje van.

Azért gondoltam azt, hogy a halál is foglalkoztatja, mert írt Kondor Béla halotti maszkjáról is, amit maga készített.

Barátom volt, és meghalt.

Egy nagyon kimért írás, a végén van egy felsóhajtás, ami tulajdonképpen arról szól, hogy mennyire fog hiányozni.

Igen.

Halotti maszkot készíteni elképesztő közelség a halottal, nem?

Nekem olyan volt, hogy végre el tudtam búcsúzni valakitől.

Így?

Gondolja meg, hogy végig kellett simogatnom a halott arcot. Mert egy kis választóanyaggal, vazelinnel be kellett kennem, hogy ne ragadjon bele a gipsz. Soha életemben nem voltam olyan helyzetben, és nem voltunk olyan emberek, hogy én megsimogattam volna Kondor Bélát. Ugye, biztos ismeri azt a helyzetet, mikor valaki egy halottra úgy emlékszik vissza, hogy nem mondta meg neki soha életében, hogy szerette. Sok ilyen gyászoló panasz van. Sose simogattam meg Kondor Bélát. A halotti maszk készítése közben igen.

Azon gondolkodom, hogy amikor egy ember hozzálát egy szoborhoz – vagy egy pályázat nyerteseként, vagy mert megrendelik –, nyilván nagyon sok gondolat ébred benne. Ahogy most látom, gondolatról gondolatra jut, témáról témára jut, és valahogy így ér el a végső formáig?

Hányszor szól közbe a magyar költészet is! Használok a magyar verset, ami az ember szellemi munkái közül a legszebb. Kellett csinálnom egy ötvenhatos emléket, és arra valódi portrékat csináltam. Legutoljára a határnyitás emlékére, amikor a keletnémeteket kiengedtük, szintén portrékat csináltam – hogy higgyék el, hogy ez igaz, hogy lássák, hogy nem bábuk, nem stilizált alakok, hanem némelyiket talán ismerik vagy felismerhetik.

Például Kányádi Sándort.

Kányádit mindenki megismerte. Még a zsűri is. A magyar költészet komoly helyeken beszél nagyon jól, okosan, szépen és meggyőző erővel, én ezért folyamodom állandóan hozzá. Vagy abból születik a szobor, vagy azzal védem meg a szobrot.

Na jó, de egyet azért elrontott, amikor a Radnóti-idézetet...

Nem rontottam én azt el. Mindegy. Tiszteletben tartottam az özvegyet, aki azért meglepett, hogy beleszólt a dologba. Amikor a Radnóti-szobrot csináltam, ő is ott volt a zsűriben. Beszéltem ennek a buta történetnek a közepén vele is, és elmondtam neki, hogy a népdal rangjára emelkednek azok a dolgok, amiket jól mondanak, csak egy kis különbséggel. Tehát olyanok, mint amit Kodály-változatnak mond a népdal szövegében, dallamában. Csecsszopó helyett csecsemőre emlékeztem, és azért nem néztem utána, mert ha most maga azt akarja idézni, hogy „Talpra magyar! Hí a haza!” utánanéz, hogy így van-e? Nem, mert tudja kívülről. Nekem csecsemő, régóta így van, de hát nem fogadta el.

De azért ez nem meglepő.

Nem. Nem is bántó, hogy egy jöttányit sem enged. Szentségnek tartja ezt az emléket, amelyben vallásossá válik, lám, az emlékezet szeretete.

Nagyon sok örökös van így.

Rendben van, le is töröltük az egész idézetet hátulról, mert hátul volt ez a sor. Eltekintve attól, hogy szebbnek tartom a csecsemőt, mint a csecsszopót.

Csak hát ő meg ezt írta.

Mert goromba akart lenni. Radnóti szelíd ember volt. Időnként a gorombaságot hívta segítségül. Eltekintve attól, hogy a csecsemő pontosan egy kis lényt jelent. A csecsszopó meg egy kupleráj-jelenet is lehet.

Hát, de sajnós ezt írta.

Mindegy. Én is azt mondom, hogy sajnós.

Én nem mondom, hogy sajnós, mert szerintem úgy jó, ahogy van.

Szerintem a csecsszópo csúnya szó, de mindegy. Tovább is mondhatnám, de nem mondom. És különben is, úgy fejeztem be az erről szóló védelmemet, hogy megbeszélem Radnóti-val. Állítom, hogy nekem fog igazat adni, és azt fogja mondani, hogy erre nem gondolt.

Van valami, amit még nem értek önben. Minek politizál? Annyi mindent csinált, annyi mindent átélt.

Erre rendes, komoly válaszom van. A „homo politicus” annyit jelent, hogy városi ember, aki a város dolgaival, gondjaival törődik. Például szobrot helyez el egy város egyik terén, és kicsit megváltoztatja a teret, alanyi jogon.

De maga nemcsak így politizál!

Ez a lényege. Ha a város vezetői lopnak, csálnak és hazudnak, akkor a homo politicus ezt nemcsak tudja, hanem meg is mondja. Mert sokkal jobb megmondani valamit, talán sokszor közvetlen hatás nélkül is, mint az ájult csendben lenni, amire a marxizmus nevelt bennünket.

Valahol azt írta, hogy „én a kádárizmus gyermeke vagyok”.

Mit tegyek, ha negyven évet erre a gazemberre kellett szánnom itthon? Disszidáltam volna?

De ezek a gazemberek elismerték magát!

Jézus Máriám! Nem! Hanem enyhült, butult a rendszer, ahogy Pozsgay Imre mondta: lágy diktatúra lett belőle. Kezdetben szükségük volt Bartókra és Derkovitsra. Az első Kossuth-díjat ők ketten posztumusz kapták meg. És kiről van elkeresztelve a díj? Kossuthról. Tehát ez csak duma volt, hogy a múltat végképp eltörölni. Voltak letagadhatatlan dolgok. Aztán elkezdtek használni Kodályt.

Önt is használták, ezzel most azt akarja mondani?

Nem ekkora súllyal.

Komolyan?

Komolyan, komolyan. Először is, Kodálynak az unokája lehetnék. Itt generációs különbségek vannak. Kodálytól mindent elfogadtak. Biztos ismeri Illyés Gyula történetét. Himnuszt akartak íratni Illyés Gyulával. Illyés szerint ő kissé megijedt, és fölhívta Kodályt, mert ő lett volna a zeneszerző, hogy most mit csináljon. Majd elintézem, mondta Kodály, mert mondhatta. Fölhívta Rákosit, és azt mondta, hogy nem lesz új himnusz. Miért? Mert jó a régi!

Jó, ő nagy befolyással volt.

A világrang tekintély. A világ zeneszövetsége azt akarta, hogy Kodály legyen az elnök.

De önt mire használták?

Hol vagyunk még éntőlem? Meg sem születtem még! Londonban volt a zeneszövetség székhelye. Kodály azt mondta, hogy nem tud Angliában intézkedni és igazgatni. A következő évben áthelyezték Budapestre. Ezzel a tekintéllyel nem tudott mit kezdeni a kommunizmus, le kellett nyelnie. Nekem Varga Imréhez képest azért van szerencsém – köztünk több mint tíz év van –, mert nekem nem kellett Lenineket

csinálnom. Tőlem megkérdezték, hogy Radnótit csinállok-e vagy Dózsa Györgyöt? Mondtam, hogy Radnótit. De megkérdezték, hogy miért? Azt feleltem: mert ismerem a szavait, tudom, hogy nézett ki.

És ha azt mondták volna, hogy Lenint csináljon? Megcsinálta volna?

Nekem már nem mondták. Nem létező kérdést ne tegyünk föl! Nem mondták.

Varga Imrének mondták.

Meg van rájuk sértődve?

Kikre?

Arra a rendszerre. Annak a rendszernek a képviselőire.

Dehogyan vagyok. Bocsánatot kérek, de majdnem azt mondhatnám, hogy jönnek ők ahhoz, hogy megsértődjem rájuk. Utálom a fajtáját, a komprádort, a tömeggyilkost, utálom. Maga tudja azt, hogy a Jelcin-dossziéból kiderült, hogy Kádár János ötször kérvényezte, hogy kivégeztethesse Nagy Imrét? Mert azt képzeltük, hogy biztos Moszkva utasította. Legutoljára ötvennyolc tavaszán akarta, és akkor azt felelték neki – persze nem Hruscsov személyesen, mert ennyire azért nem álltak szóba Kádárral –, szóval azt felelték neki, hogy most lesz Olaszországban választás, ne keltsük a kommunistáknak kemény vérengző hírüket, tessék elhalasztani. De júniusban már engedték az ötödik kérvényre. Tehát Kádár egy stréber tömeggyilkos, egyébként egy buta ember. Életében nem tudta kimondani, hogy szocializmus. Vagyis én nem vagyok megsértődve, ez ennél sokkal szörnyűbb. Hála istennek, elmúltak, de látom a fertőzésüket itt, a jelenben.

Megint politizál.

Kerülje ki!

Megpróbálom, bár érdekel, hogy miért csinálja?

De nem tudja kikerülni.

Mert maga nem hagyja!

Nem azért. Egyrészt én nem hagyom, másrészt meg azért nem tudja kikerülni, mert én még olyan embert nem láttam, aki önálló, független, és mindent teljesen egyedül vállal. Nem lehet függetlenül élni. Ha maga elhiszi, hogy valaki független, higgye el, hogy vagy a szót nem ismeri, vagy a fogalommal nincs tisztában, vagy hazudik. De inkább az első kettő, mert a butaság nagyobb veszély, mint a hazugság, mert hazudozáshoz nagyon intelligensnek kell lenni.

(2009. ősz)

OPLATKA ANDRÁS

Amikor Mock és Horn Gyula odajárultak a határhoz, akkor már keresni kellett számukra néhány száz métert, ahol még érintetlenek voltak a huzalok, hogy ők ott aztán fotogéneken tudjanak az ollókkal működni.

Azt a távolságtartó, tényeken alapuló újságírást műveli, amit Európa keleti felén jóval kevesebben gyakorolnak, mint a hajdani vasfüggönyön túl. Pedig elfogult is lehetett volna, hiszen a rendszerváltás idején szülőhazájáról, Magyarországról is tudósította a nagynevű *Neue Zürcher Zeitung*. Oplatka Andrásról van mit tanulni, nemcsak technikailag, hanem mentalitás terén is.

Elhagyta ezt az országot tizennégy évesen, 1956-ban. Akkorra nyilván kialakult már önben valami, amit hazaszeretetnek hívunk. Hogyan tudott aztán, mondjuk, a rendszerváltásról politikailag objektíven, ezektől az érzésektől függetlenül tudósítani?

Amikor az első tudósítói állást följánlották nekem a *Neue Zürcher Zeitung* szerkesztőségében, a főnököm, aki kívülről morcos embernek mutatkozott, de azért nagyon jó lélek volt, azt mondta, menjek be az irodájába. Akkor még nagyon kezdő voltam, másfél éve voltam a lapnál. „Na, üljön le! Akar Skandináviába, Stockholmba menni tudósítóként?” „Még életemben nem jártam ott!” „Az nagyon jó, akkor maga mindent új szemmel fog látni.” „Egy szót sem tudok svédül.” „Nem baj, majd megtanulja.” Idővel aztán egy kicsit megkönyörült rajtam, és azt mondta: „Nézze! Nincs más lehetőség jelenleg az újságon belül tudósítói állást elfoglalni, de elméletileg megkérdezném, ha most választhatna, akkor hova akarna menni?” „Közép-Kelet-Európába.” „Nonono! Ehhez maga lelkiileg még túl közel van. Magának még nagyon sok más helyen kell előbb bizonyítania, mielőtt odaengedjük.”

Ez volt 1970-ben. Aztán eltelt tizenhét év. Akkor már érzelmileg messze volt annyira ettől az országtól, hogy jöhetett?

Igen. De szerkesztőként, és nem ide akkreditált tudósítóként, ez azért nagy különbség. Tehát nyolcvanhét elejéig Moszkvában voltam, és aztán majdnem kerek tíz évet Zürichben. A rendszerváltás éveitől kezdve, nyolcvannyolc-nyolcvankilenc-kilencvenben Zürichből sokat jártunk ebbe a régióba, mert hiszen az újságnak nem voltak tudósítói Prágában, Varsóban, Budapesten. Mert azelőtt a helyzet úgy állt, hogy volt egy tudósító Moszkvában, egy Bécsben, aki kezelte ezt a régiót, kétszer egy évben elutazott Magyarországra, Bulgáriába, megállapította, hogy semmi nem változott, írt két cikket, és ezzel a dolog kész volt. Nyolcvankilencben nagyon sok mindent végigcsináltam, nemcsak Magyarországon. Ott volt a prágai bársonyos forradalom, a varsói első választási kampány júniusban, sorolhatnám.

Az igaz, hogy önt a nyolcvanas évek végén megkeresték Magyarországról, hogy lobbizzon az országért?

Soha. Se beszervezni, se megkönyöríteni engem ebből az országból semmilyen módon nem próbáltak. Máshonnan igen.

Honnan?

Franciaországból.

Hogy mit csináljon?

Hogy amikor a Szovjetunióba megyek Párizsból, akkor a francia titkosszolgálatnak esetleg végezzen bizonyos szolgálatot.

Ez nagyon megdöbbszent.

Meglehetősen megdöbbszentő volt. Fél évvel azelőtt, mielőtt Moszkvába helyeztek, a feleségemmel Párizsból elutaztunk Moszkvába, hogy megnézzük, hogy állnak, mi lesz a gyerekeknek az iskolával, a bevásárlási lehetőséggel, a lakással, és ehhez kellett egy szovjet vízum. Jól ismertem a szovjet sajtóattasét, elmentem hozzá, és elmondtam neki, hogy Moszkvába megyünk néhány napra, legyen kedves, járjon közbe, hogy a vízumot megkapjam. Megkaptuk, elutaztunk. Párizsba visszatérve egy héttel később jött egy nagyon furcsa levél. Egy hivatalos papír, de értelmezhetetlen volt, hogy milyen szervtől. Hívjam föl őket, egy engem érintő hivatalos eljárásban kell valamivel szolgálnom. Bementem, bevezettek egy szobába, ki kellett tölteni egy kérdőívet a nagyanyám újraoltási bizonyítványának a számáig. Az már kicsit furcsa volt. Aztán bejött egy jól fésült civil úr, és azt mondta, hogy ez a francia elhárításnak a centruma. „Ez nagyon hízelgő, de mit tehetek az ügy érdekében?” – kérdeztem. „Ön kapcsolatban van egy szovjet diplomatával, aki minket érdekel.” Akkor már értettem, honnan fúj a szél, és elmagyaráztam neki, hogy én fél éven belül Moszkvába kerülök. Akkor azt kérdezte: „Maga Moszkvába kerül? Ez minket érdekelne!” „Engem meg nem érdekelne, és abszolút alkalmatlan vagyok rá.” „Na, majd megkeressük magát!” „Ne keressenek meg!”

És megkeresték?

Nem, mert aznap délután elmentem a svájci nagykövethez, aki nagyon jó kapcsolatokkal rendelkezett. Ő azt mondta, hogy nagyon jól tettem, szólni fog az érdekeimben, nem fognak abajgatni.

A jó kapcsolatok nemcsak egy ilyen esetben számítanak, hanem a tudósítói munkakörben is. Egy itt tartózkodó Neue Zürcher Zeitung-tudósítónak nagyon figyelnie kell arra, hogy mindenkivel hasonló jó kapcsolatot ápoljon, nem?

Valahogy az alapfelálláshoz tartozik, hogy mind a két oldalt meg kell hallgatni. Inkább technikailag volt ez gyakran nehéz Magyarországon. Egyes pártok nehezebben mozdultak.

Ezt azért is kérdeztem egyébként, mert önre sokszor mondják, hogy konzervatív, távolságtartó svájci úr.

Hát, Isten tudja! De erre mondanék valamit. Nekem svájci-német-zürichi feleségem van. Egyetemi házasság vagyunk, ott ismerkedtünk meg annak idején. Az általános svájci léttől vagy megjelenéstől eltérően meglehetősen temperamentumos asszony. Ha valahol megjelenünk, pláne Magyarországon, akkor gyakran szokták mondani, hogy ja, ez egy vegyes házaspár, az asszony a magyar, azt érezni, én meg amolyan tartózkodó svájci úriember vagyok.

Tehát soha nem tudatosan alakította ki ezt a távolságot, hanem egyszerűen így alakult.

Azt gondolom, hogy igen.

Ennek például lehet köze ahhoz, hogy tizennégy évesen kellett elhagynia egy hazát, és találni egy másikat. Ez tulajdonképpen azt is feltételezi, hogy az ember egy

picit mindenhol kívülálló lesz.

Igen, ez így van.

Lehet, hogy ez is a távolságtartás oka?

Talán igen. De szintén nem tudatosan.

Gondolom, mint újságírónak meg nagyon jól is jön, hiszen, mondjuk, híres, nagy hatalmú európai vagy nem európai politikusokkal így lehet beszélni.

Részben igen, de aztán Kelet-Európában volt néhány furcsa élményem is ebből a születésből és a budapesti származásból eredően. Mondjuk, Szlovákiában, Pozsonyban ismertem egy szlovák nemzeti párti, de inkább a jobboldali szélsőpárthoz tartozó politikust, akinek egyszer azt mondtam: uram, én nagyon kedvelem Szlovákiát, de egyet meg kell mondanom, cseh nevem van, és Budapesten születtem. Erre azt mondta, az azért egy kicsit sok.

Jó is, hogy szóba hozta Szlovákiát. Egy pár éves idézet öntől: „A szlovákokkal való megegyezést én mindig elképzelhetőnek tartottam. Azt hiszem, a szlovákok idővel éppúgy benne lesznek a NATO-ban és az EU-ban, mint Magyarország. Ezzel összefüggésben tompulni fognak a még meglévő ellentétek, miközben a szlovákok előbb-utóbb magukhoz fognak térni az ájulatból most, hogy önálló nemzeti államuk van” Ezt pár éve mondta. Hát nem ez lett!

De az EU-tagság és a NATO-tagság bejött! Nyilván el kell ismernem, lehet, hogy illúzióba ringattam magam, rövidebb idővel számoltam, mint ami a valóság. Ugyanakkor közép- és hosszú távra továbbra is ezt gondolom. Idővel normálissá fog válni mind a két oldalon az, hogy a másik fél létezik, hogy a határ átjárható, hogy a kisebbség nem akar határt változtatni, hogy Magyarország nem egy irredenta ország. A szlovákok meg fogják idővel tanulni azt – ma még nem tudják hogy nem Horthy Miklós Magyarországaival állnak ma szemben.

Egyvalami miatt kételkednék az ön szavaiban. Ma már a tizenévesek is át vannak ezzel itatva. Már számítógépes játékokat játszanak úgy, hogy a szlovákok irtják a magyarokat, a magyarok meg a szlovákokat. Akkor vajon...?

Isten ne adja, hogy igaza legyen! Egyszer Kosáry Domokossal, a nagy történésszel beszélgettem, és azt kérdeztem tőle, nem gondolja-e, hogy idővel meg lehet egyezni a románokkal is? Azt mondta, hogy nézze, a szlovákok, azok családon belül vannak, a románok családon kívül. Itt persze a monarchiai múltra gondolt. De azért ez a múlt közös kultúrát, múltat, történelmet, rengeteg közöset jelent, és ebben azért sok igazság van.

Ha már a monarchiai múltról beszél: írt Széchenyiről egy könyvet. Ebben arról is szó esik Széchenyivel kapcsolatban, hogy ő nem feltétlenül akart független magyar államot, hanem el tudta volna képzelni az Osztrák-Magyar Monarchia fennmaradását és gazdasági prosperálását. Az ön konklúziója az, hogy az elmúlt több mint egy évszázad igazolja ezt a teóriát.

Inkább az utolsó kilencven év. Széchenyi István azt mondta, hogy túl gyenge az ország és a nemzet ahhoz politikailag, számszerűleg és gazdaságilag, hogy önálló lábon meg tudjon állni. Úgy gondolta, hogy Magyarországnak érdeke a Monarchián belül maradnia, bár ugyanakkor erősen amellet volt, hogy a Monarchia súlypontja

vagy legalábbis egyik súlypontja kerüljön át Magyarországra.

Miért gondolja, hogy ezt igazolta az elmúlt kilencven év?

Azért gondolom, mert ami szétrobbantotta a Monarchiát, az pontosan húsz esztendeig tartott 1918-19-től 1938-39-ig, és aztán ezek a kis államok mind képtelenek voltak egyedül, főleg egymással még ellenségeskedésekbe is bonyolódva önmagukat először a hitleri nagyhatalom, aztán a sztálini nagyhatalom ellen megvédeni.

Gondolja, ha maradt volna a Monarchia, akkor ezek az országok meg tudják állítani, mondjuk, Hitlert?

Nem ezek az országok. De ha megmaradt volna egy nagy közép-európai hatalom, mert az első világháború előtt a Monarchia még az volt, akkor Hitlernek nagyon nehéz dolga lett volna.

Akkor hadd idézzek önnek egy másik nagy magyar gondolkodót, Bibó Istvánt. Ő azt írja erről: „Kelet- és Délkelet-Európa zűrzavarával kapcsolatban félrevezető az, ha annak okai között a Habsburgok monarchiájának összeomlását emeljük ki. Inkább e monarchia létezése volt oka ennek a zűrzavarnak. Az összeomlásnál nem érdemes túl sokáig megállnunk, mert a Habsburgok alkalmi, hibrid, belső összetartó erő nélküli államkonglomerátuma szerencsésebb fejlődése mellett sem lehetett volna Közép- és Kelet-Európa stabilizálódásának a tényezője”

Bibó István ezt közvetlenül a második világháború után írta. Tehát még nincsenek tapasztalatai a sztálinizmusról és a következményekről. Ez az egyik.

De a hitleri hódítás már megvolt.

A másik az, hogy én nem próbálom idealizálni a Monarchiát mint olyat. A monarchia ezer sebből vérzett, és ezer hibája volt, ebben Bibó Istvánnak igaza van. A kérdés nem az, hogy milyen volt a Monarchia. A kérdés az, hogy milyen lehetőségeket rejtett a Monarchia magában, amelyek kiaknázatlanul maradtak. És ezt most egy Svájcban nevelkedett valakiként mondom, ahol három, sőt négy nép él egymás mellett. És nem látom be, hogy a Monarchián belül a Duna menti népek esetében miért ne lehetett volna akár Habsburg-uralom alatt, akár anélkül egy dunai konföderációt kiegyezésszerű alapon megteremteni.

Gondolkodtam azon, hogy mi az, ami önt Széchenyiben megfogta. Van egy kijelentése a könyvben, miszerint „német nyelven is lehet jó hazafinak lenni”, és közben az ember arra gondol, hogy hát végül is ön szintén német nyelven hazafi.

Mondjuk, német nyelven szívesebben írok, mint magyar nyelven. De azért, úgy tűnik, elég folyékonyan beszélek magyarul.

Tökéletesen beszél magyarul. Csak azt mondja meg, hogy miért pont őt választotta egy ilyen hosszú feldolgozás témájául?

Ez visszamegy a Medve utcai elemi iskoláig. Volt egy tanárnőnk, az osztályfőnöknőnk, aki történelmet és magyart tanított nekünk, Zakariás néninek hívták. Ő Széchenyi-hívő volt, ha úgy tetszik. Bár óvatosan, mégis nagyon bátran, mert hát azért az ötvenes években azt mondani, hogy szép, szép a forradalmár Kossuth, de amit Széchenyi épített, az mindmáig megvan... Egy grófról, egy arisztokrátáról, egy német nyelvű, Bécs felé orientálódó Habsburg-hűről akkor ezt állítani – én csak utólag mértem fel, mit jelentett.

Érdekes, hogy ez még az általános iskolából megmaradt. Elég korán elhagyta az országot. A határátlépés, ha jól tudom, nagyon kalandos körülmények között történt. Tehát már-már úgy nézett ki, hogy maga marad.

Ez is benne volt a pakliban. Valóban egy hajszálon múlt. Édesanyám nem akart elmenni, az apám igen. Ő gondoskodott róla, hogy a két fia gyorsan kikerüljön a határon túlra, mert akkor majd az édesanyám is menni akar. Az apám elvitt a petőházi cukorgyárba, mert neki oda bejárása volt, és rábízott egy vezetőre, aki elvitt első nap a határig. Szeptember közepét írjuk, tizennegyedikét, azt hiszem. Akkor a parasztemberek azt mondták, hogy ne menjenek, ávósok vannak a határon. Visszatértünk, és akkor az apám azt mondta, hogy holnap megpróbáljátok újra: ha nem megy, akkor visszamegyünk Budapestre, és ott nősz föl. Másnap megpróbáltuk újra. Jóska, a vezető, elvitt a határig, és állt ott egy őrtorony. Na most, ezek úgy vannak építve, hogy nem lehet tudni, benn van-e valaki. Jóskának ez nem tetszett, elmentünk egy nagyobb, közeli tanyára, és megkérdezett egy öreg parasztembert, hogy van-e ott valaki. Azt mondta a gazda, hogy azt gondolja, nincs.

Ha ő azt mondja, hogy azt gondolja, hogy van?

Akkor Jóska visszavisz engem, és akkor Budapesten nővök föl.

De közben a bátyja már kinn volt, szóval előállhatott volna egy olyan helyzet, hogy a család kettészakad.

Minden további nélkül. De a Nyugatra kerülésért nem azért voltam hálás, mert jobb anyagi körülmények között éltünk, még csak nem is azért, hogy utazhattunk, hogy szabadok voltunk, hanem elsősorban azért, mert soha nem jött oda hozzám senki, és nem mondta azt, hogy hát, elvtárs, ha ezt a pozíciót szeretnéd, akkor azért be kéne lépni a pártba. Tehát a tulajdon lelkiismeretet, meggyőződést soha nem kellett eladni.

A határoknál maradván: a másik nagy könyve a vasfüggöny leomlásáról szól. Ha azt mondjuk, hogy vasfüggöny, akkor mindenkinek eszébe jut az a bizonyos fénykép, melyen Magyarország és Ausztria külügyminisztere átvágja a drótkerítést. Ünnepejük is, június 27-én van ennek az évfordulója. Ön pedig azt mondja ebben a könyvben, hogy ennek a pillanatnak semmilyen jelentősége nincs.

Azt nem mondom, hogy semmilyen jelentősége nincs: valami van, de nem igaz az az állítás, hogy a két külügyminiszter ezzel elsőként bontotta meg a vasfüggőnyt. Két hónappal azelőtt, május másodikán kezdte a magyar határőrség és honvédség a vasfüggőnyt bontani. Amikor Mock és Horn Gyula odajárultak a határhoz, akkor már keresni kellett számukra néhány száz métert, ahol még érintetlenek voltak a huzalok ahhoz, hogy ők ott aztán fotogénen tudjanak az ollókkal működni. Nem felel meg az a hit vagy az az állítás sem a valóságnak, hogy ezzel megnyílt az út a keletnémet menekültek előtt Magyarországról Ausztrián át Nyugat-Németországba, mert a magyar kormány akkor, június végén még azon az állásponton volt, hogy a vasfüggőnyt lebontjuk ugyan, de a határt szigorúan őrizzük tovább, ez nem lesz zöld határ, amin át lehet lépni. Na most, azért az aktusnak nem is kis jelentősége volt, és pedig az, hogy ezt a nagy jelenetet a nyugatnémet televízió keresztül a keletnémet lakosság jó része még aznap este láthatta. Mint ahogy láthatták a május másodikán megkezdődő bontást is, mert a magyarok ezt egy sajtóértekezlettel, nyilvánosan

kezdték meg, és ez erősen hozzájárult ahhoz, hogy Kelet-Németországból tízezrek jöttek Magyarországra abban a hitben, hogy itt át lehet lépni a határt.

A könyvben tulajdonképpen megfogalmazza, hogy ez a határbontás nem ideológiai okok miatt történt, hanem (ha kicsit sarkosan akarom megfogalmazni) gazdasági szükségszerűség, tehetetlenség, a következményekkel való nem számolás és a Szovjetunió hallgatása miatt. Leírt például egy történetet, amikor a fiatal Németh Miklós váratlanul miniszterelnöki pozícióba került, átnézte a költségvetést, és azt kérdezte, hogy ez a titkos tétel itt micsoda? És akkor nagy nehezen elmondták neki, hogy az a határsáv fenntartására szükséges költségvetés, ő meg kihúzta. Amit mi szimbólumnak gondolunk, és hősi, történelmi tettek, az ennyire szimplán tehetetlenség és gazdasági szükségszerűség következménye?

Igen is, meg nem is. Két döntés volt. Az első döntés volt lebontani a vasfüggönyt, és kellett hozni egy második döntést is, hogy kiengedjük-e őket vagy sem. Na most, az első döntés valóban gazdasági szükségszerűségből született, és amiatt, hogy a vasfüggöny elavult, nem működött, és az országnak nem volt több pénze. Plusz jött még a dologhoz az, hogy a magyaroknak nyolcvannyolc elejétől volt útlevelük: ha ők amúgy is legálisan utazhatnak, akkor kit őrzünk itt? Ez a magyarok feladata, keletnémeteket őrizni?

Az NDK nem mérte föl, a Szovjetunió nem tudja, hogy felmérte-e, de nem reagált. Gyakorlatilag Ceausescu volt az egyetlen, aki látta, hogy mi lesz belőle. Tiltakozott is.

Ebben igaza volt, igen. Én azt mondanám általában erre a történetre, hogy létezett a nagy világpolitikai kerete a dolognak. A Szovjetunió meggyengülése, Gorbacsov politikája, az Egyesült Államokkal való kiegyezés megeremtetten a kereteket. Ezen belül létezett jó néhány hibás felmérés. Mindez kialakított nyolcvannyolc nyarára egy helyzetet, amikor dönteni kellett arról, hogy kiengedjük-e a keletnémeteket, igen vagy nem. Itt azért mégis bizonyos államférfi érdemének mondanám, hogy a magyar kormány úgy döntött, ahogy döntött.

Nagyon markánsan kijelenti ebben a könyvben, hogy nem Horn Gyula, hanem Németh Miklós a kulcsfigura.

Igen. Vállalom ezt a kijelentést. Nem vagyok ezzel különösebben népszerű, főleg Németországban, de a dolog úgy áll, hogy én némi protekcióval olvashattam a mai napig nem nyilvános, 1989-es kormányülések jegyzőkönyveit. Augusztus tizenhetedikén, csütörtök délelőtt beszélnek első alkalommal a kormányon belül arról, hogy akkor most mi az úristen történjen a keletnémet menekültekkel. Horn Gyula azt mondja: a határt kinyitni nem lehet, mert ez fölborítja a határrendet, ezt legfeljebb egyszer lehetne megtenni, kivételesen. Ez öt nappal a döntés, huszonkettedike előtt van, amikor egy kisebb miniszteri kör, köztük Horn Gyula, eldönti, hogy kinyitjuk a határt. Mi történik közben? Ott volt közben a páneurópai piknik, a tömegmenekülés, másnap, augusztus huszadikán még egy tömegmenekülés, augusztus huszonegyedikén balesetből kifolyólag egy haláleset a határon. Huszonkettedikén a miniszterek Pesten azt mondják, hogy ez így nem mehet tovább. Elég hamar világossá vált, hogy bizonyos tények ismeretében Horn Gyula *Cölöpök* című könyvének az a fejezete, ami

a határnyitásról szól, nem áll meg.

Ezzel csak az a baj, hogy ő erre már nem tud reagálni.

Ezt roppant sajnálom emberileg, de roppant sajnálom szakmailag is, mert érdekes lett volna, ha erről vallott volna egy nyilvános vitában.

Egy dolgot áruljon el. Több mint hetven interjút készített ehhez a könyvhöz, ugye?

Igen.

Helmut Kohl miért nem állt kötélnek?

A legbanálisabb és ugyanakkor leglogikusabb válasz az, hogy 2000 elején a CDU-ról, a pártjáról kiderült, hogy illegális pártbefizetések voltak, nem lehetett tudni, honnan. A *Neue Zürcher Zeitung* vele rendkívül keményen bánt. Ismert Kohlnek az a szokása, hogy ha egyszer egy orgánusra megharagudott, akkor azt kiterjesztette mindenkire, és akkor ott ő többet senkivel szóba nem állt.

Milyen szimpatikus szokás...

A *Der Spiegel*el így tett egy életen keresztül. Az, ami nagyon sok politikus számára az én esetemben ajánlólevél volt, miszerint a *Neue Zürcher Zeitung* berkeiből szalasztottak, Kohl esetében el tudom képzelni, hogy ellenkezőleg hatott.

Magyarországon az Andrássy Egyetemen tanít, múlt és jelen sajtótörténetet. Ha már egyszer előad erről, és űzte is nagyon sokáig, akkor árulja már el egy mondatban, hogy mitől lesz valaki jó újságíró?

Nyilvánvalóan egy csomó tulajdonság kell hozzá a kíváncsiságtól az íráskészségig, és sorolhatnám még. Nem tudomány azért, mert nincsenek olyan alaptézisek, amelyeket bizonyítani lehetne. Ha valaki ugyanazt csinálja tehetséggel vagy tehetség nélkül, hiába teszi ugyanazt, a kémcsőben nem ugyanaz a kémiai kísérlet zajlik le. Az improvizáció művészete soha nem lehet tudomány.

(2009. ősz)

BÁNYAI ÉVA

Egyáltalában nem haragszom azért, ha valaki netán elalszik vagy elszunyókál az előadásomon. Én akkor csak azt tudom, hogy az illető hipnábilis.

Senki nem hitt az igazában, amikor fiatal tudósként arról kezdett beszélni, hogy nem csak ülve, nem csak nyugalmi helyzetben lehet hipnotizálni. Végül meggyőzte a világot. Aztán később önmagát kellett meggyőznie arról, hogy a rák is csak egy betegség. Az is sikerült, persze tudományos alapokon. Azóta mindezt tanítja is *Bányai Éva*.

Beírta a nevét a pszichológustársadalomba, amikor rájött arra, hogy a hipnózis nem okvetlenül altatásos, lehet éber is. Mikor kezdett el kételkedni a pavlovi hipnóziselméletben?

Amikor fiatal kutató koromban elkezdhettem hipnózissal foglalkozni, az első kísérletsorozat, amit végeztünk, a hipnózis hatását vizsgálta a tanulásra. A kísérleti csoportunk hol hipnózisban, hol éberen tanult. Huszonnégy kísérleti személyünk volt: az volt az érdekes, hogy huszonnégy személyből húsz úgy viselkedett, ahogy az a nagykönyvben, a pavlovi hipnóziselméletben meg volt, meg van írva.

Azaz?

A dolognak az a lényege, hogy segítjük egyvalamire beszűkíteni a hipnotizálandó ember figyelmét...

Ne hipnotizáljon! Elkezdett nyugodt, monoton hangon beszélni...

Csak hogy mutassam, hogy mégis hogy történik ez. Hogy semmi másra ne figyeljen, csak erre a kis rajzszögre és a hipnotizőr hangjára. Ezzel sikerül kiszűrni a külső ingereket, és az alany beszűkül egyvalamire. Aztán megváltozik a tudati állapota, nemsokára teljesen ellazul és álmos lesz. Elalszik, mély hipnotikus álomba merül. Huszonnégyből húszan úgy viselkedtek, ahogy ez a nagykönyvben meg volt írva, ellazultak, becsukódott a szemük, és utána nagyon lassan tudtak csak mozogni, még a szuggesztiókra is, amikor azt kértük, mondjuk, hogy emeljék föl a karjukat.

És a négy hogy viselkedett?

Négy ember másképpen viselkedett. Ők meg könnyedén fölemelték a karjukat, ha erre kértük őket, mint a gyerekek, amikor játékosan mozognak. Könnyedebben mozogtak, nem lettek álmosak. Nagyon emlékezetes nekem az egyik kísérleti személyünk: szinte már egy kicsit ingerült volt, amikor harmadszor mondta, hogy nem tudom, miért mondjátok nekem mindig azt, hogy álmos leszek. Nem leszek álmos, nekem inkább kristálytisztán fog az agyam, sokkal jobban tudok figyelni!

Máshogy reagáltak ugyanarra a helyzetre?

Nekik is beszűkült a figyelmük, és ők is végrehajtották a szuggesztiókat. Csak nem voltak közben álmosak.

És ön gyanút fogott: hogy lehet, hogy huszonnégyből négyen így viselkednek?

Számomra tulajdonképpen az egész vizsgálatssorozatból ez volt a legérdekesebb, és ez nem hagyott nyugodni. Olyannyira, hogy Mészáros István professzor úrnak, akivel együtt dolgoztam, rögtön mondtam, tanár úr, nem stimmel ez a dolog, mert ezek nem alvásszerű állapotban vannak. Azt mondta nagyon komolyan, hogy Éva, ez az a négy kivétel, amely erősíti a szabályt!

Ezt nyilván megkapta néhányszori. Hát ez hibahatár, ne foglalkozzon vele.

Nagyon sokszor. Ugyanezt mondta nekem Ádám professzor úr is, aki lehetővé tette, hogy egyáltalán hipnózissal foglalkozzunk egy olyan korszakban, amikor ez szinte tiltott volt.

Magyarázza el nekem ezt: valaki a pályája elején, nagyon fiatalon észrevesz valamit, de mindenki, aki nagy tudású, és akire felnéz, azt mondja, hogy Éva, ez vakvágány, ebbe ne menjen bele. Ő mégis azt mondja, ennek utána kell járni. Hogy van ez? Miért nem hallgatott rájuk?

Bennem nagyon nagy volt világéletemben a kíváncsiság. Állítólag már kétéves koromban is mindennek mögé akartam nézni. Valahogy meg akartam érteni, hogyan működik, ez engem nem hagyott nyugodni. Minden, amit akkor el tudtam olvasni, afelé mutatott, hogy a pavlovi elmélet a legjobb hipnóziselmélete a kornak. Nemcsak ezen a fertályán a világnak, ahol ideológiailag illett a pavlovi hipnóziselméletet pártolni, de a világ másik részén is ezt tartották a legfejlettebb és legjobb hipnóziselméletnek. De nekem mindez nem stimmelt azzal, amit én láttam. Azzal, amit hallottam a vizsgálati személyeinktől, akik beszámoltak az élményeikről. Abban a korszakban még a pszichológiában a behaviorizmus uralkodott, a viselkedést nézték, az élményt nem. Én viszont nagyon fontosnak tartottam az élményt, ahogy az élettani hátteret is. Mi néztünk EEG-t, tehát az agy elektrofiziológiai változásait is figyeltük, és ott se találtunk alvásra utaló jelet.

Több mindent is máshogy csináltak, mint ahogy az elő volt írva. Elkezdtek gyanakodni valamire, ami már évtizedek óta bevett elmélet volt, a pavlovi elméletre. Ön meg merte kérdőjelezni, amit egészen odáig tudott, tanult.

Ádám professzor úr is azt kérdezte, hogy mit mondott a tanár úr? Mondom, hát azt, hogy a kivétel erősíti a szabályt. Na látja, ő már tapasztaltabb kutató, mint maga, Éva, ezek kivételek, egy-kettő akad. Azt feleltem, hogy négy a huszonnégyből nem olyan kevés.

Jelentősebb szám.

Ami végül segített, egy véletlen volt. Semmi nem mutatott arra, hogy igazam lenne. Elmentem a Híradó moziba a Körúton, 1972-ben. A vietnami háborúról adtak egy dokumentumfilmet. Zseniális magyar operatőri munka volt, azóta is nagyon örülnék, ha ez meglenne. Az észak-vietnami lövészárokból egy amerikai támadást fotózott le. Az egész szakasz egyre közelebb jött. Szaladtak. Végül ráközelített egyetlen katonára, aki egyáltalán nem volt alvásszerű állapotban, sőt nagyon is felajzott volt. Ráközelített az operatőr a támadó és éppen ölni készülő, egyáltalán nem alvó katonának az arcára, és ez volt az a pillanat, amikor... Heuréka-élmény volt! Olyannyira, hogy fölugrottam és kirohantam a moziból.

Mit látott az arcán.

Azt láttam, hogy ez a támadó katona nem volt alvásszerű állapotban. Az arca megszólalásig azonos volt az általam nap mint nap látott hipnotizált arcokkal. Ez volt az a pillanat, amikor hirtelen minden összerántódott bennem, a megvilágosodás-élmény. Mint az *Egri csillagok* keringő dervisei, akik ott keringtek a szultán lova előtt furcsa, módosult tudatállapotban, és nem fáradtak el. A másik, ami beugrott nekem, a sámánok. Ők dobolás közben, füst közben, miközben énekelnek és ugrálnak, eljutnak egy ilyen furcsa révületbe, ami szintén módosult tudatállapot. Vagy a Bali-szigeti törzsi táncok, aztán a vudu varázslatok. Egyszerre rájöttem, hogy ezek mind-mind módosult tudatállapotok, és ezek mind aktivitásfokozódással jönnek létre.

De ezeknél a törzseknél előfordult, hogy szereket is használtak a módosult tudatállapot érdekében.

Nem okvetlenül szükséges. Dél-Amerikában használnak szereket, de például a szibériai sámánok többnyire nem.

Szimplán az aktivitástól jutnak el abba az állapotba. Annak, hogy ezzel foglalkozott, politikai kockázata nem volt? Amikor még a pályája legelején járt, hipnózisról szinte beszélni se nagyon lehetett. Tehát el kellett bújtatni különböző szépen hangzó tudományos kísérletek mögé ezt a tudományt.

Ezért vagyok nagyon hálás Ádám György professzor úrnak. Gyerekkorom óta a hipnózis érdekelt, és szinte reménytelen volt, hogy ezzel foglalkozhassak. Tudtam, hogy Mészáros István tanár úr Leningrádban megtanulta a hipnózis módszerét. Érdekes módon a Szovjetunióban nem volt tiltott. Azért nem volt tiltott, mert Pavlov ezzel foglalkozott.

De nálunk igen.

Mi mindig pápábbak voltunk a pápánál.

Nem volt veszélyben az a kutatócsoport, amelyik ezzel foglalkozott?

Nem. Ádám professzor úr megtalálta a módját, hogy ne legyünk veszélyben. Beszélt Mészáros tanár úrral, aki azt mondta, hogy ha maguk tényleg elkezdenének együtt dolgozni hipnózis-vonalon, kérem, még ne azt a címet adjuk neki, hogy hipnóziskutatás, hanem mondjuk azt, hogy a tanulás és az emlékezés hatását vizsgálják a magasabb idegtevékenység különböző állapotaiban.

Elbújította.

Tartotta a vállát. Szerencsére volt olyan erős, hogy ezt elbírja.

Végül is a biciklizésben találta meg azt a monotóniát, ami aztán az éber hipnózishoz vezethet. Miért nem a futás, a dob, a fények, ami szintén aktivitásra sarkall?

Mindez természetesen fölmerült bennem. Az a helyzet, hogy én ezeket a kísérleteket nem itthon végeztem. Bármennyire is toleráns volt tényleg a légkör az Élettani Tanszéken, amikor rádöbbsenem arra, hogy ezt kísérletileg kéne vizsgálni, akkor azért az volt a válasz...

...hogy azért nem húzgáljuk az oroszán bajszát. Ezért ment Amerikába, nyert egy ösztöndíjat.

Ez szerencse és csoda volt, a mai fejemmel is azt mondom, hogy ennek így kellett történnie. Állandóan beírtam, hogy Amerikába szeretnék menni tanulmányútra, megcsináltam a munkatervet, önéletrajzot magyarul-angolul. Az összes papírt beszereztem.

Az még hagyján, hogy kiengedték valamiért, de azért is meg kellett küzdeni ott kint, hogy aztán bekerüljön az amerikai kutatócsoportba.

Azért engedtek ki, mert a doktori disszertációm nyert egy akadémiai pályadíjat, és éppen meghalt az az akadémikus, aki a társadalomtudományi kontingensből a nemrégén indult magyar-amerikai csereegyezmény keretében kiment volna. Kijutottam Washingtonba. Ott olyan feltűnést keltettem, hogy két ember fogadott virágcsokorral, merthogy én voltam az első, aki nem hatvan év fölött akarta

körülutazni Amerikát. Mondták, hogy nagyon örülnek, hogy itt vagyok, de Stanfordban nincs hely – ők azért írták, hogy mehetek, mert az nagy szó, hogy végre egy fiatalat küldenek ki a vasfüggöny mögül. De tele van a labor.

Hogy ön mehessen Amerikába, aztán majd csak megtalálja a helyét: ez volt a terv.

Azt mondták, bárhova mehetek, de azt feleltem, hogy én csak Stanfordra akarok menni, Hilgard professzortól akarok tanulni. Erre azt mondták, hogy akkor hívjuk föl. Nekem ez fantasztikus volt. Magyarországon, ha a bátyámat föl akartam hívni Gödöllőn, másfél óráig tartott, amíg kapcsolták. Ott ő föltárcsázta, és már Hilgard professzorral beszéltem Kaliforniában. Mondta neki, hogy itt vagyok. Nagyon aranyos volt, hallottam, ahogy kérdezte, hogy milyen – azt felelték, hogy egy élő baba. Ugye, nagyon fiatal voltam, és állandóan mosolyogtam.

Tehát azt mondták, hogy fiatal lány, helyes baba.

És mondták, hogy mindenképpen oda akar menni. Mire is azt válaszolta Hilgard, hogy hely az nincs, de a jövő héten lesz a legnagyobb amerikai hipnózistársaság kongresszusa Los Angeles mellett. Repültessek le ide, és akkor majd segíték neki, hogy megtalálja a helyét.

És ott?

Már elkezdődött a konferencia, és közölték, hogy a kávészünetben beszélhetek Hilgard professzorral. Bemutakoztam neki, és mondtam, hogy szeretnék beülni. Azt felelte, hogy jó, mi már elkezdtük a tárgyalást. Nagy szerencsém is volt, a műhelyben egy kutatásról folyt a szó: valaki fölvetett egy problémát, és arra egy korrekt kontrollált kutatást terveztek. Egyszer csak az tűnt föl nekem, hogy memóriakutatásról van szó. Én ezt végigcsináltam már, és végigolvastam az egész irodalmát, és az tűnt föl még, hogy szimulátorkontrollt akarnak alkalmazni. Ezt Martin Orne professzor dolgozta ki kevéssel azelőtt. Olyan embereket, akik kevéssé hipnotizálhatók, megkérnek arra, hogy játsszák meg, hogy hipnózisban vannak.

És erre ön?

Hallgattam, nem akartam hinni a fülemnek, hogy nem tudják, hogy ezt már megcsinálták. Láttam, hogy mindenki vadul tervezi a kísérletet. Egyszer csak föltettem a kezem. Mit akarok, kérdezte tőlem Hilgard professzor. Mondtam, hogy nem érdemes ezt a kísérletet elvégezni, hiszen már megcsinálták. Ha hallott már dermedt csendet...

Világhírű professzor...

Dermedt csend lett. Kissé gyanakvó hangon: hogy megcsinálták, és ki? Azonnal mondtam, hogy Johansson és Eriksen, két svéd kutató. Angolul publikálták az *Acta Psychologica*-ban.

Tehát ők nem olvastak valamit, amit ön igen. Mit szóltak?

Ebéd után a professzor azzal kezdte a workshopot, hogy a mi magyar vendégünknek igaza van, ezt már megcsinálták, nem érdemes elvégezni. Ez volt az első lépés. Jött a délután, akkor terveztünk. Én javasoltam egy másfajta kontrollt.

Tehát lépésről lépésre elfogadták az ötleteit. A babából valami más lett.

A harmadik napon reggel odajött hozzám és azt kérdezte, hogy mik a terveim ebédidőben. Miért nem ülünk le együtt, hogy megbeszéljük, mit is fogok csinálni a

Stanfordon.

Onnan indultunk ki, hogy miért éppen a biciklizés?

Amikor az ember valamit be akar bizonyítani, akkor kontrollált, ellenőrzött vizsgálatokra van szükség. A hipnabilitás vizsgálata ülő helyzetben történik, tehát a futás, még ha futógépen futnak is, akkor sem ugyanaz a testhelyzet. Ha erős fényekkel bombáznak, elvileg azt is meg lehet csinálni, de kiválthat görcsrohamokat, epilepsziát, veszélyes. Mindent kiszűrtem, és maradt a biciklizés. Az ülő testhelyzet. Közben mégis jelen van a monotonitás.

Ön könnyen hipnotizálható?

Ország-világ előtt leleplezem magam: nem! Én a standard skálákon nullapontos vagyok.

Ami azt jelenti, hogy egyáltalán nem hipnotizálható?

Nem. Én a standard eljárásokkal nullapontos vagyok, de ez nem azt jelenti, hogy nem lehet hipnotizálni.

Amit eddig elmesélt, abból azt érzem, hogy makacs, tudatos, ha akarja, akkor megy és csinálja, amit szeretne. Nem függ össze egyébként a hipnabilitás azzal, hogy ki mennyire erős egyéniség?

Egyáltalában nem függ össze. Tévhit, hogy csak gyenge akaratú emberek hipnotizálhatók. Engem is lehet hipnotizálni, csak nem a standard eljárással. Engem is hipnotizált Hilgard professzor.

Tehát a mester.

Nagyon mély és számomra nagyon-nagyon emlékezetes hipnózisélményt nyertem, de nem a szokásos módon.

Miért hipnotizálta önt Hilgard professzor?

Hogy átéljem az élményt. Magyarországon Mészáros tanár úr hipnotizált volna engem, de nem akartam, mert ő abban az időben nagyon autoriter stílusban hipnotizált. Ez volt a Szovjetunióban általában használatos stílus. Hamarabb hipnotizáltam, mint ahogy engem hipnotizáltak.

Azt mondja, hogy az emberi tulajdonsággal nincs igazából összefüggésben, hogy ki mennyire hipnotizálható. De a genetikával talán már valamelyest.

Személyiségvonásokkal is. Csak nem azzal, amivel általában kapcsolatba hozzák.

Milyen személyiségvonások ezek?

Teljesen igaza van a genetikával. Úgy tűnik, van egy gén, amelynek az egyik verziója összefüggésben van a hipnabilitással.

Inkább férfiaknál zajlott ez a kutatás, férfiakra vonatkozóan tudták kimutatni, hogy ez a gén hatással van a hipnabilitásra?

Nőknél is. De abban teljesen igaza van, úgy tűnik, hogy a férfiaknak és a nőknek más az útjuk a hipnózishoz. Tehát a genetikai összeköttetés mindkét nemből megvan, de személyiségtulajdonságokban léteznek különbségek. Például összefügg azzal, hogy mennyire tud belevonódni a figyelembe. Tehát ha valaki, mondjuk, olvas, és akkor egyszer csak úgy érzi, mintha a könyv főhőse önmaga lenne.

Aki így olvas, az könnyebben hipnotizálható?

Könnyebben. Vagy akinél könnyebben alakul ki a mindennapokban is egy másfajta tudatállapot. Mondok egy példát, ezen mindig mosolyogni szoktak a tanítványaim. Én egyáltalában nem haragszom azért, ha valaki netán elalszik vagy elszunyókál az előadásomon. Én akkor csak azt tudom, hogy az illető hipnábilis.

A hipnotizőröknél is léteznek apai, illetve anyai hipnózisgyakorlók. Ez nagyon kettévált. De inkább a ráció és az emóció a kérdés: mindenki máshogy közelíti meg az alanyát, nem?

Sőt, még ugyanaz a hipnotizőr is tud apai és anyai is lenni.

Ön például milyen?

Nagyon erősen anyai vagyok Leírtunk egy olyan jelenséget, amit előttünk a hipnózissal kapcsolatban még nem írtak le. Kiderült, hogy a korai anya-csecsemő interakcióban nagyon gyakori, úgynevezett interakciós szinkronitás jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy például önkéntelenül együtt mozdul a keze a hipnotizőrnek akkor, amikor fennáll a kéz-meditációs szuggesztió.

Ugyanazt csinálja, mint akit hipnotizált. Érti ugyanazt a fájdalmat adott esetben?

Adott esetben érzi ugyanazt a fájdalmat is. Az egész kutatást egyébként ez indította el. Egyszer volt egy kísérletsorozatunk, amikor elektrofiziológiai változásokat néztünk aktív éber hipnózis hatására. Négy aktív éber hipnózist hipnotizáltam egy nap. Tekerik a pedált nagyon nagy sebességgel, nagy ellenállás ellenében, de senki nem érez izomlázat. Ezzel szemben nekem, aki nem tekertem a pedált, a második napra izomlázam lett.

Ez már-már, bocsánat, de természetfeletti.

Semmi természetfölötti nincs benne. Egyszerűen az a fajta empátia, ami a két ember között létrejön. A hipnotizőr nagyon erősen a hipnotizáltra koncentrál, és átveszi például a testtartását, a mozdulatait, a légzését. Azokat nevezzük mi anyai hipnózis-stílusoknak, amelyekben nagyon sok a szinkronitás. Ugye, egy anya teljesen ráhangolódik a gyermekére, szinte együtt rezeg vele.

Egyszer történt az ön életében valami, amivel kapcsolatban azt mondta, hogy önmagát hipnotizálta. Amikor beteg lett.

Igen! Létezik autohipnózis. A heterohipnózisból ki tudjuk alakítani, és ezt szoktuk is csinálni terápiás céllal. Vannak olyan betegek, akiknek nagyon komoly krónikus fájdalmaik vannak. Például a rák végső stádiumában lévő betegeknél ez rengeteget segít.

Az önhipnózis vagy a hipnózis?

Meg szoktuk tanítani őket önhipnózisra. Ezt meg kell, hogy előzze egy olyan, viszonylag tartós terápiás kapcsolat, amelynek során egy hipnotizőr hipnotizálta az illetőt, és utána adunk egy kazettát a hipnotizőr hangjával, és így kerül hipnózisba. Ezután saját maga tudja ugyanezeket a szuggesztiókat alkalmazni.

A fájdalmat képes esetleg ezen a módon kezelni önmagának, vagy akár a betegségét is?

2001. szeptember 8-án tapintottam egy tumort a mellemben. Egy kis göb volt, és sajnos három napra rá a diagnózis megerősítette, hogy rosszindulatú daganat. A

műtéti szövettanból kiderült, hogy annak ellenére, hogy picinek tűnt, befelé nagy volt. Teljes melleltávolítást kellett végezni, és már volt áttét a nyirokcsomókban is. A tudomány minden vívmányát segítségül kértem, keresztülmentem az akkor szokásos protokoll szerint két sorozat kemoterápián. Szendvicsként: ez annyit jelent, hogy egy sorozat kemoterápia, utána sugárterápia, majd egy másik kemoterápia. Tehát nem a legkellemesebb szendvics volt az életemben, de mindenesetre nagyon hatékonynak bizonyult. Közben rádöbbsentem arra, hogy amikor a diagnózisom hivatalosan megerősítést nyert, az 2001. szeptember 11-én volt. Amikor az onkológiáról hazamentem, föl hívtam a bátyámat, akit nagyon szeretek. Első pillanatra meghökkentő reakciót adott, elhallgatott. Ez nem volt meglepő, mert nagyon introvertált lény, de a kérdése az volt, hogy láttad a televíziót? Nem értettem: én a rákomról beszélek.

Ő meg az ikertornyokról.

Mondta, hogy kapcsold be. Az első kép, ami a szemembe ötlött, amint éppen összeomlik az ikertorony, és az első gondolat, ami azonnal a fejembe ötlött, hogy halálos beteg vagyok, és ezért összedől a világ. A második gondolatra rögtön megszólalt bennem a monitorizáló én: Úristen, úgy gondolkodsz, mint egy hároméves gyerek, egocentrikusan, te akkor most módosult tudatállapotban vagy! És a következő az volt, hogy akkor én most nagyon-nagyon érzékeny vagyok a szuggesztiókra. Azonnal elővettem egy füzetet, és elkezdtem írni azokat a dolgokat, amiket már addig úgy éltem meg, mint szuggesztiókat. Attól kezdve mindent írtam, és elhatároztam, hogy mindazt a tudást, amit összegyűjtöttem, a saját gyógyulásom érdekében is föl fogom használni. Ellenszuggesztiókat adtam magamnak.

Ezt nem tanították az orvosi egyetemen.

Most már igen, mert már például én is tartok ilyen tanfolyamokat a kollégáimmal, hogy „Szuggesztiók a szomatikus orvoslásban”. Ha az ember ilyen veszélyhelyzetbe kerül, akkor spontán kialakul egy negatív transz, egy negatív módosult tudatállapot, ami nyitottá tesz mindenre.

Lehet, hogy ennek – bocsánat, hogy ezt mondom – meg kellett történnie önnek azért, hogy aztán segíteni tudjon másoknak. Hiszen ha valaki nem annyira tudatos, és nem annyira képzett a pszichológia területén, mint ön, akkor erre soha nem jön rá. De ön rájött, és más betegeken is tud segíteni. Szerintem itt is visszaigazolódik a makacssága, ami végigkísérte és megmentette egy bizonyos helyzetben az életét is.

(2009. tél)

SWAJDA GYÖRGY

Hajszálpontosan tudtam, hogy ebből csak vesztésként kerülhetek ki. De hogy az épület állni fog, és százhetven év után lesz egy Nemzeti Színház, azért megéri.

Elvállalta a Nemzeti Színház igazgatását az ezredfordulón – sokan ezt soha nem bocsátották meg neki. Mások feltétlen hívei a mai napig. Elbocsátása után soha többet nem lépte át a Nemzeti küszöbét. 2010. április 19-én meghalt *Schwajda György*. Ez az utolsó interjúja.

Több mint egy éve igazgatja a kaposvári színházat. Milyen a kaposvári ízlés, és milyen a szolnoki ízlés? Van különbség?

Más harminc éven nőtt föl a kaposvári közönség, ez kiderült az előző évadból. Egészen más iskolát, egészen más színházi iskolát látott, tapasztalt. Egészen más a város is, érdekes módon.

Milyen a város?

Mindig úgy gondoltam ott, az Alföld kellős közepén, hogy egy ilyen porfészeknél nem lehet érdektelenebb, de Kaposvár is eléggé érdektelen. Például megdöbbenő módon Szolnokon sokkal, de sokkal komolyabb a zenei élet. Kaposváron egyáltalán nincs zenei élet, alig lehet összeszedni egy zenekarra valót.

Olvastam önről egy írást. Az volt a következtetése, hogy ön nem boldog Kaposvárott, hogy nem érzi jól magát, rosszkedvű. Ez igaz?

Nem egészen. Részt vettem a helyi színházkedvelő kör beszélgetésén, és ott egy hölgy megkérdezte, hogy érzem magam, mire azt mondtam, hogy miért kellene egy igazgatónak jól éreznie magát? Azt a színházat, ahol az igazgató érzi magát a legjobban, szerintem széles ívben el kell kerülni. Erre jelent meg egy ilyen nagy szalagcím a helyi sajtóban, hogy Schwajda rosszul érzi magát Kaposváron.

De mégiscsak elhangzott a kérdés, hogy hogyan érzi magát. Ön pedig azt válaszolta, hogy rosszul.

Mondhattam volna azt is, hogy nagyon jól.

Akkor az nem lett volna igaz ezek szerint.

Nézze! Engem 2002-ben rúgtak ki a Nemzetiből. Annak már hét éve. Azóta otthon a nyugdíjasok nyugalmával éltem az életemet, majd teljesen váratlanul egy nagyon megtisztelő felkérésre igent mondtam. Nem is tudtam, hol tart a színház jelenleg. Nem művészileg értem, hanem hogy hol tartanak a rendelkezések, hogyan kell hat-hétszázmillió forint fölött rendelkezni, mik a fizetések. Egyszerűen újra vissza kellett állnom. Ráadásul a teljes magyar színházi-gazdasági struktúra rossz. Meg kellett próbálnom kitalálni egy újfajta működést. Ez bizony nagyon fárasztó. Ezenkívül felépíteni egy színházat a szó több értelmében, mert a színház életveszélyes állapotban volt.

Tehát fel kellett újítani.

Egy éven belül biztosan bezárják a hatóságok. Minden körülmények között fel kell újítani, ennek a legjobb időpontja a 2011. október 23-a lenne, mert 1911-ben adták át az épületet, akkor lenne százéves. Ahhoz viszont a most következő nyáron el kellene kezdeni a felújítást.

Ha summázom, akkor az a probléma, hogy sok a gond?

Egyszerűen egy hatalmas nagy feladatom van, annak szeretnék megfelelni, és éppen nem arról szól az életem, hogy egyik kocsmából a másikba megyek, kurjongatok vagy lányokat kergetek. Miért kellene jól éreznem magam? Azt hiszi, hogy én itt magával nagyon jól érzem magam?

Nem tudom. Hogy érzi magát?

Legyen egy jó beszélgetés, de ehhez nem kell nekem jól érezni magam.

Végignéztam, hogy milyen bemutatói lesznek ebben az évadban. Ez azért fontos, mert ez az első olyan éve Kaposvárott, ami már teljesen az öné. Azt láttam, hogy nem rendez.

Ezt megfogadtam. Ebben a kaposvári színházban, aminek van ez a harmincéves múltja, ahol nagyon erős stílusvilág alakult ki, nekem jogom sem volna rá, de értelme sem lenne, hogy beleavatkozzam. Szolnokon teljesen másfajta színház volt. Ez a kaposvári mindenképpen egy műhely, a maga ismert hibáival és erényeivel együtt. Szolnokon sokkal nyitottabb színház volt. Nem véletlen, hogy Vasziljev egyedül csak hozzám jött rendezni.

Ezzel azt mondja, hogy a Schwajda-féle rendezés nem igazodna Kaposvár elmúlt harminc évébe, a hagyományokba?

Azt hiszem, hogy nem. Megismerkedve a társulattal valószínű, hogy az első két hétben, vagy az első négy hétben, amikor, mondjuk, premiernek kéne lennie, a süketek párbeszédét folytatnánk. Mert teljesen máson nevelkedtek. Vasziljev egy zseni, egy világsztár és profi. De öt hétig próbált tavasszal, kilenc hétig próbált most, és az utolsó héten tudta elmondani, hogy most már értik, amit mondok.

Azt lehet önről tudni, hogy szeret a színház művészi munkájában nagyon markánsan részt venni. Ha egy kicsit is kivonul belőle, és azt mondja, hogy művészileg nem feltétlenül találja meg a társulattal a hangot, azzal pont azt adja ki a kezéből, amit egyébként annyira szeret, nem?

Nem így van. Volt nekem olyan korszakom, azt hiszem, a második a sok közül, amikor visszamentem Szolnokra, és volt négy nagyon jó rendezőm: akkor eszembe sem jutott, hogy mellettük rendezzek. Ács, Szikora, Fodor Tamás és Csizmadia. A színházat közösen találtuk ki, vagy ha úgy tetszik, mindig én tettem fel a pontot az i-re. Emlékszem még, hogy Fodor őrjöngött: kiteszem a lelkem, egyik előadást a másik után csinálom, meg megírják, hogy milyen jó, és mindenki arról beszél, hogy ez Schwajda-színház, és közben te meg nem csinálsz semmit. És igaza volt.

De akkor mi a pont az i-n?

Nem kell ahhoz feltétlenül lemenni és ott ügyetlenkedni, vagy tenni-venni a színpadon!

Hanem mit kell? Mitől Schwajda-színház?

Nem tudom. Olyanra kérdez rá, amit ha tudnék, vagy bárki is tudna, akkor taníthatnám, és hemzsegnének a jobbnál jobb színházigazgató tanulók.

Ha végiggondolja az eddigi színházigazgatói periódusait, akkor mi az, amit mindebből tanult, és amit már konzekvensen máshogy csinál Kaposvárott?

Legelőször mindegyikből azt tanultam, hogy abba kell hagyni.

Mit, a színházigazgatást?

Igen. Nekem van egy igazi hivatásom, az írás. Ebből az következik, hogy amikor igazgató vagyok, akkor mindig író szeretnék lenni, és nem szeretnék bemenni a színházba. Majd amikor végre sikerül, és ott tudom hagyni a színházat, és elmegyek írónak, akkor egy idő múlva elkezd hiányozni a színház meg a közönség. A legeslegfontosabb, mikor az ember, mondjuk, egy öt- vagy hatéves periódus után el tud lépni, visszanéz, és számba veszi, hogy ezt is rosszul csináltam, azt is rosszul csináltam.

Erre a mérlegre vagyok kíváncsi.

Volt Szolnokon olyan korszakom, amikor az operett egy kicsit lekezelt műfaj volt. Olyasmi, ami kell a népnek, de nem kell komolyan venni, ki kell gúnyolni, paródiát kell belőle csinálni, játsszák prózai színészek, nem kell kiénekelni Szilvia belépőjét, legfeljebb egy kicsit. Lehetőleg legyen benne egy kis politika, a Központi Bizottság tiltsa be, nem kell, hogy nagyon érthető legyen. Aztán mikor visszamentem Szolnokra, akkor végiggondoltam, hogy ez nem teljesen jó így. Úgy gondolom, az operettet meg kell tudni csinálni úgy, hogy azért az legyen elénekelve, legyen rendesen elvezényelve. Akkor odahívtam Selmeczi Gyurit, Kesselyák Gergőt, Román Sanyiékat, így lett a szolnoki színháznak egy olyan zenés része, ahol komolyan lett véve akár maga az operett, akár a musical. A *West Side Storyt* vagy a *Hairt*, vagy akár a *Csárdáskirálynőt* komolyan megcsináltuk, nem kellett szégyenkezni miattuk.

Mi az, amit nagyon maga mögött akar hagyni?

Nehezet kérdezett, mert a kérdésében nyilván benne van, hogy amit nagyon magam mögött akartam hagyni, azt már elhagytam. Arra nem emlékszem.

Tudnék olyan mondatot mondani a darabjaiból, amire konkrétan nem emlékszik?

Biztos. El nem olvasom a darabjaimat. Réges-régen rendbe kellett volna őket rakni, nincs példányom például a *Himnuszról* vagy a *Csodából*.

Pedig ezek a leghíresebbek.

Ha darabot kérnek, akkor bajban vagyok, mert csak valamelyik színháztól tudnak kérni, ott pedig belenyúltak.

Miért nem őrzi meg őket?

Azért, mert ha elővenném és elolvasnám, akkor biztos, hogy hozzányúlnék.

Ez miért baj?

Nem szabad hozzányúlni.

Miért nem?

Nem szabad, mert akkor az belepiszkálás.

De komolyan! Maga nem is nézi meg azokat a darabokat, amelyeket színpadra állítottak, és ön írta őket?

Nem. Nem akarok megbolondulni.

Az ember azért csinálja, hogy bemutassák, nem? Mitől bolondulna meg?

Először is attól bolondul meg, hogy milyen szarul van megírva. Utána hogy milyen szarul van megrendezve, és milyen szarul van eljátszva.

Ez meglep. Úgy képzelném, hogy ön azért írt színdarabokat, hogy eljátsszák. Volt olyan időszak, amikor Lengyelországban nagyon szerették az ön darabjait, és egyszerre több mint tíz színház játszotta.

Tizenhét volt a legtöbb. És azt is tudja, hogy mikor volt ez? Amikor Jaruzelski bevezette a hadiállapotot. Egyszerre tizenhét színházban volt műsoron Schwajda-darab. Ugye, elsősorban a *Himnusz* és a *Csoda*. Volt, ahol a *Mari* című darabom ment.

Amit eredetileg betiltottak. De azt tudja, hogy miért volt ennyire népszerű Lengyelországban? Például hogy a Himnusz és a Csoda a lengyeleknek az akkori politikai állapotban mit jelentett?

Ekkor szoktam le a külföldre való kimenésről. Elmesélték, hogy egy olyan jelenet miatt jelent nekik sokat a darab, ami már számomra egészen nevetséges és kicsit szégyenletes, majdnem vidámszínpadi poén, de Lengyelországban, ott, abban a pillanatban mindenki Jaruzelskire gondolt. Vagy volt benne egy jelenet, amikor egy szereplő, hogy ne vegye el a családjától a pénzt, úgy iszik, hogy összegyűjti a szemetet, és eladja. És ott, Varsóban nekem azt mondták, hogy ez valóság. Nem volt kaja, és összegyűjtötték a szemétből, a kukákból az ennivalót.

Sokszor meggyűlt a baja a rendszerváltás előtt és után is a politikával. Például a Mari című darabját az első mondata alapján kerek perec betiltották, Szolnokról pedig azért jött el, azt hiszem, az első igazgatósága végén, mert A velencei kalmárt meg a Tangót akarta bemutatni, azt meg nem engedték. Az előbb volt egy félmondata, és erre fel is kaptam a fejem, hogy úgy mutassuk be az operettet, hogy azért lehetőség szerint az MSZMP KB betiltsa. Akarta a botrányokat?

Nem. De hát az ember akár akarta, akár nem, valamit mindenbe beleéreztek vagy belekevertek. Ha akartam, ha nem akartam, följelentettek.

1975-ben meghívták egy drámaíró-pályázatra a felszabadulás harmincadik évfordulója alkalmából. Az első mondata a darabnak ez: „A macska leverte a Lenin-szobrot a kredencről”

Az a kurva macska... Igen.

Ebben teljesen benne van a polgárpukkasztás. Aki ilyen első mondatot ír, az komolyan gondolja, hogy ezek után akár Aczél elvtárs, akár kicsit alacsonyabb szinteken nem mondják azt, hogy nahát, hékás...?

Maga nem tudja elképzelni, mennyi ideig gondolkodtam. Nem a darabírás volt a gond, hanem hogy a dráma eleve a konfliktusok műfaja. Azon gondolkodtam, hogyan lehet megoldani, hogy ebben ne legyen konfliktus, mert, ugye, ez egy ünnepi felkérés. Ezért kitaláltam egy olyan darabot, ahol monológok vannak egymás mellett. Véletlenül se találkozzon két ember, és ne tudjon összeveszni valamin, hogyne legyen belőle balhé. Valamivel viszont el kellett, hogy kezdődjön, és egyértelmű volt, hogy ha erről az országról meg erről a harminc évről kell írni...

Csak a Lenin szót kellett volna kihagynia.

De az egész darab erről szólt, miért kellett volna kihagynom?

De provokálni akart ezzel a mondattal?

Dehogyan! Eszembe sem jutott. De nem Leninnel volt a probléma, hanem a kurva macskával.

Na ne! Én azt hittem, Leninnel!

Dehogyan Leninnel. A Lenin, az ott állhatott volna nekik örökké, a világ végéig. Azt mondták nekem, Schwajda elvtárs mondja meg, hogy kiket jelképez a macska? Talán a kínaiakat? Én nem akarok konfliktusokat, semmiféle konfliktust nem akarok.

De vannak, azt ön is látja.

Mondjuk, kap az ember egy igazgatói kinevezést, és akkor azt mondja, hogy én mondom meg, mit játszunk. De ezzel nem konfliktust akartam, kizárólag azt mondtam, hogy kérem szépen, ennek a színháznak én vagyok az igazgatója. Maguknak két joguk van, kineveznek vagy fölmentenek. Azon belül, hogy én mit csinállok, ahhoz maguknak az égvilágon semmi közük.

Van, amit megbánt a konfliktusokból? Bánja, hogy az újonnan épülő Nemzeti Színháznál tisztséget vállalt?

Nem, semmiképpen sem.

Pedig ott aztán nagyon sok ellenséget szerzett.

Én pontosan tudom, de nem hiszem, hogy bármit meg kellene bánnom. Hajszálpontosan tudtam, hogy ebből csak vesztésként kerülhetek ki. De hogy az épület állni fog, és százhetven év után lesz egy Nemzeti Színház, azért megéri. Amire fel voltam készülve, az nem viselt meg úgy, mint az, hogy belülről is kaptam.

Mit jelent az, hogy belülről is kapott?

Volt, amikor a miniszterelnök felhívott, és azt mondta, ugye, tudod, hogy most már csak ketten vagyunk. Akkor pontosan tudtam, hogy a kormánya tagjai is azt mondják...

Orbán Viktor ezt mondta? Hogy a kormánya tagjai is azt mondják, hogy...

...hogy hagyja abba velem a munkát.

Ön, akinek a színházigazgatásban már akkor is rutinja volt, miért vállalt kormánybiztosi kinevezést, miért kompromittálja magát a politikával?

Ez marhaság.

Miért?

Azoknak az embereknek az a dolguk, hogy fölálljanak és hülyeségeket beszéljenek, erre kaptak képviselői mandátumot. Ez egy foglalkozás. Én mint író ember miért ne próbálnék ki bármit a világon? Tudja, milyen meghökkentő dolog átélni belülről?

Egy ilyen procedúrát?

Egy kormányülést. Ezeket az embereket belülről látni.

Nem is akarom! Ön akarta ezt látni?

Nagyon hasznos dolog, ne vicceljen. Általában akkor mentem kormányülésre, amikor valamit nem csináltak meg, mert, ugye, a bürokrácia, a hivatal itt is hasonlóan működik, mint másutt, mindenki arra játszik, hogy az ő íróasztala megmaradjon.

Abból baj nem lehet, ha nem csinál semmit. És egy idő után rájöttem, hogy így viszont nem fog felépülni egy év alatt a Nemzeti Színház. Akkor a saját apparátusommal megcsináltattam a kormány-előterjesztést, illetve a kormányhatározatot. Megjelentem a kormányülés elején, Orbán hanyatt vágódott, hogy miért vagy itt már megint? Mondtam, hogy van valami. Bementem, odaadtam az előterjesztést, beszélünk róla negyedórát-félórát, amennyit kellett, és akkor azt mondta, viszlát, kormánybiztos úr. Én konkrétan kormányülésen talán csak egyetlenegyen voltam, ki volt helyezve Mezőkövesdre. Végig kellett hallgatnom, nagyon unalmas.

Az egyik legkevésbé elfogadott döntés az építész kiválasztása volt. Konfliktusok mindenképpen eredtek az építészkamara és az építész között abból, hogy jó épület lett-e, vagy hogy egyáltalán az eljárás, hogy kinevezünk egy építészt, működik-e.

Azt hiszem, ez volt az egyik legnagyobb konfliktusom. A Magyar Építészkamarának valami nyolcezer tagja van. Ennek van egy szűk elitje, egy tizenöt-húsz fős csoport, akik megmondják, hogy ki építész és ki nem építész, mit lehet építeni és mit nem. Nekem nem a nyolcezer magyar építésszel volt konfliktusom, hanem a bizonyos szűk elittel. Mostanában megszavaztatták a magyar építészeket, hogy az elmúlt tíz-tizenöt évből sorolják föl, hogy szerintük melyik a három vagy öt maradandó magyar épület. És ezen a titkos szavazáson Siklós Mária a Nemzeti Színházzal a második helyen végzett.

Maradandó, mint...?

Mint a legszebb épület. Úgy, hogy az az állítólagos építészkar szavazott Mari épületére, akik kizárták.

Járt azóta a Nemzetiben?

Nem.

Hallott az akusztikájáról?

Igen, de én tudom, hogy az akusztikával nincs semmi baj, ott más van elrontva.

És mi?

Nem úgy használják a színpadot, ahogy meg van építve, hanem állandóan teljesen nyitott térben, és az akusztika megépítését nem fejezték be. Látószögi probléma is van, mert nem úgy használják a színpadot, ahogy az tervezve lett. Ha még egyszer megadja az élet, és visszamehetek egy vagy két napra, akkor majd meghívom magát, és ki fog derülni, hogy halkan, háttal...

Én járok oda, és nem hallom, ami a színpadon van.

Ennek két része van. Valóban van egy hibája, ami abból is adódik, hogy hogyan használják a díszlettervezők meg a rendezők, és van egy másik része is, hogy milyen szépen beszélnek a magyar színészek.

Na jó, azért ne hibáztassuk a Nemzeti Színház teljes gárdáját, vannak ott, akik nagyon jól tudnak beszélni.

Én nem a Nemzeti Színház gárdájáról beszélek, hanem úgy általában.

Még egy dolgot áruljon el. Miért nem ült be megnézni Az ember tragédiájának bemutatóját?

Én soha nem ültem be premierre.

Soha? Egyetlenre sem?

Soha. Hogy miért nem voltam benn az épületben, az külön történet. Volt egy vita. Én azt mondtam, hogy legyen közvetítés a Nemzetiből, akár egész napos, interjúkkal, akármivel, de magát az előadást ne közvetítsék. Amire bizonyos helyen azt mondták, hogy de igen. Jó, akkor tiétek a színház, és én addig hazamegyek szabadságra. Úgyhogy ennyi volt.

Van harag önben ezt a történetet követően?

Azért haragudjak, hogy ott áll, fölépült, vagy azért haragudjak, mert nem én vezetem?

Azért, mert az életében és pályáján olyan ponttá vált, amikor nagyon sokan elkezdtek nem szeretni. Nagyon sok konfliktust generált.

Azt gondolom, hogy ez sokkal hosszabb játék, mint amennyit mi gondolunk. 1978-ban föladtam a felmondólevelemet, és azt mondtam, hogy köszönöm szépen, én ilyen körülmények között nem csinálok színházat. Akkor a szó szoros értelmében letérdelt a feleségem, és kérte, hogy ne csináljam, mert itt van a kisgyerekem. Tudnia kell, hogy hetvennyolcban egy színházigazgatói állás nyugdíjas állás volt. Aki harmincévesen igazgató lett, az hatvan- meg hetvenévesen is igazgató maradt. Azt mondtam, hogy nem. Nagyon hosszú idő telt el, nagyon sokáig voltam munkanélküli, majd éppen megtűrt dramaturg, amikor egyszer csak visszajöttek, bocsánatot kértek és visszahívtak. Tehát utólag mindig kiderült, hogy úgy kellett csinálnom. Egy biztos: 1837-től nagyon sokan megpróbálták a Nemzetit létrehozni, nagyon sok mindenkinek nem sikerült, és akinek nem sikerült, beleértve Széchenyit is, nagyon sok ellenséget szerzett. Ha én akkor nem vagyok következetes, ha az alatt a négy év alatt érzélgős vagyok, vagy mérlegelem, hogy mi éri meg inkább, hogy rámegy az idegrendszerem, vagy hogy álljon ott az épület, ha ezen én egyáltalán nekiállok morfondírozni, akkor abból sincs semmi. Bár maga megharagudott volna rám! Már réges-régen cigiznék.

Az jobb lenne?

Hát, ennél?

Miért?

Tíz éve nem adtam nyilatkozatot.

De miért nem ad? Ennyire nem szeret ezekről a dolgokról beszélni?

Nem, általában az interjúknak az a bajuk, hogy pont az ellentétét olvasom, mint amit mondtam. Egészen csúnya dolgokat tud művelni a sajtó.

A konfliktusokról ennyit. Mi az, amit egyértelműen sikerként értékel? A filmekről például még nem beszéltünk. A Legényanyáról vagy az Indul a bakterházról. Vagy például nem beszéltünk arról, hogy vannak színészek, akik mennek ön után egy szóra.

A sikereket úgy élem meg, hogy valaha ez számomra elképzelhetetlen lett volna. Tehát az, hogy megadatott, hogy Tolnay Klári vagy Töröcsik Mari, vagy bárkit mondhatok, az utolsó pillanatokban Darvas Iván a társulatom tagja legyen – és még sorolhatnám. De mire odaérkeztek, meg együtt voltunk, akkor már nem az történt, hogy az ember mindennap csodálkozik, és azt mondja, hogy de sikeres vagyok, hanem elkezd dühöngeni rajtuk, hogy már megint mit csináltak, és megpróbálja szétugrasztani őket, mert olyanok, mint a gyerekek.

De az igazán jó kapcsolatok hogyan vagy miért jöttek létre? Mert például Hollósi Frici bácsi mondta, hogy gyerekkoruk óta nagyon jó barátok. Garas Dezső miért? Törőcsik Mari miért? Vagy még sorolhatnék neveket...

Jó, hát a Frici, az egy más eset, mi egész gyerekkorunkban együtt kézilabdáztunk.

De a többiekkel mi a közös hang alapja?

Nem tudom. Nézze! Nyilván abban az időben, mikor én színházat csináltam vagy próbáltam csinálni Szolnokon, nagyon széthullóban volt valamiért a magyar színház. Olyan jelentős színészek, mint Törőcsik vagy Garas, filmgyári státusban voltak. Tehát annyira nem találták a helyüket, hogy nem is voltak állandó színházi társulat tagjai, hanem tulajdonképpen lézengtek. És akkor abban a világban, abban a pillanatban valamiért azt gondolták, hogy Szolnok vagy én személyesen egy biztos pont lehetek az életükben. Egyébként mindegyik egy külön történet, és egy külön érdekes történet.

Ön elégedett azzal, ami az elmúlt közel hetven évben történt?

Azt hiszem, elég tartalmas, elég izgalmas és elég zűrös életet éltem. Azt nem mondanám, hogy elégedett vagyok vele, mert nyilván lehet, hogy minden pillanatát, ha újracsinálnám, másképp tenném. Ezért azt tudom mondani, hogy jó volt ez így, ahogy volt.

(2009. ősz)

HAUMANN PÉTER

Egyedül voltam a színpadon, és egyszer csak megálltam, és azt mondtam, hogy ne haragudjanak, hazudok. Nagy csönd lett, és hátul egy vékonyka hang megszólalt, hogy igen.

Az egyik legismertebb magyar színész egyszerre több színházban is játszik, hol kabaréban, hol musicalben, hol drámában. Örökmozgását csak így tudja kielégíteni, miközben a tizenhatodik évadát kezdi a Katona József Színházban. *Haumann Péter* beszélgetésünk után nem sokkal Prima Primissima-díjat kapott, legutóbb a nemzet színészeinek választották.

Ha az ember végignézi, milyen színházakban fordult meg eddig, akkor, azt hiszem, két nagy kikötőről beszélhetünk: a Madách Színházról és a Katonáról. A Madách Színházban tizenöt évet töltött, 1973 és 1988 között, a Katonába pedig 1994-ben szerződött. Ez érdekes azért is, mert nagyon más műfajú színházakról van szó. Mi kell ahhoz, hogy ott ragadjon egy színházban?

Amikor a Madách Színházat otthagytam dőre módon az akkori Nemzeti Színházért, 1988-ban, azt azért tettem, mert Vámos László, az akkori rendező azt mondta, hogy eljátszhatom a III. Richárdot.

És ezt nem lehet visszautasítani?

Nem lehet visszautasítani. De zavar támadt, visszaadtam a szerepet. Azt gondoltam, hogy... Hogy nagyon rossz helyre keveredtem. Olyan hangulata volt a társulatnak, amit nehezen viseltem el az után a társulat után, ahonnan eljöttem. Azt hittem, hogy fölfrissülök egy kicsikét. Nem történt meg. Három évig voltam még ott, aztán elmentem az Arizona Színházba, és aztán került képbe a Radnóti Színház.

Ahol egyetlen évadot töltött.

Pedig ott boldog voltam. Nagyszerű társaság volt.

Akkor ezek szerint mindig a társulat kell?

Igen!

Az emberek?

Persze. Az sem volt véletlen, hogy tizenöt évig maradtam a Madáchban, csak éreztem, hogy egy kicsit fáradok már. Úgy tűnt nekem, hogy ennél frissebb megoldások is lehetségesek a színházban. Elevenebb megjelenítések. A nyolcvanas évek vége felé úgy éreztem, nagyon jótékonny közepszerben történnek az előadások. Úgy éreztem, hogy meg kell frissítenem magam valahogy.

Arról beszélünk, hogy a darabok váltak rutinná, vagy arról, hogy ön rutinból oldott meg jeladatokat?

A III. Richárdon kívül olyan nagy feladatom nem volt, hogy azt mondjam, rutinból dolgozom. Soha nem volt olyan, hogy egy szerep esetleg méltánytalannak tűnt, és rutinból oldottam volna meg. Az volt a baj, hogy nem az én szám íze szerint történtek az események a színpadon. Meg közeledett, hogy ötvenéves leszek, óhatatlanul belépett az, hogy fiatalok közé kell menni, hiszen még van bennem energia.

Megütötte a fületem egy szó: méltánytalan szerep. Az mit jelent?

Például láttam olyan III. Richárd előadást, ahol egy színész méltatlankodott, hogy neki csak a második gyilkos szerepe jutott. Én azt játszottam még Debrecenben. Én tudom azt, hogy milyen mélységesen komoly szerep a második gyilkosé vagy az írnoké, aki átmegy a színen, és elmondja, hogy milyen méltatlan ez a kor, ahol már előre készítenek ítéleteket. Semmi több, az egész talán nyolc vagy tíz sor, és képes behozni a színész egy egész kort, egy egész emberi életet, a megfélemlített kisembernek a magánvéleményét a nagyhatalommal szemben. Vagy hányszor fordult elő velem például, hogy megyek az utcán, jön velem szembe valaki, és azt mondja, jaj, a múltkor is láttam, és mondtam a feleségemnek, hogy itt a Haumann. Mondom: miben látott? Nem tudom, esküszöm, meg nem mondanám, hogy mi volt az, de bejött

egy ajtón. Na látja, ezért nincs méltatlan szerep.

Ön sosem volt elégedetlen szereppel vagy szerepléssel? Akár kezdőként?

Ó, dehogynem! Sőt, folyamatosan kísért az, hogy egy este nem úgy alakul, hogy nyugodtan mehetek haza, és akkor utána jó sokáig nehezen alszom el. Nem tehetem azt, amit Richter csinált, hogy egy hangversenyen elhibázott valamit, nem is egyet, hanem az egészet, és bár mindenki ünnepelte, ő azt mondta, hogy kérem, nyugodtan menjenek haza, de én nem vagyok elégedett, ezért magamnak eljátszom még egyszer. Természetesen mindenki maradt. Az a folyamatos teljesítési kényszer, ami a művészeti pályával foglalkozó embereknél megjelenik, az szörnyű nyomasztó tud lenni.

Azt mondja, hogy Richter mondhatta azt, hogy ott maradok, még egyszer eljátszom. Ön viszont megteheti, hogy bemegy legközelebb ugyanarra a darabra, és csak azért is megcsinálja.

Az aznap estéje vész kárba annak a szerencsétlen közönségnek, akinek be kellett szervezni az anyósát, hogy a gyereke vigyázzon. Nagy kár értük. Egyszer megtehettem, akkor még a 25. Színházban játszottam. Igaz, hogy a *Szókratész védőbeszédét*... Egyedül voltam a színpadon, és egyszer csak megálltam, és azt mondtam, hogy ne haragudjanak, hazudok. Nagy csönd lett, és hátul egy vékonyka hang megszólalt, hogy igen. Akkor megálltunk. Tehettük, mert kis színház volt, meg hát kísérleti. Akkor visszamentem az öltözőbe, vártam olyan öt percet, mert tudtam, hogy ha megint olyan leszek, akkor nekem annyi, akkor beadhatom az ipart. Ezt persze nem lehet egy olyan helyzetben megcsinálni, ahol több ember tesz valamit a színházi est érdekében.

Ennyire önkritikus már ott a színpadon, hogy elemzi, mit csinál?

Ez aztán borzasztó vesszőfutás a színésznek. Mondok egy példát. Előfordul, hogy az ember azt kérdezi magától: hogy a csudába van, hiszen mindent úgy csinállok, ahogy múltkor? Ugyanúgy futtatom át magamon a szerepet, akkor hát hol csúszhattam el? És miközben ez zajlik a fejben, az előadás megy előre, már mondanom kell a következőt. A közönség lehet, hogy nem vesz észre belőle semmit. Ez egy örökös harc, meg nagy vesszőfutás. Ugyanakkor ennek a létezésnek van másik oldala is. Ha valami váratlanul sikerül, és az embert előnti a boldogság, hogy ez most jó. Van, amikor csak egy egyszerű gesztus. Csak annyi.

Szeretnék még egy picit visszatérni a kis és nagy szerepek kérdésére. A Katona József Színházban jelentkezett egy pici szerepre a Macbethben. Miért jelentkezik Haumann Péter egy szerepre?

Mert azt mondtam: szeretnék közétek tartozni. Mondtam nekik, hogy ne hagyjatok ki engem a játékból, közétek szeretnék tartozni. Zsámbéki azt mondta, hogy gondoltunk is rá, hogy te a kapust játszod, de nem kívántunk méltatlan szerepet... Miért méltatlan? Nem méltatlan.

Úgy érzi, hogy most nem kap jó szerepeket?

Úgy érzem, de kapok másutt. Majd kapok itt is. Én végül is szeretek a Katonában lenni, és ők is szeretnek. Most nagyon erősen fordulnak azok felé a tehetséges fiatalok felé, akik ott vannak. Nagyon remélem, hogy valamikor még

kapok, nem aggódom.

Nem tudom, hogy ez önérzetileg hogyan működik. Hogy az ember egy idő után már nagyon régóta színpadon van, sok főszerepre hívják, sok jelentős szerepre, és mégiscsak valahol kérnie kell. Nem rossz érzés?

De! Nem kéne kérni! Sokszor bajban vagyok ezzel. Az ember azt hinné, hogy az egész pálya lendületesen megy végig. És végül is, ha visszagondolok rá, elég régóta fönntudom tartani a nevemet a közönség előtt. Tehát olyan nagy baj nincs. De van az a mérhetetlen vágya a színésznek, hogy megmutassa magát, hogy sok embernek magyarázzon meg valamit magából vagy abból a szerepből, amivel megbízták. Ennek hiánya komoly stresszhelyzetet okoz.

Miközben azért önnél nincs hiánya, hiszen ott van a Producerek, a Macskák, még sorolhatnám.

Rég volt! A *Producereket* ritkán játsszuk már, egy évben ha öt-hat előadás jut belőle. Emiatt aztán valami veszteséget is szenved az előadás, illetve a szerepem, és nem lesz olyan, mint a premier környékén vagy utána harminc-negyven előadással. Addig, amíg olyan tudok lenni, mint korábban, addig nem öregszen. Néha előfordul egy-egy olyan pillanat, amikor szidom magam. Akkor úgy érzem, hogy na, most öregszen, mert nem tudok olyan lenni, mint régen voltam.

Fél a folyamattól, hogy öregszik?

Tulajdonképpen igen. Szép lassan, mint amikor van egy nem látható gond a lakásban, valahol egy finom csörepedés, és az ember csak akkor veszi észre, hogy baj van a fallal, amikor már térdig fölmedvedett. Úgy szivárogo be óhatatlanul, finoman, lassan, hogy inkább hetven vagyok már, mint hatvanöt. Kicsit zavar.

2001-ben egy interjúban azt mondta, hogy van még jó tíz éve. Engem ez nagyon megrázott. Ennek a tíz évnek, amit akkor megjósolt, lassan vége. De az ön szerepei megvannak...

...számlálva.

Egyáltalán nem érzem, hogy kevesebbet vagy kisebb energiával játszana, mint eddig. Sőt, ha elnézem a játékfilmeket az utóbbi tíz évben, nagyon sokban szerepelt.

Na, itt van az, amiről az előbb beszéltünk. Hogy van, amikor erőszakosan el kell, hogy menjek oda. Mint ahogy Puskás Tamást is kértem, hogy ha a *Fekete Pétert* játsszatok, akkor rakjatok engem bele abba. Csak legyen benne, különben nem tudok nyugodtan nyaralni. Egyszerűen este hatkor elővesz egy izgalmi állapot, rágyújtának... De nem gyújtok rá. Türelmetlenné válok, izzad a tenyerem, mennék, mennék. Olyan vagyok, mint egy paripa, és még nem fújták meg a trombitát.

Nem tud nyugton lenni?

Nem! Nagyon sok időbe kerül nekem az, hogy eljussak abba az állapotba, hogy nyugodj már meg, hagyd magad békén, a fene egyen meg! Mint ahogy Bessenyei mondta egyszer, hogy most egy nyugodt nyarat csinálom magamnak. Nem lesz semmi, csak alvás, fürdés, olvasás, zenehallgatás, sehol senki, csend, víz, napfény. De kinek fogok én ott nyaralni?

Nyughatatlan?

Nagyon! Az erdőt nagyon szeretem, ott van valami. Legutoljára, amikor kinn

voltam az erdőben, hosszú időn keresztül ültem egyhelyben, és hagytam, hogy jöjjön az erdő. És ott is beszivárgott egy ártó gondolat. Néztam a gyönyörű szép fát, legalább százhusz-száznegyven éves lehetett. Meglepett az az átkozott gondolat, hogy mikor én még nem voltam, már megvolt, és amikor nem leszek, ez ugyanilyen friss lesz, ugyanilyen feszes lesz. Én meg már kifáradtam. Utána sajnos ezzel jöttem haza. Fölpakoltam magamba ezt a rossz gondolatot.

Úgy tudom, vadászni jár az erdőbe. És azért van párhuzam a vadászat és a színészet között. Legalábbis én azt gondolom. A feszült figyelem.

Az összpontosítás, jól mondja. Rokonszakma ilyen vonatkozásban. Akivel nem történt semmi, az mindig bőségesen el tudja mondani, hogy nem történt vele semmi. Aki viszont sikeres volt, és elejtett egy vadat, ahhoz rohannak a többiek, hogy mi van? Mi lett volna? – mondja. Megvan? Meg hát! Hol? Ott van fönna a kocsin, adjatok nekem egy pohár bort. És mesélj, hogy történt? Mindig az beszél többet, akivel nem történik semmi.

Így látja a színészetet is?

Amikor hirtelen beesik a nagy szerencse, mondjuk, a vadászat esetében a vad, akkor ott nagyon sűrűvé válnak a pillanatok. Ez is a színészet egy része, a – jobb szó híján mondom ezt – poén. Drámai poén vagy vígjátéki poén. Amikor nagyon összpontosítottan kell viselkedni a színész egész mechanizmusának, hogy az ott pontos legyen, akár dráma, akár vígjáték. De amikor közeledik, amikor még messze van, csak a pogány gyanú él, hogy nem vagyok egyedül, még zaj sincs: azok a pillanatok fenségesek... Ha kinn vagyok egy este, van, hogy nem kínálja föl magát semmi. Érzem az estén, hogy nem kíván színes lenni, nem kíván izgalmas lenni, pusztán önmagában ott a táj. Annyi a történés, hogy megy le a nap. Hosszabbak lesznek az árnyak, a madarak úgy dumálnak a fészekben, mint az emberek elalvás előtt, amikor az egyik házastárs átszól a másiknak, hogy az ajtót bezártad? Kutyát megettetted? Vekkert felhúztad? Hányra mész, drágám? Szervusz, csókollak, jó éjszakát! És akkor jön a nagy csönd: ha minden jól megy, megindulnak a nagy vadak, de ha nem, az sem baj, mert ezek a hosszú árnyak, a lebukó nap, az illatok megváltoznak. Az egész, úgy, ahogy van, megtestesült egység. Nincsenek már részletek. Az ember érzi, hogy pulzál a táj, hogy lélegzik, hogy bizonyos ritmusok követik egymást... Vagy ez az én diktátumom? Itt aztán az ember belebonyolódna abba, hogy a világ olyan-e, amilyennek én diktálom...

Ez filozófia.

Na, ezt akarom mondani, igen! Milyen a világ? Amilyennek én gondolom, vagy önmagában valamilyen?

Mit a legnehezebb elejteni vadászként? Mi volt a legnehezebb vadászata eddig? Amikor a legfurfangosabban vagy a legnagyobb erőfeszítéssel ejtette el a vadat?

Volt szerencsém Afrikában vadászni egy varacskos disznóra. Meggyőződésemm volt, hogy sikeresen elejtettem, olyannyira, hogy hagytam is békén. Akkor még dohányoztam, elszívtunk egy cigarettát, és odajött a kollégám, aki jóval messzebb volt, és kérdezte, hogy mi van? Mondom, ott van! Egy lövés volt. Erre ő mondta, hogy egy az nem elég. Itt a táj szikár, az állatok szikarak, ez egy varacskos disznó, ne nézd

le. Nem néztem le, csak mondom, hogy megvan. Közelebb léptem, hogy megoldjam a dolgot, ne szenvedjen, amikor fölkel és jött. Megvan róla a felvétel. A kamera hirtelen már nem a disznót veszi, hanem a földet. És a barátom elkáromkodja magát, hogy cseszd meg, ez jön neked!

Megmenekült a varacskos disznó, vagy nem?

Én menekültem meg.

Igen, ez nézőpont kérdése. Melyik a nagyobb siker: a nagy vad elejtése vagy a kisebb, de taktikusabb vadászat?

Nehezen válaszolok most már erre, mert harmincnégy éve vadászom, és egyre nehezebben emelem fel a fegyvert az állatra.

Ugyanez a színpadon: játszott óriási közönségsikerekben, mondjuk, a Producerekben vagy a Hyppolitban, és játszott kisebb közönségsikerekben, amelyeket viszont a kritikusok jobban szoktak szeretni, mint, mondjuk, A vadkacsa vagy az Emelet című film. Mind ugyanakkora siker?

Pontosan tudok válaszolni rá. A Szókratész védőbeszédet játszottam már nagy közönség előtt, több mint kétezer embernek, és egy alkalommal meghívtak egy olajbányászklubba Szeged közelébe. Készülődtem az előadásra, bejött hozzám a kultúrház vezetője, és kérdezte, hogy hány ember előtt vagyok hajlandó eljátszani. Miért, hányan vannak? Hárman. Azt mondta, hogy sajnos most van az algyői gázkitörés, és miután olajbányászklubról van szó, minden hadra fogható ember kint van, és teszi a dolgát. Hozzátette, hogy nem kell megtartani, a gázsit kifizetik.

Fogadjunk, hogy megtartotta.

Hát persze! Összehúztunk négy széket, ők hárman voltak, én voltam a negyedik. Soha ilyen részletesen a tekintetekből, a szemek villanásából és mozgásából, a szembogarak tágulásából nem tudtam azt követni, hogy jó helyen tartok-e abban, amit teszek, jól csinálom-e, vagy nem. Ilyen közélről, ilyen részletesen... Na, most akkor melyik a jobb?

Egész más lehet három embernek mondani, hogy „athéni férfiak, ne zajongjatok.”

Ha az ember halkan beszél, akár suttogva, a gondolatai, pusztán a gondolatai szólnak. Az ember a saját hangján gondolkodik. Ha semmi mást nem teszek, mint hogy futtatom magamban végig, akkor is tudok nagy tömeget képzelni magam köré. Egy egész komoly mechanizmus indul be, szaga van, fénye van, tere van.

Ezt értem. Van valami, ami, mondjuk úgy, hogy népszerűbb műfaj, mert talán könnyebben befogadható, és olyasvalami, ami talán kevésbé népszerű vagy kevesebb embernek szól. Köt kompromisszumot? Mondott valaha nemet?

Mondtam nemet, méghozzá az általam nagyon szeretett Katona József Színházban. Egy Edward Bond-darabnál a premier előtt mondtam, hogy nem tudom elvégezni a munkámat, sőt azt a szerencsétlen kifejezést használtam, hogy megtagadom a munkát. Azt mondtam, nem tudom eljátszani, nem tudom magamon átfuttatni a szerepet. Ezeket a típusú megjelenítéseket, szerepeket nem bírom követni. Megmagyarázni meg tudom, de megérteni nem, és nem is akarom. És ezt meg is értette Zsámbéki. Premier előtt voltunk egy héttel. Pedig a szerep nem volt nagy. Egy

A/4-es oldal faltól falig.

Pedig az a Szókratész védőbeszédéhez képest semmiség.

Egyszerűen a színészi mechanizmusom nem tudott eleget tenni az elvárásnak. Ezt a típusú színdarabot ki nem állhattam. Elérkezünk egy olyan pontra, hogy az egész szervezetem, minden porcikám hihetetlen erővel tiltakozik minden olyan színpadi jelenség ellen, amely nem segít élni.

Mi az, ami segít élni? Mitől segít a színpadi jelenlét?

Mondok valamit: Dosztojevszkij elég nyomasztó tud lenni, és tele van humorral. Nem? Azzal a fajta humorral, ami erővel diktálja azt, hogy egy emberi viselkedésnek nem lehet ilyennek lennie. Ez valami végzetes félreértés, ahogy ez az ember viselkedik. Az embernek ettől van egy furcsa érzése, gombóc van a torkában, kicsit sírni kell, kicsit nevetni. Hány olyan embert láttam, aki a drámai sírva fakadás előtt elröhögte magát! A kettő egymáshoz olyan végzetesen közel áll.

Egy gonosz kérdés. A szappanopera segít élni? Miért vállalt szerepet szappanoperában?

Egyenesen válaszolok. Nem segít. Én nem is néztem magam. Szerettem volna a lányommal együtt részt venni a sorozatban. És még pontosabban válaszolok: pénzre kellett szert tennünk, bekéredzkedtünk oda.

Ezt komolyan mondja?

Nagyon komolyan mondom. Nyíltan válaszolok, ahogy nyíltan kérdez. Pénzre volt szükségünk, és nem bántuk, hogy egy kicsit együtt játszunk. Ezt is komolyan mondom, hogy apát és lányát tudjunk játszani. Köszönöm, hogy részt vehettem benne. Meghatározott ideig szólt az egész, nem tovább.

Egyébként ez érdekes, hogy motiváló erőként tud hatni, hogy a lányával együtt játsszon. Olvastam öntől, hogy tervezi például azt, hogy a fiával és lányával együtt, hárman játszanának egy darabot. Sokat adott nekik a szakmából?

Nem a színészetből. A család viselkedése, az egymás közötti beszélgetések, a napi gondok hazavitele, melyeket, ugye, ha éppen ráértek, este hallgathattak. A színészet problémái is úgy jelentek meg a családi beszélgetéseknél, mint ahogy egy orvos viszi haza a gondjait, és ők végighallgatják. Nem volt különösebben kihegyezve pusztán a színészetre. A színészettel kapcsolatos gondjaim is úgy jelentek meg, mint életgondok, mint a napi tevékenységnek a gondjai.

Jó, de tanácsok csak voltak?

Tanácsok voltak, mint ahogy ők is adtak nekem. Néha még meg is tudok sértődni. Máté tud kemény lenni velem nagyon. A *Színházcsináló* című darabot csináltuk a Katonának a Kamarájában, amire tulajdonképpen nagyon finoman fogalmazva azt mondta, hogy tudsz te sok mindent a színészetről, itt fönny virulsz, és látom, hogy a cipőben ökölben van a talpad. Nem így mondta, hanem hogy térdig merev a lábad. Ez kemény kritika volt.

Tudja, még mi foglalkoztat engem? Hogy amikor elindult a pályán, Debrecenben volt, majd Pécsen, és csak utána Budapesten. A Szókratész védőbeszéde volt az első nagy berobbanás. Akkor mit gondolt arról, milyen lesz a pályája? Ezt azért kérdezem, mert ha jól tudom, önök egy albérletben laktak Sinkó Lászlóval.

Ugye?

Igen!

Azt hiszem, kinn van az albérleten Debrecenben, hogy itt lakott két

Kossuth-díjas színész.

Igen, ez nagyon aranyos. De nem láttam, mert nem az utcára néz.

Ha jól tudom, őt elég korán elkezdték hívni a Nemzetibe játszani, önt akkor még nem...

A dolog úgy nézett ki, hogy pusztán azért, hogy betörjek a szakmába, százhusz forintért mentem föl egy kilencvenforintos szinkronszerpre. Próbáltam igazán színésszé válni. Hihetetlenül irigy voltam mindazokra, akiknek lendületesebb volt a pályájuk: azok felé nagyon komoly és mély és sötét irigységet éreztem. Akkor váltam talán színésszé, amikor ez eltűnt belőlem.

Ez mikor volt?

A Madách Színházba kerülésem első szakaszában. Hetvenhárom körül. Ádám Ottó volt a mesterem a főiskolán, most már egyetem. Ez megnyugtatót engem, és egy kicsit ki is simított. Ha kérdezték tőlem, hogy ki a színészideálom, nem tudtam volna megmondani. Persze lehetett volna ilyeneket mondani, hogy Sir Michael Redgrave vagy Laurence Olivier. De lehetett volna olyat is mondani, hogy a múltkor láttam ott egy segédszínészt, aki olyan remek!

Miért nem tanít a Színművészeti Egyetemen?

Azt hiszem, most már doktori cím kellene, hogy tanítani tudjak ott. Egy darabig tápláltam magamban. Talán nem tűnik hiúságnak, hogy amit összeszedtem ezen a pályán, szívesen átadnám. De letettem róla, hogy az egyetemen. Ha nagyon vágyom rá, majd átadom máshogy.

(2009. ősz)

FERBER KATALIN

Rengeteget tanultam Japánból és Japántól. Nagyon szeretem, hogy nagyon-nagyon nagy respektusa van a tudásnak és a tudás akarásának.

Gyermekkorától harcolt. Eleinte a szeretetért, aztán diákként és később közgazdászként a bevett szabályok ellen a szocializmusban, aztán a betegségével. És ekkor váltott. Japánt választotta új hazának, hogy ott is harcoljon. Megküzdött a nyelvtudásért, az állásaiért, a férjéért és az interaktív tanításért. *Ferber Katalin* végeredményben mindig csak a szabadságát kereste, és talán mára megtalálta.

Ön az öt legjobb egyetem egyikén, a Wasedán oktató. Ez olyan egyetem, ahol valós, piacképes tudást lehet szerezni, ahonnan aztán a japán vezető értelmiség kerül ki?

Nagyon nehéz, amit kérdez, mert Japánban az európai tartalommal megtöltött értelmiségfogalom egy kicsit más.

Ott mi az értelmiség?

Két kifejezésük van a japánoknak az értelmiségre. Az egyik a tudással bíró ember, a másik egy átvett szó, maga az intelligencia. Ez azt jelenti, hogy a tudással bíró ember és az intelligens ember nem okvetlenül ugyanaz.

Tanított már nagyon sok helyen, ahol nem szeretett lenni. Ez a Wasedán máshogy van?

Azért van másként egy kicsit, mert én tanultam meg közben, hogy miképp kell interaktívvá tenni a japán diákokat.

Na, erre kíváncsi vagyok. Egyáltalán, milyenek a japán diákok?

Azt nehezen tudom meghatározni, hogy milyenek, de azt tudom, hogy milyen oktatási rendszerből jönnek az egyetemre. Ott megtanulnak egy nagyon fontos dolgot: hogy van a külvilág, és amit az elvár, annak megfelelően cselekszem, beszélek és viselkedem. És másfelől van az, amit valójában gondolok és érzek, de azt nem fejezem ki nyilvánosság előtt. Igazából a japán oktatási rendszer nagy részében kérdezni sem lehet óra közben.

Akkor ön ezt hogyan tette interaktívvá?

Rengeteget próbálkoztam, de hat év után megtörtént az áttörés. Úgyhogy ma már nekem gyakorlatilag nincs olyan órám, beleértve az elsősöket is, ahol két hétnél tovább tart a csönd.

De nyilvánvalóan ismert már, hogy van ez a nő, aki olyan órákat tart, ahol nem lehet csöndben lenni. Az első áttörés mi volt? Egy jól fölített kérdés?

Van egy elsős csoportban tartott szemináriumom, aminek az a címe, hogy „A japán mindennapi értékrend nyugati szemmel”. Erre mindig nagyon sokan jelentkeznek, mert nagyon kíváncsiak arra, hogy vajon miképp is van, ráadásul egy nem japán tartja az órát. Az első órán helyett, hogy bemutattam volna őket egymásnak, ami alapvetően egy viselkedési szabály Japánban, megkérdeztem tőlük, hogy hányan vannak a csoportban azok, akik tudják, hogy mi az a „tidzsime”. Az nem más, mint egy diáknak a kipécézése teljesen véletlenszerűen, és a végletekig tartó cikizése. Nagyon sok gyerek az öngyilkosságba menekül a végén.

Igen, a japán öngyilkossági ráta a gyermekeknél a világon a legmagasabb.

Na most, a diákok először visszahököltek, és ösztönösen körbenéztek. Aztán hozzátettem azt is, hogy pontosan tudom, hogy ők milyen iskolarendszerből jönnek, és megtörtént az áttörés. Megértették, hogy tényleg tudom.

Ezek szerint nekik szükségük lenne azokra a fórumokra, ahol elmondhatják, ahol kibeszélhetik, ahol nem kell maguknak megtartani a véleményüket, ahol kíváncsiak rájuk, csak ezek a fórumok nincsenek benne a japán rendszerben.

Azt ki kell érdemelni. Ki kell érdemelni, amíg valaki elegendőt ad a közösségnek ahhoz, hogy a véleményét elmondhassa.

És ezzel nyugati szemmel ön egyetértett? Vagy tudott azonosulni? Hiszen annyira más értékrendből érkezett ön is ebbe a világba, és tudom, mennyi küzdelem, vita és harc kísérte ezt.

Én kettéválasztanám a megértés küzdelmét és az elfogadásét. Rengeteg mindent soha egy másodpercig sem fogadtam el.

Mit nem fogadott el?

Például a nők és a férfiak közötti nagyon komoly társadalmi, gazdasági, pénzügyi megkülönböztetést. Mondhatnám szép idegen szóval: a diszkriminációt. Más nyelvet kell használniuk a férfiaknak, más nyelvet a nőknek. Másképpen kell beszélni egy férfi főnökkel egy férfinak, mint egy női beosztottnak. Nem véletlenül nem mondtam női főnököt. És ugye, persze, közben teltek az évek, és lassan én is hozzáöregedtem ahhoz, hogy egyre többen beszélnek velem felfelé. Tehát már nem lefelé beszélnek hozzám, de ettől még, ha úgy tetszik, sem érzelmileg, sem lelkileg nem vagyok hajlandó ezt elfogadni. Úgy gondolom, hogy az egyenrangúság itt kezdődik.

És ki is fejezi a nyelvhasználatban?

Hát hogyne! Szétviccelem a nyelveiket. Megállás nélkül.

Ezt ők hogyan veszik?

Nevetnek. Nekik van humoruk, csak nem biztos, hogy azzal akarnak humorizálni, amivel én humorizálhatok, mert én világéletemben kívülálló maradok Japánban.

A „japán őslakosok” hogyan viszonyulnak ahhoz, aki odamegy és az ő rendszerükben, az ő pozícióikban akar teljesíteni? Ha úgy tetszik, elfoglalja a helyet mások elől, ha úgy tetszik, egy másik tudást, egy másik értékrendet hoz nekik. Ez is nyilván nagyon megosztó. De ha leegyszerűsíttem a kérdést: a japánok szeretik az idegeneket?

Szükségük van folyamatosan a külföld szemléletére. Éppen azért, hogy a külföld szemléletét megismerve még erősebb legyen a japán identitástudat. Ugye, amikor én azt mondom magamról, hogy európai vagyok, akkor az ázsiaiakhoz képest mondom, vagy az amerikaiakhoz képest mondom, hogy milyen értékrendet hozok, mit tanultam meg.

Ön egyetemen kezdett tanítani, hároméves szerződéssel. Két év után se szó, se beszéd elküldték mindenféle indoklás nélkül. Miért? Ön erre azt a választ adta egy interjúban, hogy „nem voltam átlagos, akármilyen szempontból kilógtam belőle”. Ez diszkriminatív, ha úgy tetszik. Megkülönböztetik a piacon, a boltban, a metróban, a tanszéken és mindenhol?

Az első öt év nagyon nehéz volt. Aztán egy picit könnyebb lett, és az elmúlt hat év tulajdonképpen nagyszerű volt. Azért volt nagyszerű, mert egyrészt, ugye, megtanultam egy új szakmát. Ez Kelet-Ázsia és Japán gazdaság- és pénzügytörténete. Másrészt versenyképesé tettem magam a világ bármely más, velem azonos korú szakemberével, harmadrészt pedig olyan megbecsülést vívtam ki a diákok között,

amihez fogható nincs. De meg kellett tanulnom és meg kellett értenem, hogy a japán társadalom idegenkedése a másságtól alapreflex-szinten működik.

De miért akart kitartani? Mert ha én valahol öt évig rosszul érzem magam, akkor nem biztos, hogy a hatodikat is ki akarom próbálni.

Meg akartam tanulni. Meg akartam érteni, hogy miért rossz.

És a hatodik évben értette meg, hogy mi volt az?

Nem. Addigra felhalmozódott akkora tudásom, hogy már nem fájt. Tehát megértettem, miért van az, hogy... – és ide bármit be lehet helyettesíteni.

Akkor helyettesítsük be. Mi volt ebben az öt évben, ami borzasztó nehezen volt megérthető, feldolgozható?

Például az, hogy megtanultam az egyik japán nyelvet a négy közül, amit a nyelviskolában tanítottak, de nem mondták meg a nyelviskolában, hogy ezen a nyelven senki sem beszél az utcán. Úgyhogy nevetség tárgyává lettem, és folyamatosan megríkáztak a zöldségestől kezdve mindenhol. Nagyon kellemetlen volt, amikor először megértettem, hogy két középiskolás gimnazista ott áll velem szemben a metrón, és arról beszél, hogy nézd, milyen nagy orra van. És a másik hozzátette, hogy hát igen, tudod, ilyenek ezek a külföldiek. A példák sorolhatók, és már-már mazochizmusnak tűnik, hogy miért kell egy olyan helyen maradni, ahol tulajdonképpen abszolút kisebbségi helyzetbe kerül az ember.

Ahol az ember nem érti a vonatmenetrendet, ahol nem segítenek neki, hogy merre induljon el... Miért kell ottmaradni?

Akkor segítenek, ha az ember meg tudja japánul kérdezni. De mivel én nem tudtam japánul, nem tudtam japánul megkérdezni. Tehát magamnak kellett megtanulnom. Abba is beletelt úgy két és fél év körülbelül. De azt hiszem, az egyenes, becsületes és őszinte válaszom erre az, hogy én Magyarországon úgy éltem és úgy nőttem fel, hogy mindig valami nagyon komoly nehézséggel kellett megbirkóznom, és ebben elég jó vagyok. Tehát én normális helyzetekkel nem eléggé tudok mit kezdeni.

Leegyszerűsítve, mert ennél nyilván sokkal árnyaltabb a dolog: el kellett mennie innen, mert gyakorlatilag ellehetetlenítették, ráadásul jött egy mentális alapú betegség, melynek fizikai tünetei lettek. És akkor elment egy teljesen idegen helyre, mert ott nyert egy állást, és ott még jött öt év tiszta stressz. Mitől múlt el a betegség?

Más típusú volt a stressz, hiszen az nem az én világom volt. Van erre egy szakkifejezés, de ez nem az enyém. Hogy, ugye, kikattant a hibás kapcsolás, tehát az új világ, ha úgy tetszik, elfeledtette velem a korábbi nehézségeket. Semmi nem emlékeztetett már az itthoni világra.

Az ön szülei eltűntek az élete nagyon korai szakaszában. Kirakták a gimnáziumból, majd a Rajk Szakkollégiumból. Tehát folyamatosan pofonokat kapott.

A deviancia kétféle választ szülhet. Az egyik az önpusztítás, legalábbis itt, Kelet-Európában, a másik pedig a kreatív megoldás. Én az utóbbit választottam. Ahelyett, hogy önmagamot pusztítottam volna, folyamatosan és egyfolytában meg akartam érteni tanuláson keresztül valamit, és úgy tűnik, sikerült.

Mire vezethetők vissza a sorozatos konfliktusok?

Azt gondolom, hogy a konfliktusok alapja az én saját belső függetlenségem

igénye volt.

De mondjon egy példát, hogy miből alakulhat ki olyan konfliktus, amire azt mondják a Közgázon, hogy amíg mi itt vagyunk, addig te biztosan nem leszel itt. Politika?

Nem, dehogyis. Semmi köze hozzá. Én sohasem szemléltem politikai oldalról ezeket az eseményeket. Elmondok egy példát, jó? Mert az sokkal egyszerűbb. Megkérdezték a Közgazdasági Egyetemen annak idején, hogy miért hordok összesen négy fülbevalót, és miért váltogatom mindennap. És én erre visszakérdeztem, hogy ez szakmai kérdés-e. Azt mondták, hogy igen. Mire azt válaszoltam, hogy azért, mert fiatalokat tanítok, és az nagyon fontos, hogy hogyan nézek ki, amikor bemegyek az órámra. Az is nagyon fontos, hogy mit mondok, de az ezerszer fontosabb húszéveseknél, hogy hogyan nézek ki. A következő kérdés az volt, hogy miért nem vagyok még mindig férjnél, pedig már elmúltam harmincöt éves. És akkor erre nagyon-nagyon gorombán válaszoltam, és másnap már nem dolgoztam.

Én el tudom képzelni ezeket a kérdéseket úgy is föltéve, hogy nincs bántó élük.

Ez, ugye, azért volt bántó, mert a főnököm kérdezte meg tőlem, a beosztottól négy szemközt. És a következő kérdés, ugye, a férjnél van – nincs férjnél, a szociális magatartásomra utalt, miszerint, kérem szépen, ebben a korban már mindenki rendes családot alapított, már férjnél van, és felesége van – mi történik itt?

És másnap kirúgták?

Nem. Eltanácsoltak. Szóval olyan volt a légkör, hogy teljesen nyilvánvaló volt számomra, hogy felesleges maradni. Nagyon szerettem tanítani, ugye, ez a rendszerváltás második évében történt.

Miért gondolkodott annyira másként, mint ahogy egyébként a többiek gondolkodtak? Ez honnan ered? A gyerekkorból? Mert például az apukája nagyon gyorsan lelépett Amerikába, rögtön a születése után. Anyukája pedig egy kicsit később tűnt el, és otthagyta önt egy árvaházban. Megkereste őket utána? Beszélt velük, hogy ezt miért tették?

Anyám visszavett engem kora gyerekkoromtól.

Jóval később.

Ugye, hol vissza, volt csiki-csuki, ide-oda, család, ez-az-amaz. Apámmal huszonkilenc éves koromban találkoztam először, és arra a megállapításra jutottam nagyon hosszú idő után, hogy az ember nagyon szeretné ugyan, ha a szülei egészen különleges emberek lennének, de be kell látni nagy-nagy szívfájdalommal, hogy a szülők is gyarlók.

Ezt mikor mondta ki?

Olyan harmincöt-harminchat éves koromban, amikor megértettem, hogy bármennyire is szeretném, hogy ők nagyon jó emberek legyenek, nem azok.

De az, hogy a gimnáziumban annyi konfliktus volt, meg az egyetemen...

Ezek mind-mind ebből következtek persze. Hiszen azt szerettem volna, ha valaki elfogad, ami normális körülmények között a családban észrevétlenül történik. Na, de nekem ilyen nem volt. Másokon próbáltam ezt behajtani.

Mégis érdekes, hogy sok közösségben dolgozott, de valahogy ez mégsem

működött. Majd elment egy országba, ahol mindig is kívülálló marad.

Igen, és akkor ezzel helyreállt az egyensúly, mert lehet, hogy én mindig is ezt szerettem volna.

Ezzel az attitűddel jobban meg tudja érteni a japán társadalom azon részeit, akik valamiért kívülállóak maradnak? Például vannak Japánban olyan fiatalok, akik kifejezetten láznak. Nihilisták, vagy bezárkóznak egy szobába, és nem jönnek ki kilenc éven át.

Erkölcseileg felelős vagyok mindig is azért az oldalért, ahonnan jöttem. Ez a gyenge emberek oldala. Tehát azoké az embereké, akik nem tudnak szólni semmit, azok az embereké, akiket mindig kinevetnek, mert valami miatt mások, gyengék, nem úgy csinálják. Én nagyon-nagyon jól értem ezeknek az embereknek a nyelvét. Nagyon jól értem.

Az, hogy ilyen sok fiatal mond nemet a társadalomra, vajon visszavetheti-e Japán gazdaságát, tehát azt a „csodát”, ami náluk végbement?

Hát, a csoda már elmúlt. Japán felnőttkorba lépett, sőt érett korba. A japán gazdasági csoda mint kategória amerikai elnevezés volt, amiben van egy kis becsmélés is, ha az ember belegondol: hogy annak ellenére, hogy Japánról van szó, hát ez kész csoda, hogy ők ilyen gazdasági növekedést produkáltak. Ugyanis nekem ezzel kezdődik az egyik kurzusom, ennek az elemzésével. Ennek a mondatnak az elemzésével.

A japán gazdasági csoda.

Így van. Tehát, hogy mit jelent a „csoda” kifejezés maga. Nagyon-nagyon komoly gondokat okoz a japán társadalomban az, hogy jelen pillanatban legalább hárommillió fiatal semmilyen módon nem akar sem a közeli, sem a távolabbi jövőben részt venni semmilyen, ha úgy tetszik, hasznos tevékenységben.

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy Japánnak egy új gazdasági vagy irányítási, vagy bürokratikus struktúrára van szüksége?

Teljesen újra. Igen, és ez legalább még tíz év mostantól kezdve.

És merrefelé kell haladni? Vagy milyen lépéseken át?

Ugye, megengedi, hogy ne én mondjam meg a japánoknak, hogy nekik merrefelé kell menniük? De az biztos, hogy Japán expanzív gazdasági növekedése Kína gazdasági felemelkedése miatt nem fog úgy menni, ahogy, mondjuk, Japán tizenöt évvel ezelőtt elgondolta, hogy menni fog. A másik, hogy a japán társadalom, úgy tűnik, egyre kevésbé hajlandó a jövő generációja érdekében áldozatokat hozni, és lemondani mindenről, amin a gazdasági csodájuk alapult. És egyre inkább azt szeretnék, ha ők is egyre nagyobb részt látnának abból, amit az ő generációjuk hozzáadott ehhez a gazdasági csodához. A harmadik pedig, hogy azt gondolom, a szociális ellátó rendszer az, ahol több sebből vérzik Japán. Tehát ahhoz képest, hogy milyen felhalmozott nettó nemzeti vagyona van az országnak, és milyen gazdasági potenciálja, a szociális ellátó rendszerük bizony-bizony nagyon szerény, és akkor próbáltam nagyon szalonképesen és nem elfogultan fogalmazni. De hadd tegyek hozzá valamit a tisztesség kedvéért. Európában egyre kevésbé mutatkozik érdeklődés Japán iránt. Mindenki Kína iránt érdeklődik az utóbbi öt évben. Tehát nekem, ugye, nagy

előnyöm van ebben, mondjuk, egy csomó nyugatihoz képest, mert azért én a szocialista gazdaság égisze alatt nőttem fel. És az én egykori piaci reformer közgazdász tanáraink a kínai gazdasági reform nagyon komoly tanácsadó testületét alkották, és kint jártak Kínában, amikor Teng Hsziao-ping került hatalomra. Tehát én sokkal könnyebben és másként láttam át a kínai gazdaság működését, mint, mondjuk, egy kizárólagosan nyugati optika. De ez Japánra is igaz. Tehát könnyebben értettem meg kelet-európaiként a japán gazdaság működését, mintha Amerikába mentem volna.

Nyilván nagyon sok változás lesz a következő tíz évben. De mégis, van olyan eleme, olyan pillére ennek a gazdasági működésnek, amit érdemes lenne megfontolni Európában, mondjuk, Magyarországon?

Zavarba ejt a kérdése, mert nagyon-nagyon rövid időn belül befejezem a jelenleg írt könyvem, aminek az lesz a címe, hogy „Érdemeink beismerése mellett”. És ez nem másról szól, mint a gazdasági és pénzügyi változásokról 1989 és '93 között, de nem magyar, hanem nemzetközi optikán keresztül. Ma reggel befejeztem azt a fejezetet, amely a magyarországi japán tőkeberuházások és pénzügyi hitelezések kérdéséről szól, és döbbenetes adatokat találtam.

Mi döbbenetes?

Hogy a japánok legalább húsz évet, de inkább huszonöt évet előre gondolkodva pontról pontra, spontaneitásnak teret nem adva végiggondolták, megtervezték, megszervezték és meghitelezték, hogy hogyan lehet a magyar piacon keresztül az EU-ba behatolni. És akkor még nemhogy EU nem volt, de még rendszerváltás sem volt. Akkor még szocialista gazdaság volt. Tehát azt szeretném mondani, hogy talán az egyetlen megfontolandó dolog a hosszú távú stratégiai gondolkodás lenne. De ezt nem nagyon tudom elképzelni mint realitást.

Na, végre egy dicsérő mondat – mert engem megdöbbent, hogy minden egyes írásban kíméletlen Japánnal. És most is kíméletlen vele.

Én nem hiszem, hogy kíméletlen lennék. Azt gondolom, hogy egyrészt tárgyilagos vagyok, másrészt a kritikus gondolkodás a társadalomtudomány alapvető feladata, legalábbis így emlékszem tanulmányaim homályos töredékeiből. Harmadrészt pedig azt gondolom, hogy ez bizonyítja, mennyire szeretem Japánt. Ha nem lennék kritikus vele, akkor nem érdekelne.

Az ön férje japán. Ő mit szól a nagyon kritikus hozzáállásához, hiszen mégiscsak az ő hazájáról van szó?

Ő sokkal kritikusabb, mint én. Amiket például én leírok, azokat japán nyelven ezerszer kritikusabban szociológusok, közgazdászok, pénzügyérek réges-rég leírták. Itt ez azért számít meglehetősen kíméletlennek, ha szabad ezt a kifejezést használnom, mert annyira keveset tudunk Japánról és az egész kelet-ázsiai régióról.

És azt „megbocsátották”, hogy ön és egy japán férfi házasságot kötöttek? Mert ez nem volt ott könnyű.

Persze beletörődtek és belenyugodtak, hiszen mit tudnának tenni? Másfelől pedig nem jó dolog a japán társadalomban vegyes párosként működni. Én nem a japán, ha úgy tetszik, a mindennapi normákat követem otthon. Ott követem ezeket a normákat és szabályokat és előírásokat, ahol kell, ahol a működőképességemhez

szükséges. De ahol nem kell, az az otthonom. Ebből következően hát, ugye, mi nagyon másképp élünk odaát is.

Mondjuk, mi az a szabály, amit ha japán lenne, akkor be kellene tartania?

A japánok – a társadalom túlnyomó része – soha nem tudnak meghívni otthonra vacsorázni, mert olyan kevés négyzetméter a területük. Mi egy egész családi házban vagyunk ketten, és ott a könyveink, meg a férjem zenéi és lemezei. Hozzánk boldog-boldogtalan jár. Nem kell nézni az órát, hogy jaj, elment az utolsó vonat, mert ott lehet maradni, mert van egy vendégszoba. Ez pazarlásnak számít a japánoknál. Én rengeteget tanultam Japánból és Japántól. Például nagyon szeretem, hogy nagyon-nagyon nagy respektusa van a tudásnak és a tudás akarásának.

Most fél évet Londonban van, aztán Berlinben lesz fél évet. Azért jó egy kicsit Európában lenni?

Nagyon jó, nem kicsit. Nagyon jó, én nagyon szeretek Európában élni. Európában szeretek a legjobban lenni.

Azt el tudná képzelni, hogy arról a Magyarországról kap egy jó ajánlatot, amely Magyarországról ön elment kilencvenháromban, éppen a kirekesztés és a lehetőségek hiánya miatt?

Ezt elképzelhetetlennek tartom. Azért, mert azt gondolom, hogy az ország most sincs olyan helyzetben, hogy ilyen különleges luxusra szüksége lenne, mint az, ami az én felkészültségem. Tehát itt alapvető dolgokat meg kellene teremteni, és jelen pillanatban sincs hozzá elegendő forrás. Én ebben sokkal inkább azt látom, hogy abba még bele fog telni néhány év, ha nem néhány évtized, amíg arra is jut majd pénz és szemlélet, hogy, mondjuk, egy ilyen embert alkalmazzanak. De hadd tegyek hozzá ehhez valamit. Volt néhány évvel ezelőtt a magyar kormánynak egy felmérése, amelyben megkérdezett több száz magasan kvalifikált értelmiségit, aki külföldön dolgozik a szakmájában, hogy miért nem akar hazajönni. Tehát mi az, ami visszatartja attól, hogy itthon dolgozzon, és itthon művelje a szakmáját. Mind korombeliek. És nyolcvan százalékban azt válaszolták a kortársaim, hogy azért, mert nincsenek meg a munkafeltételek.

(2010. tavasz)

SKARDELLI GYÖRGY

Az építészetben a közpénzből megépülő épületek kellenének, hogy aztán a zászlóshajók legyenek. Lehetne olyan épületeket terveztetni, amelyeneket egy magánbefektető nem mer.

Ha anno ő nyert volna, olyan csepp alakú Nemzeti Színházunk lenne, amely egy

mesterséges szigeten állna, és körbevenné a Duna. Nem állítom, hogy *Skardelli György* terve lett volna a legjobb megoldás, de megnézném. Per pillanat ehhez Valenciáig kell menni, mert ott meg is építettek egy ilyet, igaz, abban 3D-s mozi van.

A budapesti Kálvin teret rendezik. Mi lesz ott, és mikor?

A Kálvin tér térfelszíni kialakításával foglalkozom, ugyanis ha föld alá kerül egy tömegközlekedési eszköz, de a föld felszínén ugyanúgy marad minden, akkor ott valami nem stimmel. Így is vannak viták azzal kapcsolatban, hogy egy kötött pályás közlekedés alá miért rakunk egy kötött pályás föld alatti közlekedést, de ez a közlekedéstervezők témája, ebbe nem akarok beleszólni. De az nagyon fontos, hogy a belváros egyik kapujában, ez a Kecskeméti kapu, végre valóban egy tér legyen. Idáig közlekedési gócpont volt, amit a városlakók utáltak, hiszen ha az egyik oldalról elindultak, akkor le kellett menni az aluljáróba, és kijöttek a másik oldalon. Ha eltalálták a kijáratot, akkor jó oldalon, ha nem találták el, akkor rossz oldalon.

És most mi lesz belőle?

Most hihetetlen módon meg fog növekedni a térfelszín, ahol a gyalogosok városlakók lehetnek majd, és egy egész másfajta városi élet fog létrejönni.

Annyira érdekel ez a folyamat: meghirdetnek egy pályázatot, emberek, irodák pályázni kezdenek, és utána nyilván elindul a tervezés. Gondolom, nem csak egy ember ül az asztalnál, hanem egy csapat tervez. Ön pedig azt mondta egyszer, hogy nem hisz a demokratikus tervezésben.

Abban tényleg nem hiszek. Azt gondolom, hogy kell legyen egy olyan erős koncepció, amit ha többen találnak ki, akkor rendben van, de ha egy találja ki, akkor az ő fejében áll össze egy olyan egésszé, aminek minden részét megpróbálja kiélezni a maximumig. Az egy más dolog, hogy a csapatban dolgozók véleményére az embernek nyitottnak kell lennie. Erre próbálok is figyelni. Nagyon jó embereket próbálok magam mellé csalogatni, hogy kísérjenek el a munkában, és próbálok figyelni arra, amit mondanak. És ha mondanak valami jót, az biztos, hogy bekerül.

Tehát eszmecsere van, de azért mégiscsak egy ember az, aki a végén rögzít vagy dönt.

Ez egyértelmű.

Ezért nem demokratikus a tervezés.

Én azt gondolom, hogy igen. Ugyanis a felelősség is egyenemű kell legyen. Persze hosszú gondolkodás előzi meg, hiszen az építészet nem is munka, hanem életforma, ugyanis annak soha nincs vége. Hiába van az, hogy az ember bemegy reggel nyolcra és hazamegy este tízkor, ott nem ér véget a történet.

Melyik épületével szenvedett a legtöbbet?

Nem tudom. Mindig van egy gyötrődési szakasz. Úgy hiszem, egy percre sem gondoltam, hogy amikor kijövök az egyetemről, érett építész vagyok – egy pillanatig sem. Éreztem azt, hogy nagyon sok mindent kell tanulni. És igenis van a tervezésnek

olyan időszak, amikor nincs azonnal eredmény. Hanem az ember tényleg próbál valamit összerakni. És nem sikerül, nem sikerül és nem sikerül. Nyilván az ember a pályája elején adott esetben bepánikol.

Vagy föladja.

Nem, olyan soha nem volt. De később rájöttem arra, hogy ez vele jár, nincs ezzel gond.

Ön nagyon sok különböző stílusú és funkciójú épületet tervezett, például a sportarénát, Pannonhalmán a fogadócsarnokot, nagykövetségeket, irodaházakat vagy éppen Pécsen a Gandhi Gimnáziumot. Mindegyik mögött egész más filozófiának kell állni. Például amikor Pannonhalmára tervezett, akkor megpróbált ráhangolódni a bencésekre?

Nyilván van egy kulturális szint a pannonhalmi apátságon belül, és ezáltal a fogadókészség is meglehetősen nagy volt, és el lehetett beszélgetni erről. Pannonhalma zűrös ügy volt, mert ez teljesen párhuzamosan ment a Budapest Sportarénával. Ugye, az egyik száznegyvenezer négyzetméter mindösszesen, a másik meg hatszáznyolcvan. De mégis előbb kezdtünk bele Pannonhalmába, és később adtuk át, mint az Arénát. Ugyanis olyan kemény előíráshalmazon kellett átgyúrnia az embernek magát, hogy elfogadják ezt a végtelen egyszerű kubust, és az engedélyező hatóságok ettől ne ijedjenek meg, hogy az valami elképesztő.

Van egy megrendelő, annak van egy elképzelése, és van egy építész, aki, mondjuk, papírra tudja vinni az elképzeléseit. Ezek szerint a megrendelő és a végrehajtó számításait keresztül húzhatja az engedélyező hatóság?

Nehéz erre mit mondani. Azt kell, hogy mondjam, hogy keresztül húzhatja, és sokszor keresztül is húzza, és még azt is hozzá kell tennem, hogy nem mindig ok nélkül.

De ezek esztétikai szempontok, nem?

Igen, esztétikai szempontok. Ugye, a legsűrűbben használt kifejezés, hogy illeszkedni kell. Már ezt a szót is utálom, megmondom őszintén, mert nem jó. Hiszen ma tervezünk. Például Pannonhalmán, mondjuk, az volt szabályozva, hogy egy hét és fél méter párkánymagasságú sátozott ház kell odarakni a pannonhalmi apátság bejárat épületének, amely ezeregy száz éves... Ilyet nem szabad csinálni, ez egy agyrém. A pannonhalmi apátság abszolút partner volt. Azt mondom, hogy az nem kompromisszum, hogy jó, hát akkor csináljunk egy sátozott ház. Ez nem kompromisszum, ez vereség.

Mondjuk, ebben a konkrét esetben mi volt a kompromisszum?

Nem volt kompromisszum, végigvittük így.

Tehát maximálisan az önök tervei érvényesültek az engedélyező hatóság verzióival szemben.

Így van. És ebben, azt kell mondjam, a kollégák segítsége elengedhetetlen volt.

Olvastam erről a beruházásról néhány jelzést, amelyek nagyon érdekesek. Például „időtállóság az anyagokban”. Vagy „egyediség, de egyszerre egyszerűség”. Ezek mind illenek a bencésekhez. Sőt, kialakítottak egy utat, ami pedig egy meditatív út, tehát ez is illeszkedik ehhez a szakralitáshoz vagy filozófiához.

Azt kell elképzelni, hogy van egy parkoló, ahova megérkezik nem tudom, hány busz egyszerre, és leszállnak az emberek. Valahogy fogadni kell őket.

Praktikus szempontok.

Nagyon praktikus szempontok. Például kell egy olyan mosdócsoporthoz csinálni, hogy ne érezzék rosszul magukat, mert ők most utaztak száz-kétszáz-háromszáz kilométert, és úgy szeretnék bemenni az apátságba, hogy rákészülnek előtte. Nyilvánvaló, hogy kell egy olyan helyiséget biztosítani, ahol le tudnak vetíteni egy filmet, mert, ugye, az apátságnak nem bejárható a teljes területe, hiszen ez egy működő apátság. Aztán a megérkezés után valahogy el kell jutni a főbejáratig. Ez nagyon jó gondolatnak tűnt, hogy kvázi egy hídon megyünk át az úton, ami egy másik világba érkezés, hiszen a lombok világába érkezünk meg. Ez önmagában szokatlan. Akkor már elvonja az emberek figyelmét minden egyéb dologról, és így a zöld között, egy kanyargó erdei úton érkeznek meg a főépülethez, ami lábakra van emelve, pont azért, hogy ne nagyon kelljen fákat kivágni.

És szép lassan lecsillapodik, és hozzáidomul a környezetéhez.

Így van. Egy koncepció mindig több oldalról kell, hogy megálljon. Azt gondolom, hogy azok az igazán jó épületek, amelyek számos gyökeren kapaszkodnak meg.

De van visszajelzés, hogy az az út tényleg bejött?

Igen, egyértelműen.

Más terület. Az ember úgy képzei, hogy az irodák abszolút funkcionális terek.

Hogy üveg vagy nem üveg, az már építész kérdése. Egy építész számára, aki Pannónhalmán is építkezett-tervezett, mi a kihívás abban, hogy egy irodaházat hozzon létre?

Nagyon egyszerű. Budapesten nem tudom, hány százezer négyzetméter irodaház épül. Ha olyat tudok tervezni, amiben a bérlő vagy a tulajdonos azt érzi, hogy teljesen kitüntetett helyzetben van az összes többihez képest.

Jogos, de mitől érzi ezt a megrendelő? A sok irodaház mögött mitől fogja azt érezni egy fékgyártó cég, akiknek tervezett, azt, hogy az ő helyzetük ettől az épülettől kiemelkedő?

A fékgyártó cégről annyit mondanék, hogy ez a világ legnagyobb fékgyártó cége.

Nem is tudtam.

És ez hagyján. De az irodaház egy olyan szűk elitnek készült, amire nagyon-nagyon büszkék lehetünk. Hiszen ez gyakorlatilag az a társaság, amelyik ennek az egész hatalmas cégnek a fékműködési dolgait tekintve a számítógépes programokat írja. Tehát ez az agytröszt. Eddig méltatlan körülmények között dolgoztak. Nem az volt a cél, hogy ezeket vigyük ki Németországba, Münchenbe, a központba, hanem hogy tervezzünk nekik egy épületet. Nekem csak a kiviteli tervek kellett volna megcsinálnom, de a cégnek a közép-európai vezetője adott egy hét lehetőséget, hogy rajzoljunk le valamit, ha éppen van kedvünk. Gyakorlatilag egy hét alatt alakult ki az épület úgy, ahogy ott áll most. És ezt úgy kellett összegyűjteni, hogy az a fajta feszültség, ami abban a tényleg XXI. századi technikában van, amivel ott

foglalkoznak, üljön ki az épületre. És hogy ez a fajta nyitottság, transzparencia azoknak az embereknek, akik egész nap egy számítógép előtt ülnek, és merednek a képernyőre, ha felállnak és egymáshoz szólnak, vagy megisznak egy kávé, és kinéznek, szintén a környezetük része legyen. Azt gondolom, hogy ez nagyon érdekes dolog, és nekem onnan is nagyon erős visszajelzéseim vannak – mert állandóan kapcsolatban vagyok azzal a megrendelői körrel is –, hogy jól érzik magukat abban az épületben.

Most akkor nézzünk olyat, ami nem valósult meg. Itt van például a Nemzeti Színház. Ugye, ez egy kicsit más történet, mert ez nagy állami beruházás, de nem ön nyerte. Ennek ellenére nagyon sokan dicsérték a tervét. Akkor ez fáj?

Én ezeket a fájdalokat igazság szerint megpróbálom egy-két nap alatt kiölni magamból, mert keserőséggel aztán nem lehet szépet tervezni. Igazság szerint akkor nagyon fájt, de hozzá kell tennem, hogy én akkor annyira renitens voltam, hogy az a pályázat, ami még csak nem is a kiírt helyszínre helyezi el az épületet, tulajdonképpen az első pillanatban kizárásra került. De azt gondoltam, hogy azért ez mégiscsak a Nemzeti Színház. Egy százötven éves adósság volt. Amikor nekünk eredendően szükségünk volt a Nemzeti Színházra, az azért volt, hogy magyar szerzők magyar műveit magyar nyelven magyar embereknek eljátsszák egy német közegben. Azt gondolom, hogy a XXI. század elején teljesen más az üzenete.

Mi?

Ebben az esetben azt próbáltam előtérbe helyezni, hogy a Duna Budapestnek igen fontos eleme, szét is választ, és össze is köt. A Duna-parton megjelennek ikonikus elemek. Mint például a palota, az egykori királyi hatalomnak egyfajta ikonja; a Tudományos Akadémia, amely a tudománynak az ikonja. A vásárcsarnok, amely a kereskedelemé, az egyetem, amely az oktatásé. Azt gondoltam, hogy a színháznak, a beszéd kultúrájának egy olyanfajta ikonikus épületet kell emelni, hogy annak, aki meglátja, egyszer s mindenkorra beégjen az agyába. Ez az épület nemcsak színház lett volna, hanem állandóan bejárták volna az emberek. Olyan látványosság lett volna, hogy miközben bent folyik a színházban a munka, az emberek mégis kimenjenek erre a szigetre, körbejárják, és mondjuk, egy teljesen sajátos nézőpontból káprázatos panorámát kapjanak. Ebben a felállásban a szabadtéri színpadnak nagyon nagy szerepe lett volna, mert oda bárki leülhetett volna, játszhatott volna, a Duna elvitte volna a hangokat, odacsalta volna az embereket.

És miért pont mag formájú?

Mondhatnám azt, hogy az áramlástechnikailag jó forma. Tehát megtámadhatatlan megoldás lett volna mindenféle szempontból, akkor is, ha befagy a Duna, akkor is, ha nem fagy be. Szerencsés volt, mert, ugye, ez a legmagasabb partszakasz, tehát jöhet az árvíz, ez a legkevésbé fenyegetett rész Budapesten. Dinamikus forma volt.

Úgy indult ez a mondat vagy ez a gondolatsor, hogy minden fájdalmat megpróbál elfelejteni rövid idő alatt, de ez akkor fáj igazán, amikor... És elkalandozott.

Hát, igen. Egy építész barátommal Valenciában jártunk. Van egy nagyon híres

spanyol építész, Santiago Calatravának hívják, és láttam egy olyan háromdimenziós moziépületét, ami teljesen hasonló módon volt kialakítva.

Az is víz közepére?

Az is víz közepére volt lerakva, nagyon hasonló formájú épület volt, az is egy ilyen üvegkupa vagy -héj alatt helyezkedett el, azon belül volt ez a mozi. De egy háromdimenziós mozi, és nem egy nemzeti színház. Nem természetes folyó közepén, mert Valenciában elterelték a folyót: ott egy mesterséges, húsz centi magas, kiburkolt vízben volt benne. Tehát ennek a méltósága, nyilván szerénysége, de sokkal nagyobb lett volna, nem miattam, hanem a környezete miatt, meg a funkció miatt. Ezt ott megláttam, és akkor végtelenül fájt.

Mert, ugye, itt azért arról is szó van, hogy a politika hogyan szól bele az építészek munkájába. Nyilván nem ez az első eset. Például amikor az Arénát elkészítették, akkor utána kormányváltás volt. Önnek is ugrottak bizonyos dolgok miatt. Mondjuk, a funkcionalitás vagy különböző hibák miatt például. Megbánta, hogy belevágott az Arénába?

Egyáltalán nem. Bizonyos szempontból rémálom, hihetetlen versenyfutás volt az idővel. Azért az az épület az egész környezetével száznegyvenezer négyzetméter. Ott egy döntés, az nagyon nagy döntés. Ráadásul teljesen sajátos formájú, mondjuk azt, hogy szabálytalan épület, amit húsz évvel ezelőtt meg sem tudtunk volna csinálni, mert a számítástechnika nem ott tartott, ahol. Aztán olyan terveket kell csinálni, amelyek által valóban elvárható, hogy azt úgy megépítsék, mert nem a papírnak dolgozom.

Ha a politika ott van, azt én alapvetően nagyon helyesnek tartom. Az építészetben a közpénzből megépülő épületek kellenének, hogy a zászlóshajók legyenek. Ez hihetetlenül fontos dolog. Lehetne olyan épületeket terveztetni, amelyeket egy magánbefektető nem mer.

Jó, így kellene, hogy legyen. De ön hogy látja, ez így van?

Az Arénánál nagyon pozitívak az emlékeim még akkor is, ha a vége megkeseredett. Az azért fájt, egy ilyen hatalmas létesítményt mindenkinek a pénzéből megépíték, és gyakorlatilag nem volt átadva. Képzeld el, hogy a Petőfi Rádió riporterével éppen bejártuk az épületet. Ő kérdezgetett, én válaszoltam, riport készült, amikor láttam, hogy jönnek szembe az éppen aktuális vezetők, éppen jött ki a főpolgármester úr, a főépítész, akivel nagyon jó kapcsolatban vagyok. Kérdezte, hogy mi van, te nem vagy itt a megnyitón?

Nem hívták meg a megnyitóra?

Nem, persze. Az egy dolog, hogy engem nem hívtak meg.

Hát...

Nagyon sajnálom, de az hagyján – nem is volt meghirdetve semmilyen szinten.

És a kormányzati negyed pályázatán részt vett?

Nem.

Ezért nem?

Nem! Nagyon nem értettem egyet a hellyel. Nagyon-nagyon nem. Mert lehet a vasúti sínek fölé építkezni, bármilyen irodaházat, irodanegyedet föl lehet

építeni, de egy kormányzati negyedre szerintem nem, mert annak óriási biztonsági követelményei vannak. Jön egy biztonsági szakértő, és azt mondja, hogy ezt nem lehet, és akkor megdől vele a történet. De a fő bajom az, hogy okos nemzetek ezt úgy csinálják, hogy megnézik az adott városnak egy részét, és megvizsgálják minden szempontból: infrastruktúra, közlekedés. És azt mondják, hogy ez egy elmaradott negyed, de ezt odatelepítjük, és ez fel fogja hozni az egészet. Párizsban ott van a Nemzeti Könyvtár, amire nem lehet azt mondani, hogy kicsi létesítmény. Teljesen megváltozott Párizs az a része, ahova ezt tervezték.

Hogy egy kicsit ellépjünk a konkrét épületektől: ön egyszer írt egy figyelemfelkeltő cikket, hogy jó pályázatok kellenének, mert a pályázatok alapvetően nem jók, vagy már a pályáztatás folyamán bürokratikus okok miatt ki-kizárnak olyan pályázókat, akik egyébként alkalmasak lennének...

Az építészet olyan művészeti ág, amely egy szempontból mindenképpen eltér az összes többitől: hogy irgalmatlan sok pénzt kell befektetni. Most már egy családi ház is ötven-százmillió között van. Egy középület meg milliárdos nagyságrend. Ha nagyon sok közpénz egy helyen fókuszálódik, akkor sajnos Magyarországon az embernek mindig valami rossz érzése van. Nem úgy alakulnak a dolgok valahogy.

Most arról beszélünk, hogy a pályázatok, ha vannak, valahogy meg vannak bundázva?

Egy épületet építünk föl, ami, ha akarjuk, ha nem, hat az emberekre. Akárhogyan. Ha nem megy be, akkor is hat rá, mert az utcán elmegy mellette. Nem tudja kivonni magát a hatása alól. És akkor erre az épületre kiírunk egy közbeszerzési eljárást, amiben maga az építészeti produktum nulla, azaz nulla ponttal számít be. Na, ez nekem nagyon-nagyon tud fájni.

Ugye, ön a Tervtanács tagja.

Így van.

Például a Központi Tervtanácsnak nincs abba beleszólása, hogy különböző területeken olyan közbeszerzéseket írjanak ki, ahol számít aztán az esztétikum?

Most az Építész Kamara elért egy olyan pályáztatási rendszert, és ez mindenképpen komoly eredmény e tekintetben, ahol igenis számít. Belegyúrták valahogy a közbeszerzési eljárásba. De hogy most miért kell egy építészeti tervpályázatnál megkötni például a pályázók számát, azt föl nem tudom fogni, nem is értem. De megkötik. Egy gazdálkodó szervezettől, teljesen mindegy, hogy az egy egyszemélyes kft. vagy százfős tervezővállalat, egy, azaz egy terv mehet be. Miközben a százfős vállalatnál, például ahol én is dolgozom, van hat építésztudó.

Ugye, a Középület-tervező Zrt?

Így van. Van hat építésztudó, és a hat stúdióból legalább hat terv bemehetne.

Azt egyébként nem értem, hogy egy sikeres építész, mint például ön is, 1980 óta dolgozik a KÖZTI-ben – kilencventől ez a Középület-tervező Zrt. Miért nem csinált saját építészirodát, mint olyan sokan?

Nagyon sok kollégám próbált is erre rábeszélni. De olyan nagy előnyei vannak, hogy együtt tudunk dolgozni százan-száztízen, hogy ezt semmiképpen nem adnám föl. Először is, ad egyfajta nyugalmat: ha az ember kiválik, és saját építészirodát csinál,

akkor a felelőssége megsokszorozódik.

De így is, mert azt mondta, hogy nem hisz a demokratikus tervezésben. Tehát valaki dönt.

Nem is arra gondolok. Hanem az ott dolgozó kollégáknak a megélhetését tekintve. Ha nekem nem jön be a feladat, akkor kénytelen leszek elvállalni valami egész más dolgot. Mindegy, hogy nem értek vele egyet, nagyon nem tetszik, eleve nem jöhet ki belőle jó dolog. Kénytelen vagyok elvállalni egy olyat, hogy nekik megélhetést tudjak adni.

Egyébként ön miért a KÖZTI-be ment dolgozni? Lett volna más lehetősége is építészként?

Nagyon sovány lehetőségek voltak akkor. A KÖZTI-be tanulmányi szerződéssel kerültem. Mondhatjuk azt, hogy protekcióval, mert az egyik barátom ajánlott be. Kötöttek velem egy tanulmányi szerződést, ami egyébként száz forinttal járt, ami nekem nagyon jól jött akkor.

És aztán ott ragadt?

Másrészt meg a KÖZTI nagyon jó hírű volt. A valóban helyyel-közzel hozzátapasztott rossz ízek ellenére is nagyon nagy múltú cég volt, nagyon jó építészekkel. Olyan közeg volt, hogy hónapokig nem mertem fölvenni a telefont, mert nem tudtam, hogy mit mondjak bele.

A nevével nem próbálkozott?

Nem úgy volt ez. Engem egyébként statikusként vettek föl. Nem építészként, hanem statikusként. Ráadásul egy gépészosztályra ültettek le, tehát teljesen identitászavaros voltam, mert ott felvette egy tervező, bemondta a nevét, meg hogy ilyen gépészmérnök vagyok. Csörög a telefon – akkor én mi a túrót mondjak, hogy építésztervező vagyok, de most éppen a gépészosztályon, amúgy meg statikusként dolgozom? Agyrém volt az egész történet. Meg hát ráadásul szükséges rossznak tekintettem, mert építész szerettem volna lenni. Aztán ki is törtem egy év után. Meg sem fordult egyébként a fejemben, hogy ne építész legyek. De ott ragadtam, boldogan ragadtam ott. Olyan emberek közelébe kerültem. Egyébként ez ugyanúgy igaz, mint bármely iskolában, hogy nem az épület meg az iskola neve számít, hanem a tanárok, akik tanítják az embert. És én olyan építészekhez kerültem, akikkel nagyon jó volt együtt lenni. Nemcsak úgy, hogy az ember elleste a mesterfogásokat bizonyos épületek tervezése során, hanem ha este hat-hét után lejártunk egy csocsópartira, akkor sem volt semmi probléma.

Egy jó közeg, és közben szakmailag felkészült emberekből álló társaság.

Így van!

És még mindig ilyen?

Most már azt kell mondjam, hogy szinte én vagyok az az ember ott, aki valamilyen szempontból meghatározza a cég életét. Én még mindig nagyon élvezem a fiatal kollégákkal az együttlétet. Hozzá kell tegyem, azt, hogy ők élvezik-e velem, nem tudom.

(2009. ősz)

BÁN JÁNOS

Az életem még nem ért véget, és vannak titkaim. Így, ötvenöt évesen tudok pár olyan dolgot, amit mások biztos nem gondolnak rólam, hogy tudom. És ha akarom, ha szükség lesz rá, akkor előhúzom a fehér nyulat a cylinderből.

Nem könnyű beszélgetni vele. Igazából már elérni sem könnyű. Néha dühös, néha látni, hogy csalódott. Amikor előhúzta az egész beszélgetés alatt maga mellett tartott bőr hátizsákjából az ereklyéit, például *Az én kis falum* jelölése révén az Oscar-díj átadóra kapott meghívóját, vagy a gyerekei fényképét, olyankor *Bán János* ellágyult, és büszkeség töltötte el, láttam.

Huszonnyolc éve egy színházban, a Katona József Színházban játszik. Előtte vidéken volt. Pécsen, Győrben, Szolnokon.

Pécsen kezdtem a pályámat. Győrött is eltöltöttem két színházi évadot, ahonnan ilyen-olyan politikai okokból mennem kellett. Ezután kerültem Szolnokra. Közben még Győrből hívott a Vígszínházba Horvai István tanár úr és Zsámbéki Gábor is, aki a Nemzeti Színháznak volt a főrendezője. Akkor nem mentem, mert mint minden egészséges, fiatal pályakezdő, tele voltam tervekkel, reményekkel, és egy olyan társulatnak voltam a tagja, amelynek a vezetője Szikora János volt.

Ez a győri?

Igen, ez a győri, ahol nagyon izgalmas színházi kezdeményezés kezdett kialakulni, ami megfelelt az én szakmai elvárásaimnak.

Ugye, nyolcvankettőben szólt bele a politika, és akkor Szikora Jánosnak mint művészeti vezetőnek távoznia kellett.

Nemcsak neki, hanem a társulat jelentős részének. Azt mondták, hogy ránk itt, ebben a színházban nincs szükség.

Mi volt az ön elküldésének az indoka?

Nem megfelelő szakmai létezés.

Furcsa indok.

Egy diktatórikus helyzetben az ember nem tud mit tenni. Föláll, szedi a sátorfáját, és oda megy, ahol adott esetben állást kínálnak neki. Győrben éppen Jean Genet *Paravánok* című darabját próbáltuk, előtte pedig színpadra állítottuk Hrabal *Bambini di Pragáját*. Nullicsek, a festő megformálása életem egyik legizgalmasabb szerepélménye volt. Körbe kellett festenem egy élő lovat. Mindkét rendezés esetében túlköltekezésre (értsd: a díszletre) hivatkoztak. Az eltanácsolásom után, 1982 januárjától gyakorlatilag munkanélkülivé váltam egy olyan országban, ahol az ember nem lehet munkanélküli. Viszont így fölszabadult sok időm, és megalkottuk Salamon

Suba László diplomamunkáját, a *Stílusgyakorlatokat*.

Na, de akkor az igazi indok mi volt?

Nem volt ez egy ördöglakat. Akkoriban nagyon sok ellenzéki dolgozott a színházban. Nádas Péter, Morcsányi Géza, Konrád Gyuri bácsi, Rajk Laci, sok olyan ember, aki valamilyen oknál fogva ellenzékinak számított. Győr pedig akkor Horváth Ede, a Vörös Báró Vagongyár igazgatójának a városa volt, s tőle sok minden függött. Majdnem húsz éven át volt tagja az MSZMP KB-nak. Az ellenzékieket nem tolerálta még abban az időben.

Nagy pofon egy fiatal, a tehetségében és a színházában hívő embernek, amikor gyakorlatilag kimondatik, hogy nem számít, mit tudsz a színpadon, csak az számít, hogy mit gondolsz egyébként a politikai rendszerről.

Soha nem politizáltam direkt, mégis, engem is megpróbáltak beépíteni, mert mindig kellett egy belső ember. Bevittek a győri nyugat-dunántúli elhárító központba, ahol „felkínáltak” nekem egy lehetőséget. Nemet mondtam, mert egyszerűen elképzelhetetlen volt számomra, hogy besúgó legyek. A beépítő tiszt figyelmeztetett, hogy vigyázzak magamra, és adott egy telefonszámot, ami csak huszonnégy óráig élt. Ha meggondoltam volna magam, feltétlen hívjam fel, de ha nem, akkor nekem ebben az országban nagyon nehéz életem lesz. Alá akart íratni egy papírt, hogy ami ott elhangzott, az államtitkot képez, de azt sem írtam alá. Szerintem ez volt a konkrét kirúgásom oka.

Tehát, ha jól fordítom, az volt a cél, hogy legyen Bán János az a fiatal színész, aki a mi beépített emberünk a Győri Színházban.

Abban az úgynevezett ellenzéki közegben. Azért, hogy tudjuk, miről beszélnek, mit gondolnak azok az emberek. Ellenőrzés alatt legyen az a csapat állandóan. Pontosan tudom, hogy ki volt a besúgóm. Attól a pillanattól kezdve már nem bíztam senkiben. Erre is megtanítottak a honvédségnél, ahol speciális kiképzést kaptam. Katonai kémelhárításról lett volna szó. Az egy hónapos tréning végén azonban nemet mondtam, mint ahogy mind az öt kiválasztott jelölt is.

De miért volt maga ennyire szem előtt? Miért akarták annyira, hogy dolgozzon?

Nem tudom. De utána még párszor utánam nyúltak. Például Eörsi Pistánál volt egy buli. Tóth Jocó barátom mondta, hogy menjünk föl, mert a Szegényeket Támogató Alapnak most van a feloszló bulija, és jó csajok is vannak. Ez valamikor nyolcvanhárom-nyolcvannégyben volt. Ott valaki lefotózott bennünket.

Ahogy mennek oda?

Nem, amikor ott voltunk. Házibuli volt tulajdonképpen. Három hétre rá bevonták az útlevelünket. Amikor Szolnokra kerültem, akkor is azonnal be akartak rángatni katonának, de pont akkor kezdtük el próbálni – Csizmadia Tibornak szintén a diplomamunkája – Fejes Endre *Vonó Ignác* című darabját. Én játszottam Vonó Ignácot, amire – vidékiként – a legjobb férfialakítás díját kaptam. Pedig Fejes Bandi bácsi a főpróba szünetében fölállt és azt mondta, hogy kikéri magának, ezt nem ő írta. Mert egy picit másképp szólt a mi interpretációnk, mint a klasszikus Garas Dezső-Kiss Manyi-féle. Visszatérve, úgy úsztam meg a februári katonaságot, hogy Bandi bácsi a Központi Bizottságban személyesen Aczél Györgynél intézte el, hogy ne kelljen

bevonulnom, és el tudjam játszani a címszerepet. Később, amikor már Pesten játszottuk, egy előadásra bejött Bandi bácsi egy üveg whiskyvel, és azt mondta: „Kisfiam, tévedtem. Magának volt igaza a darabbal kapcsolatban.”

De akkor ezek szerint, amint kilépett a Színművészeti Főiskoláról, valahogy látókörbe került, és utána a nyolcvanas évek végéig folyamatosan nyomás alatt volt. Mert ha nyolcvankettőben kap az ember egy ilyen, ha úgy tetszik, fenyegetést, hogy ebben az országban nem lesz belőled senki, fiam...

Nem ezt mondta. Azt mondta, hogy nagyon nehéz életem lesz ebben az országban.

Egyik jobb, mint a másik.

Burkoltabb volt a fenyegetés. Fizikai értelemben ugyan soha nem bántottak, de a pszichés ráhatást sokáig éreztem. Ez a nyomás mindig ott maradt az emberben. Ezért volt, hogy egyszer csak elkezdtem figyelni a környezetet, nem beszélni hülyeségeket, nem hőbörögni még piásan sem. Nagyon meggondoltam, hogy kinek mikor mit mondok. Nem könnyű dolog, de megtanulható.

Folyamatos önkontroll.

Nagyon erős önkontroll, de ez a szakmához is hozzátartozik.

Hozzátartozik, de azért az is hozzátartozik, hogy az ember időnként felszabadul, és nagyon szabad. De akkor ön mindig elfojtott magában valamit?

Szerintem a munkáim nem ezt igazolják. Ez a rendszerváltás előtti Magyarország volt. De a rendszerváltás környékén is megpróbáltak „beszervezni”, az alakuló SZDSZ-be és a Fideszbe. Természetesen mindenre nemet mondtam, mert nekem pontosan az a feladatom, hogy rálássak társadalmi anomáliákra, problémákra. Nem beszélve arról, hogy ezek után gondolhatja, milyen reflexek maradtak bennem mindenféle pártfegyelem kapcsán. Nekem senki ne mondja meg, mikor mit kell aláírnom, mikor mit kell elhinnem. Én nem szeretek segget csinálni a számból, már bocsánat.

Azokat, akik igent mondtak erre az ajánlatra, tulajdonképpen megveti?

Egyáltalán nem. Ez az ő döntésük és szívük joga. Elég nagy bátorságot is mutat, hogy valaki adott esetben egy alakuló új párt mellett kiáll.

És azokat, akik például aláírtak, és besúgóvá váltak? Hiszen ön is mondta, hogy tudja, ki volt az, aki önről jelentett.

Tudtam, hogy ki az. Egy kolléga, aki mellettem öltözött.

És nem veti meg?

A mostani fejemmel már nem. Nyilván olyan helyzetbe lett kényszerítve, és nem volt elég ereje nemet mondani. Az okok nem rám tartoznak.

Visszatérve a sikerekre, fenyegetés ide vagy oda, ön nyolcvanhétben már Jászai-díjat kapott.

Már? Addigra már ötször voltam első helyen fölterjesztve, de hiába. Amikor pedig megkaptam, nem tudtam átvenni. Akkor voltam kint Los Angelesben Az én kis falummal az Oscar-díj átadón. Kínos lett volna, hogy előbb kapunk Oscar-díjat egy csehszlovák filmmel, mint Jászai-díjat.

Mennyire volt ön nagyravágó?

Semennyire, inkább sokat tervező. A főiskolán Horvai István és Kapás Dezső osztályába jártam. Ők egészen kivételes színész-pedagógusok, nagyszerű rendezők, íróemberek voltak. Mi is nagyon erős osztálynak számítottunk. Gyakorlatilag a főiskola velünk nyitott és zárt. Évad elején, amikor még mindenki szabadságon volt, mi már dolgoztunk. Amikor tanulmányi kirándulásra utaztunk Leningrádba, megláttam, hogy azok a gyerekek – a velünk párhuzamos színészosztály – mennyivel többet tudnak akár mozgásban, beszédben, klasszikus pantomimból, jazz- és klasszikus balettől, akrobatikától, asszociációs fantáziából. Azt gondoltam, hogy ezeket soha nem fogom szakmailag utolérni. Miközben, miután gyerekkoromban én tornász is voltam, az akrobatika nem okozott nehézséget, de ők mégis vagy két lépcsőfokkal magasabb szinten jártak. Ekkor eldöntöttem, hogy számomra nem fog véget érni a főiskola a diplomaátadással, hanem bizony ezt egész életen át kell, hogy tanuljam. Erre tettem föl az életemet.

Miért kéne mindenkinek azon a kötélén járkalni? Ettől okvetlenül jobb színész valaki?

Csak ettől nem, de ennek vannak vonzatai. Kinyit egy olyan tartományt, mondjuk, a testnyelvet, ami sokkal több mindenre tehet képessé. Soha nem tudhatjuk, mikor fogjuk tudni használni azt a technikát, de lehet az életnek egy olyan pillanata, amikor ez nagyon fontossá válik.

Nyilván vannak ennek a tudásnak olyan vadhajításai, melyeket sosem használt, talán meg is bánta, hogy valaha energiát fektetett a megtanulásukba...

Nagyon fontosnak tartom, hogy engem nem tudnak bekegerezálni, tudniillik nem képviselek semmiféle amerikai archetípust.

Ennek csapdája is van láthatólag.

Az életem még nem ért véget, és vannak titkaim. Így, ötvenöt évesen tudok pár olyan dolgot, amit mások biztos nem gondolnak rólam, hogy tudom. És ha akarom, ha szükség lesz rá, akkor előhúzom a fehér nyulat a cilinderből.

Akkor legalább egy dolgot mondjon, ami ilyen. Amit ön tud, és mások nem tudják, hogy ön tudja.

Nem szeretném kiteríteni a kártyáimat.

Tizenegy darabban játszik párhuzamosan, tehát van hol bizonyítani.

Mindig azok a területek érdekeltek, amelyekkel még nem foglalkoztam. Például a *Kukacmatyi* című előadás, amit tizennyolc éve játszom. A Kolibri Színház alakulásának pillanata óta. Tulajdonképpen ezen előadás kapcsán lett a Kolibri európai hírű, amire büszke vagyok. A külföldi turnék (London, Canterbury, Phoenix) kedvéért tanultam meg angolul is, mert jött egy nagyképű angol, aki azt mondta, hogy neki kell az előadás, de angolul. Egy időben nagy divat volt az utcai színházművészet. Én speciális magyart akartam, amelyik megáll a lábán a világ bármely pontján. Akkor kísérleteztem a *Színészautomatával*, az *Éhezőművész-szel*. Most bizonyos pillanatokban azt érzem, hogy már a kedvem és az energiám sem olyanok. Kezdek lustulni.

Nem olyan a kedve? Miért?

Mert mélyen pejoratívnak érzem a magyar színház helyzetét. Én kétszer

körbejátszhattam a világot a Katona József Színházzal; ha úgy tetszik, kétgenerációs időszakban. Olyan fesztiválokra hívtak, ahol a világ legjobb társulatai léptek fel. Sok nagyszerű és csodálatos élményem van. Például amikor a hűvös angolok az Old Vicben felállva és üvöltve tapsolnak. Természetesen vannak olyan területek, amikkel még tartozom saját magamnak is.

Mivel tartozik?

Akár rendezéssel, akár pedagógiával, akár írással.

Írással? Darabot írna?

Nem feltétlenül.

Regényt?

Regényt, azt nem, de mondjuk, glosszákat vagy tárcát.

De most is ír?

Írogatok, csak nem publikálok.

Fióknak?

Igen. Elsősorban magamnak.

Megmutatja valakinek?

Van, akinek megmutatom.

Fikciót ír?

Nevezzük naplónak, ha nagyon egyszerűen akarom aposztrofálni.

Emlékekből?

Nem, a napi tartományokból.

Ha nem akar valamiről beszélni, akkor úgysem beszél... Önt nagyon sok minden érdekli, nem akar beszorulni egyetlen skatulyába sem, mégis vannak darabok, amelyek nagyon-nagyon régóta futnak. Azokat unja? Csinálna valami mást? Itt van például Kukacmatyi esete. Tizennyolc éve megy. Elég volt már?

Bizonyos értelemben igen, de nem játszom olyan sokszor, hogy megunjam. Tudniillik ennek az előadásnak számomra kulturális missziója van. A *Kukacmatyit* igazából nem a pénzért játszom, hanem mert már generációk nőnek fel rajta, és ez nekem örömet okoz. Azok a szülők hozzák a gyerekeiket, akik nyolc- vagy tízévesen látták már ezt az előadásomat. Ez nagyon jó érzés, és az is, hogy még mindig meg tudom csinálni. Hasonló a helyzet a hétszázadik előadáshoz közeledő *Stílusgyakorlatok*nál is. Azért sem lehet a játékot megunni, mert a néző soha nem ugyanaz. Minden nézőtér másként reagál. Ha nem tudjuk megfogni a nézőket, akkor el kell gondolkodnunk, hogy valamit nem csinálunk vagy nem csináltam jól.

Azt nem tudom megfejtetni, hogy elégedetlen, hogy egy kicsit csalódott-e, vagy inkább próbálja magát felvértezni mindezek ellen.

Sem elégedetlen, sem csalódott nem vagyok. Vannak terveim. Ha azt akartam volna, hogy engem lépten-nyomon ismerjenek, akkor másképpen élem az életemet. De nekem ez így tökéletesen megfelel. Az én intimsférámba nagyon kevés embert, kevés sajtót engedek be.

Tudom, hogy barátok is, de Cserhalmi György szájából hallottam ehhez hasonló mondatokat. A párhuzam meg eléggé felfedezhető. Amikor a Dolina című filmmel járt kinn Csehországban a Karlovy Vary Filmfesztiválon, hihetetlen nagy szeretettel

üdvözlötték önt. Gyakorlatilag Otikként konferálták fel Az én kis falumból, és mindenki tudta, hogy maga kicsoda. Itthon is így van?

Itthon nem, de ez nem olyan nagy baj.

Miért, Csehországban többet beszélt a magánéletéről, mint Magyarországon?

Egyáltalán nem!

Hát ez az!

Ott Az én kis falum egy kultuszfilm. A cseh filmkultúra egyik meghatározó filmje, függetlenül attól, hogy annak idején, nyolcvanhétben nem kapta meg az Oscar-díjat. Félévente legalább egyszer minden csatorna levetíti. Ők annyira szeretik ezt a világot és magát azt a két embert... Mert tele van szeretettel. A mai napig nagyon meghatározó leveleket kapok.

Magyarok?

Csehországból, Szlovákiából. De, mint említettem, nekem nincs problémám azzal, hogy Magyarországon nem mondják azt, hogy „nézd, az Otik!”

Értem, csak furcsa lehetett, hogy a filmet jelölték Oscar-díjra, és még ha nem is kapta meg, de ön is részt vehetett alanyi jogon ezen a gálán, és aztán jött egy időszak, amikor Magyarországon nem is nagyon hívták forgatni. Viszont Csehországba például igen.

A magyar filmgyártásban is történt egy generációváltás. Mitől ismernének a mai fiatalok engem? Sajnos az élő színházi közvetítések megszűnésével a színészek is eltűntek a tévéből. Az ismerhet inkább, aki színházba jár. Ez teljesen természetes dolog. Én is szívesebben dolgoznék a saját generációmmal – Dömölky Jánossal, Gyarmathy Líviával –, mert hogy a szellemi közösség sokkal erősebb.

Örülök, hogy ezt szóba hozta, mert végignéztam, hogy kik azok a rendezők, akik nagyon komolyan számítottak önre az elmúlt években: Ascher Tamás, Máté Gábor, Halász Péter, Schwajda György, Novák János. Fontos szerepeket kapott tőlük, fontos darabokban. Ők mind az ön korabeliek vagy idősebbek. Hol vannak a fiatalok? Mondjuk, a legendás Simó-osztály. Nem hívják?

Nem!

Ön keresi velük a kapcsolatot?

Hogyan keressem én velük a kapcsolatot? Menjek oda, hogy testvérem, itt vagyok, nem akarsz forgatni velem?

Nem hiszem, hogy ez az egyetlen módja van. Figyeli a munkáikat?

Persze!

És tetszik?

Ha valami érdekesről hallok elmegyek magamtól (például Szabó Simon: *Papírrepülők*). Ha nem hívnak, akkor megnézem majd a televízióban, de smúzolni nem megyek el. Megkockáztatom a kérdést, hogy van-e film? Mármint érvényes szakmai minőségben, forgalmazható, eladható.

Nincs?

Nincs. Ha megnézi egy külföldi forgalmazó az adott filmet: zseniális az alapötlet és jók a színészek, de olyan szakmai minőségben készül el, akár a hang-, akár a képminőség tekintetében, hogy nem tudják forgalmazni.

De azért ha hívnák, menne?

Igen, hiszen ez a munkám, ez a hivatásom. Mint ahogy megyek is Jirkóval Horvátországba, ott fogunk forgatni.

Jirkóval?

Jiří Menzellel. Egy barátsággá szelídült mester-tanítvány kapcsolat van közöttünk. De nemcsak erre a művészi barátságra vagyok a legbüszkébb, hanem a moszkvai filmfesztiválon kapott, megosztott legjobb férfialakítás-díjra is. És mindenekfölött a gyerekeimre. Ők nem múlnak el. Mert a többi elmúlik, mint a hasmenés.

Miattuk is kezdett gyerekdarabba?

Részben igen.

Fontosabb a család, mint a szakma?

Bizonyos döntéshelyzetekben igen. Például amikor Los Angelesben felkínáltak nekem egy ösztöndíjat, azt egy az egyben visszautasítottam. Mert pontosan tudtam, hogy nem engedték volna ki utánam a családomat. Azt meg akkor, nyolcvanhétben még nem lehetett látni, hogy itt hamarosan rendszerváltás lesz. Csak azt lehetett érezni, hogy recseg-ropog az épület.

Utólag bánja egy kicsit, hogy nem ment?

Az élet felkínál bizonyos lehetőségeket, és csak magán az egyénen múlik, akar-e, tud-e, képes-e élni velük. Claus Peymann színházigazgató is felkínált egy német állami ösztöndíjat. Nekem az élet két ilyen lehetőséget kínált fel. Én mind a kettőre nemet mondtam. A Los Angeles-ire azért, mert, mint ahogy akkor ott a sajtótájékoztatón is mondtam, ne vegyék kelet-európai arisztokratizmusnak, de itt, önöknél, azt hiszem, nem tanulnom, hanem tanítanom kellene. A tolmácsom megkérdezte, hogy biztosan lefordítsa-e? A nézők válaszreakciója álló taps volt. Zárójelben megjegyezném, hogy a *Rainman* című kultuszfilm alapötlete *Az én kis falum*.

Azért ön egy markáns figura – nyilván sokan imádják ezt, és sokan nem szeretik érte.

Nem tetszhetünk mindenkinek, vagy nem lehetünk szerethetők mindenki számára. Én realista próbálok maradni, nem álszerény, nem nagyképű. Amiről én beszélek az mind tény, nincs benne mese...

(2010. tavasz)

TULASSAY TIVADAR

Az orvoslás is művészet, tudja? Úgyhogy muszáj a művészeteket társítani.

Bár tehetette volna többször is, soha nem csábult el a politikába, maradt a Semmelweis Egyetem rektora. Ahol egyre gyakrabban rendeznek esteket és kiállításokat, sőt a gyermekorvos *Tulassay Tivadar* készített már interjút Markó Ivánnal is.

Sokszor előkerült a neve mint lehetséges egészségügyi miniszteré, végül is nem lett az – vagy nem is volt róla szó?

Ha jól emlékszem, akkor három-négy évvel ezelőtt is felmerült különböző újsághírekben a nevem mint egészségügyi miniszter. Én az egyetemen akkor is rektor voltam, most is az vagyok. Talán szerénytelenség nélkül mondom, hogy a munkatársaimnak köszönhetően van valami eredményem, ami az egyetem fejlődésében tetten érhető az elmúlt két évben. Kutató egyetemi címet kapott az egyetem. A legjobb mai egyetemek között tartják nyilván. Két és fél év van körülbelül hátra a jelenlegi rektorságomból, ez nagy kihívás. S az utóbbi időben már meg is szerettem.

Tehát ha hívták volna, akkor sem ment volna miniszternek, mert most ez az első?

Körülbelül ez a helyzet.

Lehet, hogy ezt teljesen félreértem, de az egy következő lépcsőfok, ha az ember egy egész ország egészségügyéért felel.

Megengedem. De rektornak lenni nagyon nagy felelősség, nagyon nagy feladat, nagyon nagy rang. Nagyon boldog vagyok most ezzel a felelősségteljes feladattal.

Kiírtak egy pályázatot, „Védd magad!” a címe. Ez egy kampány. Az volt a cél, hogy felhívják az emberek figyelmét például az elmúlt hónapok vakcinabotránya után a kötelező védőoltásokra, és elejét vegyék annak, hogy sok szülő úgy dönt, hogy nem adatja be ezeket az oltásokat, tartván a különböző mellékhatásoktól?

A mindenki számára hozzáférhető kontrollálatlan információ elvezetett oda, hogy főleg a fiatalabb szülők egyéni szabadságjogként értelmezik, hogy beadatják-e a gyerekeknek a védőoltást, vagy nem. Én nagy örömmel és lelkesedéssel vállaltam a kampány fővédnökségét, hiszen az orvoslásban az elsődleges hangsúly a megelőzésen van. Hol járnánk ma, ha nem tudnánk megelőzni bizonyos fertőző betegségeket? Egy diftéria- vagy tetanuszoltás beadatásának rizikója tízezrelekekben mérhető, össze sem hasonlítható azzal, hogy meg tudjuk előzni a betegséget. Aki azt gondolja, hogy nem adatja be, az veszélyezteti a gyermekét, veszélyezteti a közösséget és az egész társadalmat. A magyarországi védőoltásokról úgy beszélnek Európában, mint ami példaértékű és követendő.

A filmben embereket kérdeznak a diftériáról, hogy mi az. Nem tudják, és nyilvánvaló, hogy ma már nem kell tudni.

Mert nincs. A járványos gyermekbénulás is ilyen lényegében. Amikor én kisgyermek voltam, akkor a szüleim rettegve figyelték a járványos gyermekbénulás alakulását. Falun laktunk, az utca végén reggelre lebénult az egyik játszótársam, és

ment fölfelé a bénulás. Rákerül-e a gyermek a vastüdőre, vagy nem kerül rá, el fogom-e kapni én is ezt a betegséget, vagy nem. Nem kívántam volna a szüleim helyében lenni, hogy ilyet átéljek.

Az elmúlt hónapokban sokszor előkerült, hogy egy még nem próbált vakcinának milyen mellékhatásai lehetnek. Én lépten-nyomon találkozom olyan tévhitekkel, hogy például majd húsz év múlva agykárosodást okoz. Ilyenkor az ember orvosi érveket nem feltétlenül tud fölhozni ez ellen, csak érzi, hogy vannak tévhitek.

Bizonyos orvosi körökben is inkább a homeopátia felé mennek el, és azt mondják, meg tudnak gyógyítani hasonszörű gyógymóddal, homeopátiával bizonyos dolgokat, és elhangzott egy homeopátiát űző orvos szájából is, hogy a védőoltások fölöslegesek. Ez egy veszélyes pont: egyelőre nem számottevő, de ha ez egyre-másra elhangzik, akkor ki tudja, mikor éri el azt a kritikus tömeget, amely már káros lehet.

Az ön mestere Kerpel-Fronius Ödön. A második világháború után megtalálta az éppen aktuális sorvadás ellenszerét. Ez táplálkozásból meg környezeti ártalmakból, meg egy csomó mindenből adódott össze, és meg kellett előzni. Ebből nyilvánvalóan arra lehet következtetni, hogy időnként a történelem szolgáltat kihívásokat és megoldandó feladatokat a gyermekgyógyászatban. Most mi a legnagyobb kihívás?

Talán az egészséges felnőtt generációnak a helyzetbe hozása. Ugyanis a méhen belül, a kisdéd- és a csecsemőkorban sok minden eldől.

A Mindentudás Egyetemén tartott erről egy előadást, ami tulajdonképpen nem is a méhen belüli időszakról szólt, hanem inkább arról, hogy a koránszületés milyen hatásokkal lehet akár tíz évvel később, tehát nem közvetlenül. Nagyon érdekes összefüggésekről beszélt, hogy akár a magas vérnyomásra is hatással lehet, hogy az ember kilenc vagy nyolc hónapra születik.

Ez az egyik fontos feladata a mai gyermekgyógyászatnak itthon is, meg világszerte. Világviszonylatban az újszülöttek tizennégy százaléka alacsony születési súllyal jön a világra. Magyarországon ez nyolc százalék, de erre nem lehetünk büszkéek, ez még mindig duplája az európai átlagnak.

Vajon miért?

Ennek szociokulturális, szocioökonómiai összefüggése és háttere van. Ha lennének olyan kimutatások, hogy milyen a koraszülési arány vagy a kis súlyúak aránya, mondjuk, Budapesten a budai kerületekben, és milyen Kőbányán, vagy milyen a Nyírségben, és milyen Vas megyében vagy a Balaton-felvidéken, hát akkor óriásiak volnának a különbségek.

Markánsan köthető egy egzisztenciális háttérhez vagy képzettséghez?

Lineáris összefüggés mutatható ki a jövedelmek, az iskolázottság, akár az adófizetés mértéke, tehát a gazdasági-kulturális környezet és a kis súlyúak, illetőleg a születéskori problémával rendelkezők között. A magyar statisztika is erre utal, noha szépen a szőnyeg alá szoktuk ezeket a kérdéseket söpörni.

De ezen az orvostudomány nem tud segíteni.

Ezen az orvos nem tud segíteni. Az orvostudomány egy népességnek az egészségügyi állapotáért általában tizenöt-húsz százalékban felelős. A többi pénzkérdés: hogy mennyit tudunk ráfordítani, és milyen kulturális és műveltségbeli

állapotba tudjuk hozni azt a népességet, nemzetet, aki felfogja, hogy fontosak a védőoltások, hogy fontos a prevenció. Tehát a műveltség, az oktatás, az általános gazdasági helyzet mindaz, ami a nyolc százalék kis súly mögött föllelhető és föltalálható. Ez a probléma.

És ezeknek a koraszüléseknek a következményei a későbbi betegségek.

Tizenöt-húsz évvel ezelőtt egy angol epidemiológus derítette ki, hogy a szív- és érrendszeri megbetegedés, az infarktusok, a gutaütés, de még bizonyos cukorbetegségek előfordulása is gyakoribb, ha a születési súly alacsonyabb volt. Angliában rendelkezésekre álltak nyolcvan-százéves orvosi iratok. Elkezdődött az orvostudományban egy feltáró-kutató munka, amelyik azt derítette ki, hogy mik lehetnek ezeknek az okai. Vannak, akiknél az a biológiai program, ami a fogantatástól elindul, és harmincnyolc-negyvenegy hétig határozza meg a méhen belüli fejlődést, korábban befejeződik, megszakad, vagy ez a program azért lesz zavart, mert nem kap megfelelő táplálékot méhen belül a magzat, azaz sorvadtt lesz, kisebb lesz a súlya. Ez veszélyhelyzetet teremt a kis súlyú újszülöttek számára. Mint egy időzített bomba, magukban hordozzák bizonyos szív- és érrendszeri megbetegedések kockázatát. Mert azáltal tudta túlélni ezt az inzultust méhen belül a magzat vagy a születés után a koraszülött, hogy a szabályozó mechanizmusait maximálisan kihasználta, és később fizeti meg ennek az árát.

Az előadásban említette, hogy például az anyatejjel való táplálás később milyen betegségeket előzhet meg.

Az anyatejben minden benne van, ami hat hónapos korig az ideális növekedéshez, fejlődéshez szükséges. Magyarországon nem állunk e tekintetben nagyon rosszul, inkább a középmezőnyben foglalunk helyet.

Amiről most beszélünk, az az ön ismeretterjesztő tevékenységéhez tartozik. Amikor kutatott, akkor ez a só- és vízháztartással, a veseműködéssel volt kapcsolatos. Ha jól tudom, azon a területen ért el eredményeket, hogy a légzésproblémákkal küzdő gyerekek és azoknak a veseműködése között milyen összefüggések léteznek. Miért pont erre a területre tévedt?

A születés utáni adaptációnak az egyik érdekes kihívása, hogy a folyadék- és az elektrolit-háztartás a szervezeten belül hogyan alakul át. Ez olyan intellektuális izgalmat jelentő kérdés volt az én fiatalkoromban, amelynek bizonyos elemeit már ismertük, bizonyos elemeit nem.

Mi volt a legérdekesebb eredmény?

Megszületik egy magzat, mondjuk, háromezer grammal, de csak kétezernyolcszázzal viszik haza a szülők, tehát a kórházban fogyott. Ez egy természetes élettani folyamat. A természet úgy gondoskodott a magzatról, hogy hozott magával egy hátizsák vizet. Ha nem tudja az édesanya szoptatni, vagy ha valamilyen probléma van, akkor egy napig, két napig ebből a vízből ellegyen. Ennek a változásnak a dinamikáját és a szabályozók egyik-másik okát írtuk le. Azért volt jelentősége, mert a kis súlyúaknál, a koraszülötteknél vagy a betegségben szenvedő újszülötteknél a vese általában áldozatul esik a betegségnek, nem képes kiválasztani ezt a többletvizet. Ennek a problémának a kezelése akkoriban nem volt világos. Arra

valóban büszke vagyok, hogy Seri István barátommal, aki most Kaliforniának a legnagyobb neonatológusa, éveken keresztül vizsgáltuk ezt a kérdést, és az akkor lefektetett kezelési javaslatunk azóta bevett terápiás eljárás lett.

Önnnek is lett volna lehetősége, hogy Kaliforniában dolgozzon?

Biztos. Együtt kaptunk lehetőséget Nyugat-Európába menni 1985-ben. Ő a Karolinskára ment, én Heidelbergbe. Komoly levelezéseket váltottunk. Ahogy egy Kelet-Európából a nyugat-európai demokráciákba betévedő fiatal, harmincegynéhány éves kutató megküzd a problémákkal. Érdekes levelezések voltak

Milyen problémákkal?

Bemegyek például a Drezdner Bankba, és számlát akarok nyitni.

És nyit.

Nevetséges. Akkor ez egyfajta szorongást jelentett a barátomnak is Stockholmban, meg nekem is. Bementem a bankba, és nem kérdeztek tőlem semmiféle olyat, amit itthon meg szoktak kérdezni. Nem voltam gyanús nekik, úgy szolgáltak ki, ahogy egy ügyfelet illik. Ehhez egy szemléletváltás kellett.

Ugye, azt mondta, hogy a barátja a Karolinska Intézetbe ment, ön pedig a Heidelbergbe. Mind a kettő ugyanolyan távol van Kaliforniától, ő ott kötött ki, maga meg nem. Miért akart nyolcvanhatban hazajönni?

Mert ide születtem, magyar vagyok. Nekem itt kellett akkor azt a megszerzett tudást valahogy továbbadni a következő generációnak. Föl sem merült, hogy itt hagyjam a hazámat.

És az nem munkált önben, hogy szakmailag nyilván egy sokkal nagyobb pályát kénytelen otthagyni?

Visszhangzott bennem az ön által is említett mentoromnak, Kerpel-Froniusnak az egyik mondata. Ő a Harvardon volt nagy sztár. Hazajött, és a háború után amerikai professzorok jöttek hozzá Pécsre. Kérdeztem, hogy nem hívták? De igen, sokan, körbeajánározott lett volna. De akkor Magyarországon nem lett volna Kerpel-iskola, nem lett volna Méhes Károly, Cholnoky Péter, Sulyok Endre, talán még én sem. És még egyet mondott Kerpel professzor, hogy amikor Petrarcát Párizsba akarta csábítani a francia akadémia, az volt a válasza: mi lenne a költészettel Itáliában, ha mindenki az Alpokon túlra futna?

Visszatérve a kutatási területekre: azt értem, hogy a vese és a vízháztartás miért fontos. De hogy jön ebbe a légzészavar?

Abban az időben újszülött -, koraszülött-gyógyászként dolgoztam, tehát aktív betegség mellett. Ott még ma is a legnagyobb probléma a légzészavar és a légzészavar által másodlagosan kiváltott egyéb szervi eltérések. Mi például veseproblémákban végeztünk vizsgálatokat. Tulajdonképpen ez köti össze a két területet. Az egész újszülöttnak a homeosztázisát, a szabályozórendszerét kezdtük el vizsgálni. Egyre lejjebb és lejjebb próbáltunk menni sejtszinten, vagy a sejtmembránba beépített transzportereknek a vizsgálatát végeztük, és hogy arra hogyan hat, mondjuk, a széndioxid vagy a hypoxia. Az elmúlt évtizedben a munkatársaimmal valóban egy molekulárismedicina-szintű problémafeltárást végzünk. Hogyan működnek az újszülöttek, koraszülöttek adaptációja során például azok a sejtek, amelyek az idegent

képesek felismerni és bemutatni a szervezet számára, és egyben elindíthatnak proliferatív és antiproliferatív folyamatokat?

Az mit jelent?

A sejtburjánzás és ennek ellenkező folyamatai, amelyek később egyébként az érlelmeszesedésben, a tumorképződésben és számos más helyen nyilvánvalóak. Ezek mind közös mechanizmusokra vezethetők vissza. Hogy ez hogyan valósul meg a koraszülöttek, újszülöttek esetében – ezek azok a kérdések, amelyeket a molekuláris medicina eszköztárával a munkatársaim kutatnak.

Igaz, hogy a Csepel Vas- és Fémművek üzemorvosa is volt?

Persze, úgy kezdtem az orvosi pályámat.

Ott mit keresett? Annak semmi köze a gyermekgyógyászathoz.

Kerestem egy állást. Akkor is voltak ilyen egyetemi rangsorok. Az első tízben voltam, akiknek a nevét a tanulmányi eredményei alapján rangsorba állítva kifüggesztették akkor az egyetemen. Két kör után nem volt állásom.

Miért nem?

Mert gyanútlanul gyerekorvos vagy belgyógyász szerettem volna lenni. De nem voltam senkije senkinek. Az kétségtelen tény, hogy az élettanprofesszorom azt szerette volna, ha élettanász maradok. Én meg mondtam, hogy betegekkel is szeretnék foglalkozni. Ő azonnal vette a telefont, és fölhívta Kerpel professzort, hogy itt van ez a tanítványom, és fogadod-e. Azt mondta Kerpel professzor, hogy amit csináltál, az szép, de nekem most nincs lehetőségem, várjunk, hátha egyszer lesz lehetőség.

És egyszer csak lett?

Később igen. Előbb katonának kellett elmennem, majd a Csepel Vas- és Fémművekbe fölvettem. Ott dolgoztam is néhány hónapot mint üzemorvos a kerékpárgyárban.

Kerékpárgyárban?

A Csepel Vas- és Fémművek kerékpárgyárában. És hát közben tanultam szorgalmasan, mert az ott nem volt nagyon...

Egyből tudta, hogy zsákutca, és hogy nagyon gyorsan ki kell lépni.

Tudtam, de nem volt nyilvánvaló, hogy ez három hónap, fél év, egy év vagy néhány év.

A családban volt orvos valaki? Mert az egyik testvére szintén az. Akkor itt kell legyen valami indíttatás.

Se apám, se anyám nem volt orvos, a nagyszüleim között sem lehetett orvost találni. Az egyik nagybátyám felesége, Csorna Eszter az ötvenes évek nagy hírű gyakorló orvosa volt Budapesten, és a Horváth Mihály téri rendelője egy csoda volt a gyerek számára, aki odatévedt a vasárnapi látogatások kapcsán, még akkor is, ha nagyon sokszor szúrta fel a fületem, hogy a középfülgyulladásnak ne legyen egyéb szövődménye. Csorna Eszter biztos egy indíték volt. Meg hát számos más irodalmi élményem, meg természetesen a testvérem példája, aki majdnem öt évvel idősebb, mint én, és orvosnak tanult.

Mondta ezt a fülszúrást, ezen nagyjából mindenki átesett, én is. Évekig nem tudtam utána orvosra sem nézni, kialakul egy félelem. Tehát nagyon fontos a gyerek

találkozása az orvossal. A gyermekgyógyásznak biztos kell olyan tulajdonságokkal rendelkeznie, amelyekkel egy felnőtt-orvosnak nem feltétlenül. Arra vagyok kíváncsi, hogy mik ezek. A fantázia, a türelem, a nyugodtság, a rendezettség?

Mindegyik, amit elmondott. Azonkívül szeretni kell a gyerekeket. Azt hiszem, különleges adottság kell a jó gyerekorvosláshoz. A mértékletesség, igazságosság minden orvos számára követendő példa. De azonkívül a türelem az, ami egy gyerekorvosnál nagyon fontos. És még ott van a szülő, aki azt kérdi, hogy miért beteg az én gyermekem? Most meg fogja oldani, vagy nem? Nagyon sok pszichológiai gát lehet az orvos-beteg kapcsolatban, de ez a gyermekgyógyászatban még azzal is tetéződik, hogy szülő-gyerek-orvos háromszög van.

Ön, ha jól olvasom, kifejezetten érdeklődik a képzőművészet, de a komolyzene iránt is.

Meg az irodalom iránt.

De el is várja azoktól az orvosnövendékektől, akiket oktat?

A kiemelkedőktől nyilvánvalóan. Amikor interjút készíték azokkal a fiatalemberekkel, akiket odaveszek munkatársnak a klinikára, akkor általában ismerem a szaktudásukat és a szakmai munkájukat. Ezért olyanokat szoktam kérdezni, hogy mit olvasott utoljára. Mikor volt színházban, beszéljessünk arról.

És milyenek a tapasztalatai a válaszok terén?

Akiket én odaveszek, azok mind jók

Egy reneszánsz embertípus, amit elképzelek.

Ez nem így van. Ezek működnek. Minden korosztályban ott van a zseni. Az minden körülmények között a felszínre tör. Hogy ez tíz-húsz-huszonöt százalék, az attól függ, hogy mekkora hátszelet kap a tehetség kibontakozása. A leglehetőlenebb környezetben is, amikor mindenki el fog menni külföldre, lesznek olyan emberek a környezetemben, akik onnan jönnek vissza. Azt mondják, ahogy az előbb kérdezte, hogy igen, mert ez a hazánk. Rosszabb itt élni, meg nincs annyi pénzem, de jövök vissza.

Az igaz, hogy önnek van egy amatőr képzőművészeti gyűjteménye?

Nagyon szeretem a képzőművészetet, és azon belül a festészetet. Van néhány kedvenc képem, gyűjteménynek nem nevezhetném.

És hogyan integrálta valamelyik órájába a Madonna-ábrázolásokat?

Ez akkor volt, amikor a szoptatás és az anyatejes táplálás előnyeinek bemutatása volt az órára kiírva. Akkor bizony bemutattam néhány olyan szoptatós Madonna-képet, amelyet a Szépművészeti Múzeumban lehet föllelni. Kérdezgettem, és képzelje el, volt az évfolyamon több ember, aki tudta, hogy ki festette, és hogy a Szépművészeti Múzeumban lehet föllelni.

Markó Ivánnal készített egy interjút. Időnként a szerepéből kilépve kulturális riportert játszik.

Markó Iván, mondhatom azt, hogy barátom. Akkor készítette el a *József és testvérei* című alkotását. A segítségével volt alkalmam Bayreuthban végigélni néhány Wagner-előadást is. És hajnalig nyúló kocsfázások kapcsán sok mindenről beszélgettünk.

Missziónak tűnt ez nekem. Mintha lett volna egy olyan szándék abban az interjúban, hogy ha már nincs előtérben az utóbbi években vagy évtizedekben a művészet, akkor ön fogja magát és azt mondja, hogy készíték egy interjút egy egyébként hozzám közel álló művésszel, hátha sokan elolvassák.

Ha nekem ez a lehetőség megadatott, akkor botcsinálta amatőr riporterként megtettem. De hát visszakérdezek! Mindenki megtett-e mindent a művészetek népszerűsítéséért? Hogy mentünk el a Haydn-év mellett? Tudja-e, hogy a legnagyobb írásos Haydn-dokumentumgyűjtemény a Magyar Levéltárban van? Ki kutatta ezt eddig? A Haydn-évben, amikor az egész világ, egész Ausztria ezt ünnepelte, megtehettük volna. Továbbá tudja-e, hogy 2011-ben kinek lesz a kétszázadik születési évfordulója? Liszt Ferencnek. Október 22-én. Gondol-e arra valaki? Liszt Ferencnek, akiről azt mondjuk, hogy magyar, de az osztrákok sokkal nagyobb eseménynek fogják ezt fel, s ezért fantasztikus koncertházat építettek a kis szülőház mellett. Nincs például Liszt-összkiadás sem, ami legalább tízéves munka. De azt kellene mondani, hogy kétszáz éve született Liszt Ferenc, áldozunk ezért erre nagyon sok pénzt. Legyen ez egy mozgalom, hogy elindítjuk a Liszt-összkiadásnak a felvételeit. Azzal kellene foglalkozni magának is, meg a televízióknak is, hogy 2011-ben lesz a kétszáz éves születési évfordulója Liszt Ferencnek. Hogy magunkra tudjuk irányítani Liszt Ferenc által a figyelmet.

Ez ennyire dühíti?

Hogyne dühítene! 2010 májusa van. Már olyan előkészületek kellenének, hogy legyenek, amilyeneket az osztrákok elvégeztek. Lopakodva megyünk el a nagy lehetőségeink mellett.

Beszélgettünk már egy csomó mindenről, de az dühíti föl, hogy a magyar társadalom nem becsüli meg a saját kultúráját. Ugye, vannak a Semmelweis-estek a SOTE-n, ahova meg szoktak hívni művészeket.

A Semmelweis Szalonban valóban azt szerettük volna, hogy a kultúra és a tudomány különböző síkokban és szinteken találkozzanak. Itt volt a hallgató tehetséggondozói programnak a gálaestje, ahol az orvostanhallgatók, gyógytornászok és testnevelő tanárok közül a legkiválóbbak szavaltak, énekeltek, színházat adtak elő. Lehetőséget kínálunk a Harmónia Orvosklubnak, hogy ott tartsa az estéit, nem elsősorban az egyetemi közösségnek, hanem Budapest kultúrában, értékörzésben érdekelt értelmisége számára, ahol például Vukán Gyuri játszik és Szentágothai János képeit mutatjuk be, és így tovább.

Valahogy azt érzem, hogy önnek ez az igazi lényege: összehozni a kultúrát az orvostudománnyal. Legalábbis nekem úgy tűnik.

Az orvoslás is művészet, tudja? Úgyhogy muszáj a művészeteket társítani.
(2010. tavasz)

STOHL ANDRÁS

Én maximum szerencsés vagyok. Vagy nagyon naiv. Szerintem még mindig benne van, hogy egy nagyon nagyot esem egyszer.

Gyerekként láttam, ahogy *János vitézt* szavalt a tévében, körülöttem mindenki ájultozott, milyen tehetséges fiú. Ezt nem vitatja tőle azóta sem senki. Nagyravágyó, alázatos és hiperaktív, aki a magánéletében vonzza a bajt. *Stohl András* úttörő a pályán, az egyik első, aki egyszerre lehet egy show műsorvezetője az RTL Klubon és *Orgon* a *Tartuffe*-ből.

Babonás vagy? Mindjárt elmondom, hogy miért kérdezem!

Bizonyos szempontból. Ha leesik a kulcsom, akkor rálépek. Vagy ha elmegyek vadászni...

Ha megnézed, hogy most hol tartasz a pályádon, és mi az, ami eddig mögötted van, akkor van-e olyan pillanat, amire kifejezetten keserűen vagy kifejezetten nagy örömmel emlékszel?

A kifejezetten keserű, az a Katona József Színház. Onnan a búcsú. De azt gondolom, hogy sorsszerű, meg hogy ennek így kellett történnie. Tehát nagyon-nagyon rossz kedvem nincs tőle, csak azt mondom, hogy nagyon fájt, és a mai napig fáj valamilyen szinten. Mindamellet, hogy talán nagyon sok mindent köszönhetek annak a döntésemnek.

Azért kérdeztem a babonát, mert sejtettem, hogy ezt mondog. A te életedben egyszerre történt nagyon sok dolog, történetesen mind a babonás számnak tűnő ezredfordulón. A katonás időszaknak ekkor lett vége, és 2000-ben kaptál Jászai-díjat. Azt hiszem, azóta állami elismerést nem kaptál, viszont különféle más elismeréseket igen, meg elkezdte tévézni.

Egy asztrológus biztos azt mondaná, hogy ez sorsszerűség. Én azt gondolom, hogy véletlen. De azért nagyon sok minden történt velem azóta is.

2000-ben kaptál egy Jászai-díjat. Akkor megfogalmaztad magadnak, hogy miért kaptad? Egy szerepre? Vagy arra az elmúlt több mint tíz évre, amit már a pályán töltöttél?

Régen a Jászai-díjat egy szerepre adták. Ez egy fiatal színésznek járó díj, aki valamilyen alakításban kiemelkedőt nyújtott. 2000-ben azért már a Katona József Színházban nagyon sokat játszottam, és sok szépet. Úgyhogy azt gondolom, az addigi munkásságomra kaptam. Mondjuk azt, hogy szerintem éppen annak az időszaknak a végén kaptam, amikor egy Jászai-díjat kell kapni.

Sokszor említed, hogy vágysz például egy Kossuth-díjra. Ez komoly, vagy csak úgy mondog?

Ez nagyon komoly, persze! Kossuth-díjra is nagyon vágyom, de a Kossuth-díj előtt van még Érdemes- és Kiváló Művész Díj is. De én nem vagyok az a típusú ember, aki azt hazudja – elnézést kérek attól, aki magára veszi –, hogy nem szereti a díjakat, vagy nem akar díjat kapni. Én azt gondolom, hogy nagyon jó dolog, hogy az embert megtapsolják, és nagyon jó dolog, hogy az embert megállítják az utcán. És én kifejezetten vágyom arra, igen, hogy azok a nagyon nagy nevek, akik a szakmában ezeket a díjakat meghatározzák, elismerjék azt, hogy én igenis közéjük tartozom.

Amúgy nem ismerik el? Neked nem mondják ezek a nagy nevek, akiket feltehetően személyesen is jól ismersz?

Ez nem egy őszinte pálya vagy szakma. Itt mindenki mond mindenkinek mindent, aztán nagyon ritka, amikor egybeesik az, amit valakinek a szemébe mondasz, azzal, amit igazából gondolsz. Sokáig azt gondoltam, hogy ez is olyan, mint a sport, hogy ha valaki, mondjuk, a százméteres síkfutásban tizenegy másodperc alatt futja le a távot, és van más, aki tíz és fél másodperc alatt futja le ugyanazt, akkor a tíz és fél másodperces megy előre. De ebben a szakmában nem feltétlenül így van.

Konkrétum is eszedbe jut, amikor erről beszélsz?

Velem kapcsolatban? Velem kapcsolatban nincs ilyen sérelem.

Arra gondoltam, hogy akkor, amikor a Katona József Színházat otthagytad, vagy ott kellett hagynod – ez fogalmazás kérdése...

Akkor beszéljünk tisztán erről. Zsámbéki Gábor egyszer félrehívott és azt mondta, hogy döntsem el, mi akarok lenni. Egy nagyon nagy formátumú színész, vagy egy ilyen tingli-tangli ember. És akkor ezt nem vettem komolyan, mert így is, úgy is ment a pálya. Úgy éreztem, hogy jó vagyok, működik a dolog körülöttem, a rendezők akarnak velem dolgozni, és ha valamit csinállok, azt teljes erőbedobással csinálom. Még hülyéskedtem is a társulatban, amikor felmentünk szerződni: mindig lejöttem és mondtam, hogy kirúgott Zsámbéki. A kolléganőim és a volt osztálytársnőim mindig majdnem sírva fakadtak, hogy az nem létezik, az hihetetlen. Aztán addig játszottam, míg egyszer tényleg fölmentem, és azt mondta Gábor, döntsem el, hogy a televízió vagy a Katona József Színház-beli tagság. És akkor – ezt már sokszor elmondtam – olyanok voltak a körülmények, hogy nekem már megvolt mind a két gyermekem, és megvolt a ház Fóton, és a házon volt, azt hiszem, százötvenezer forintnyi havi törlesztőrészlet. A fizetésem meg nyolcvanhatezer forint volt. Tehát nem volt kérdés, hogy nekem muszáj-e a televíziózást választani. De még egyszer mondom, mert nagyon fontos – mivel a bulvár és mindenféle médiumok ezt úgy hirdették, hogy én a színházzal magával szakítottam.

De nem voltál ott azóta sem.

Nem.

Tehát a színházzal is szakítottál.

Magával a Katona József Színházzal szakítottam. A színészi pályával nem szakítottam. Akkor szabadúszó lettem, azt hiszem, egy évig, és Alföldi Robinál elkezdtem játszani a Budapesti Kamaraszínházban, aztán rögtön mentem a Nemzetibe.

Nem tudok elmenni amellett, hogy itt valaminek benned is történnie kellett. Olvastam veled egy nagyon-nagyon jó interjút, Csáki Judit készítette, és ott azt

mondta, hogy neked akkor azt mondta Zsámbéki Gábor a Katona József Színházban, hogy te rohadsz kívül-belül. Ezt tényleg mondta?

Igen! Nem akarom, hogy ebből Gábornak bármiféle kellemetlensége legyen. Aki ismeri őt, az tudja, hogy őt annál, akit igazán szeret, és akiről igazán azt hiszi, hogy elveszíti, elfogja a pulykaméreg. Tehát ez egy indulatos mondat volt. Később visszagondolva, leírva, hidegen, feketén-fehéren nem hangzik túl jól. Én semmiképpen, soha nem gondolok erre a beszélgetésre rosszul. Sőt azt gondolom, hogy ez az a mondat, ami mindig ott él a fejemben, ez kellett ahhoz, hogy a pályámon ott tartsak, ahol most tartok.

Megbeszéltétek ezt valaha?

Soha nem beszéltünk erről. Ez nagyon nehéz: én, azt hiszem, az egyik kedvenc tanítványa voltam. Ő volt nekem a művészeti apám. És amikor a fiú elhagyja az apját, az biztos borzalmas indulatokat vált ki belőle. Amikor ő a mai napig egy művészsínház vezetője, és a mai napig próbálja tartani azt a fajta tisztaságot, egyenességet, ami ehhez a típusú pályához és ehhez a színháztípushoz kell, amit ő vezet. És akkor jön egy fiú, aki azt mondja, hogy a pénz és a hírnév fontosabb. Miközben ő nevelt föl engem, azért, hogy ugyanarra menjek, amerre ő. Közben persze bennem ez az út is megvan. Én a mai napig próbálok úgy odaállni a nézők elé, hogy tiszta, teljes lelkiismerettel, művészi alázattal tegyem a dolgomat. De közben van egy másik énem is, és van egy másik életem is. Érted? Azóta volt már, hogy eljött megnézni a Nemzetiben valamit, amiben én is benne voltam. Ez is fájt egyébként, hogy nem miattam jön el, hanem, mondjuk, eljön a rendező miatt, aki azt megrendezte.

Nem a pillanatot akarom túllihegni, csak belegondolom magamat abba helyzetbe, hogy van neked valaki, akire azt mondod, hogy a művészeti apád: én még akkor is, ha dühből vág ilyet a fejemhez, egész biztos, hogy emberileg összeomlanék, és valószínűleg ezzel együtt szakmailag is. Elkezdeném megkérdőjelezni önmagamat ennek hatására. Nyilván, mert nem tudom kivonni magamat a mondata alól, hiszen fontos. Azt szeretném megtudni, hogy benned ilyen történt-e?

Én nem vagyok ennyire tudatos, mint te. Azt gondolom, hogy egy apának, egy művészeti apának vagy egy ilyen tiszteletre méltó embernek a mondatai azért nagyon fontosak, mert beleégnek az ember fejébe. Én nem az a típus vagyok, aki összeomlik tőle, hanem az a típusú ember, aki megpróbál ez ellen tenni. Tehát mind a mai napig minden egyes alakításomat oda merem állítani az egykori művészeti tanárom elé, hogy keressen rajta rothadást. Mert nincs.

Közben meg mindenki tudja rólad, hogy huszonnégy órában pörögsz és dolgozol. Képes vagy nyugton lenni?

Igen! Most is nyugton vagyunk, beszélgetünk.

Hát jó, már eddig négyszer váltottál pozíciót, de az most egy másik kérdés. De képes vagy-e úgy nyugton lenni, hogy nem dolgozol?

Nem!

Nem tudsz nem játszani?

Micsoda? Én sose játszom! Én valamitől szaladok. Amikor egyszer láttam

Gershwin életéről egy filmet, akkor ott megragadt bennem, amikor azt mondja: „Nekem nincs arra időm, hogy megbukjak.” És akkor még nem volt neki, vagy nem tudta, hogy agydaganata van. És lehet, hogy bennem ilyesmi is van, hogy a fene tudja, meddig tart ez.

Tehát két végén égeted a gyertyát.

Hét végén, azt szoktam mondani.

Gondolkodsz azon, hogy vajon meddig tart az életed?

Nem! Teszem a dolgomat addig, ameddig tart. Ez gyerekkoromban is így volt, még menjünk le focizni, és még menjünk el dinnyét lopni, és még menjünk el ezt vagy azt csinálni... Szokták mondani, hogy lesz majd egy olyan pont, amikor megnyugszol. Ez nekem még nem jött el. Tehát még alig várom, hogy menjünk el dinnyét lopni, vagy menjünk focizni, vagy jöjjünk be hozzád beszélgetni. Nekem ezek mind-mind inspirációk. Akkor vagyok egy picit szomorú, amikor vége van valaminek. Akár egy bemutatónak, akár egy vadászatnak.

De abba meg beleőrülnél, ha a dolgok nem fejeződnének be, hanem stabilan ugyanazt kellene csinálnod. Vannak még olyan kritikák, amelyek számítanak? Ezt szándékosan kérdezem, mert megdöbbsz, hogy mennyire szélsőséges véleményeket olvasok ugyanazokról az alakításaidról.

Engem nagyon szélsőségesen ítélnék meg az emberek. Mint színész-műsorvezető eladom magam, miközben én vagyok az is, természetesen. Amikor elmegyek vidékre vagy bárhová, leülünk egy kocsmába, vagy leülünk egy baráti társaságban beszélgetni, akkor mindig az a vége, hogy azt mondják, nem is gondoltam, hogy te ilyen vagy. De mire gondoltál? Miből ítéltél meg?

Azt megszokták határozni, hogy milyen az „ilyen”?

Általában nagyon nagyképű. Nem is tudom. És akkor kicsit mindig szomorú vagyok.

Azért lep meg, mert nagyon sokat szerepelsz különböző felületeken. Nem tudod irányítani azt, hogy milyen képet mutass magadról?

Ez az én hibám. Mert én nem vagyok olyan, hogy irányítani akarnám.

Elég ösztönös lénynek tűnsz. Mondod is, hogy nem vagy nagyon átgondolt és tudatos. És a színpadon? Akkor ott agyból vagy szívből, vagy ösztönből, vagy honnan kezdesz el próbálni?

Én azt hiszem, hogy mindig ösztönből. Ez nekem a főiskolán is bajom volt. Megcsináltunk egy helyzetgyakorlatot, és akkor azt mondta Zsámbéki vagy Székely – Székely ritkábban –, hogy ez jó. Az volt a baj, mindig mondtam, hogy fogalmam sincs, mit csináltam itt. Így visszagondolva, profibb fejjel, ez valószínűleg azt jelenti, hogy az ember ösztönösen csinál valamit, ami abból a szituációból fakad.

Az, hogy te emberként ilyen vagy, egy dolog. Az meg egy másik, hogy a színpadon ennél valószínűleg fegyelmezettebbnek kell lenni.

Na jó, de azért már mögöttem van majdnem huszonöt év. Azért már csomó mindent kordában tudok tartani. Olyan vagyok, mint egy jó képességű sportoló, akinek nagyon kell a zabla, és most már nagyjából tudom, hogy mikor kell az akadályokkal felvenni a ritmust, hogy át tudjam ugrani.

Nem lehet, hogy van benned egy félelem a rossz kritikától? Attól, hogy akit elismersz, az rosszul ítél meg? Mert ha olvassuk a Tartuffe-ről a kritikákat, az egyik azt írja, hogy milyen fantasztikus és ösztönös és nagyszerű, ahogy megoldod. A másik kritika pedig azt írja, hogy felületes és szálnalmas és rossz. Ezt az ember nyilván összeveti, és azt mondja, hogy oké, megnézem és eldöntöm én. Lehet, hogy te mindig bizonyítani akarsz?

Ez szinte biztos, hogy így van. Szerintem magamnak. De ez már gyerekkoromban egy adottság volt.

A szüleidnek nem akartál bizonyítani?

Apámnak akartam. Apám nagy elvárású ember volt.

Nem lehet, hogy rajtad maradt az az elvárás, a maximalizmusé meg a tökéletességé?

Biztos, de amióta az eszemet tudom, ez volt bennem. A nővérem mondta mindig, hogy én mindig mindenkinek meg akartam felelni. Tehát engem nagyon könnyű volt terelni valami felé, mert ha éppen el akartak nálam érni valamit, akkor arrafelé tereltek, hogy meg akarjak felelni éppen annak a helyzetnek. Biztos ezért rágom a körmöm, ez biztos valami belső gyengeség.

Azért ez nagyon veszélyes tulajdonság a színészetben.

Ha nem is mondod ezt ki így magadban, de rengeteg olyan dolgot élhetsz meg vagy tapasztalhatsz meg egy szerep kapcsán, több szerep kapcsán, több szituációban, amiket, ugye, normális esetben nem. Itt meg tudsz fojtani egy nőt, ha idegesít, le tudsz szűrni egy férfit, vagy meg tudsz nevetetni egy másikat. A való életben ez nincs így. Nekem is döbbenet volt, amikor legelőször éreztem meg, hogy nem tudtam, mi a különbség Stohl András és a szereplő között. A főiskolán álltam egy karddal egy fiúval szemben. Én voltam Tybalt, és egyébként fizikailag is ügyesebb voltam nála. A szituáció az volt, hogy ha akarlak, akkor torkon szúrlak, és akkor éreztem meg először, hogy ez itt nagyon veszélyes dolog.

Vissza tudsz idézni konkrétan egy olyan darabot, ami nagyon sokat segített neked abban, hogy földolgozz valamit?

Arra emlékszem, milyen volt az, amikor apám meghalt, és akkor este játszanom kellett. Titus Andronicust.

Milyen volt?

Borzalmas, ráadásul a saját meghalt fiaimat kellett siratni. Arra is emlékszem, hogy amikor meghalt, akkor éppen eltemettek egy koporsóban, és feküdtem a *Közellenség* című előadásban. Arra gondoltam, hogy most halt meg az apám. Senki nincs ott, be voltam zárva egy koporsóba, már vége az előadásnak, még három perc, és taps jön. És akkor még kikeltem magamban magammal szemben, hogy hogyan lehetek ekkora paraszt, hogy itt is, miután senki nem lát, magamnak játszom, hogy mi van. És aztán kiderült, hogy akkor halt meg a fater.

Amikor kijöttél a főiskoláról, elég hamar jó filmekben kaptál szerepet: a Meteo, a Tutajosok, a Sztálin menyasszonya, aztán egy kicsit később ráépült erre a Presszó, a Rosszfiúk, az Alkimista és a szűz, az Európa Expressz. De ez is 2000 után történt, akkortól sokkal inkább a közönségfilmekbe kezdtek téged hívni.

Akkor kezdtem el a kereskedelmi csatornán műsort vezetni. Nézd meg, hogy addig hány filmben szerepeltem, és nézd meg, utána hány filmben. Egy-kettőben az addigi, mondjuk, húszhoz képest. A szakma úgy, ahogy van, lehúzta a rolót. Azt mondta a szakma, hogy hiába, foglalt ez a tehetséges fiú, akiből akármi is lehetett volna – ha ő ezt választotta, akkor mi nem kívánunk vele tovább dolgozni. Azóta eltelt kilenc év, és azóta talán...

Azóta a Nemzeti Színház tagja és foglalkoztatott művésze vagy. De igazságosnak tartod, hogy a filmekkel ez így alakult?

Az úgynevezett nagy közönségű filmek a *Meseautónál* kezdődtek. Addig csak kifejezetten művészfilmek voltak, amit legalább hétszázan meg is néztek. És akkor elkezdődött valami, és azóta már, hála istennek, van a *Valami Amerika* és egy csomó más olyan film, ami beviszi az embereket a moziba. Shell Juci, Nagy Ervin játszottak újra nagy szerepeket. Mi úttörők voltunk bizonyos szempontból, ha lehet így mondani. Annak minden szépségével és minden árnyoldalával.

De ennek van egy nagyon rossz oldala is.

Eleinte megdöbbsentem, hogy mi a probléma, hiszen amiről beszélünk, az egy reggeli műsor volt. Tehát nem azt mondtam, hogy én leszek annak a csatornának az arca, vagy hogy folyamatosan ott leszek a televízióban. Az egy reggeli műsor volt hattól kilencig. Szépen fölkeltem, megcsináltam és hazamentem. Tízről tudtam rendesen próbálni. Nem értettem a konfliktust. Azt most már értem, mert ez mondták mindig, hogy az lehetetlen, hogy téged reggel a narancsbőrrel látnak beszélgetni, este pedig, mondjuk, Othello vagy. Egy frászt lehetetlen. Biztos nehezebb elképzelni, de most már a világ itt tart. Nem tudom, neked vannak-e előítéleteid...

Nekem nincsenek, általában.

Oké, de van, akinek vannak. Sőt, tíz emberből kilencnek vannak. Vagy összeilleszthető azzal a képpel, amit itt látnak, vagy nem.

Ha valaki, akkor te simán megtehetnéd, hogy azt mondd, nem érdekel, mit mondanak.

De ilyen nincs! Én is érző ember vagyok valahol. Mindenki a visszajelzésekből él.

Na jó, de ha már érző ember vagy, hogy jön ebbe a vadászat?

Apám mindig azt mondta: „Fiam, ha valakit meg akarsz ismerni, vidd el vadászni!” Mert ott minden kiderül róla, az erdőn. Hogy behozza-e a fát vagy nem, mert kicsit lusta, hogy elmossa-e maga után az edényt, vagy neked kell elmosni. Sok mindent megtudsz a másiktól.

És te magadról is adott esetben?

Szerintem igen. Széchenyi Zsigmond azt mondta, hogy a vadászat az vadüzés és erdőzúgás, de több erdőzúgás. És ez így van. Hidd el! És miután esetleg meglőtted a vadat, még mindig van egy csomó minden, ami ehhez hozzátartozik. A zsigerelés, az, hogy be kell szállítani, hogy le kell tenni, le kell ülni a vadászbarátokkal koccintani egyet.

Arra gondolok, hogy van itt egy túlpörgő, kicsit hiperaktív, kicsit mindenkinek megfelelni akaró ember, és akkor van egy másik, aki kimegy az erdőbe, csöndben van,

és megismeri önmagát meg a másikat, meg a vadat, és az egész lassított és nyugodt. Nem?

A vadászbarátaimat kéne megkérdezni, hogy ott mennyire lassulok le.

Vagy ott is a feszült figyelem van benned?

Nem. Amikor már kint vagyunk az erdőben, akkor másról szól. Akkor visszamész egy kicsit az evolúcióban. Akkor nem rágom a körmöm. Amikor jövök vissza, akkor újra elkezdem.

Az is hozzátartozik az énedhez, amit a bulvárból lehet ismerni rólad. Ez sokszor egyáltalán nem hízelgő, sőt voltál már orvvadász, voltál drogos, volt baleseted, és az most tök mindegy, hogy én ebből gyököt vonok vagy nem vonok gyököt.

Egy mókuserékben vagyok, amiből ha az ember kiszakad, akkor próbál mindenfelé nagyon erősen élni. Azt a három napot, amíg, mondjuk, nem dolgozom a háromszázhatvanötből, azt szeretném nagyon erősen megélni.

De ha választhatnál, hogy előtérben legyél, és ezek a hírek is megjelenjenek rólad, vagy nem, akkor mit választanál?

Én nem az a típus vagyok, hogy bármit írjanak rólam, csak írjanak. Ha lehetne, ha kérhetném, soha többet ne írjanak rólam a pletykalapok.

Nagyon kevesen tudták azt megcsinálni, amit te, hogy itt is és ott is teljes erőbedobással dolgozol. Nekem egyvalaki jut eszembe, aki ugyanezt megcsinálta, és most pont annak a színháznak az igazgatója, amelynek te is tagja vagy.

Alföldi Róbert.

Ő. Nagyon erősen használta ezt a felületet arra, hogy a színházat és a színeszetet bevigye a bulvárhoz, és népszerűvé tegye, amit csinálnak.

Robi nagyon tudatos és nagyon profi. Én nem. Biztos benne van a lehetőség, hogy bizonyos helyeken sokkal előrébb jussak. Csak én azt gondolom, hogy ez most éppen elég jó, eléggé azon a helyen vagyok, ahol lennem kéne. Mit csináljak még? A Nemzeti Színházban öt előadásban vagyok főszereplő, gyakorlatilag az egyik vezető színésze vagyok, de ezt neked kellene mondanod, nem nekem. Egy televíziós csatornánál gyakorlatilag az egyik arc vagyok. Mi van még? Igazi televíziós sorozatban játszom, ez a *Tűzvonalban*, és azt gondolom, hogy nem volt még Magyarországon ilyen sikeres krimisorozat. Hagyjanak így élni sokáig. Én maximum szerencsés vagyok. Vagy nagyon naiv. Szerintem még mindig benne van, hogy én egy nagyon nagyot esem egyszer.

(2009. tavasz)

VITRAY TAMÁS

Azt mondtam akkor magamnak, hogy ha már olyan vagyok, pont ugyanúgy tudnám csinálni, mint Szepesi a rádióban, akkor második vagyok egyvalamiben. Tehát másként kell csinálni, olyat kell, amiben első leszek.

Színházi rendezőnek készült, de a díszletezésig jutott. Akkor még nem tudta, hogy nagy pálya vár rá. Kisebb-nagyobb kitérők után az induló televízióban kötött ki, és aztán *Vitray Tamás* évtizedekre beköltözött az ország összes nappalijába.

Volt egy felmérés, ahol arról kérdezték az embereket, hogy ki az a közéleti szereplő, akit ismernek és megbíznak benne. Az előkelő harmadik helyen végzett. A megkérdezettek negyvennégy százaléka azt mondta, hogy nagyon megbízik önben. Elgondolkodott utána azon, hogy miért?

Először is azon gondolkodtam el, hogy mennyi az értéke egy ilyen szavazásnak. És hát már ott helyére került bennem egy kicsit a dolog, hiszen száz név között lehetett válogatni, egytől ötig kellett pontozni őket és ennek alapján jött ki a végeredmény.

Na, de szából harmadiknak lenni nagyon előkelő!

Remek! Száz között harmadiknak lenni nagyon szép. De én is tudnék egy százas listát, és abban egyetlenegy sem lenne abból, akire itt szavaztak, és ugyanolyan megbízhatónak bizonyulnánk az emberek ítéletében. Ezt nem azért mondom, mert lebecsülöm ezt a dolgot, hanem hogy mégiscsak kerüljön a helyére. De úgy általában bizalommal lenni legfeljebb azt jelenti, hogy bizalmat gerjeszt úgy általában az illető.

Azért van ennek egy másik oldala is: a felelősség. Mit kezd az ember a bizalommal?

Azt gondolja tehát, hogy ez megváltoztatja az ember viselkedését? Én nagyjából olyan maradtam, mint amilyen addig voltam. Nem éreztem úgy, hogy „most aztán, Vitray, fene a jó dolgot, vigyázz magadra!”

Mikor érezte azt először, hogy ön nem pusztán valaki, aki látszik a képernyőn, hanem a nézők nagyon pozitívan viszonyulnak önhöz?

Ez, amit most pendít meg, azt hiszem, ez sokkal közelebb áll ahhoz, ami felelőssé teheti az embert a későbbiekben. Kialakul egy imázsa, ami föltehetően a munkája kapcsán alakul ki, hisz egyebet rólam honnan is tudhatnának az emberek. Az én időm nagy részében nem voltak azok a bulvárfórumok, hogy nap mint nap szerepelhettem volna azzal, hogy hol láttak, mit csináltam, satöbbi. Tehát – gondolom – ez már felelősség. Mert azt mondja az ember: ha megtisztelnék azzal, hogy hitelesnek fogadnak el, akkor lehetőség szerint az ember nagyon csínján bánik a dologgal, mert óhatatlanul előfordulhat olyan helyzet, hogy éppen visszaél vele. Ha csak azzal is, hogy elhallgat valamit, amit nem mondhat meg.

Szerintem számtalan pont volt az életében, amikor akár el is veszíthette volna ezt a hitelt. Például a reklám, az belefér? Van egy újság, egy kiadvány, amelynek ön az

arca. Hisz abban a reklámban, amelyben szerepel?

Amire céloz, az annak a lapnak nem reklámja volt, hanem egy mozgalma, amiben megtisztelték azzal, hogy a társadalmi zsűri tiszteletbeli elnökévé választottak.

Miért tartotta fontosnak, hogy vállalja?

Miért álltam a dolog mellé? Gyorsan előre bocsátom: nem ingyen! Nehogy...

Én ezt nem kérdeztem volna!

Miért?

Semmi közöm hozzá.

De igen, mert azért ezt a dolgot mégiscsak árnyalja, nem? Tehát nem azért, mert – kard ki kard! – én ezért a fórumért bármikor bármit. Először meg kellett tudnom, hogy azt, amire fölkérek, és ami mellé odaállok, és amiért természetesen honoráriumot is ígértek, elfogadom-e hitelesnek.

Válaszolt egy kérdésre, amely nem hangzott el: fontosnak tartotta elmondani, hogy nem ingyen vállalta el ezt a felkérést. Ez nekem nagyon egybevág azzal, amit a legutóbbi könyvében is tapasztaltam. A Kiképzés című könyvben sokszor leír olyan dolgokat, amelyek nem feltétlenül pozitívak önmagára nézve.

Vagyis negatívak.

Igen. Például le meri írni, hogy ötvenhat októberében bizony elmenekült az utcáról, bezárkózott a szobába, és megpróbált nem tudomást venni arról, ami történik. És utána azt is pedzegeti egy kicsit, hogy vajon ez gyávaság-e, vagy nem. Miért csinálja? Lehet, hogy ez a hitelesség egyik alapja?

Kicsit hangzatos lesz, amit mondok, de el kell hinnie, hogy az igazat mondom. A legeslegjobban önmagamtól félek ilyenkor. Ha nem merném megmondani, akkor a képzeletbeli tükörbe nézve borzasztó rosszul érezném magam. Tehát magam miatt elsősorban.

És ilyenkor, ha leírja, ha kimondja, az jó érzés, vagy éppen egy folyamatos szembesülés?

Maradjunk ennek a mérhetetlen magas fokú őszinteségnek a síkján. Jó, igen! Kicsit büszke is vagyok, hogy megtettem az összes esetleges hátulütőjével együtt. Körülbelül itt rejlik eltemetve az a kutya, ami a hitelességet is jelenti. Egy ember, aki vállalja a gyengeségeit, alkalmankénti gyengeségeit, és ez nem feltétlenül rólam szól csupán, az könnyebben lesz hiteles.

Volt, hogy megpróbálta eltitkolni ezeket a gyengeségeket?

Biztosan. De rájöttem, hogy ha vállalom a hibáimat, könnyebben vállalnak az emberek. És most jön a jelen: a mai képernyős csillagok java részét, mielőtt még bármit csináltak volna, fölemelik olyan magaslatra, ahova csak fölnezni lehessen, de ne lehessen velük azonosulni. Hanem csodálni őket, hogy mibe öltöznek, hol jelentek meg, hol nyaralnak stb. A mi időnkben az ambíciónk az lehetett, hogy fogadjanak el. „Hasonlítok rád, te kedves néző, nem vagyok különbség sem. Itt vannak a gyengéim, szeress így, ahogy vagyok!” Valahogy így.

Szokták is mondani, hogy teljesen szokatlan volt az a stílus, ahogy ön elkezdett beszélni a televízióban. Ebből volt konfliktusa?

Házon belül volt. Volt, aki például rögtön az elején sérelmezte, hogy miért

vetettem keresztbe a lábamat. Akkor rigorózusabb volt minden, így, mint most, nem ülhettem volna itt. Fehér ing, nyakkendő és zakó.

És szereti ezt a változást, hogy most itt ülhet így?

Hogyne! Magam is részese vagyok, sőt ha nagyon hízelegni akarok magamnak, akkor azt mondanám, hogy miattam is van egy kicsit így. Amikor az ember odáig megy, hogy azt mondja, hogy ugye, megengedik, hogy levegyük a zakónkat? Esküszöm, hogy van háta az ingemnek. Akkor már mégiscsak beljebb kerülök a szobájába. Megkértem az engedélyét és mókásan a hozzájárulását, hogy levegyem a zakómat.

Tudja, min csodálkozom? Ön számtalan politikai helyzetben volt kitéve egyfajta próbatételnek. Például a zsidók elhurcolásakor, majd ötvenhatban. Megkereste önt az ÁVH vagy éppen a Magyar Dolgozók Pártja. Mégis azt érzem, hogy valahogy zsigerileg távolságot tartott a politikától. Direkt?

Egy idő után abszolút direkt. Elsős gimnazista voltam a háború előtt, tehát a rémes időkben. A háború utáni években – én még nyolc gimnáziumot jártam – egyszer csak diákönkormányzatot létesített korszerűen gondolkodó igazgatónk. És ez, miután önmaga fölé választott vezetőket, alkalmasakat választott. Aztán a negyedik gimnáziumtól, ami a nyolcadik általánossal azonos, egyszer csak „betette a lábát” a mozgalom. A diákszövetség megalakult, és föntről kezdték kinevezni az embereket. Tehát a kerület döntötte el, hogy ki legyen az iskolatitkár, és így tovább. Ez aztán fokozódott és tovább torzult. Akkor kezdtem elidegenedni az egésztől. És mindvégig hordoztam ezt az individualista bélyeget a tanulóéveimben és azután is.

Azon gondolkodom, hogy honnan ez az attitűd. Végül is ön látta a környezetében azokat a fiatalokat, akik egyidősek voltak önnel, és átéltek a második világháborúnak a szörnyűségeit Budapesten. Tegyük fel, túléltek, és utána meggyőződéses kommunistává váltak. Ön meg mégsem. Miközben önnek is bujkálnia kellett.

Lehet, hogy a gátlásaimmal is összefüggött, hogy nem voltam egy született közösségi ember. Kicsi maradtam fizikai méreteimet tekintve, szegények voltunk, tehát nagyon rosszul öltöztem. Nem voltam jelen olyan helyeken, ahol pénzt kellett költeni. Nem akarom magam sajnáltatni, csak mondom, mert maga kérdezte. Sose gondolkodtam ilyen mélységig ezen. De alighanem ez tartott távol több mindentől, és ez hatott abban is, hogy individualista lettem. De ez nem fölfelé volt csak érvényes, mert amikor a színházban díszletmunkás voltam, társadalmilag vagy műveltségileg lehettem volna ott valamiféle vezérürü. Azok közé se jutottam be. Amikor a Honvédelmi Minisztériumban fordító voltam, ott sem tudtam elegyedni.

Akkor életének az első huszonvalahány éve folyamatos kívülről való azokon a csoportokon, amelyekhez egyébként hivatalosan kötődik?

Ez olyan szépen hangzik. Én nem elemeztem ezt soha! De nem voltam barátságtalan sem, vagy nem tudatosan tartottam magam távol. Háttha inkább alkati dolog?

Vágyott arra, hogy legyen egy olyan közösség, melyhez tartozhat?

Igen, vágytam! A cserkészekhez nagyon nagy örömmel tartoztam. Aztán

megszüntették a cserkészetet. De hozzáteszem, hogy az a csapat a mai napig, jóllehet kilencven százaléka külföldön él, létezik, és a legutóbbi időkgig megjelent az újságja is negyedévenként.

A Magyar Televízió vonzó közösség volt, amikor először belépett az ajtaján?

Voltak benne olyan közösségek, igen. Furcsa módon azt kell mondanom, hogy például közösséget jelentett az, hogy gyakorta küszöb alatt kellett becsempészni műsorokat, hogy ne lehessen meggátolni a képernyőre kerülésüket. Nem voltak ezek vad ellenálló műsorok, de azért kellett hozzá finesz, és ebben mindenki cinkos volt. Mindenki!

Melyik volt ilyen műsor?

Nézze, én csak a saját könyvtáramból tudok előhozni példákat.

Naná!

Azt hiszem, nyolcvan környékén a gazdasági és egyéb nehézségek közepette az akkori elnöknek felajánlottam, hogy csinálnék egy olyan műsort, ami felrázná egy kicsit az embereket a letargikus hangulatból. Készüljön egy olyan magazinműsor, amelyben sikerek szerepelnek. Függetlenül attól, hogy gazdasági, művészeti vagy egyéb sikerek.

Ma sem ártana ilyen!

Abszolúte. És én ezt „eladtam” az elnöknek. Az a kérésem volt, hogy – miután ő nagy ember volt – érje el a parlamentben, hogy akik ott ülnek, meg a miniszterek is, érezzék kötelességnek, ha nagy ritkán adódik valami siker a tárcájuknál, küldjék el, juttassák el hozzám a hírért. Na, most ennek nyoma nem lett, senki nem szólt semmit. Mielőtt elindult volna a műsor (az lett a címe, hogy *Siker*), újra elmentem az elnökhöz, mert féltem, hogy kitöri a frászt, ha nem tudja előre, így elmondtam neki, hogy miután nem közölték velem semmiféle siker tényét, számítani kell rá, hogy akik jelentkeznek a felszólításra, azok úgy sikeres emberek, hogy valamit sikerült feltalálniuk, megtalálniuk, elkészíteniük, de nem jutnak át az adminisztráció bikkfaján. Tehát számoljon vele, hogy ebből konfliktusok is lesznek. Pontosan ez történt. Abban a műsorban jelentek meg olyanok, mint például a műanyagszemlencse-beültetés a szürke hályog eltávolítására. Éktelen botránysor lett a következménye.

Mármint azért, mert ők mind sikeresek voltak ugyan, de elakadtak valahol.

Egy bajai orvos volt az első, vagy az első egyike, aki ezt meg tudta csinálni, de az eljárást országosan nem alkalmazták. Legkevésbé az akkori országos főszemész. Így hát nekirontott, hogy ez árt, ez megvakít. Elkövette azt a példátlan neveltlenséget – sokszor idéztem már –, hogy az orvosi szaklapban a cikkét úgy fejezte be: ergo a műanyag szemlencse olyan eljárás, amit az ember az anyósán esetleg, de az anyján soha nem hajtana végre.

Volt valaha olyan veszély, hogy egy-egy húzása miatt letiltják? Például az Ötszemközt című műsort úgy hagyta abba, hogy egyszer csak beerőltettek egy vendéget, és ön azt mondta, hogy ha ez így megy, akkor köszöni, ennyi volt. Fölállt és abbahagyta. Mondjuk, itt vállalván a konfliktust egy kicsit ki is került, mert az adást megcsinálta, és csak utána lépett ki.

Igaz!

Volt olyan, amikor azt mondták, hogy ha ezt most nem, akkor vége van a televíziós pályafutásának?

Ilyenfajta veszély, azt hiszem, nem fenyegetett. Senki sem követelt ki a műsorból, vagy engem a tévéből. Elkényeztetett gyermeke voltam a korabeli televíziózásnak.

Emlékszem egy másik példára. Örkény Istvánnal készített interjút, és valahogy ötvenhatra terelődött a szó. A felvétel után szóltak önnek, hogy meg kellene változtatni utólag, amit Örkény mondott. Akkor viszont nem ült vissza a kamerák elé. Az egy kockázatos dolog volt?

Nem azt mondták, hogy én változtassam meg, hanem maga a szerkesztő-rendező gondolta úgy, hogy ez túlságosan egyértelmű volt Örkény szavaival. És ami a mai hallgatóságnak talán furcsa lesz: Örkény elvállta, hogy módosítja, és amit helyette mondott, az legalább olyan jó volt. Na most, ami engem illet, hát én nem vettem részt azon a pótfelvételen.

Pedig mondták, hogy vegyen részt.

Ez elég természetes. Maga már vett úgy részt, hogy csak a riportalanya ült itt?

Meglehetősen ritka, igen!

Ugye? Szóval nem voltam ott.

És a sportközvetítések? A sport a politikával bizonyos ponton mindig összekötődött. A Los Angeles-i olimpiát közvetítette, ugye?

Nem. Ott voltam, de nem közvetítettem. Az egy bárgyú határozat volt. Ott voltunk hárman: Kaplár F. József, Baló Gyuri meg én. Az volt a dolgunk, hogy tájékoztató kommentátorok legyünk, tehát az itthon ülőknek adjunk információt, mert a politikai határozat az volt, hogy napi egy órában lehet csak az olimpia eseményeivel foglalkozni. Képzelje el, úgy ültünk ott, hogy minden helyszínen ott volt a közvetítő állás, mindent előre meg kellett rendelni, ki voltak fizetve a hangvonalak is. Semmit nem kellett volna csinálni, csak megnyomni egy gombot, és közvetíteni. És ott ültünk gúzsba kötve.

Mikortól tudta, hogy sporttal akar foglalkozni? Azért kérdezem, mert van egy időszak az életében, amikor sodródott: előbb színházban dolgozott, aztán fordító lett a Honvédelmi Minisztériumban, majd a Magyar Rádióban, az angol adásnál munkatárs.

Én igazán csak színházi rendező akartam lenni.

Ezt persze tudom. De az aztán nem lett végül.

Nézze, a nagyapám ott dolgozott, hát ott nőttem föl a Vígszínházban. Szerelmes voltam kiskölyökként a nagy dívák egyikébe-másikába. Az a világ hallatlanul izgatott. Valahogy az iskolai éveimben is követett a dolog. Bohóckodtam is, meg rendeztem is, kvázi. És aztán még az angol tanulmányaim alatt is előadtunk egy dramatizált jelenetet a *Tom Jones*ből. Szóval foglalkoztam ezzel. Talán nem is voltam nagyon tehetségtelen. A későbbi tevékenységemben, a saját munkámhoz is kellett efféle készség. A sport mindezen idő alatt mindvégig benne volt az életemben.

Hogy? Azon kívül, hogy focizott.

Rajongásként! Legfőképpen rajongásként. De nem olyan rajongásként, mint ahogy maga, ha szereti a sportot, odaül és megnéz ezt-azt. Hanem én hajnalban

kimentem a Városligetbe, mert tudtam, hogy hajnalban edzenek a gyorskorcsolyázók.

Mikor fogalmazódott meg, hogy milyen fantasztikus dolog lenne sportközvetítéseken részt venni?

Nem, ez bennem nem működött! Először a rádióban, az angol szekcióban bízták rám a sportot, mert a többiek nem óhajtottak vele foglalkozni. Főleg nők voltak, és az egy szál fiút, aki rajtam kívül ott volt, és tudott magyarul, nem érdekelt. És akkor később jött a Charlie Coutts nevű skót kolléga, aki óriása volt ennek a mesterségnek újságíróként is, és imádta a focit. Együtt elkezdtünk kijárni, és megtanultam tőle az a sajátos rétegnyelvet is annyira, hogy angolul közvetítettem futballt, még hozzá élőben. A Real Madrid játszott Budapesten, és felváltva közvetítettük Charlie meg én az angol adásban. Ott már azért volt bennem egyfajta kíváncsiság, hogy milyen volna ezt magyarul csinálni.

Maga tud oroszul?

Egy szót se! Nem igaz, egy-két szót tudok persze. Én az utolsó évfolyam voltam a gimnáziumban, amelyiknél még nem volt kötelező az orosz, úgyhogy én angoltól érettségiztem. Anglomániásnak voltam itt a házban elkönyvelve éveket. Mert, ugye, az első interjúim sikerét elsősorban az angol nyelvtudásomnak köszönhettem.

Tulajdonképpen annak is köszönhetette az első felkéréseket, hogy tudott angolul. Mennyire tartja szerencsének, ami történt? Azt, hogy ötvenkilencben idekeveredett a televízióba, később belső, állandó munkatársa lett. Folyamatosan műsorokat találhatott ki, és azok elkezdték működni.

Minden lépésemnél az életemben ott volt a szerencse. Bökjön, ahogy mondani szokás. Bármelyik pontjára rábök az életemnek, tudom, hogy ott volt a szerencse. Minden szabad pályához sok és nagy szerencse kell.

Az valószínűleg kicsi szerencse, hogy az ember elveszíti az édesanyját a második világháborúban.

Látja, most vékony jégre léptet engem. Nemcsak az édesanyámat vesztettem el, hanem összesen nyolc embert a családomból. A valóság az, hogy a haláluk révén is szerencse lett az osztályrészem. Ami szörnyen hangzik, de megint el kell vállálnom, hogy az igazat mondjam. Ugyanis ha minden szépen, konszolidáltan folytatódik az életünkben, ugye, a nagyapám könyvkötő volt, az anyám fodrászsegéd, akkor én is egy nagyon derék iparosember leszek. Nem voltam jó tanuló, nem érdekelt semmi. A család irinyó-pirinyó kispolgári szinten élt, tehát például a „sport” szó nem is szerepelt a szótárunkban. Nem voltak igények olvasásra, erre-arra. Aztán egyedül maradtam a világban, és a szerencse szegődött mellém még annak a házitanítónak a személyében is, aki végül is felnyitotta a szemem a képzőművészetre, a zenére, a mitológiára. Egyszer csak láttam, hogy a világ több mint amiről tudtam... Nem volt ez tudatos. És ez mind nem következett volna be, ha nem maradok ennyire egyedül.

Tehát azt a nagyon furcsa ellentmondást fogalmazza meg, hogy a sok szeretett ember elvesztése végül is szerencse.

Az, hogy magamra maradtam, hogy egyedül kellett helytállnom.

Ötvenkilencig sok véletlen szerencsének köszönhetette, hogy arra vezetett az útja, amerre. És a televízióban?

Ott óriási szerencsék értek. Nehogy azt higgye, hogy azt mondom, nem volt tehetségem hozzá, de az vajmi kevés lett volna. A légkör sem olyan volt, hogy engem rögtön tenyéren hordoztak volna. A szerencsém az volt, hogy nemigen akadt más... Például 1958-ban vagy '59-ben, nem is tudom, hogy státusban voltam-e már, a Péter János nevű későbbi külügyminiszter, akkor a magyar ENSZ-delegáció vezetője kinn volt az ENSZ-ben, és hajlandó volt bejönni a televízióba erről beszélgetni. Akkor – noha itt rendkívül megbízható emberek voltak, akik beszélgethettek volna vele politikáról – az akkori vezetés úgy gondolta, hogy legyen inkább mégiscsak én. Jóllehet akkor összeült mindenki, és gyártották nekem a kérdéseket.

Elterjedt, hogy az emberek nagyon sokáig a televízióban nézték a különböző focimeccseket, és a rádión hallgatták például Szepesit...

Nem „például”! Szepesit!

Akkor csak őt. Jó! Az például nem volt rossz, szerencsétlen helyzet?

Nagyon rossz volt. Gyűlöltem. Igen!

De Szepesit gyűlölte?

Éppen őt is!

És ő?

Haragudtam a világra. Mit tudott ő erről? Füttyült rám! Akkora nagy ember volt, mit számított volna neki?! Rádadásul minket – és ebben elsősorban engem – még hendikeppeltek is. Hétfőnként, az úgynevezett műsorülésen az volt a téma a főnökök közt, hogy nem szabad „rádiószerűen” közvetíteni. Ám amikor külföldről is közvetítettünk meccseket, akkor engem vagy a kollégáim valamelyikét nem küldték ki, hanem hivatalosan a rádió hangját kapcsolták a tévé adásához, hogy ne kelljen utaztatni bennünket, mert, ugye, az devizális összefüggéseket hordoz. Nagyon dühös voltam! Azt kérdezi, mi volt benne a szerencse?

Volt benne?

Hogyne! Az volt a szerencse, hogy eltökélten akartam bebizonyítani a „mást”. Azt mondtam akkor magamnak, hogy ha már olyan vagyok, pont ugyanúgy tudnám csinálni, mint Szepesi a rádióban, akkor második vagyok egy valamiben. Tehát másként kell csinálni, olyat kell, amiben első leszek.

Még egyet muszáj kérdezni, ami viszont aktuális, és egy kicsit félve kérdezem, mert nem tudom, hogy van ezzel a történettel. A legutóbbi olimpián, amikor valamelyik evezős számot közvetítette...

Kajak-kenut!

Egy kicsit hamarabb, ezer helyett hétszázötven méternél kommentálta, hogy célba ért az evezős. Abban mi volt a szerencse?

Tetejébe ebben az ominózus esetben magyar győzelem született, és akkor már hosszú napok óta voltunk országosan kiéhezve végre egy magyar győzelemre. Tehát az olimpiai hangulat mélyen lenn volt. Élő adás volt, amelyet Budapestről, képernyőről közvetítettem. A vonalak pedig, amelyek a pályán a résztávokat jelzik, hétszázötven méternél pontosan olyannak voltak láthatók a képen, mint a célban. Mérhetetlen nagy lelkesültségemben a hétszázötvennél hittem azt, hogy az már a cél, és extázisban ordítottam, hogy nyert a miénk.

De mi ebben a szerencse?

Hogy ebben volt-e szerencse? Ebben nem volt szerencse. Ez szörnyű pillanat volt, miközben millió dolgot, hülyeség: néhány dolgot tudnék mondani, amivel igazolhatom, hogy ha én a helyszínen vagyok, és nem egy kis szobában ülve közvetítek itthon, akkor ez nem fordul elő, mert látom, hogy még hátravan a táv vége. De itt csak az a vonal jött be a képbe, és az, hogy a mienk ott megy át elsőnek. Egyébként végül is nyert a magyar fiú. De hát nem tudja elképzelni, milyen kéjes örömet okoztam több kedves szaktársamnak. És, ugye, ebből az a következtetés is születhetett, hogy a Vitray már hülye. Bizony már nem kéne neki... Volt, aki meg is tette ezt a szívességet. Egynémely kollégám olyan elánnal, oly mérhetetlen boldogsággal esett nekem... Van ebben is szerencse – csak ez most az ő szerencsájuk volt.

(2009. tavasz)